

CUJOSS

C. XLV - Aralık 2021 - S. 2

Volume: XLV - December 2021 – Issue: 2

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Sivas Cumhuriyet University
Faculty of Letters
Journal of Social Sciences

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Sivas Cumhuriyet University

Faculty of Letters

Journal of Social Sciences

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas Cumhuriyet University
Edebiyat Fakültesi / Faculty of Letters
Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences
Sivas, 2021^{TM}
ISSN: 1305-5143
Kapak & Tasarım: Arş. Gör. Okan Güven

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas Cumhuriyet University
Edebiyat Fakültesi / Faculty of Letters
Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences

CUJOSS

Cilt / Vol: XLV

Sayı / Issue: 2

Aralık / December 2021

Haziran ve Aralık aylarında yayımlanan hakemli bir dergidir.

A Peer-Review Journal Published in June and December

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınıdır.

Published and Released by: Faculty of Letters of the Sivas Cumhuriyet University

Bu dergi, BASE, EBSCO, IDEALONLINE, ISAM ve SOBIAD tarafından taranmaktadır.

This journal is indexed by; BASE, EBSCO, IDEALONLINE, ISAM and SOBIAD

İmtiyaz Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mehtap ERDOĞAN TAŞ

(Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Adına / Dean of Faculty of Letters)

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ

(Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Department of Turkish Language and Literature)

Editörler / Editors

Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL

(Tarih Bölümü / Department of History)

Doç. Dr. Onur BALCI

(Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Contemporary Turkish Literature and Dialects)

Doç. Dr. Vehbi ÜNAL

(Sosyal Hizmet Bölümü / Department of Social Service)

Yazı İşleri / Director of Articles

Arş. Gör. Doğan Can AKTAN

(Selçuk Üniversitesi – Edebiyat Fakültesi – Tarih Bölümü / Selçuk University Faculty of Letters Department of History)

Arş. Gör. Gülseren KOYUN ESEN

(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü / Sivas Cumhuriyet University Department of Art History)

Arş. Gör. Oğuz ŞENTÜRK

(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Bölümü / Sivas Cumhuriyet University Department of History)

Arş. Gör. Okan GÜVEN

(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Bölümü / Sivas Cumhuriyet University Department of History)

Arş. Gör. Rumeysa Nur ERTAŞ

(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Sivas Cumhuriyet University Department of Turkish Language and Literature)

Örnek Makale Künye Gösterimi / Illustration of Sample Article Imprint

Azmi Süslü, "Ermeni Terörizminin Kaynakları ve Sivas Örneği", *CUJOSS*, c. XL, S. 1, Sivas 2016, ss. 97-106.

İletişim / Contact

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Merkez Kampüsü *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, A Binası,

Dekanlık, 58140 Merkez / SİVAS

cujooss@cumhuriyet.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mehtap ERDOĞAN TAŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fadime SUATA ALPASLAN (İstanbul Üniversitesi / Antropoloji – İstanbul/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Türk Dili ve Edebiyatı – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Tarih – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Onur BALCI (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Vehbi ÜNAL (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / Sosyal Hizmet – Sivas/TÜRKİYE)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Hasan BABACAN (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi – Burdur/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Jemaeddine BENHAYOUN (Abdulmalek Essadi University / FAS)
Prof. Dr. Fatma Gül CİRHİNLİOĞLU (Yakın Doğu Üniversitesi – Lefkoşa/KKTC)
Prof. Dr. İzzet DUYAR (İstanbul Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal ESER (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hasan KAPLAN (İbn Haldun Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Steven L. KUHN (Arizona University / ABD)
Prof. Dr. İrfan MORINA (Universitet i Prishtines / KOSOVA)
Prof. Dr. Emel ÖZKAYA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Saim SAVAŞ (Uşak Üniversitesi – Uşak/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fadime SUATA ALPASLAN (İstanbul Üniversitesi – İstanbul/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yücel ŞENYURT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi – Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Recep TOPARLI (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Vladan VIRIJEVIC (Kosovska Mitrovica University / SIRBİSTAN)
Prof. Dr. Cemal YALÇIN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. İsmail BAYKARA (Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi – Van/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Veda BİLİCAN GÖKKAYA (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ahmet Cem ERKMAN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi – Kırşehir/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet KUTLU (Pamukkale Üniversitesi – Denizli/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Sevinç QASIMOVA (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Ümit ÇAYIR (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Zubaida SHAKDAM (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi / KAZAKİSTAN)
Assist. Prof. Canan ÇAKIRLAR (Universitat Groningen / HOLLANDA)
Dr. Öğr. Üyesi Berkay DİNÇER (Ardahan Üniversitesi – Ardahan/TÜRKİYE)
Assist. Prof. Tamara JOVOVIC (Mediterranean University / KARADAĞ)
Dr. Susan Marie MENTZER (Universitat Tübingen / ALMANYA)
Dr. Ludovic SLIMAK (CNRS / FRANSA)

ALAN EDITÖRLERİ / EDITORS OF BRANCHES

Prof. Dr. Ayşen AÇIKKOL YILDIRIM (Antropoloji, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ümit AKÇA (Sosyoloji, Süleyman Demirel Üniversitesi – Isparta/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU (Sosyoloji, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ (Sanat Tarihi, Süleyman Demirel Üniversitesi – Isparta/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehtap ERDOĞAN TAŞ (Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Emel ÖZKAYA (Mütercim-Tercümanlık, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Sibel AKOVA (İletişim ve Tasarım, Yalova Üniversitesi – Yalova/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Erdoğan ASLAN (Arkeoloji, Selçuk Üniversitesi – Konya/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Miraç Burak GÖNÜLTAŞ (Sosyal Hizmet, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Uğur BAŞARAN (Halkbilimi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ebru BİLGET FATAHA (Sanat Tarihi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Pelin DOĞAN (İngiliz Dili ve Edebiyatı, Munzur Üniversitesi – Tunceli/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Hatice GENÇ (Alman Dili ve Edebiyatı, Akdeniz Üniversitesi – Antalya/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Ertan TAĞMAN (Felsefe, Süleyman Demirel Üniversitesi – Isparta/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Olcay ZENGİN KOŞAN (Arkeoloji, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)
Dr. Olcay KAHRAMAN (Tarih, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas/TÜRKİYE)

HAKEM KURULU (BU SAYI) / BOARD OF REFREE (CURRENT ISSUE)

Prof. Dr. İshak AYDEMİR (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdal BAY (Gaziantep Üniversitesi – Gaziantep / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gülay APA KURTIŞOĞLU (Trakya Üniversitesi – Edirne / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Tolga BOZKURT (Ankara Üniversitesi – Ankara / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bilal ÇANKIR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi – İstanbul / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Zafer DURDU (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi – Muğla / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet KANAK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Barış MUTLU (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi – Van / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Meral ÖZTÜRK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Adnan Barış AĞIR (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi – Osmaniye / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BİLİR (Düzce Üniversitesi – Düzce / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Altuğ ÇAĞTAY (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi – Tokat / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Şule GÜMÜŞ (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ela İpek GÜNDÜZ (Gaziantep Üniversitesi – Gaziantep / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDÜZ (Bursa Uludağ Üniversitesi – Bursa / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Fikri KELEŞOĞLU (Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi – Samsun/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cafer ŞAKAR (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi – Van / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Nurperihan TOSUN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Seçil VARAL (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi – Karaman / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Huri YİĞİT (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi – Sivas / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Özge ZEYBEKOĞLU AKBAŞ (Akdeniz Üniversitesi – Antalya / TÜRKİYE)
Öğr. Gör. Dr. Merve AYDOĞDU ÇELİK (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi – Tekirdağ / TÜRKİYE)
Dr. Zülal İŞCANOĞLU

Dergimiz Hakkında

Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1982'den beri yayın hayatında olan hakemli, bilimsel bir dergidir.

Dergi, her yıl haziran ve aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez çevrimiçi olarak yayımlanmaktadır.

Dergimiz, şu alanlarda yazılmış makaleleri kabul etmektedir: Alman Dili ve Edebiyatı, Antropoloji, Arkeoloji, Coğrafya, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Felsefe, Fransız Dili ve Edebiyatı, Türk Halkbilimi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Sanat Tarihi, Sosyal Hizmet, Sosyoloji, Türk Dili ve Edebiyatı, Psikoloji ve Tarih. Dergimizde yayımlanan yazıların hukukî sorumlulukları yazarların kendilerine aittir.

Editörden

1982'den beri yayın hayatına devam eden ve Türkiye'nin en köklü dergilerinden biri olan Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 45. cildinin 2. sayısını bilim dünyasının hizmetine sunmuş olmanın verdiği mutluluğu ve kıvancı yaşıyoruz.

Bu sayımızda sosyal bilimlerin tarih, psikoloji, sosyoloji, İngiliz dili ve edebiyatı ve Türk dili ve edebiyatı disiplinlerine ait toplam 13 özgün makale bulunmaktadır. Bu makalelerin her biri editör ekibimiz tarafından titizlikle incelenerek alanının uzmanı olan hakemler tarafından değerlendirilmiş kendi alanına katkı sağlayacak nitelikte makalelerdir.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dergisi yeni kadrosuyla yayın hayatına devam etmektedir. Dergimizin yeni sayılarında buluşmak dileğiyle...

İÇİNDEKİLER

Gül AKTAŞ – Duygu URAY, <i>Erkeklerin Boşanma Sürecine İlişkin Deneyimleri: Denizli’de Nitel Bir Çalışma</i>	1
Vezir AKTAŞ – Yeliz KINDAP TEPE, <i>Olumlu Sosyal Davranışlar ile Özerklik Desteği ve Psikolojik Kontrol Arasındaki İlişkiler</i>	29
Muammer AKTAY - Ferdi SELİM, <i>Ludwig Von Mises: Devletçilik Eleştirisi</i>	49
Sümeyye ARSLAN KURTULUŞ, <i>Sağlık Hizmetlerinde Kontrol</i>	77
Yeşim CARBAN, <i>Digging into The Depths of Existentialist Absurdism Through Gothic in Haruki Murakami’s Kafka on The Shore</i>	101
Adil ÇELİK, <i>Kent Belleğinin Yansıma Alanı Olarak Cadde Adları: Sivas Örneği</i>	117
Murat ERCAN, <i>Latchkeys and Satellites: Concept of Loyalty in Noël Coward’s Present Laughter</i>	133
Melek KOÇ – Ayla YILDIZ, <i>Öğretmen Adaylarının Dijital Bağımlılığı ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi</i>	147
Korkmaz MERAL, Tuba AYDIN ÇAKMAK, <i>Tanrıça Kybele’nin Mysia Bölgesindeki İzleri</i>	177
Erdoğan ÖNDER, <i>Sivas Halk Oyunları Bibliyografyası</i>	197
Ali TEKİN, <i>Konya İli Bozkır İlçesi Çevresindeki Bir Grup Ahşap Direkli Cami</i>	209
Vehbi ÜNAL, <i>Türkiye’de Engellilik Yaklaşımlarının Sosyal Politika Açısından Değerlendirilmesi</i>	235
Fuat YALMAN – Tekin SANCAR, <i>Toplum Sağlığının Yönetimi: Sağlık Okuryazarlığı ve Aşıya İlişkin Tutum Arasındaki İlişki</i>	259

Makalenin Geliş Tarihi: 15 Kasım 2021
Makalenin Kabul Tarihi: 20 Aralık 2021

**ERKEKLERİN BOŞANMA SÜRECİNE İLİŞKİN DENEYİMLERİ:
DENİZLİ'DE NİTEL BİR ÇALIŞMA***
MEN'S DIVORCE PROCESS AND STRATEGIES TO COPE WITH THIS SITUATION

Gül Aktaş**
Duygu Uray***

Öz

Ailenin değişen dinamikleri sosyo-kültürel ve ekonomik süreçlerin ortaya çıkardığı değişim ve dönüşümler aile birliğinin bozulmasına ve boşanma oranlarının artmasına neden olmuştur. Bu nedenle aile ve boşanma konusu son yıllarda farklı disiplinlerin inceleme alanı olmuştur. Özellikle kadın ağırlıklı yapılan çalışmalar kadınların boşanma sürecinde yaşadığı sosyal, kültürel ve ekonomik zorlukları üzerinde durmuş, kadının penceresinden boşanmanın ele alındığı gözlenmiştir. Bununla beraber boşanma deneyiminin diğer aktörü erkekler ile ilgili kadınlara oranla daha sınırlı çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmanın amacı, her iki cinsiyette farklı etkilere sahip olan boşanmanın erkeklerin deneyimi üzerinden nasıl gerçekleştiğini onların anlatıları üzerinden analiz etmek üzere temellenmiştir. Bu amaçtan yola çıkarak erkeklerin evliliğe bakış açısı, boşanma öncesi ve sonrası sürecin ne şekilde deneyimlendiği, boşanmanın sosyal yaşamlarında yarattığı etki boşanma ile baş etme stratejileri onların söylemleri üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır.

* Bu çalışma, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında 2021 yılında tamamlanmış olan "Erkeklerin Boşanma Süreci ve Bu Süreç ile Baş Etme Stratejileri" konulu yüksek lisans tezinin kavramsal çerçevesi ve bulgular kısmı esas alınarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Denizli/Türkiye, ORCID: 0000-0001-6424-4256.

*** Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Denizli/Türkiye, ORCID: 0000-0002-5873-3640.

Bu çalışmada, nitel araştırma deseninden yola çıkarak boşanmış 30 erkek ile derinlemesine görüşme yapılmış ve veriler toplanmıştır. Araştırma bulgularına göre erkeklerin boşanma süreçlerinde üzüntü, yalnızlık gibi duyguları yaşadıkları ancak bu durumu güçlü görünmek adına bastırdıkları, sosyal çevrelerinde ve özellikle arkadaşlık ilişkilerinde değişikliğe gittikleri ekonomik olarak bu süreçte zorlandıkları ve boşanma sonrası toplumsal hayata adapte olma konusunda ön yargılarla karşılaştıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Erkeklik, Hegemonik Erkeklik, Ataerkillik, Aile, Evlilik ve Boşanma.*

Abstract

The changing dynamics of the family, the changes and transformations caused by socio-cultural and economic processes have led to the deterioration of the family unit and the increase in divorce rates. Therefore, the issue of family and divorce has been the subject of scrutiny of different disciplines in recent years. Especially the studies carried out with a focus on women's social, cultural and economic difficulties during the divorce process were emphasized and it has been observed that divorce was discussed through the woman's perspective. However, it has been observed that there are more limited studies on men who are other actors of the divorce experience, compared to women. The aim of this study is based on analyzing how divorce, which has different effects in both sexes, occurs through the experience of men through their narratives. Based on this purpose, men's view of marriage, how the process is experienced before and after divorce, the effect of divorce on their social lives, strategies for dealing with divorce have been tried to be understood through their discourses.

In this treatise, an in-depth interview was conducted with 30 divorced men and data were collected based on the qualitative research design. According to the findings of the research, it has been observed that men experience feelings such as sadness, pessimism, loneliness during divorce periods, but suppress this situation in order to look strong, change in their social circles and especially friendship relations, struggle economically in this process and face prejudices about adapting to social life after divorce.

Keywords: *Masculinity, Hegemonic Masculinity, Patriarchy, Family, Marriage and Divorce.*

Giriş

Teknolojik, kültürel ve ekonomik tabanda meydana gelen değişimler ilk olarak toplumu daha sonra ise aileyi ve onu oluşturan fertleri yakından etkilemektedir. Aile kurumunun yaşadığı değişimi; her aileyi oluşturan temel unsurlar olan kadın, erkek ve çocukların rollerindeki değişimlerle birlikte izlemek gerekmektedir (Gönen ve Hablemitoğlu, 1993). Sosyal hayatın yapı taşı olan aile, avcı toplayıcı toplumdan, sanayi sonrası topluma kadar uzanan iki yüz yıllık tarihsel bir geçmişe sahip olup, toplumsal kurumsallaşma ve örgütlenmenin bir ögesi olarak kendini göstermektedir. Sanayileşme, modernleşme, kentleşme ve geleneksel rollerde yaşanan dönüşüm başta olmak üzere tüm sosyo-kültürel değişimler, aile kurumunu büyük ölçüde etkilemektedir. Yaşanan hızlı toplumsal değişimlerle birlikte geleneksel aile yapısı küçülerek çekirdek aile yapısına dönüşmekte; geleneksel akrabalık bağları zayıflamakta; ailenin işlevleri farklılaşmakta; boşanma, evlilik

dışı doğum, tek ebeveynli aile oranları artmakta; yeniden evlenmeler, üvey aile oluşumları, evlenmeksizin birlikte yaşamayı tercih edenler ve günümüzün çocuk-merkezli aileleri ortaya çıkmaktadır. Bütün bu dönüşümler gelecekte ailenin nasıl bir yapı sergileyeceğine ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmektedir (Zeybekoğlu Dünder, 2012: 39).

Aile denilince ilk akla gelen kavramlardan biri evliliğdir. Kadın ve erkeği evliliğe götüren sürecin en başında çiftlerin birbirlerine besledikleri karşılıklı sevgi, saygı ve bir arada yaşamı sürdürme isteği vardır. Kadın ve erkekler evliliği çoğunlukla yalnızlığın beraberinde getireceği zorluklardan kurtulmak, ekonomik açıdan daha rahat bir yaşam, güvenip sorunlarını konuşup paylaşacağı bir arkadaş, çocuk sahibi olma isteklerini gerçekleştirebilecekleri bir birliktelik olarak değerlendirirler (Aktaş, 2014: 41). Yaşanılan sosyo-kültürel mekân, kentleşme ve sanayileşme ile birlikte değişen yaşam biçimi, kadının kamusal alana çıkması ile birlikte aile ve toplumsal yaşamda değişen kadın-erkek rolleri aile ve evlilik ilişkilerinin biçim değiştirmesine neden olmuştur. Bu anlamda evlilik kurumu modern dönemle birlikte çiftlerin beklentilerinin değişmesi ile yeni bir form kazanmıştır.

Evlilik kurumu nasıl çok basamaklı bir yapıya sahip ise boşanma da en az onun kadar katmanlı ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir. En temel düzeyde boşanma, karı koca arasındaki hukuki, manevi ve cinsel birlikteliğe son verme halidir (Aktaş Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018: 154). Literatürde boşanma ile ilgili birçok çalışma vardır ve bu çalışmalarda boşanmanın farklı yönleri ele alınmıştır. Yapılan çalışmalarda boşanmalardaki artışın toplumsal bir sorun haline geldiği ifade edilerek boşanma nedenleri araştırılmıştır. Toplumsal değişme ile birlikte ailenin yapısında da değişimler görülmüştür. Çocuk bakımı ve yetiştirilmesi, kadının iş hayatına aktif katılımı, ebeveynler arası iletişim problemleri boşanmaların artmasına sebep olan nedenlerden bazılarıdır. Boşanma artışlarındaki bir diğer sebep de kentleşme hızıdır. Kentleşme ile beraber kadının haklarının artması, eğitim düzeyinin yükselmesi ve kadının sosyal hayata katılımının artması evlilikte eşler arası uyumu azaltmıştır (Sevim, Güldeste ve Öner, 2016: 300).

Özellikle geleneksel aile yapısının günümüzde giderek aşınması, teknolojik araç gereçlerin kullanımının artması ile bireylerin aile içi iletişim ağlarının zayıflaması, evlilik birliğinin temeli olan “güven” unsurunun zedelenmesi, kültürel anlam kodlarının toplumsal cinsiyetçi yaklaşımı evlilikleri görece sorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle son yıllarda parçalanmış aile yapılarının daha fazla arttığına tanık olmaktadır.

Boşanma ilk olarak düşünsel ve duygusal biçimlerde kendini gösteren, sonrasında hukuki karar ile kesinleşen ve yeni bir yaşam düzeni kurulması ile sonuçlanan, psikolojik, sosyal ve ekonomik boyutları olan bir ayrılık sürecidir. Boşanma, evliliklerini iyi olarak değerlendirenler için bir kriz, evliliklerini kötü olarak görenler için ise yeni bir yaşam düzeni kurma fırsatıdır.

Boşanma süreci aynı zamanda farklı toplumsal sorunların çıktıkları olarak da değerlendirilebilir. Üretim araçlarındaki değişikliklerin yol açtığı kentleşme ve dolayısıyla

yeni yaşam tarzları toplumsal hayatta giderek artan oranda bir hareketliliğe yol açmıştır. Bu durum zamanla bireyselleşmeye, kadının özgürleşmesine ve dolayısıyla kurulan ailelerin geçmişte olduğu gibi kadınların ikinci planda olmadığı, sevgi ve saygının karşılıklı yaşandığı bir yapıya dönüşmüştür. Bu temelde kurulan evliliklerde, kadının erkeğe “bağımlılığı” yerine “karşılıklı bağlılık” ilişkisi ön plana çıkmış, evliliğe yüklenen anlamlar değişmiş; evlilikten daha fazla dayanışma, dostluk, sevgi paylaşımı ve duygusal yakınlık beklenmeye başlanmış, ilişkinin niteliği eşlerin beklentilerini karşılamadığı noktada boşanmalar daha fazla gündeme gelmiştir. Ayrıca çocukların varlığının da tek başına bir evliliği sürdürmek için yeterli olmadığı kabul edilmeye başlanmıştır (Aydın ve Baran, 2009: 121-122).

Yörükoğlu (2000: 103-104)'na göre, günümüzde evrensel olarak boşanma oranlarının artması, insanların evliliğe daha az istekli olmalarına değil, evlilik anlayışındaki değişimle birlikte, mutlu bir evlilik kurma ve mutlu olmanın, geleneksel değerler ve çocuğun varlığı için evlilikte mutsuzluğa katlanılmasına tercih edilmesine bağlanmaktadır. Diğer taraftan toplumsal ve kültürel tüm değişimler ve bunların aileye yansması, boşanmaların artışından sorumlu tutulabilir. Kentleşme hızı da boşanma oranlarının artmasında önemli belirleyendir. Çünkü boşanmanın aile üzerinde çok karmaşık etkileri vardır. Kentleşmeyle birlikte yeni özgürlük anlayışı geleneksel görev ve bağlılık duygularını gevşetmiştir. Dinsel kurumların evlilik üzerindeki baskıları da büyük ölçüde kalkmıştır. Bunun sonucu olarak boşanan eşlere toplum daha hoşgörülü davranmaya, boşanmayı bir ayıp, bir günah olarak görmemeye başlamıştır. Bununla birlikte kadın haklarının gelişmesi, eğitim düzeyinin yükselmesi ve kadının toplumsal yaşama katılımı beklenenin tersine evlilikte uyumu artırmamıştır. Ailenin yaşam düzeyi yükselmiş ama aile ilişkilerinde rol çatışmaları görülmüştür.

Boşanma olgusunu daha iyi anlayabilmek için Fisher, Birleşmiş Milletler İstatistik Ofisi tarafından her on yılda bir düzinelerce farklı toplumdan elde edilen verileri incelemiş ve boşanmaların genelde evliliğin ilk yıllarında, düğünü izleyen dört yıl içinde ve dolaylarında gerçekleştiğine dikkat çekmiştir. Fisher'e göre bu sürenin, bilimsel olarak kanıtlanan aşk duygusunun doğal süresine, yani iki veya üç yıla denk gelmesi rastlantı değildir. Eşler, aşk sarhoşluğundan sıyrılır sıyrılmaz birbirlerinden kopmaktadırlar. Bu kopuşun süresi eşlerin evlilik beklentilerinin karşılanma oranlarına göre değişmektedir (Akt. Kaya, 2016: 412).

Boşanma ailedeki tüm fertler için yaşamlarında önemli değişiklikleri ortaya çıkaran, beraberinde olası risk unsurlarını bünyesinde barındıran bir süreç olarak değerlendirilse de bazen boşanma sonrası gerek çiftler gerekse çocuklar açısından daha sağlıklı ve huzurlu bir aile yaşamının da kapıları aralanmış olabilir. Sağlıksız devam eden bir aile yapısı psikolojik açıdan yıpranma, gerginlik, stres ve yaşam kalitesinin düşmesine neden olacağı için aile fertleri açısından boşanma belki de tüm bunlardan kaçış olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla çiftlerin boşanmayı bir seçenek olarak görmeleri ya da evliliği devam ettirmeleri mevcut risk ve koruyucu faktörlere göre farklılaşacaktır.

Özellikle aile içi şiddetin her türü evliliğin, çiftlerin ve aile içinde yaşayan diğer fertlerin yaşam kalitelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü aile ortamında yaşanan çatışmalar,

çatışmaların içeriği ve boyutu konfor alanı olarak tanımladığımız aile içi yaşamı olumsuz yönde etkileyebilmektedir. O yüzden aile içi ilişkilerde yaşanan yıkıcı çatışmalar çiftlerin birbirlerine ve çocuklarına verdikleri zararı travmatik boyuta taşıyabilmektedir. Bu durumda boşanma, aile üyeleri açısından işlevsel bir role sahip olur.

Evlilik olgusunun kadın ve erkek açısından ne anlam ifade ettiği sorusu boşanmaya atfedilen anlamı belirlemektedir. Bu bağlamda çalışmada, erkeklerin evliliği nasıl tanımladıkları, boşanma kararını belirleyen etkenlerin neler olduğu, çocuk sahibi olmanın boşanma kararındaki rolü, boşanmanın erkeklerin sosyal yaşamları üzerine etkisi, boşanma aşaması ve sonrasında psiko-sosyal süreçler ile baş etme stratejileri onların deneyimleri üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu açıdan yaklaştığımızda boşanmanın kadın açısından çıktılarının sosyolojik bağlamda tartışıldığı çalışmalara ek olarak bu çalışma, toplumsal gerçekliğin bir diğer boyutu olan erkeklerin boşanma sürecine ilişkin deneyimlerini analiz etmeye tasarlanmıştır. Böylelikle kadınların yanı sıra erkeklerin boşanma hikâyelerinin sosyolojik bağlamı, boşanma konusuna bütüncül bir yaklaşımı da sağlamış olacaktır.

Ataerkil Toplumsal Yapıda Erkeğin İnşa Edilme Süreci ve Hegemonik Erkeklik

Bireyin içinde bulunduğu aile, sosyalizasyon sürecinde cinsiyet ile ilgili kültürel değerleri aktaran birincil gruptur. Çocuk cinsiyeti ile ilgili tutum ve davranış kalıplarını aile ortamında gözlemlemekte ve öğrenmektedir. Cinsiyet ailede hem ebeveyn hem de çocuk için tutum ve davranışların belirleyicilerinden biridir (Burcu, 2007: 187).

Cinsiyet kavramı biyolojinin ve sosyolojinin konusu olarak ele alınabilecek kavramsal bir kategoridir. Cinsiyet biyolojik açıdan kadın ve erkek ayrımını fiziksel özellikler üzerinden tanımlarken sosyolojik literatürde ise sosyal bir kategori olarak tanımlanır. Öncelikle aile içinde başlayan cinsiyete ilişkin rol kalıpları bireyler tarafından benimsenip davranış ve tutumlara yansıdığı noktada toplumsal cinsiyete ilişkin kabuller de belirlenmiş olur. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetin açıklamakta yetersiz kaldığı “sosyal sınıf” ve “ataerkillik” gibi kavramların açıklanmasına olanak tanır. Toplumsal cinsiyet kadın ve erkeğin özel ve kamusal alanda nerede duracağı, toplumsal hayata ne oranda katılacağı ve nasıl temsil edileceğini belirler. Burada güç ilişkileri de belirleyici unsur olmaktadır (Keskin ve Uluhan, 2016: 50). Toplumsal cinsiyet Ann Oakley’e göre ise; bir kültür sorunudur, kadın ve erkek kavramlarını dişil ve eril olarak sınıflandırılmasına işaret eder (Akt. Bhasin, 2003: 8).

Hesselbart’ın cinsiyet rolleri açısından gerçekler ve idealler arasındaki çatışmayı anlattığı çalışmasında; cinsiyet rollerinin “doğuştan” mı yoksa sonradan “yetiştirme” sürecinde mi kazanıldığı konusu tartışılmaktadır. Kadının toplumda iş birliğine açık, duyarlı yapısı ile yetiştirmeye dayalı rolü öne çıkarken; erkeğin genelde baskın, girişken, daha agresif ve güçlükler ile başa çıkabilen bir model oluşturmasının sebebi sorgulanmaktadır. Çünkü cinsiyetler arasındaki algılanan bu farklılıktan ortaya çıkan toplumsal statü erkeklerle amaçlara ulaşmada etkili olan araç rolleri, liderlik rollerini yükleyerek, toplumun önemli görülen sosyal,

ekonomik ve politik organizasyonlarında daha aktif hale gelmelerine olanak tanımaktadır. Diğer yandan cinsiyetler arasında algılanan farklılık kadına ise bakım ve yetiştirme rolünü yüklemektedir. (Akt. Özmete ve Zubaroğlu Yanardağ, 2016: 92).

Sosyalleşme sürecinde kadından ve erkekten beklenen rol ve sorumlulukların farklılaşan özellikleri, kadınları özel alanla sınırlandırırken, erkeklerin kamusal alandaki görünürlüğü ve varlığını pekiştirmektedir. Ataerkil sistem, bu özelliğiyle erkek egemenliğini ön plana çıkarmasının yanı sıra, erkeklere yüklediği “imkânsız” niteliklerle erkekler üzerinde de yıkıcı etkilerde bulunmaktadır. Erkekler, üreticisi ve sürdürücüsü oldukları bu sistemin kısıcında kendilerini var etmeye çalışmakta, her zaman daha büyük ve “güçlü” olan erkeğin hâkimiyeti altında kendilerinden beklenen ve karşılımları mümkün olmayan rolleri sergileme zorunluluğuna -kadınlardan farklı bir biçimde de olsa- hapsedilmektedir (Çelik, 2016:1-2).

Erkeklik kavramı en başta bir cinsiyet algısı olarak toplumsal hayatın ve topluluk hayatının bir parçası ve aynı zamanda modern öncesi dönemden itibaren süregelen bir gelişim ve değişim çizgisi içerisinde anlam kazanan olgudur. Erkeğin doğuştan getirdiği genetik ve biyolojik farklılıklarının cinsiyet olarak bir tanımlama yapmaya yetse bile “toplumsal cinsiyet olarak erkekliği tanımlamada yetersiz kalacağı fikri, cinsiyetin sosyal olarak inşa edildiği” argümanına dayanmaktadır. Bu bağlamda erkeklik algısı tarihsel dönemlerde toplumsal olarak farklı kırımlar yaşamıştır (Çağırkan, 2018: 95).

Sancar (2011: 28-29), erkekliğin ne olduğu ve nasıl tanımlanabileceği üzerinde dururken şu soruyu sorar: “Erkeklik, dünya çapında iktidarı elinde tutanların bir özelliği olduğuna göre, genel, evrensel bir erkeklik tanımı yapılabilir mi?”. Güçlü olmak, başarmak, sorunları şiddet kullanarak çözmek, duygularıyla değil aklıyla davranmak, rekabete ve hiyerarşiye dayalı ilişkileri ön plana çıkarmak, bağımsız davranmayı önemsemek, başkalarını yönetmeyi bilmek, vb. davranış özelliklerinin “erkeksi” olduğu genel kabul gördüğüne göre, erkek olmanın “doğal” bir potansiyel olarak böyle davranmaya yol açtığını mı kabul etmek gerekir. Bu noktada gelişen erkeklik araştırmalarına baktığımızda, erkeklik davranış ve değerlerinin biyolojik bir zorunluluktan kaynaklanan kültürel oluşumlar olarak değil, toplumsal bağlamlarda gerçekleşen iktidar örüntüleri içinde şekillenen farklı farklı sosyal tarzlar, “inşa”lar olduğu kabulüne doğru kayan bir yaklaşımın egemen olmaya başladığını görüyoruz.

Dolayısıyla erkekliğin inşa edilmesinde biyolojik unsurların ötesinde tarihsel, kültürel ve toplumsal izleri takip ettiğimizde ataerkil süreçte tanımlanan hane içi ilişki örüntülerine bakmak gerekir. Ataerkil süreçte “kadın” ve “erkek” olmanın aile içi ilişkileri sürdürme noktasında kilit bir unsur olduğu sürekli hatırlatılır. Ataerkilliğin “özel mülkiyete dayalı ailesi”nde kadınlar “ilk ve tek amaçları erkeğe haz vermek” olan kadınlar, nesnelere çok daha az önemlidirler. “Aile ilişkilerine” ilişkin “her kanun ve gelenek” eril bakış açısından düzenlenir. “Aynı bakış açısından...kadınların erkeklere hizmet etmesi gerektiği şartı ortaya çıkar” (Donovan, 2009: 97).

Ataerkil süreçte “erkek olma” yolunda ilerleme zorunluluğu bulunan erkek, hangi durumlarda nasıl bir tavır takınması gerektiğini öğrenmiş olarak yaşamına devam eder. Erkeklik yolundaki tökezlemeleri, “daha büyük erkek” tarafından düzeltilir ve böylece sonraki aksaklıkların önü kesilir. Ancak erkeklerce hem yaratılan hem de sürdürülen, kadınlarca ise pekiştirilmesi yönünde çaba sarf edilen erkeklik, aslında tanımlanması güç bir kavram olarak da nitelendirilir (Çelik, 2016: 4).

Cinsiyet farklarına dayalı toplumsal iktidar ilişkilerini anlama çabası, sadece kadınların erkekler tarafından ezilmesi ve ikincilleştirilmesine yol açan patriarki kavramı ile değil, erkeklerin bu iktidar ilişkilerini nasıl sürdürüp yeniden üretebildiğine ilişkin soruların sorulmaya başlamasıyla ve toplumsal cinsiyet kavramının kuramsal alanda yol gösterici hale gelmesiyle daha da gelişip güçlenmiştir. Egemen erkeklik tarzları ile iktidar ilişkileri arasında bağ kuran bir açıklama geliştirme gereği ve bütün erkeklerin bu iktidar örüntüleri ile olan ilişkilerine yönelik anlama isteği hegemonik erkeklik kavramının gelişimine yol açmıştır.

Hegemonik erkeklik tartışmaları farklı erkek grupları arasındaki iktidar/üstünlük mücadelelerini anlamayı olanaklı kıldığı kadar bu iktidar gruplarının nasıl oluştuğunu anlamayı da hedefler. Farklı erkeklik stratejileri arasındaki hegemonik mücadele temelinin zorla boyun eğdirmekten çok, ikna ile onaylatılan bir iktidar meselesi olduğu özellikle vurgulanır. Bunun için örneğin, farklı işlerin nasıl erkek işi ya da kadın işi olarak tanımlandığına ve bunun nasıl cinsiyet hiyerarşileri ve iktidar örüntüleri haline dönüştüğüne dikkat çekilir (Sancar, 2011: 31, 33).

Connell'e göre hegemonik erkeklik kavramında “hegemonya” (terimin ödünç alındığı Gramsci'nin İtalya'daki sınıf ilişkileri analizinde söz konusu olduğu gibi) acımasız iktidar çekişmelerinin ötesine geçerek özel yaşamın ve kültürel süreçlerin örgütlenmesine sızan bir toplumsal güçler oyununda kazanılan toplumsal üstünlüktür. Kadınlığın inşasının kaçınamayacağı egemenlik yapısı, heteroseksüel erkeklerin küresel egemenliğinden başka bir şey değildir. Süreç bu egemenliğe boyun eğme veya direnme etrafında kutuplaşma eğilimini taşır. Boyun eğme seçeneği, burada “ön plana çıkarılmış kadınlık” olarak adlandırılan ve en fazla kültürel ve ideolojik desteğin verildiği kadınlık örüntüsüne merkez oluşturur (Connell, 1998: 246, 251).

Connell (1998), hegemonik erkekliğin kamusal olduğunu belirtir. Bunun yanı sıra, “ön plana çıkarılmış kadınlık”tan bahseder ve bunun da kamusal olduğunu söyler. Ana akım medya açısından bakacak olursak, toplum içerisinde bu iki kadınlık ve erkeklik durumlarının varlığını görmek zor olmaz. Var olan birçok medya iletişim araçlarında izlediğimiz/duyduğumuz kadınlıklar bir anlamda tek tipleştirilmiştir: iffetli, kırılğan, tabi olan, yerini bilen. Bunun dışına çıkan kadın ise, çeşitli şekillerde “kötü” olarak adlandırılır ve kuvvetle muhtemel bu kötülüğünün sonuçlarına katlanır. Kadının bu şekilde yansıtıldığı son derece belirgin olarak görülen bir şey; ancak madalyonun öbür yüzündeki erkeğin ya da erkekliğin nasıl bir erkeklik olduğunu da dikkate değer bir olgu haline getirmektedir. Öyle ki, bu tarz bir erkeklik, bahsi geçen ideal “hegemonik erkeklik”le bire bir örtüşmektedir:

Heteroseksüel, evini geçindiren, başarılı, iş sahibi, iş sahibi değilse bile evini geçindirmesini bilen ve bunun için canını dişine takıp çalışan, “namus”una hanel gelmesin diye sürekli tetikte olan bir erkeklik anlayışı. Hiç kuşkusuz her iki cinsiyet durumları için liste genişletilip, özellikler sıralanabilir (Kepekçi, 2012: 79-80).

Böylelikle toplumun kadına ve erkeğe ilişkin rol kalıpları bir taraftan cinsiyetçi bakış açısını pekiştirirken aynı zamanda bireyler tarafından içselleştirilerek sürdürülen davranış örüntülerini oluşturur. Bu durum toplumsal yaşamın pek çok katmanında kadınlık ve erkeklik söylemlerinin de çekirdeğini oluşturur. Aile birliğinin kurulmasında ve dağılmasında toplum tarafından üretilen ve aktarılan kültürel anlam kodları önemli bir rol üstlenir. Nitekim boşanma konusunda yapılan bu çalışmada da bir kısım katılımcı erkek, anneleri tarafından yetiştirilirken çocukluktan itibaren aile içinde cinsiyetin uzantısı olan eylemlerle yetiştirildiklerini belirtmişlerdir. Bu yetiştirilme biçimi kadınlar açısından da benzer şekilde gerçekleşmektedir. Bu durum bireylerin aile içinde öğrendikleri rollerin aslında evlilikte de devam ettirildiğini gösterirken çocukluktan itibaren oluşturulan cinsiyetin kültürel temsilini de gözler önüne sermektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Akademik alanda boşanma olgusu daha çok kadın odaklı çalışmalarla karşımıza çıkarken erkeklerin boşanma sürecine ilişkin eylem ve söylemlerinin görece daha az dile getirildiği görülmektedir. Boşanma olgusunun bütüncül ve tüm yönleri ile anlaşılır kılınması için kadın ve erkek açısından boşanma sürecinin nasıl deneyimlediğinin iyi okunması gerekmektedir. Çünkü kadının ve erkeğin evlilikten beklentileri, bu beklentilere cevap verme biçimleri, aile içi yaşanan problemlere karşı ne tür tepkiler geliştirdikleri, çözüm odaklı bir ilişki biçiminin her iki taraf açısından ne tür bir anlam ifade ettiği konusu çiftlerin yaşadıkları sosyo-kültürel yapı ve yetiştirilme biçimleriyle doğrudan ilişkilidir. O nedenle, boşanma kadın ve erkek açısından farklı süreç ve deneyimleri içinde barındırır. Bu çerçevede boşanma olgusunu analiz edebilmek için çiftleri boşanma sürecine götüren yaşam öykülerini onların ifadeleriyle anlamaya çalışmak gerekir.

Bu noktadan yaklaştığımızda çalışma, evlilik tanımının ve boşanma olgusunun erkeklerin yaşam tecrübelerinden yola çıkarak nasıl anlamlandırıldığına odaklanmıştır. Bu amaçla nitel araştırma yönteminden derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak sahadan veriler toplanmıştır. Çalışma, boşanma oranının yüksek olduğu illerden biri olan Denizli’de gerçekleştirilmiştir. Belli bir yıl içinde her 1000 nüfus başına düşen boşanma sayısı olarak tanımlanan kaba boşanma hızı Denizli’de 2020 yılında binde 2,22 olarak gerçekleşmiştir. Bu değer ile Denizli, kaba boşanma hızı en yüksek 6. il olmuştur (TÜİK, 2021).

Çalışmada katılımcı erkeklerin boşandıktan sonra evlilik yapmamış olmasına özen gösterilmiştir. Çünkü boşandıktan sonra evlenen erkeğin yeni aile hayatı ile eski aile hayatını karşılaştırma olasılığı söz konusu olabilir. Bu durumda boşanma olgusundan çok devam

ettirdiği evliliği üzerinden içerik oluşturabileceği ve araştırmanın amacından uzaklaşabileceği endişesiyle boşanmış fakat yeni bir evlilik yapmamış erkek katılımcılara ulaşılmıştır.

Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri

Çalışma, nitel araştırma yönteminden derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında erkeklerin boşanma süreci ve sonrasındaki düşünce ve deneyimlerine ilişkin anlatılarına yer verilmiştir. Bu çerçevede çalışmanın nitel saha uygulamasında farklı kültür ve sosyo-ekonomik özelliklere sahip boşanmış erkeklerin cinsiyet rollerine ilişkin yetiştirilme biçimlerinden evliliğe ve boşanmaya olan bakış açılarına kadar pek çok nokta onların ifadelerinden anlaşılma çalışılmıştır.

Araştırmada katılımcılara kartopu örneklem yolu ile ulaşılmıştır. Görüşme yaptığımız katılımcılar kendi çevrelerinde boşanmış olan erkeklerle ilgili iletişim bilgilerini araştırmacıya vermiş ve araştırmacı görüşmenin içeriği hakkında katılımcıyı bilgilendirmiştir. Bununla birlikte farklı eğitim, meslek ve yaş grupları seçilerek maksimum çeşitlilik örnekleme çerçevesinde araştırmaya ilişkin zengin veri gruplarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Görüşmeler sırasında ses kaydının alınması hususunda katılımcılardan izin alınmıştır.

Araştırmanın Veri Analiz Teknikleri

Verilerin analizinin birinci adımı ses kayıtlarının birebir deşifre edilmesi ile başlamıştır. Araştırmanın verileri betimsel analiz kullanılarak çözümlenmiştir. Betimsel analizin ilk aşamasında araştırma sorularından ve görüşme kayıtlarından yola çıkarak boşanma sürecine ilişkin sık sık tekrarlanan ifadeler tespit edilmiş ve bu çerçevede belirli temalar oluşturulmuştur. Bu temalar, boşanmış erkeklerin evliliğe ilişkin düşünceleri, boşanma kararını belirleyen etkenler, boşanma kararında çocuk sahibi olmanın rolü, boşanmanın erkeklerin sosyal yaşamlarına etkisi, erkeklerin boşanma aşaması ve sonrasında psiko-sosyal süreç ile baş etme stratejilerinden oluşmaktadır. Ardından araştırmanın verileri okunarak temalar çerçevesinde düzenli olarak veriler tasnif edilmiştir. Bu noktada verilerin anlamlı ve mantıklı olarak bir araya getirilmesine özen gösterilmiştir. Bu aşamadan sonra düzenlenen temaların altından doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Ayrıca bulgular arasındaki neden-sonuç ilişkileri yorumlanarak araştırmanın anlaşılır kılınmasına çalışılmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

İsim	Yaş	Eğitim Durumu	Gelir Düzeyi	Evli Kalma Süreleri	Meslekleri
G1	42	İlkokul	5-6 Bin TL	13 Yıl	Esnaf
G2	30	Lisans	7 Bin TL	3 Yıl	Mühendis
G3	50	Lisans	6 Bin TL	15 Yıl	Emekli Öğretmen
G4	28	Lisans	6-7 Bin TL	2 Yıl	Diş Hekimi
G5	35	Ortaokul	4-5Bin TL	13 Yıl	Berber
G6	37	Yüksek Lisans	4-6 Bin TL	10 Yıl	Öğretmen
G7	27	Lise	4-5 Bin TL	2 Yıl	Müteahhit
G8	42	Lise	7-8 Bin TL	4 Yıl	Esnaf

G9	35	Doktora	Belirtmek İstemedi	4 Yıl	Akademisyen
G10	38	İlkokul	3-4 Bin TL	7 Yıl	Çiftçi
G11	29	Önlisans	4 Bin TL	3 Yıl	Sağlık Teknisyeni
G12	44	Lisans	5-6 Bin TL	10 Yıl	Öğretmen
G13	31	Lise	7-8 Bin TL	8 Yıl	Esnaf
G14	27	Lise	8-9 Bin TL	2 Yıl	Futbolcu
G15	45	Ortaokul	6 Bin TL	11 Yıl	Çiftçi
G16	26	Önlisans	Belirtmek İstemedi	3 Yıl	Futbolcu
G17	37	Ortaokul	5 Bin TL	4 Yıl	Hizmetli
G18	35	İlkokul	4-5 Bin TL	5 Yıl	İnşaat İşçisi
G19	30	Lise	5-6 Bin TL	6 Yıl	Memur
G20	42	İlkokul	3,5 Bin TL	7 Yıl	İşçi
G21	28	Lise	4-6 Bin TL	3 Yıl	Temizlik Görevlisi
G22	26	Lisans	6 Bin TL	3 Yıl	Bankacı
G23	29	Lise	4,5-5 Bin TL	2 Yıl	Memur
G24	31	İlkokul	5 Bin TL	5 Yıl	Şoför
G25	31	İlkokul	3 Bin TL	13 Yıl	Esnaf
G26	29	Lise	6 Bin TL	3 Yıl	Spor Eğitmeni
G27	35	Lisans	7-8 Bin TL	6 Yıl	Mühendis
G28	28	Lise	4 Bin TL	7 Yıl	Memur
G29	27	İlkokul	5 Bin TL	4 Yıl	İşletmeci
G30	30	Lise	4,5-5 Bin TL	7 Yıl	Güvenlik Görevlisi

Araştırmanın Bulguları

Boşanmış Erkeklerin Gözünden “Evlilik” Algısı

Evlilik, evlenme çağındaki kadın ve erkeğin yasalar önünde yapmış oldukları karşılıklı iki şahit ile gerçekleştirilen ve bireylerin özgür iradeleriyle onay verip yaşamlarını birleştirdikleri bir sözleşmedir. Türk Medeni Kanunu'nun 185. Maddesine göre; “evlilik sözleşmesi ile bireyler arasında evlilik birliği kurulmuştur ve çiftler ailenin mutluluğu, geleceği ve çocukların bakımı, eğitimi, korunması gibi konularda da birlikte sorumluluk üstlenmiş olurlar.” (Türk Medeni Kanunu, 2001/2020).

Giddens (2008: 247), evliliği iki yetişkin birey arasında sosyal olarak gerçekleşen ve onaylanan cinsel birleşme olarak tanımlamaktadır.

Bireyin yaşamında önemli değişimlerin yaşandığı evlilik süreci bireylerin yaşam rolleri, görev ve sorumluluklarında değişime neden olmaktadır. Ortak bir yaşam biçimi oluşturmak, aile sorumluluklarını paylaşmayı öğrenmek, çift olmak, aileler ve yakınlar ile olan ilişkileri yeniden yapılandırmak, doyurucu duygusal ve cinsel ilişki örüntüleri oluşturmak gibi evlilik yaşamına dair kazanımları, çiftlerin evliliğin ilk yıllarında gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Ancak bu beklenti ve değişiklikleri gerçekleştirme sürecinde çiftlerin karşısına bir takım zorluklar, hayal kırıklıkları ve çatışmalar çıkabilmektedir. Evliliğin ilk yıllarında gerçekleşen

boşanmaların bir nedeninin, evlilik yaşamına ilişkin olarak yaşanan bu olumsuzluklar olduğu belirtilmektedir. Ayrıca evliliğin ilk yıllarındaki bazı tutum ve beklentilerin ilerleyen yıllarda boşanmalara yol açtığını, evliliğin ilk yıllarında boşanmaların sık görüldüğünü ortaya koyan bazı araştırma sonuçları bulunmaktadır. Son yıllarda Türkiye’de boşanma oranlarının gittikçe arttığı görülmektedir (Terzi İlhan ve Işık, 2019: 1431). TÜİK’in 2020 yılı verilerine göre boşanmaların %35, 3’ü evliliğin ilk beş yılı içinde gerçekleşmiştir. %20, 7’si ise evliliğin 6-10 yılı içinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021).

Boşanmış erkeklerle yapılan bu çalışmada, katılımcılara evliliğin kendileri için ne anlam ifade ettiğine yönelik sorular sorulmuştur. Evliliğin tanımı ve niteliği bireylerin içinde yetiştiği sosyo-kültürel anlam kodları, sosyalizasyon sürecindeki rol modelleri, yaşamını geçirdiği yer, bireyin eğitim durumu ve mesleği, medyanın söylemleri gibi birçok faktörden beslenmektedir. Bu nedenle evlilik ve evliliğe ilişkin sorumluluklar ve bunları anlamlandırma biçimleri bireyleri boşanma sürecine sürükleyen hikâyenin de temelini oluşturmaktadır. Bu noktada katılımcılar şunları aktarmıştır:

“Bizim toplumda erkeğin evlenmesi demek, bu erkek her şeyiyle hazır demek. Eve bakabilecek adam olmuş derler... Yani erkek evini geçindirmek zorundadır. Evlilikle birlikte sorumluluklarım çok arttı. İlk yıllarda iki işte birden çalışıyordum. Kirası, düşün masrafı, balayı derken belinizi doğrultamıyorsunuz. Bir de karınız çalışmıyorsa, zaten hepsi size kalıyor. Bu yüzden evlilik mutlu edecekse evlenilsin. Mecburi bir şeymiş gibi yapınca olmuyor.” (G21)

“Evlenmek, yuva kurmak, baba olmak çok güzel şeyler. Her güzel şeyin bir bedeli var tabi ama. Bunlar bedava olmuyor. Önce maddi sonra manevi şekilde yatırım yapmak zorundasınız. Evlendiğiniz kişi de öyle yapmak zorunda. Evlilik için, önce verirsiniz sonra alırsınız.” (G28)

“Evli bir erkek olmak zor tabi. Akranınız artıyor, masraflarınız artıyor falan. Güzel yanları var mı?, var, yok değil. Sabit bir düzeniniz oluyor, sıcak çorbanız, temiz kıyafetleriniz, ütünüz hepsi hazır oluyor. Ben zaten bu düşünceyle evlendim.” (G17)

“Evlilik bize öğretilen bir şey. Bazen açıkça bazen gizliden bir şekilde öğretiliyor. Öğreniyorsun. Kendi annenle babana, teyzenle eniştene, dedenle ninene bakıyorsun. Ne görüyorsan o evliliğindir. Benim açımdan temeli sevgidir. Tabi ki her insan evliliği farklı yaşar. Bunun bence belli bir tanımı yok.” (G8)

Katılımcıların yukarıda verdikleri ifadelere bakıldığında evliliğe ilişkin söylemlerin geleneksel bakış açısının izlerini yansıttığı görülmektedir. Örneğin, “dışarıda çalışan, eve ekme getiren erkektir”, “kadın ütü, yemek gibi ev işlerini yapmakla görevlidir” gibi ifadeler toplumsal cinsiyete ilişkin kalıp yargıların bir uzantısıdır. Bu bakış açısı erkeği kamusal alanda tanımlarken kadını özel alanla sınırlandırır. Bu anlamda geleneksel kültürel kodların evlilik ve aile birliğinin tanımlanmasında önemli bir referans olduğu görülmektedir.

Evlilik kararının inşa edilme sürecinde sosyal alışveriş kuramının belirttiği bazı hususlara da bu noktada bakmak gerekebilir. Bu kurama göre, evli olma pek çok bakımdan bir ödül kaynağıdır. Evlilik ile gelen bir rahatlık ve psikolojik anlamda bir güven vardır. Maliyetler (bedeller) ise iki türlüdür: Cezalar ve vazgeçilen ödüller. (Oktik, 2018: 18). Bu çalışmada da

erkek katılımcılar evliliğin sağladığı konfor alanının önemli bir psikolojik doyum yarattığı ama diğer taraftan yıpratıcı, yorucu bir ilişkinin de bedel olarak ödenmesi durumunun söz konusu olduğunu belirtmişlerdir. Onların söylemlerinde bu bedelleri ödemenin evlilik açısından çok da sağlıklı olmadığı ve boşanma sürecine götüren en temel sebeplerden birinin evliliğin psikolojik ve maddi maliyetinin ödülünden daha fazla olmasıdır.

Boşanma Kararına Sebep Olan Etkenler

Kendi içinde birçok beklentiye sahip olan evlilik kurumu bazı durumlarda farklı nedenlerden dolayı sonlanabilir. Bu durumda sağlıksız ve bunalımlı bir sürece giden evliliklerde çiftler çözüm yolu olarak boşanmayı seçebilmektedir. TÜİK boşanmayı, “Evlenmenin yasal olarak sona erdirilmesi” şeklinde en basit düzeyde tanımlarken, Akıntürk (2019: 235)’e göre boşanma, “eşler henüz hayatta iken, kanunda öngörülmüş olan sebeplerden birine dayanarak açacağı dava sonucunda evlilik birliğine hâkimin kararı ile son verilmesidir.”

Aktaş (2018: 30-31)’a göre, “boşanma her şeyden önce sosyal bir davranıştır. Nitekim boşanma olgusunun bulunduğu, yaşadığı ve meydana geldiği mekân aslında onun kanıtlanma yeridir. Ayrıca her olgu, meydana geldiği bağlam içinde birbirine geçmiş zincir halkaları olarak şekillenmektedir. Bu varsayımdan hareketle boşanmaya etki eden ve onu ortaya çıkaran faktörler: Sanayileşme, kentleşme, modernleşme, kadının çalışma hayatına katılımı, kadın hareketleri, aile içi şiddet, aldatılma, ekonomik problemler, kitle iletişim araçlarının aile içi ilişkilere etkisi, boşanan kişilere kurumsal ve sosyal desteğin artması, evlilik yaşantısının rutinleşmesi, bireyselleşmenin artışı, farklı yaşam beklentileri, cinsiyet rollerindeki farklılaşma vs. Ayrıca boşanmaya ilişkin gösterilen nedenlerin kültürel değerler taşıdığı da görülür. Bunun en önemli göstergesi aile ve akrabalık ilişkilerinin evlilik hayatına müdahalesidir. Diğer toplumlarda olduğu gibi bugün ülkemizde de temel manevi değerlerimizin erozyona uğraması, nüfusun şehirlerde toplanması, gündelik hayatın karmaşık hale gelmesi, kitle iletişimin ve teknolojinin ev içerisindeki etkinliğinin artışı, tüketim kültürünün gelişmesi, bireysel değerlerin ön plana çıkması ile toplumumuzdaki temel yapı olan aile içinde şiddetin yaygınlaşması ve boşanma olgusu giderek daha önemli hale gelmiştir. Buna paralel olarak yaşanan yüzyılın “stres” çağı” olarak nitelendirilmesine neden olan bireysel stres kaynaklarının artmasıyla birlikte tahammülsüz bireylerin yetişmesi, medyanın ürettiği değerler karmaşası ve birlikte oluşan ahlaki yozlaşma boşanmaya giden yol üzerindeki önemli tehdit edici faktörlerdir.

Değişen toplumsal sistem içinde kadın ve erkeklerin evlilikten beklentileri değişirken boşanma süreci de bu beklentilerden etkilenmektedir. Bu çalışmada, katılımcılar boşanma gerekçeleri olarak çoğunlukla sağlıklı iletişim kuramadıklarından, ilgi ve ihmal edilme süreçleri ile karşı karşıya kaldıklarından, fikir ayrılıkları yaşadıklarından, ekonomik ve psikolojik anlamda destek bulamadıklarından bahsetmişlerdir. Evliliğin devam etmesinde karşılıklı anlayış ve hoşgörünün önemli olduğunun vurgusunu yapan katılımcılar genellikle bu anlayış ve hoşgörü yoksunluğunun boşanma sürecini hızlandırdığını ifade etmişlerdir.

“Bana neden boşandın diye sorduklarında hiçbir zaman şu ya da bu sebepten diyemedim. Belli sorunlarımız herkeste olduğu kadar vardı bizde de. Zaten ben haftanın bilmem kaç günü kamptayım, çalışıyorum, arada geliyorum eve. Aslında sevgili hayatı gibiydi nerden baksanız. Ya da bana öyle geliyordu (gülüyor). Eve geldiğim zaman da doğal olarak eve ilgili işlerle pek ilgilenmezdim. Yani ben kötü niyetle hiç hareket etmedim. Karımla zaman geçireyim, gezelim, eğlenelim isterdim. Ama kafalarımız evlendikten sonra ayrıştı.” (G14)

“Biz karı koca olarak birbirini seven bir çifttik. Çocuklarımız vardı, ikimizde aynı okulda çalışıyorduk. Güzel çekirdek bir aileydik yani. Çoğu erkeğe göre de ev işlerinde birçok şeyi ben yapardım. Kendi isteğimle yani. Bir dönem maddi olarak çok zorlandım. Kendi anne babamın borçları, kredileri vs beni yıprattı. Eşimin maaşı kendineydi. O dönem eve ilgilenmesini, parasal olarak yani ona bıraktım. Bunu söyledim de, olmadı, ilgilenmedi, bencil davrandı. Ben zor zamanımda bana destek olmasını bile istemedim. Evimize, bizim evimize yardımcı olmasını istedim. İşte ondan sonra da sorunlarımız iyice büyüdü, düzemedi ve biz boşandık.” (G3)

“Evliliğim iki yıl sürdü. Çok gençtik evlendiğimizde. Böyle birden çok aşık zannettiğimizde evlendik. Aslında belki biraz daha sabırlı olsaydık evliliğimiz devam edebilirdi. Ama çok da düzeltmek için uğraşmadık. Evlenince ev geçindirmenin ne demek olduğunu çok iyi anlıyorsunuz. Eksik en ufak bir şeyde hemen tartışma yaşıyor. Nasıl hızlı evlendiysen o kadar hızlı boşandık.” (G7)

Araştırma bulgularına göre, erkek katılımcılardan bir kısmı ekonomik sorunların boşanma sürecinde belirleyici olduğunu ifade ederken bunun nedeni olarak “kadının yetiştigi aile ortamındaki yaşam standartlarını evlendiğinde de devam ettirmek istemesi, fakat bu imkânlarla erişemediğinde evlilikte huzursuzlukların yaşanması” şeklinde belirtilmişlerdir. Katılımcıların bir kısmı ekonomik anlamda sınıfsal farklılıkların boşanmanın temel gerekçelerinden biri olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırma bulgularına göre, “kadınların beklentilerine bağlı olarak yüksek yaşam standartlarının evlendiğinde erkek tarafından karşılanması umudu ve bu beklentinin karşılanamaması ilişkinin yıpranmasına ve boşanmanın çözüm olarak görülmesine” sebep olmaktadır. Katılımcılara göre bu durum, “çiftleri karşılıklı tahammülsüzlüklerin yaşandığı bir evlilik sürecine sürüklemektedir.” Bu konuda G10 şunları aktarmıştır:

“Karımın ailesi varlıklıydı. Bana ve benim çevremeye göre durumları iyiydi. Ben çiftçi bir adamım. Gelirim giderim sezondan sezona değişir. Olmadı, ayak uyduramadı. Ben de uyduramadım yani, o da... Herkesin kendi anne babasının evinde alıştığı bir standart var. Ne biraz altı, ne biraz üstü. Tam orada bir hayatta olmanız gerekiyor. Ben en azından öyle düşünüyorum. Yoksa evlilik özellikle kadın açısından tam bir hayal kırıklığına dönüşüyor.”

Arıkan’ın, Ankara’da alt, orta ve üst sınıf kadın ve erkek katılımcılarla yaptığı boşanma ve boşanmış bireylere yönelik tutum ve değerlendirmeyi ortaya koyan “Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumlar Araştırması”na göre, “evlilikleri boşanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakan durumlar –oransal önemleri-ne göre şöyle sıralanmaktadır. Eşlerin yetişme tarzlarının birbirinden çok farklı olması (%74,4), eşlerin çocuk denecek kadar küçük yaşta evlenmeleri (%64,4), eşlerin dini inançlarının birbirinden çok farklı olması (%62,8), eşlerin eğitim

durumlarının birbirinden çok farklı olması (%53,4) ve aile büyüklerinin istememesine rağmen evlenilmesi (%45,8) gelmektedir. En yüksek oranlarla evlilikler açısından tehlike olarak görülen durumlara bakıldığında görüşülenlerin büyük çoğunluğunun, eşlerin yetiştirme tarzlarının (aile terbiyelerinin) farklılığını en önemli risk olarak gördükleri gerçeğidir. Bunun yanı sıra araştırmada evlilikler açısından “boşanma riski” taşıyan durumların sosyo-ekonomik düzey, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, yaşamın büyük bir bölümünün geçtiği yer gibi değişkenlere bağlı olarak farklılaştığı da tespit edilmiştir” (Arıkan, 1996: 64).

Bu çerçevede Arıkan’ın yapmış olduğu çalışmada dile getirilen boşanmayı etkileyen faktörlerden sosyo-ekonomik düzey, ailenin evlilik ve boşanmaya ilişkin tutumları, yaşanan sosyo-ekonomik ve kültürel mekânın belirleyiciliği yapmış olduğumuz bu çalışmadaki bulgularla örtüşmektedir.

Ailelerin evliliğe müdahalesi ve ailenin boşanma kararındaki etken rolü katılımcılar tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

“Evlilik iki insan arasında olur. Aileler de evlenir sözüne katılmıyorum. Ben ne kadar bu söze katılmıyorsam, evliliğimde o kadar aile baskısı ile karşılaştım desem yalan olmaz. Bunun sebebi belki de eski eşimdi. Karı koca arasında kavga da olur, gürültü de olur ama sonra düzelir. Bizim evimizde bir şey olunca kayınvalidem arardı, gelirdi, eski eşimi doldururdu. Yetmez gibi kendi annemi de işin içine sokmaya başladılar. Karımdan ayrıldıysam eğer onlar yüzünden ayrıldım.” (G27)

“Ben eşimden isteyerek boşanmadım. Hiç aklıma da gelecek bir şey değildi. Ama 7 yıl nasıl geçti dersiniz, kendimi ona ayak durmaya çalışarak geçti. Annemin babama olan hürmetini, saygısını, davranışını aradım hep onda. Ben bir adım geldim ama karşıdan bir adım hiç gelmedi. Kendi annesini ilişkimize dâhil etti. İstediklerim yapılmamaya başlandı. Sorunlar, sorunlar bir sürü sorun. Çözmeye çalıştım olmadı. Tek celsede boşandık sonra işte.” (G30)

Yıldırım ve Yıldırım (2013: 145-146)’a göre, “evliliğin temelinde sadece duygusal düşünceler yoktur. Evlilik akıl-mantık, sosyal-uyum ve benzeşim, kültürel yapı gibi realiteler açısından da değerlendirilmelidir. Bununla birlikte aile sorumluluğunun karı-kocadan başkasının eline geçmesi doğru olmaz. Yani evde ve ev dışında yaşayan büyüklerin (büyükanne ve büyükbabalar) karı kocayı madden ve manen yönetmesi evlilikte mutluluğu olumsuz yönde etkiler. Karı koca birbirine yetebilmeli, fakat büyük ebeveynlerine de yaşamlarında mutlaka yer verip danışarak onların da kendilerini işe yarar hissetmelerine yardımcı olmalıdırlar.”

Boşanma Kararında Çocuk Sahibi Olmanın Rolü

Boşanma kararı verilirken çiftlerin bir kez daha düşünmesine sebep olan faktörlerden en önemlisi çocuklardır. Çocuk evliliğin kurtarıcısı olmadığı gibi devamlılığını sağlamada tek başına yeterli değildir. Çocuk sayısı kaç olursa olsun boşanmanın kaçınılmaz olduğu durumlar söz konusudur. Ancak veriler ışığında şunu diyebiliriz ki çocuğu olmayan (%40) ve 1-2 çocuk sahibi olan (%42) çiftler bağlarını daha kolay koparabilmektedir (Sevim, Güldeste

ve Öner, 2016: 309). Bununla birlikte çoğunlukla tek ebeveynli ailelerin kadın ve çocuk/çocuklardan oluşması durumunda kadının ekonomik yeterliliği yoksa boşanmanın çocuklar için ertelenmesi söz konusu olabilmektedir.

Boşanmanın çocuk üzerinde etkisi konusunda farklı görüşler söz konusudur. Özellikle boşanmaya karşı olanlar, ailenin yıkılması ile çocuğun tehlikeye düştüğünü, çeşitli sorunlara yol açtığını söylerken, taraftar olanlar da, sürekli uyumsuzluğun var olması halinde çocuğun tehlikeden kaçınmayacağını ve evliliği sona erdirmenin onun için daha olumlu olduğunu ifade etmektedir. Bazen de evliliği anlaşmazlığa giren birçok çocuklu çift, çocuklar büyüyüp evden ayrılana kadar, kişisel isteklerini bir kenara atıp evliliği sürdürmeyi düşünebilmektedir. Fakat birçok araştırma çocukların iyiliği adına sürdürülen evliliklerin gerek çiftler üzerinde gerekse çocuklar üzerinde daha travmatik etkiler bıraktığı yönündedir. Bazen bir arada kalmak, çocuklara, anlaşamayan eşlerin boşanmasından daha çok zarar verebilmektedir. Araştırmalar, kasıtlı sessiz kalmalardan, sürekli bağırsız çağrışlardan, fiziksel şiddet göstermeye kadar çeşitli anlaşmazlıklara şahit olmuş çocukların, boşanmış aile çocuklarından daha uyumsuz olduklarını ortaya koymaktadır (Timurturk, 2012: 213).

Yapmış olduğumuz bu çalışmada katılımcılardan bazıları çocuklarının psikolojik olarak etkilenmemesi için durumu kavrayabilecek olgunluğa erişmesini beklediklerini söylerken, bazı katılımcılar ise sorunların yaşandığı ve çiftler arası gerilimlerin olduğu bir aile yapısı içinde çocuklarının daha çok zarar göreceğini düşünerek boşanma sürecini hızlandırdıklarını şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“Bizim üç kız evladımız var. Hepsi birbirinden güzel kızlarımın. Onlar için ne gerekiyorsa bu zamana kadar hep yaptım. Sevgimi göstermekten hiç çekinmedim. Hani bizim babalarımız bizim başımızı okşamazdı, sert görünmeye çalışırlardı. Ben öyle olmadım. Her şeyi iyilikleri için yaptım. Bitmiş bir evlilik vardı. Ayrı gayrı yatan, annesine gidip on beş gün gelmeyen bir kadın düşünün. Çocuklarımı göremiyorum. Onların da üzüldüğünü anlıyorum. Çok orta yol bulmaya çalıştım. Ama evin içinde kavga, gürültü kesilmedi. Kızlarımın dersteki başarıları düştü. Okuldan bile aradılar. Boşanmak kötü bir şey gibi görünebilir. Ama kızlarımın durumu için en doğru olan şey buydu.” (G20)

“Baba olacağımı öğrendiğim andan beri çocuk gelişimi ile ilgili çok şey okumaya başladım. Ailemin şartlarından dolayı liseyi bile okuyamadım. Ama içimde hep öğrenmek, araştırmak, fayda sağlamak falan vardı kendime, etrafıma. Çocuğum olacağı zamanda en iyi şekilde yetiştirmek için çok çalıştım ve okudum. Onun hangi yaşta neyi ne kadar kavrayacağını az çok biliyordum. O yüzden biraz daha büyüyüp her şeyi kavrayacak yaşa gelmeden bitmesi gereken evliliğimi bitirdim. Çocuğum için uzatsaydım daha zor olacaktı. Uzmanlarla da konuştuk boşanırken. Boşanırsınız, eolenirsiniz bunlar basit şeyler ama çocuk olunca dikkatli adım atmanız gerekiyor. İnşallah ona zarar vermemişimdir. Sadece bunu düşünüyorum.” (G29)

Boşanmanın çocuklar üzerinde yıpratıcı sonuçlar doğuracağına inanan ve evliliğin sorunsal yönlerine rağmen süreci iyileştirebilmek için mücadele ettiğini belirten

katılımcılardan G17 ise evliliğinde düzelmeyen sorunların giderek büyüdüğünü fark edince kızının ruhsal sağlığı için boşanma kararı aldığını şu ifadelerle aktarmıştır:

“O nasıl düşündü bilemem, ama ben boşanma kararını çoktan vermiş biri olarak sadece kızımın biraz büyümesini bekledim. Çok duygusal bir çocuk. Zaten bitmiş bir evliliğe üç yıl daha onun hatırı için katlandım. Sorun çıkarmamaya, aile sıcaklığını bozmamaya çalıştım, ama olmadı”.

Boşanma her ne kadar iki kişilik bir olgu gibi değerlendirilse de aslında aile içindeki çocuk/çocuklar bu süreci daha büyük hasarla atlatmak zorunda kalabiliyorlar. O nedenle aile içi çatışmalar ve boşanmanın etkileri sadece çocukluk döneminde değil aynı zamanda yetişkinlik yıllarında da birey üzerinde ciddi hasarlar bırakabilmektedir. Şentürk (2006: 153)'ün, yapmış olduğu *“Parçalanmış Aile Çocuk İlişkisinin Sebep Olduğu Sosyal Problemler: Malatya Uygulaması”* adlı araştırması 280 parçalanmış aileden gelen çocukla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, çocukların birçok problemle mücadele etmek zorunda kaldığı tespit edilmiştir. Çocukların boşanmaya karşı göstermiş oldukları tepkilerin çok farklı olduğu yine bu çalışmada ortaya konmuştur. Tutarlı olmak veya görünmek, inkâr etmek, durumu kabullenmemek, kabadayılık ederek yardımları reddetmek, sorunları kimseyle paylaşmayarak içe kapanmak, abartılı davranmak, dışlandığını hissederek kendini beğenmemek, başarılı görmemek gibi durumlar, çocukların ebeveynlerinin boşanmasına göstermiş oldukları farklı tepki şekillerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte ailenin parçalanmasının ve içinde yaşanılan olumsuz aile koşullarının çocuğun; düşük benlik saygısı, saldırganlık, şiddet gösterme eğilimi, yüksek depresyon düzeyi ve suça yönelme gibi eğilimleri de tetiklediği saptanmıştır.

Şentürk (2006: 152) 'ün araştırmasında ifade ettiği *“çocukların anne-babalarının kararına anlayış göstermesinde yaş unsurunun önemli olduğu”* hususu yapmış olduğumuz çalışmada da katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Katılımcılar, *“evliliğin duygusal ve mental olarak bitmesine rağmen çocuklarının bilişsel, fiziksel ve duygusal anlamda boşanma olgusunu anlayabileceği ve kabullenebileceği yaşa gelmelerini beklediklerini”* dile getirmişlerdir. Onlara göre, bu durum çocukların kendilerini değersiz hissetmelerinin de önüne geçecektir. Katılımcılardan G6 bu konuda şunları aktarmıştır:

“Şöyle aslında çok uzun süre birbirimizden kopmuş bir evlilikti. Çocukla beraber bu evliliği biraz daha devam ettirdik. Ta ki onun bir şeyleri biraz daha algılayıp bizim ona anlatabileceğimiz yaşa gelene kadar. Dört yaşına gelmesiyle ve kendisinin bize sorular sormasıyla hani işte onun aslında bizim anlaşılmadığımızı belli etmeye başlamasıyla beraber, o dönemde aldık boşanma kararımızı. Sevilmediğini düşünmesin, ona her zaman anne-baba olacağımızı anlayabilecek yaşa gelsin diye evliliği biraz uzattık. Yani çocuğun olması yaptı? Biraz daha evlilik süresini uzattı bizim için.”

Boşanmış erkeklerin verdiği ifadelerle bakıldığında, çocuk sahibi olmanın boşanma aşamasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Çocuğun bakımı, sosyal ve psikolojik gelişimi konusunda dikkatli davrandıklarını belirten katılımcılar, evliliğin kötü gittiği

dönemlerde boşanma kararlarından hiçbir zaman vazgeçemediklerini sadece resmi olarak evli kalma sürelerini çocuklarının psikolojik ve fiziksel sağlıklarını korumak için uzattıklarını aktarmışlardır.

Boşanmanın Erkeklerin Sosyal Yaşamlarına Etkisi

Boşanma, toplumumuzda ataerkil yapı ve geleneksel değerlerin baskın olduğu kırsal toplumsal yapılarda ve kentin kırsal özellikler taşıdığı bölgelerinde kadın ve erkek açısından farklı şekillerde deneyimlenmektedir. Kentleşme, modernleşme, küreselleşme ve bilgi iletişim teknolojilerinin insan yaşamını daha yoğun kuşattığı toplumsal yapılarda ise boşanmaya atfedilen anlam ve bireylerin boşanma süreçlerine ilişkin hikâyeleri çok aşamalı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Boşanma, bireysel bir karar ve deneyim olarak görülmesine rağmen, boşanmaya yüklenen anlam, kadınların ve erkeklerin boşanma deneyimlerinin farklılaşması, boşanma sonrası toplumsal uyum süreçlerinin sancılı olması gibi pek çok nedenle açıklanabilecek toplumsal bir olgudur (Sarı, 2018: 237-238). Bu olguyu tecrübe eden katılımcılar, kamusal alanda var olma biçimlerinden özel yaşamlarına kadar birçok noktada boşanmanın izlerini farklı biçimlerde deneyimlediklerini ifade etmişlerdir.

Erkeklerle boşanma sonrasında iş hayatından sosyal hayatına kadar kamusal alanlarda diğer bireyler tarafından nasıl karşılandığı, ne tür tepkiler gördüğü ve bu durumlara nasıl yaklaştığı hususunda sorular sorulmuş ve sürece ilişkin deneyimlerinin aktarılması istenmiştir. Bu konuda katılımcılar şu ifadeleri kullanmışlardır:

“Boşandığımı duyan çevreden insanlar, genelde keşke bu kadar çabuk karar vermeseydiniz tarzında cümleler kullandılar. Bu yüzden artık bu cümleleri duymamak için arkadaş ortamımı değiştirmek zorunda kaldım. Gördüğüm yerde de görmemezlikten geliyorum.” (G2)

“Birden tüm rutinim alt üst oldu diyebilirim. Tamamen boşanmamıştık ama ayrı evlerde yaşamaya karar verdik. Ben ofisten bir arkadaşta taşındım. Öğrenci hayatı gibi bir durumum oldu (gülüyor). Bakmaym güldüğüme hiç sevmem böyle düzensizliği. İşim, hobilerim, sporum her birinin belli günleri ve saatleri vardı, birden bozuldu. Sonrasında toparlamam zaman aldı.” (G28)

Sarı (2018: 241)'ya göre, boşanmanın sosyal boyutları kadınlar açısından incelendiğinde, boşanma sonrasında kadınlar günlük hayatlarını sürdürme ve öz bakımlarını devam ettirme gibi temel gereksinimlerde erkeklerden daha az sorun yaşamaktadırlar. Kadınlar boşanma sonrasında gündelik hayatlarını devam ettirmede daha başarılılar. Yapmış olduğumuz bu çalışma kapsamında katılımcıların ifadelerine baktığımızda erkekler açısından boşanma sonrası düzen kurmanın ve sürdürülebilir noktaya getirmenin kadınlara göre biraz daha güç olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Araştırma bulgularına göre, boşanma sonrası erkekler sosyal çevrelerinden psikolojik baskı gördükleri için değil, daha çok kendi istekleri doğrultusunda farklı toplumsal gruplara geçiş yapmak istedikleri için sosyal ortamlarında değişikliğe gittiklerini dile getirmişlerdir. Bunun nedeni onlara göre, ortam değiştirmenin kendilerini daha iyi hissettireceğidir. Bu konuda katılımcılar şunları aktarmıştır:

“Boşandıktan sonra evli arkadaşlarımla görüşmeyi kestim. Birkaç kez ektiler yaptığımız planları. Eşim görüşüyor ama ortak evli arkadaşlarımızla. Bana karşı tavırları olabilir, ben öyle düşündüm. İş konusunda da kendi işim olduğu için zaten elemanlar bana bir şey diyemez. Yeni bekâr arkadaşlar ediniyorum. Boşandığımı da saklamıyorum.” (G1)

“Bekâr bir erkek olmaya alışmak zaman aldı. Bu durumu belki de bir tek ben yaşadım bilemiyorum. Bekâr bir erkek, bekâr bir baba... Hepsi benim için alışılması gereken kavramlardı. Mesela biriyle tanıştığımız zaman ilk söylemeniz gereken şey evlenip boşandığımız oluyor. Ben üzerine bir de çocuklarımın olduğunu söylüyorum. Kadımlarla ilişkiniz de oldukça değişiyor. Evlenmeden önceki olmuyor hiçbir şey.” (G13)

Boşanmanın kadın açısından çok yönlü ve daha karmaşık sonuçları varken erkekler bu süreci görece daha kolay atlattıklarıdır. Boşanma kararı alan kadının, toplumumuzda karşılaştığı baskı ve dışlanma kadınlar üzerinde yıkım etkisi yaratmaktadır (Sarı, 2018: 239). Bu bağlamda yapmış olduğumuz bu çalışmada erkek katılımcılar, boşanma süreci ve sonrasında toplumsal çevreden baskı ve dışlanma görmediklerini daha çok kendi iç dünyalarında yaşadıkları hesaplaşmaların olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda katılımcı G25 deneyimlerini şu şekilde aktarmıştır:

“Boşanmak kadına da erkeğe de çok ayrı yerlerde ayrı zorluklar çıkarıyor. Doğrudur, kadın Türk toplumunda belki daha zorlanıyordur bize göre. Erkeklerin de var boşanma travmaları. Bu sayı da oldukça yüksek. On iki, on üç yıllık bir evlilik bitiyor. Çok üzülüm, kendi kendime çok ağladım. Herkese de anlatamadım. İnsan hep kendi derdindedir, kendiyle hesaplaşır. İnsanların bana karşı tavrı değişti mi, değiştiyse de ben anlamadım o ara. Ama benim değişti mi dersiniz kesinlikle değişti. Farklı bir psikoloji.”

Bununla birlikte sosyal çevrelerinden boşanma ile ilgili ima edilen her ifade görüşme yaptığımız erkekler için rahatsız edici olarak tanımlandığından istemedikleri ortamı hızlıca ve kolaylıkla terk ettiklerini belirtmişlerdir. Bu durum boşanma ile ilgili sosyal çevreden gelen tepkilerin erkekler için çok da tahribat yaratmadığı ve bu konuda rahatsız oldukları sosyal ortamı terk ederek kendi özel alanlarını görece daha rahat koruyabildiklerini ifade etmişlerdir. Bu konuda katılımcılardan G2 şunları aktarmıştır: *“Boşandığımı duyan çevreden insanlar, genelde keşke bu kadar çabuk karar vermeseydiniz tarzında cümleler kullandılar. Bu yüzden artık bu cümleleri duymamak için arkadaş ortamımı değiştirdim.”*

Buna karşılık çocuk sahibi olan çiftlerde çocuğun bakım ve sorumluluğunun kadınlara bırakılması, kadınların ekonomik ve sosyo-kültürel çevreden gelen baskılarla mücadele etmek

zorunda kalmaları, iş yaşamında şiddetin farklı boyutlarına tanıklık etmeleri boşanma yolculuğunu kadınlar açısından daha külfetli hale getirmektedir. Buna karşılık erkeklerin sosyo-kültürel çevreden ve aileden gelen baskıya daha az maruz kalmaları, meslek ve sosyal yaşamlarına daha kolay devam edebilmeleri, tek ebeveynli ailenin genelde kadınla kurulmasından dolayı tam zamanlı çocukla meşgul olmamaları boşanma sürecini erkek açısından daha az hasarla atlatılmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede araştırma bulgularına göre, erkekler, “boşanma sonrası herhangi bir baskıya maruz kalmadan sosyal ve özel yaşamlarını devam ettirdiklerini, farklı sosyal çevrelere girerek aidiyet duygusunu geliştirdiklerini, aile içi çatışma ortamının yarattığı gerginlikten uzaklaştıklarını” belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan erkeklerin çoğu boşanma sonrasında sosyal çevrelerini değiştirmek, farklı sosyal gruplara katılmak ve bunu sürdürülebilir kılmak noktasında daha kolay bir süreçle karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan G28 bu konuda şunları aktarmıştır: “*Valla boşanınca her şeye sıfırdan başlıyorsunuz. Ben öyle yaptım. Oturduğum mahalleyi, sosyal çevremi, gittiğim mekânları değiştirdim. Eski şeyleri konuşmaya, anlatmaya gerek yok. Böyle iyiyim.*”

Erkeklerin Boşanma Aşaması ve Sonrasında Psiko-Sosyal Süreçle Baş Etme Stratejileri

Yapılan görüşmelerde araştırmaya katılan erkek katılımcılardan bir kısmı boşanma süreci ve sonrasında psikolojik olarak yıprandıklarını ve bu durumun gündelik yaşamlarını ilk başlarda olumsuz etkilediğini dile getirmişlerdir. Fakat kısa sürede “duygularına çeki-düzen verdiklerini” belirtmişlerdir.

Katılımcılardan bir kısmı, ataerkil söylemlerin bir yansıması olan “erkekler ağlamaz” sözünden yola çıkarak üzüntü ve kaygılarını sakladıklarını ve kimseye belli etmemeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte duygularını göstermekten ve ifade etmekten sakınan katılımcılardan bir kısmı alkol kullanımına daha fazla yöneldiklerini, meslek ve sosyal yaşamlarında motivasyon eksikliği gibi durumlarla karşı karşıya kaldıklarını aktarmışlardır. Dolayısıyla boşanma yaşamın sosyal, mesleki, duygusal ve düşünsel katmanları olmak üzere pek çok parametresinde kırılma ve dönüşümlere neden olmaktadır. Bu süreçle nasıl baş ettiklerini öğrenmek istediğimiz katılımcılara herhangi bir psikolojik destek alıp almadıkları sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır:

“Evliliğin son dönemlerinde destek alıyordum ama açıkçası ilk etapta direkt ilaç tedavisine geçilmesi beni çok mutsuz etmişti. Yani daha ikinci seansın sonunda ne oldu da yüksek dozda depresana başladık. O yüzden bu dönemde uzak kaldım yardım almaktan.” (G6)

“Aslında bir psikoloğa gitmek istedim. Evliyken eşim beraber gitmeyi teklif etmişti. Sonra olmadı kaynadı arada. Boşandıktan sonra da iş yoğunluğu ve yeni bir hayat kurma telaşında yine kaynadı. Bir baktım boşanalı 1 yıl olmuş. Zaman su gibi akmış. Ayaktayım. Oyalanmışım işlerle. Çalışmak beni ayakta tutuyor demek ki.” (G26)

“Evliliğimizde terapistle gitmiştik, onun bir faydasını göremediğim için sonrasında da hiç aklımdan geçirmedim. Bir gün bana biri kalkıp çok kötüsün, toparlan vs derse

tabi ki dikkate alırs, giderim de ama saklarım, açık açık yapmam. Erkeklerin arasında dönen muhabbetleri siz bilmezsiniz.” (G2)

“Benim bir sorunum olmadığı için bir yere gitmek, yardım almak aklıma gelmedi. Sırf her boşanmanı gönderiyorlar diye de gitmem açıkçası. Eski eşimin zamanında gitmesini çok söyledim keşke o gitseydi. Böyle olmazdı belki.”(G20)

“Amatör de olsa binicilikle uğraşıyordum. Eşimden ayrıldıktan sonra hem biraz ruhsal anlamda kendime gelebilmek hem de çevremdeki gürültülerden uzaklaşmak için biniciliğe daha fazla zaman ayırmaya başladım. Bana bu durumun çok iyi geldiğini fark ettim, kendimi iyi hissettiğim için de başka hiçbir yere başvurmak aklıma bile gelmedi.” (G22)

Boşanma süreci ve sonrasında profesyonel destek almasa da, alma olasılığına sıcak bakan katılımcıların sosyo-demografik özellikleri göz önüne alındığında eğitim ve ekonomik düzeyleri yüksek kişiler olduğu görülmüştür. Buna karşılık psikolojik destek ve tedaviye gerek duymadığını belirten katılımcıların bir kısmı ekonomik koşulları gerekçe gösterirken bir kısmı da süreçle ilgili “sorunları yok sayarak” farklı biçimlerde boşanmanın etkileriyle baş ettiklerini belirtmişlerdir. Bu konuda katılımcılar şunları aktarmıştır:

“Mahkemenin gönderdiği kadın terapist işe yaramayınca açıkçası bir daha öyle bir durum aklıma gelmedi. Biraz alkole dadandım maçlara ara verilince. Sonra kendime geldim tabi. Düzelttim, silkelendim. Kimseyi duymayacaksın, kapatacaksın kulağımı. En iyi tedavi bu.” (G16)

“Bu tarz şeyler ekonomik olarak biraz zor. Hadi parayı buldun diyelim, kime nasıl gideceksin. Kime soracağım hiç anlamam. Çevremde bu konuları bilen bir Allah'ın kulu da yok. Yapı olarak da ben arkadaşlarıma soramam bunu. Kendi içimizde hallettik işte. Oldu bitti.”(G18)

“Çocuklarım benim en büyük destekçim oldu. Gerçekten öyle. Onlarla olmak, konuşmak bana hep iyi geldi. Zaten öyle destekler alacak para da yok. Benim için biraz lükstü. Onun yerine çocuklarıma harcarım o parayı. Gerek yok.” (G3).

Araştırma bulgularında katılımcıların mensubu oldukları meslek grupları, ekonomik gelir ve eğitim düzeylerine bakıldığında boşanma süreci ile baş etme yöntemlerinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Verilen ifadelerde eğitim seviyesi ve gelir düzeyi düşük olan katılımcıların, ekonomik olarak sorun yaşayacaklarını düşündüklerinden profesyonel destek alamadıklarını veya yeni herhangi bir sosyal aktiviteye katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşılık, eğitim seviyesi ve gelir düzeyi yüksek olan katılımcıların, evliyken terapist gittikleri ya da gitmeyi düşündükleri öğrenilmiştir. Araştırma kapsamında katılımcılardan bir kısmı boşandıktan sonra süreçle baş edebilmek için psikolojik destek alırken bir kısmı da yeni hobiler edindiklerini, farklı spor türleri ile ilgilendiklerini ve önceki yaşantısına göre daha fazla sosyalleşerek farklı sosyo-kültürel ortamlara girdiklerini, böylelikle boşanmanın psikolojik yükünü hafifletmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

Boşanma ile baş etme stratejilerinden biri de boşanmış erkekler arasındaki dayanışma örüntüleridir. Aynı deneyimi yaşamış erkek arkadaşlarından psikolojik destek aldıklarını belirten katılımcılar şunları aktarmıştır:

“Ben şunu fark ettim, evliyken çevremde hiç boşanmış bir arkadaşım yoktu. Tanıdık belki bir iki tane. Ama boşandıktan sonra değişik bir şekilde arkadaş çevrem boşanmış insanlardan oluştu. Yani bu bence çok ilginç.” (G13)

“Boşandıktan sonra boşanan arkadaşlarım aramıza hoş geldin esprileri yapıyordu (gülüyor). İşte etrafında böyle insanların olması rahatlatıyor. Doğru insanlarla doğru bağlar kurduğumu anladım bir kez daha. Hiç yalnız kalmadım, bırakmadılar sağ olsunlar.” (G14)

Sonuç

Değişen toplumsal dünya düzeni, modernizm, küreselleşme, bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımı, kültürel ve ekonomik alanda meydana gelen dönüşümler her toplumsal kurumu olduğu gibi aile ve ailenin fonksiyonlarını, aile içi rolleri, ilişki dinamiklerini de yakından etkilemektedir. Evlilik sürecinde yaşanan sorunların çiftler tarafından nasıl algılandığı, ebeveynlerle çocuklar arasındaki ilişkinin değişen görünümüleri bugün ailenin yaşadığı temel sorunların içeriğini oluşturmaktadır. Evrensel bir kurum olan ailenin en temel sorunlardan biri olarak kabul edilen boşanma süreci ise günümüzün öncelikli problemleri arasındadır. Çünkü boşanma sadece çiftlerin hukuki olarak birlikteliklerini sonlandırması değil aynı zamanda aile üyelerinin yaşam biçimlerinin değişimi anlamına da gelmektedir. Bu bağlamda boşanma süreci ile birlikte çiftlerin yaşam tarzlarının ve toplumsal yaşamda kabul görme biçimlerinin değişmesi, boşanma öncesi ve sonrası ailede yaşanan gerilimin hem çiftleri hem de çocukların bilişsel, ruhsal ve fiziksel yaşamlarını etkilemesi, sosyal ve mesleki çevrelerindeki söylemlerle mücadele etme noktasında yaşanan gerilimler boşanmanın çok yönlü bir sorun olduğunu karşımıza çıkarmaktadır.

Boşanmaya ilişkin yapılan araştırmalarda, toplumsal yapının dönüşümü, duygusal ve düşünsel bağlamda ilişkilerin değişen boyutu, evlilikten beklentilerin değişmesi, ahlaki deformasyon, bireyselleşmenin artması ve sanayileşme ile birlikte kadının iş yaşamına katılımı ile aile içi ilişkilerin yeniden şekillenmesi gibi çok yönlü faktörler ele alınmıştır. Evliliklerin çabuk yıpranmasında ekonomik ve sosyo-kültürel zeminde yaşanan krizler, internet ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşması, beden üzerinden inşa edilen yeni bir kimlik tanımlamasının özellikle sosyal medya mecralarında tüketim olgusu üzerinden sürekli hatırlatılması da diğer parametreleri oluşturmaktadır.

Çalışmanın bulguları, toplumsal cinsiyet bağlamında, erkeklığe atfedilen roller ve hegemonik erkeklik arasındaki ilişki ekseninde tartışılmıştır. Geleneksel toplumlardaki erkeklik algısının bir yansıması olan “duygularını saklamak”, “ağlayıp üzüldüklerini belli etmemek”, “daha güçlü görünmeye çalışmak”, “boşanma sürecini kendi iç dünyalarında yaşamayı tercih etmek” çalışmada boşanan erkekler tarafından dile getirilen önemli hususlardır. Böyle bir bakış açısı toplumsal cinsiyete ilişkin kalıp yargıların bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte “erkeğin kaç yaşında olduğu veya ne iş ile uğraştığı değil, bir evi geçindirebilecek güçte olup olmadığına bakıldığı”, “kadın bir işte çalışıyor olsa da ailedeki parasal kaynağın erkek olduğu”, “evlilikte kadının ev içi işleri sürdürebilir

yeterliliğe sahip olmasının önemli olduğu” düşüncesi yine geleneksel bakış açısının bir ürünü olarak araştırmada karşımıza çıkmıştır.

Çalışmada elde edilen diğer bir bulgu ise, erkeklerin boşanmaya karar verme süreçleri ile ilgilidir. Verilen ifadelerde, boşanma kararını etkileyen önemli faktörlerden biri, kadın ve erkeğin evlilikte ekonomik ve duygusal olarak beklentilerinin karşılanmamasıdır. Bu bağlamda erkek katılımcılara göre, evliliğin ekonomik ve duygusal vaatlerin gerçekleştiği bir kurum gibi algılanması önemli bir yanılısamadır. Bu noktada Arıkan, “*Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması*” isimli çalışmasında evlilikte beklentinin “net yararlar” üzerine kurulduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Araştırmaya göre, bireyler evlilikten net kazançlarını “kendilerince” rasyonel olarak değerlendirmenin ardından evliliğe yönelmektedirler. Beklentilerin gerçekleşmemesi evliliği çekici olmaktan çıkarıp yerini evlilik dışındaki çeşitli durumların çekiciliğine bırakabilmektedir. Evliliğin net yararları ise “boşanmanın net yararlarına” dönüşebilmektedir. Başlangıçta evlilik ilişkisinden sağlanması umulan kazançlar zamanla yerini boşanmayla sağlanacak kazançlara bırakmaktadır (Arıkan, 1996: 63). Bu çerçevede yapmış olduğumuz bu çalışmada da katılımcılar, “evlilikten beklentilerin daha çok maddi temeller üzerine kurulduğu, beklentinin her iki taraf için gerçekleşmemesi durumunun boşanmayı hızlandırdığı, beklenti düzeyi ve boşanma kararı arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu” dile getirilmiştir.

Evliliğin ne olduğu ve nasıl bir sorumluluk gerektirdiğini bilmeden ve yeterli zihinsel ve duygusal olgunluğa erişmeden “bilinçsizce” evlendiklerini söyleyen erkekler, boşanma sebeplerinden biri olarak genç yaşta evliliği de gerekçe olarak göstermişlerdir. Araştırmaya dâhil olan 30 görüşmecinin evlendikleri yaşa bakıldığında, 16 erkek, 26 yaşından önce aile kurmuş ve evlilik süreleri beş yılı geçmemiştir. Ortaya çıkan bu sonuç, Gökmen, Eralp ve Atay Kayış (2019: 66)’ın yaptığı “*İlk Evlilik Süresini Etkileyen Faktörlerin Yaşam Analizi: Türkiye Örneği*” adlı çalışmasında şu şekilde dile getirilmiştir: “Evlenme yaşı boşanmayı değerlendirme açısından önemlidir. Bu çerçevede bireyin evlendiği yaş ne kadar düşerse, boşanmaya olan eğilim de o kadar artar.” Buna benzer diğer bir çalışma ise, TÜİK’in 2020 yılında Türkiye’de boşanma oranları ile ilgili yaptığı araştırmadır. TÜİK çalışmasında, boşanmaların 35,3’ünün, evlilikteki ilk beş yıl içinde gerçekleştiği bilgisini vermiştir.

Araştırma kapsamında erkeklerin gözünden boşanmanın seyrini belirleyen en önemli etmen çocuk konusudur. 30 görüşmeciden 11’inin çocuk sahibi olduğu bilinmektedir. Verilen ifadelerde 7 katılımcı, çocukların ev içindeki çatışmalara maruz kalmaması ve daha mutlu bir ortamda büyümeleri için boşanma sürecini hızlandırdıklarını belirtmişlerdir. 4 katılımcı ise, boşanmanın çocuğun ilk gelişim aylarında gerçekleşmesinin doğru olmayacağını düşünmüş ve evliliklerindeki sorunları bir süre daha göz ardı etmeyi tercih etmişlerdir. Çalışmada çiftlerin evli kalma süresini uzattığı, ancak erkek açısından boşanma fikrinden tamamen vazgeçilmediği de öne çıkan önemli hususlardır.

Boşanmış erkeklerin, çalışma ortamlarının dışında sosyal çevrelerinde ve arkadaşlık ilişkilerinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Buradaki önemli bulgulardan bir tanesi,

erkeklerin evliliklerini bitirme aşamasında, evli arkadaşlarından bekledikleri desteği görememeleridir. Fakat bunun yerine boşanmış veya bekâr kişilerle yeni arkadaşlıklar kurduklarını ve onlardan destek aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumun altında, evli arkadaşlarının eşlerinin boşanmış biri ile arkadaşlık etmelerini istemedikleri, bu yüzden de görüşemedikleri gerçeği yatmaktadır. Katılımcıların belirttiğine göre, boşandığı eşiyile ortak olan arkadaşlarının da bu süreçte kadının tarafında yer aldığı, “boşanma söz konusuysa mutlaka erkeğin bir suçu vardır” anlayışının kendilerine karşı ön yargıyı beslediği yönündedir.

Boşanma sonrası erkeklerin profesyonel destek alıp almadıkları sorulduğunda katılımcıların önemli bir kısmı bir uzman desteği almadan önce kendi yöntemleri ile süreçle baş edip edemeyeceklerini test ettiklerini ifade etmişlerdir. Boşanmanın kolay bir durum olmadığını söyleyen erkek katılımcılardan, profesyonel yardım almayanlar neden destek almadıklarına “boşandıktan sonra kendime bir süre tanımak istedim”, “çocuklarımla vakit geçirirsem daha iyi hissederim diye düşündüm”, “spor ve bir hobi edinirsem bana iyi gelir diye düşündüm” gibi cevaplar vermişlerdir. Bunu ifade eden katılımcılar dinlenmek için kendilerine ayırdıkları sürenin olumlu etkisini görmezler ise profesyonel destek almaktan çekinmeyeceklerini de ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, araştırmada yardım almayı düşünen ancak ekonomik olarak gücünün yetmediğini söyleyen erkeklere de rastlanmıştır. Öte yandan boşanmış bir erkeğin, süreci daha iyi yönetebilmesi adına destek almasının “güçsüzlük” olarak görüldüğünü iddia eden katılımcılar da olmuştur. Bu katılımcılar tıpkı evlendikleri gibi boşanırken de topluma karşı “güçlü bir imaj” sergilemeleri gerektiğine inanmışlardır. Güçlü olduğuna inanan katılımcılar, boşanma süreci ve sonrasında bir uzmandan profesyonel desteğe ihtiyaç duymadıklarını, yaşamlarında herhangi bir psiko-sosyal sorunun olmadığını altını çizerek ifade etmişlerdir. Boşanma ile “zaten toplumsal hayatta zedelenen erkekliklerini bir de bu tür bir destek alarak pekiştirmek istemediklerini” belirten, kendi kendilerine bu durum ile başa çıkabileceklerini düşünen katılımcıların ifadesi, Demirel’in *Boşanmanın Erkeklik Halleri* adlı çalışmasında ortaya koyduğu bulgularla örtüşmektedir. Demirel (2020: 69) çalışmasında, toplumda kazandığı konumunun ve erkekliğinin zarara uğrayacağı endişesi taşıyan erkeklerin başarısızlık ve güçsüzlük olarak görülen boşanmayı paylaşmaktan kaçındıkları ve duygularını bastırarak profesyonel destek almayı reddettikleri sonucuna ulaşmıştır.

Sonuç olarak, toplumun temel taşı olan aile, ilişki dinamikleri ve rolleri açısından değişerek kendini yenilemektedir. Geleneksel toplumlardan modern toplumlara dönüşüm sürecinde bilgi iletişim teknolojileri, duygusal ilişkilerin değişen biçimi, internet kullanımının yaygınlaşması gibi pek çok faktör sosyolojik, ekonomik ve kültürel bağlamda evliliğe bakışı da değiştirmiştir. Evlilikteki çiftler arası ilişkilerin acımasız ve hızla tüketilen biçimleri, tahammülsüzlük, hoşgörünün giderek azalması, sevgi yoksunluğu ve ihmal etme/edilme boşanmayı kaçınılmaz hale getirmektedir. Bu çerçevede ailede alınan eğitimin toplumsal cinsiyet temelinde eşitlikçi ve demokratik olması, anne baba rol modellerinin yapıcı ve onarıcı olması, hoşgörü, sevgi, empati ve güven üzerine kurulu insan ilişkileri aile içinde yetişen

bireyleri daha sağlıklı bir noktaya taşıyacaktır. Bu tür bir ailede yetişen birey, hem kendisiyle hem de evlilik içindeki ilişki örüntülerinde daha tatminkar olacak, boşanma gerçekleşse bile yıkıcı ve travmatik boyutta olmayacaktır.

Kaynakça

- Akıntürk, T. (2019). *Aile Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Aktaş, G. (2014). Aile ve Evlilik Süreci, B. Şahin Kütük, N. Güngör Ergan (Ed.) içinde, *Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Aile Sosyolojisi*, (s. 25-52). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Aktaş Akoğlu, Ö. ve Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma Nedenleri Ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlüklere İlişkin Bir Araştırma: İzmir İli Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 29 (1), 153-172.
- Aktaş, Ç. (2018). Boşanmanın Erkekler Üzerindeki Etkisi: İstanbul Örneği. *İmgelem Dergisi*, 2 (2), 29-57.
- Arıkan, Ç. (1996). Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Aydın, O. ve Baran, G. (2009). Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme ve Boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 21 (2), 117-128.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet- Bize Yüklenen Roller*. (K. Ay, Çev.). İstanbul: Yeni Delhi Yayınları.
- Burcu, E. (2007). Aile Kültür İlişkisi Çerçevesinde Türk Ailesinde Çocuğun Cinsiyetinin Önemi. N. Güngör Ergan, E. Burcu, B. Şahin, M. Kamanlıoğlu (Ed.) içinde, *Prof. Dr. Nihat Nirun'a Armağan*, (s. 187-200). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çağırkan, B. (2018). Kimlik Ögesi Olarak Erkeklik Kavramı ve Postmodern Toplumlarda Farklı Erkeklik Algıları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (5), 93-105.
- Çelik, G. (2016). "Erkekler(de) ağlar!" Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Erkeklik İnşası ve Şiddet Döngüsü. *Fe Dergi*, 8 (2), 1-12.
- Demirel, R. (2020). *Boşanmanın Erkeklik Halleri*, İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Donovan, J. (2009). *Feminist Teori*. A. Bora, M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan, (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Gökmen, Ş., Eralp, A. ve Atay Kayış, A. (2019). İlk Evlilik Süresini Etkileyen Faktörlerin Yaşam Analizi: Türkiye Örneği. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6 (1), 63-76.
- Gönen, E., ve Hablemitoğlu, Ş. (1993). *Toplumsal Değişme Sürecinde Aile: Yapı, Etkileşim ve İşlevleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Terzi İlhan, S. ve Işık, Ş. (2019). Evliliğin İlk Yıllarında Evlilik Yaşamı Deneyimi ve Evliliğe İlişkin Algılar: Sorunlar, Zorluklar ve İhtiyaçlar, *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7 (4), 1430-1448.
- Kaya, T. (2016). İstanbul'da Yaşayan Boşanmış Kadın ve Erkeklerin Boşanma Deneyimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (46), 409-430.
- Kepekçi, E. (2012). (Hegemonik) Erkeklik Eleştirisi ve Feminizm Birlikteliği Mümkün Mü?. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2 (11), 59-86.
- Keskin, F. ve Ulusan A. (2016). Kadının Toplumsal İnşasına Yönelik Kuramsal Yaklaşımlara Dair Değerlendirme. *Akdeniz İletişim Dergisi*, (29), 47-69.
- Oktik, N. (2018). Aile ve Toplum: Sosyolojik Yaklaşımlar. N. Oktik ve H. Ünal Reşitoğlu (Ed.) içinde, *Aileyi Anlamak: Disiplinler Arası Yaklaşım*, (s. 1-29). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Özmete, E. ve Zubaroglu Yanardağ, M. (2016). Erkeklerin Bakış Açısıyla Toplumsal Cinsiyet Rollerini: Kadın ve Erkek Olmanın Değeri, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20 (1), 91-107.
- Sancar, S. (2011). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Sarı, Ö. (2018). Boşanmanın Sosyolojisi- Toplumsal Boyutlar ve Bireysel Kesitler. N. Oktik ve H. Ünal Reşitoğlu (Ed.) içinde, *Aileyi Anlamak: Disiplinler Arası Yaklaşım*, (s. 233-248). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Sevim, Y., Güldeste, A. ve Öner, C. (2016). Boşanan Erkeklerin Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Elazığ İli Örneği)", *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (2), 293-312.
- Şentürk, Ü. (2006). *Parçalanmış Aile Çocuk İlişkisinin Sebep Olduğu Sosyal Problemler: Malatya Uygulaması*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Timurturkan, M. (2012). Aile Birliğinin Bozulması: Boşanma ve Yeniden Evlenme, N. Adak (Ed.) içinde, *Değişen Toplumda Değişen Aile*, (s. 201-219). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- TÜİK (2021). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2020 (Sayı: 37211). Türkiye İstatistik Kurumu ve Nüfus Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Haber Bülteni. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/GetBultenPdf?id=37211>.
- Türk Medeni Kanunu, 4721 (2001/2020). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>.
- Yıldırım, E. ve Yıldırım, E. (2013). Aile İçi İlişkiler ve İletişim, *Aile Sosyolojisi*. K. Canatan ve E. Yıldırım (Ed.) içinde, (139-149). İstanbul: Açılım Kitap.
- Yörükoğlu, A. (2000). *Değişen toplumda Aile ve Çocuk*, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Zeybekoğlu Dünder, Ö. (2012) *Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri*. N. Adak (Ed.) içinde, *Değişen Toplumda Değişen Aile*, (s. 39-64). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Extended Abstract

The family, which is the cornerstone of society, is positioned around kinship, authority, environment or property relations from the most primitive society to the most modern society in the historical process; and it may show differences in time and space dimension in terms of its functions. The family, which is considered as a social system, has lost some of its characteristics while imposing new meanings on itself in many points such as family relations, family structure and family types due to the impact of social transformations. The changing dynamics of the family, the changes and transformations caused by socio-cultural and economic processes have led to the deterioration of the family unit and the increase in divorce rates. Therefore, the issue of family and divorce has been the subject of scrutiny of different disciplines in recent years. Especially the studies carried out with a focus on women's social, cultural and economic difficulties during the divorce process were emphasized and it has been observed that divorce was discussed through the woman's perspective. However, it has been observed that there are more limited studies on men who are other actors of the divorce experience, compared to women. This study examines the experiences of men during the divorce process, in addition to the studies in which the outcomes of divorce for women are analyzed. Hereby, the sociological context of divorce for men and women will be provided with a more comprehensive approach.

The aim of this study is based on analyzing how divorce, which has different effects in both sexes, occurs through the experience of men through their narratives. Based on this purpose, men's view of marriage, how the process is experienced before and after divorce, the effect of divorce on their social lives, strategies for dealing with divorce have been tried to be understood through their discourses. Today, the gradual erosion of the traditional family structure and the weakening of intrafamilial communication networks of individuals because of the increase in the use of technological tools and equipment have damaged the "trust" element, which is the basis of marriage union. Moreover, the sexist approach of cultural meaning codes have made marriages relatively problematic. Thus, we have been witnessing an increase in fragmented family structures in recent years.

In this treatise, an in-depth interview was conducted with 30 divorced men and data were collected based on the qualitative research design. Within the scope of this treatise, the narratives of men about the divorce process, as well as their opinions and experiences, were included. In this framework, men with different cultural and socio-economic backgrounds and their views on gender roles, marriage and divorce attempted to be comprehended from their point of view. The participants of the study were reached through snowball sampling. In the process, a diverse sampling was reached by choosing different education, occupation and age groups.

According to the research findings, some of the participating men stated that while they were raised by their mothers, they were brought up with actions that are extensions of gender in the family since childhood. Correspondingly, the same outcome can be stated for women, which protracted into the marriage. This demonstrates that kids who were raised with such specific gender roles are directly affected in their marriages and illustrates a cultural representation of gender. In addition, it has been observed that men experience feelings such as sadness and loneliness during the divorce process. Yet, they suppress this situation to appear strong. They change their social environment, especially in friendly relations, and they often have economic difficulties in this process. After the divorce, they encounter biases towards adapting to social life. Considering the strategies developed by men after divorce, it has been observed that the occupational clusters to which they belong and their education levels to be effective factors in coping with the process. It has been determined that the participants with low educational level and economic income do not try to get professional support and do not participate in any social activities. On the other hand, participants with high education and economic level stated

that they went to a therapist when they were married, and that they acquired hobbies by participating in new social activities.

C. XLV
Vol. XLV

ARALIK 2021
DECEMBER 2021

Sayı: 2
Issue: 2

Makalenin Geliş Tarihi: 19 Nisan 2021
Makalenin Kabul Tarihi: 24 Haziran 2021

**OLUMLU SOSYAL DAVRANIŞLAR İLE ÖZERKLİK DESTEĞİ VE PSİKOLOJİK
KONTROL ARASINDAKİ İLİŞKİLER**
RELATIONSHIPS BETWEEN PROSOCIAL BEHAVIOR, AUTONOMY SUPPORT AND PSYCHOLOGICAL
CONTROL

Vezir Aktaş*
Yeliz Kındap Tepe**

Öz

Bu araştırmada özerkliği destekleyen ve engelleyen ebeveynlik uygulamaları olan, sırasıyla, gencin anneden ve babadan algıladığı özerklik desteğinin, anne-baba psikolojik kontrol ebeveynlik uygulamalarının ve temel psikolojik ihtiyaçların tatmininin içsel ve dışsal yolla harekete geçen olumlu sosyal davranışlarla ilişkisi araştırılmıştır. Araştırmaya yaşları 19-31 arasında değişen ($Ort. = 21.90$, $S = 1.71$), toplam 379 üniversite öğrencisi katılmıştır (193 kadın ve 186 erkek). Araştırmada Psikolojik Kontrol Ölçeği, Özerk İradeyi Destekleme Ölçeği, Psikolojik İhtiyaçların Tatmini Ölçeği ve Olumlu Sosyal Davranış Eğilimi Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sonucunda temel psikolojik ihtiyaçların olumlu sosyal davranışların içselleştirilmesine katkıda bulunduğu; kadınların erkeklere oranla daha fazla içsel olarak motive olan olumlu sosyal davranış sergiledikleri görülmüştür. Ayrıca anneden algılanan özerklik desteği azaldıkça ve babadan algılanan psikolojik kontrol arttıkça dışsal olarak motive olma olumlu sosyal davranışların arttığı; kadınlara oranla erkeklerin dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışları daha fazla sergiledikleri görülmüştür.

* Dr. Öğr. Üyesi, Jönköping University, The School of Education and Communication, Jönköping/İsveç, vezir.aktas@ju.se, ORCID: 0000-0002-8475-1877.

** Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Samsun/Türkiye, yelizkindap@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0963-810X.

Anahtar Kelimeler: Destekleyici ebeveynlik, olumlu sosyal davranış, psikolojik kontrol, temel psikolojik ihtiyaç tatmini.

Abstract

The purpose of this study was to investigate the relationship between parenting practices that support and prevent autonomy (perceived parental autonomy support, and parental psychological control), basic psychological needs satisfaction, and intrinsically/extrinsically motivated prosocial behaviors. The entire sample was comprised of 379 university students of which 193 were female and 186 were male. Participants were between 19 and 31 years of age ($M = 21.90$, $S = 1.71$). Data were collected using the Psychological Control Questionnaire, the Autonomy Support Scale, the Basic Psychological Need Satisfaction Scale and the Prosocial Tendencies Measure. Results showed that satisfaction of basic psychological needs contributes to the internalization of prosocial behaviors, and females exhibit more intrinsically motivated prosocial behaviors than men. It was also observed that as perceived autonomy support from the mother decreases and psychological control perceived from the father increases, extrinsically motivated prosocial behaviors increase, and males exhibited more extrinsically motivated prosocial behaviors than females.

Keywords: Supportive parenting, prosocial behavior, psychological control, basic psychological needs satisfaction.

Giriş

Geçmişten günümüze sosyal davranışların ortaya çıkmasına yol açan mekanizmaları belirlemek için pek çok kuramsal yaklaşım öne sürülmüştür. Son yıllarda öne çıkan kuramsal yaklaşımlardan biri de Kendini Belirleme Kuramıdır (Deci ve Ryan, 1985, 2000; 2014; Ryan ve Deci, 2017). Kuramda içsel motivasyon ve dışsal motivasyon arasında ayırım kuramın temel odak noktalarından birini oluşturmaktadır. Motivasyon kavramına çok boyutlu bir yaklaşımı benimseyen kuram, bireyi harekete geçiren içsel ve dışsal faktörleri göz önüne alarak motivasyon kavramını çeşitlendirmiştir. Buna göre davranışın altında yatan motivasyon iç ya da dış kaynaklı olabilir (Deci ve Ryan, 1985). İçsel motivasyon oldukça özerktir ve kendini belirlemenin (self-determination) prototipik durumunu temsil etmektedir. Kuramda içsel motivasyon (intrinsic motivation), bireyin davranışı, sağladığı tatmin duygusundan dolayı gerçekleştirilmesi olarak tanımlanır. Yani, bireyin davranışları maddi ödüller ya da dış zorlamalardan bağımsız gönüllü, içten gelen davranışlardır. Söz konusu davranışlar zevk alındığı, değer verildiği, önemli bulunduğu için gerçekleştirilmektedir. Öte yandan, dışsal motivasyonda (extrinsic motivation) birey, belli bir sonucu elde etmek için davranışı gerçekleştirir (Ryan ve Deci, 2000a, 2000b). Birey, ödül almak veya cezadan kaçınmak gibi belirli sonuçlara yol açan davranışlarda bulunur. Kurama göre, dışsal motivasyonlu davranışlar özerklik derecesi açısından büyük farklılıklar gösterebilmektedirler. Buna göre, içselleştirme (internalization - bireyin bir değeri kabul etmesi ve içselleştirmesi) ve bütünleştirme (integration - söz konusu düzenlemenin bireyin benliğinin bir parçası olarak dönüştürülmesi) süreçleri sayesinde, dışsal motivasyonlu davranışlar, tıpkı içsel motivasyonlu davranışlarda olduğu gibi, özerkliğe sahip olabilmektedirler. Diğer bir ifadeyle, davranış dışsal olarak motive olsa bile (örneğin dışsal zorlamalar), kişi içselleştirme ve bütünleştirme süreçlerinden geçtikten sonra yüksek düzeyde özerklik yaşayarak söz konusu davranışta bulunmak üzere güdülenebilir.

Kendini Belirleme Kuramı'nda (KBK), ayrıca, birey için evrensel olan üç temel psikolojik ihtiyacın karşılanması önemi vurgulanmaktadır. Bu ihtiyaçlar özerklik (autonomy), ilişkisellik (relatedness) ve yeterlik (competence) (Deci ve Ryan, 2000; Ryan ve Deci, 2000a; 2002; 2017; Ryan, Deci ve Grolnick, 1995). Özerklik ya da kendini belirleme, kişinin benlik tarafından onaylanan ve benlikle bütünlük içinde olan davranışlarını sergilemesidir ve kişinin davranışları başlatma, sürdürme ve son vermesiyle ilgili tercih, onay ve irade hissini deneyimlemesi olarak tanımlanmaktadır (Deci ve Ryan, 2000). İlişkisellik ihtiyacı, diğerlerinden algılanan sıcaklık ve bakımın (ilginin) bir sonucu olarak ortaya çıkan genel bir ait olma duygusudur (Baumeister ve Leary, 1995; Deci ve Ryan, 1991). Yeterlik ise sosyal ve fiziksel dünyayla etkileşiminde bireyin etkili olduğu duygusunu hissetmesidir (Deci ve Ryan, 1991; Deci, Vallerand, Pelletier ve Ryan, 1991). Kuramda bu temel psikolojik ihtiyaçların evrensel olduğu (Deci ve Ryan, 1985, 2000; Ryan ve Deci, 2000a, 2008) ve bu ihtiyaçların doyurulması bireylerin büyümeleri, bütünleşmeleri, gelişimleri, ruh sağlıkları ve iyi olmaları için gerekli olduğu (Deci ve Ryan, 2014; Ryan, 1995; Ryan ve Deci, 2002; 2017; Ryan vd., 1995), temel psikolojik ihtiyaçların sosyal çevre tarafından doyurulmasında yaşanan sıkıntıların ise tam tersi bir etkisinin olduğu, çeşitli psikolojik problemlere yol açabildiği ileri sürülmektedir (Deci ve Ryan, 2000; 2014; Ryan ve Deci, 2002; 2017). Temel psikolojik ihtiyaçların sosyal çevre tarafından doyurulması noktasında ilgili alan yazının da sıklıkla özerk irade desteği ve psikolojik kontrol ebeveynlik uygulamalarına yer verilmektedir.

Özerk İradeyi Destekleme ve Psikolojik Kontrol

Genel olarak, bireyin içinde yaşadığı kültürel ortama uyum sağlaması için gerekli olan temel tutum ve davranışların çeşitli yollarla kazandırılması olarak tanımlanan sosyalizasyon sürecinde (Darling ve Steinberg, 1993; Maccoby ve Martin, 1983), bireye aktarılan değer, tutum ve davranışlar farklı düzeylerde kabul edilip, içselleştirilmektedir (Grusec, Goodnow ve Kuczynski, 2000; Demirutku, 2007). KBK'da içselleştirme sürecinin kişilik gelişimi ve bireysel uyum için önemli olduğu, sosyal çevrenin davranışların kontrollü değil de özerk olarak düzenlenmesini engelleyici ya da iyileştirici bir rol oynayabildiği belirtilerek (Deci, Eghrari, Patrick ve Leone, 1994; Grolnick, Deci ve Ryan, 1997), temel psikolojik ihtiyaçların doyurulmasının davranışın altında yatan ve davranışı yönlendiren motivasyonu arttırdığı ileri sürülmektedir (Deci ve Ryan, 2000; Ryan ve Deci, 2002; 2017). Buna göre, üç temel psikolojik gereksinimin karşılanması içsel güdülenmeyi artırmakta, ancak içsel güdülenmenin sürdürülmesi sosyal çevreye bağlı olmaktadır. Psikolojik ihtiyaçlarının sosyal çevre tarafından giderilmesi kişinin kendini özerk olarak düzenlemesini ya da sosyal değerleri içselleştirilmesini kolaylaştıracaktır (Deci ve Ryan, 2008; Ryan ve Deci, 2000a), temel psikolojik ihtiyaçları tatmin edilen bir bireyin daha fazla olumlu sosyal davranış sergileme eğiliminde olacağı ifade edilmektedir (Ryan ve Connell, 1989; Ryan ve Deci, 2000a).

Özerkliği destekleyici çevre kişiye seçim yapma fırsatı sağladığı ve özerk iradesiyle işlev göstermesine izin verdiği için değerleri içselleştirmeyi ve içsel bir motivasyonla hareket etmeyi kolaylaştırmaktadır (Deci vd., 1994). KBK bakış açısında özerk iradeyi destekleme,

kişinin bakış açısını alarak empati kurabilen, kişinin seçim yapmasını sağlayan, minimum düzeyde kontrol ve güç uygulayan ve kişinin kendi değer ve ilgilerini oluşturmasına ve bu doğrultuda hareket etmesine yardımcı olan uygulamalar olarak tanımlanmaktadır (Grolnick vd., 1997). Nitekim anne ve babanın özerklik desteğinin kişinin temel psikolojik ihtiyaçlarından algıladığı doyumu artırdığı gösterilmiştir (Gagné, 2003; Grolnick vd., 1997; Grolnick ve Ryan, 1989; Kocayoruk, 2012a, 2012b). Örneğin, Grolnick, Ryan ve Deci (1991) ebeveynin özerklik desteğinin çocuğun okuldaki akademik performansı ile, Chirkov ve Ryan (2001) ise ebeveyn özerklik desteğinin özerk motivasyon ve daha iyi uyum ile ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Ülkemizde üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada ise bireylerin aile ve arkadaş çevresinden aldıkları özerklik desteğinin, onların temel psikolojik ihtiyaçlarının doyumunu etkilediği, temel psikolojik ihtiyaçların doyumunun da öznel iyi olmayı olumlu etkilediği bulunmuştur (Çankaya, 2009). Özerkliği kontrol edici çevre ise bireylerin düşünce, davranış ya da özellikle hislerini baskı yoluyla kontrol etmeye çalışmakta, davranışların kontrollü olarak düzenlenmesini sağlamakta, bireyin davranışlarını özerk olarak düzenlemesini engellemekte, bu yolla içselleştirme sürecini önlemektedir (Kındap, 2011). Yapılan çalışmalarda özerkliği ya da kendini belirlemeyi destekleyici sosyal bağlamın, özellikle de ebeveynliğin, içsel motivasyon, içselleştirme süreci ve çocuğun uyumuyla ilişkili olduğu; buna karşılık, kontrol edici çevrenin benlikle bütünlüğündeki eksiklik ve uyumsuz davranışlarla ilişkili olduğu gösterilmiştir (Deci vd., 1994; Grolnick ve Ryan, 1989; Niemiec, Lynch, Vansteenkiste, Bernstein, Deci ve Ryan, 2006).

Öte yandan, çocuğun duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarına duyarlı olmayan, özerklik geliştirmesini ve bağımsızlığını engelleyen sosyalleştirme olarak tanımlanan “psikolojik kontrol” (Barber, 1996), ebeveynin “çocuğun duygularına, düşüncelerine müdahale eden, bunları kendi isteğine göre şekillendiren ve çocuğun ebeveyne bağlanmasını bozan davranışlarına” karşılık gelmektedir. Bu davranışlar ebeveyn ve çocuk arasındaki psikoduygusal sınırları ortadan kaldırmakta, çocuğun benlik ve kimlik gelişimine zarar vermektedir (Barber ve Harmon, 2002). Psikolojik kontrolün uygulandığı bir çevrede bireylerin kendi kendini düzenlemelerinin (self-determined regulation) engellendiği ve dışsal ve içe yansıtılmış düzenlemeleri daha fazla kullandıkları ortaya konmuştur (Grolnick, 2003; Grolnick vd., 1997; Vansteenkiste, Simons, Lens, Soenens ve Matos, 2005a). Çocukları üzerinde psikolojik kontrol uygulayan ebeveynler, sevgiyi esirgeme, suçluluk yaratma ve utandırma gibi, çocuğun kendi kendini düzenlemesine müdahale eden ve hem ebeveyn-çocuk ilişkisine hem de çocuğun gelişimine olumsuz etkileri olabilecek stratejiler kullanmaktadırlar (Assor, Roth ve Deci, 2004; Barber, 1996; Barber, Stolz ve Olsen, 2005). Bir bakıma ebeveynler kendi değerlerini çocuk üzerinde yarattıkları potansiyel baskı kanalıyla dayatmaktadırlar. Sonuç olarak, psikolojik kontrol uygulayan ebeveynin kuralları kısmen içselleştirilebilmekte, birey kendi içinde gerilim ve çatışma yaşamaktadır. Özerk motivasyonun gelişimini inceleyen araştırmalarda ebeveynin düşük düzeyde psikolojik kontrolü yüksek düzeyde özerk iradeyi desteklemeye işaret etmektedir. Dolayısıyla, KBK’ya göre psikolojik kontrol ve özerk iradeyi destekleme birbirine ters ebeveynlik uygulamalarıdır (Grolnick, 2003; Vansteenkiste vd.,

2005a). Nitekim, yapılan araştırmalarda, psikolojik kontrole karşı özerk iradeyi destekleyici ebeveynliğin bireyin kendini özerk bir şekilde belirlemesini kolaylaştırdığı ve sağlıklı bir içselleştirmenin gelişimi için önemli olduğu bulunmuştur (Soenens ve Vansteenkiste, 2005; Soenens vd., 2007; Soenens, Vansteenkiste ve Sierens, 2009; Vansteenkiste, Zhou, Lens ve Soenens, 2005b).

Olumlu Sosyal Davranışlar

Genel anlamıyla başkalarına fayda sağlama amacı güden gönüllü davranışlar olarak tanımlanan (Eisenberg, 1986; Eisenberg ve Fabes, 1998) olumlu sosyal davranışlar (OSD) farklı bağlamlarda ortaya çıkabilir ve insanlar çeşitli nedenlerden dolayı başkalarına yardım etme davranışında bulunabilirler. Olumlu sosyal davranışlar bencilden (egoistic) özgeciye (altruistic); dışaldan içsele farklı süreçler tarafından motive olabildiği için (Ryan ve Connell, 1989), yapılan çalışmalarda, olumlu sosyal davranışın çok boyutlu yapısına (Carlo ve Randall, 2001, 2002) ve davranışın altında yatan motivasyona vurgu yapılmaktadır (Roth, 2008; Roth, Kanat-Maymon ve Bibi, 2011).

Son yıllarda KBK çerçevesinde yapılan bazı çalışmalar bireyin temel psikolojik ihtiyaçlarının yakın çevre tarafından giderilmesi ile olumlu sosyal davranışlar arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermiştir (Gagné, 2003; Weinstein ve Ryan, 2010). Buna göre, özerkliği destekleyici ebeveynlik bireyin özerk motivasyonla hareket etmesine ve daha sıklıkla olumlu sosyal davranışlar sergilemesine yol açabilmektedir (Assor vd., 2004; Roth, 2008). Üniversite öğrencileri ile yapılan bir araştırmada, anne ve babadan OSD alanına özel olarak algılanan özerk irade desteği ile davranışları özdeşim yoluyla düzenleme arasında pozitif yönde ilişki olduğu bulunmuştur (Roth, 2008). Ayrıca, psikolojik kontrolün bir bileşeni olarak değerlendirilen ebeveynlerin koşullu sevgi göstermesi gençlerin OSD'yi içe yansıtılmış olarak düzenlemesiyle pozitif yönde ilişkili olduğu gösterilmiştir (Assor vd., 2004; Roth, 2008). Kurama göre ebeveynler tarafından ergenin ilişkisellik ihtiyacının karşılanması, diğer alanlarda olduğu gibi, olumlu sosyal davranışlar alanındaki özerk motivasyonu artırdığı düşünülmektedir (Deci ve Ryan, 2000). Nitekim, KBK temelinde olumlu sosyal davranışlar alanında yapılan araştırmalarda, ebeveynin özerk iradeyi destekleyici davranışlarının ve ilgisinin özerk motivasyonla ilişkili olduğu bulunmuştur (Gagne 2003; Roth, 2008; Ryan ve Connell, 1989). Kırsalda yaşayan lise öğrencileriyle yapılan bir araştırmada, anne ve babayla ilişki içinde olma ile OSD'yi özdeşim yoluyla düzenleme arasında pozitif yönde ilişki vardır (Ryan ve Connell, 1989). Yapılan diğer çalışmalarda da OSD'nin bir dereceye kadar içsel motivasyonla yönlendirildiği (Hepach, Vaish ve Tomasello, 2013; Warneken ve Tomasello, 2008), OSD'nin altında yatan motivasyonun içsel olma olasılığının daha yüksek olduğu (Gagné, 2003), OSD motivasyonunun içsel olmasının (özerk), dışsal olmasına (kontrollü) nazaran, davranışın kalıcılığını, performansını ve üretkenliğini daha güçlü bir şekilde yordadığı bulunmuştur (Grant, 2008; Grant ve Berg, 2010).

OSD ile ilgili tartışılan bir başka konu cinsiyet farklılıklarıdır. İlgili literatürde, OSD'nin ergenin cinsiyetine göre değiştiği, kızların erkeklere göre daha fazla olumlu sosyal davranış

sergilediği görülmüştür (Beutel ve Johnson, 2004; Carlo, Crockett, Randall ve Roesch, 2007; Eisenberg, Miller, Shell, McNalley ve Shea, 1991; Fabes, Carlo, Kupanoff ve Laible, 1999; Kumru, Carlo ve Edwards, 2004). Fabes ve Eisenberg (1996) olumlu sosyal davranışlara ilişkin yaş ve cinsiyet farkları konusunda yaptıkları meta-analitik çalışmada, cinsiyet ve yaş farklarının OSD'nin türüne ve yapılan çalışmanın niteliğine göre değişebileceğini ifade etmişlerdir. OSD'nin türleri dikkate alınarak ergenlerle yapılan çalışmalarda, erkeklerin kızlara kıyasla kamusal OSD'yi, buna karşın kızların gizli OSD'yi daha fazla sergiledikleri belirtilmiştir (Aktaş ve Güvenç, 2006; Carlo, Hausmann, Christiansen ve Randall, 2003; Kumru vd., 2004).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın kuramsal alt yapısını oluşturan KBK'da, bireyi harekete geçiren içsel ve dışsal faktörler göz önüne alınarak, içsel motivasyon ve dışsal motivasyon ayrımı yapılmaktadır. Buna göre sergilenen davranışın altında yatan motivasyon içsel ya da dışsal kaynaklı olabilir (Deci ve Ryan, 1985). Sıklıkla batı literatüründe incelenen KBK çerçevesinde içsel ve/veya dışsal motivasyonlu OSD ayrımı yapılarak, batı kültüründen farklı bir kültürde, incelenmesinin ilgili alan yazınına katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu amaçla üniversite öğrencilerinin anne ve babalarından algıladıkları özerklik desteği, psikolojik kontrol ve temel psikolojik ihtiyaçların sosyal çevre tarafından tatmin edilmesinin OSD'nin türleriyle ilişkisi araştırılmıştır. Araştırmanın soruları şu şekildedir:

1. İçsel ve dışsal olarak motive olan OSD cinsiyete göre bir farklılık göstermekte midir?
2. Özerklik desteği, psikolojik kontrol ve temel psikolojik ihtiyaçların tatmini içsel ve/veya dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışları istatistiksel açıdan anlamlı olarak yordamakta mıdır?

Yöntem

Örnekleme

Araştırma kapsamında katılımcılara kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemiyle ulaşılarak, ilk etapta 397 kişiden veri toplanmıştır. Daha sonra yapılan kayıp veri incelemesi sonucunda anket sorularına cevap vermeyen veya eksik cevap veren (%5 ve üzeri) toplam 18 kişi analiz dışı bırakılarak, 379 kişi üzerinden analizlere devam edilmiştir (193 kadın ve 186 erkek). Yaşları 19-31 arasında değişen ve farklı bölümlerde okuyan katılımcıların %25.1'i birinci sınıf, %33'ü ikinci sınıf, %42'si ise üçüncü sınıf öğrencisidir. Genel olarak derslerden alınan notlar açısından bakıldığında ise katılımcıların %8.4'ü ders notlarını düşük, %55.1'i orta, %33.8'i iyi, %2.7'si ise çok iyi olarak ifade etmiştir.

Veri Toplama Araçları

Olumlu Sosyal Davranış Eğilimi Ölçeği (Prosocial Tendencies Measure). Carlo ve Randall (2002) tarafından ilk olarak üniversite öğrencileri için geliştirilen ölçek toplam 23 maddeden oluşmaktadır. Ölçek maddeleri 5 dereceli bir ölçek (1- *beni hiç tanımlamıyor*; 5- *beni çok iyi tanımlıyor*) üzerinden değerlendirilmektedir. Ölçeğin altı alt boyutu bulunmaktadır. Orijinal çalışmada ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayılarının ergenliğin başlarındaki ve ortalarındaki gençler için sırasıyla kamusal alt boyutu için .76-.86, duygusal alt boyutu için .86-.82, özgeci alt boyutu için .59-.80, itaatkâr alt boyutu için, .80-.75, gizli alt boyutu için .76-.84 ve acil durumlardaki olumlu sosyal davranış alt boyutu için .71 ve .75 olarak bulunmuştur. Buna ilaveten alt ölçeklerin 2 haftalık test-tekrar test güvenilirlik katsayıları .54 ile .82 arasında değişmektedir (Carlo vd., 2003). Kumru ve diğerleri (2004) tarafından Türk örnekleminde yapılan çalışmada ölçeğin 23-maddelik formu ve 5 alt boyutu kullanılarak Cronbach Alfa iç tutarlık katsayılarının alt ölçekler için .52 ile 68 arasında değiştiği ifade edilmiştir. Aktaş ve Kindap-Tepe (2020) tarafından yapılan ve Olumlu Sosyal Davranış Eğilimi Ölçeğinin psikometrik yapısının incelendiği çalışmada, olumlu sosyal davranış türleri göz önüne alınmaksızın, Kendini Belirleme Kuramı (KBK) çerçevesinde söz konusu ölçeğin maddelerinin içsel (özerk) ve dışsal (kontrollü) motivasyonlu davranışlar olarak ayrışabileceği görülmüştür. Bu araştırma kapsamında Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı içsel motivasyon boyutu için .85; dışsal motivasyon boyutu için ise .75 olarak bulunmuştur.

Özerkliği Destekleme Ölçeği (Autonomy Support). Soenens ve diğerleri (2007) tarafından geliştirilen 7 maddeden oluşan ölçek 5'li Likert tipi bir ölçek üzerinden değerlendirilmektedir (1- *hiç katılmıyorum*, 5- *çok katılıyorum*). Orijinal ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .79'dur (Soenens vd., 2007). Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Kindap (2011) tarafından yapılmıştır. Uyarlama çalışmasında ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı gencin anne ve baba bildirim için sırasıyla .81 ve .82 olduğu bulunmuştur. Bu araştırma kapsamında ise ölçeğin gençlerin her iki ebeveyni için algıladıkları özerklik desteğini değerlendirmeleri istenmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı gencin anne bildirim için .79; baba için bildirim için .87; ölçeğin bütünü için ise .86 olarak bulunmuştur.

Psikolojik Kontrol Ölçeği (Psychological Control Questionnaire). Barber (1996) tarafından geliştirilen ölçme aracı toplam 8 maddeden oluşmaktadır. Ölçek maddeleri beş dereceli Likert tipi bir ölçek üzerinden değerlendirilmektedir (1- *kesinlikle katılmıyorum*, 5- *kesinlikle katılıyorum*). Orijinal ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısının anne için .72 ile .85; baba için .74 ile .86 arasında değiştiği bulunmuştur (Barber, 1996). Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Sayıl ve Kindap (2010) tarafından yapılmış olup anne için .77, baba için .79 olarak bulunmuştur. Bu araştırma kapsamında ise ölçeğin gençlerin her iki ebeveyni için algıladıkları psikolojik kontrolü değerlendirmeleri istenmiştir. Ölçeğin bu araştırma kapsamındaki Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı anne formu için .77; baba formu için .81; ölçeğin bütünü için .84 olarak bulunmuştur.

Psikolojik İhtiyaçların Tatmini Ölçeği (Basic Psychological Need Satisfaction Scale). Toplam 21 maddeden oluşan ölçek temel psikolojik ihtiyaçlarının ne derece doyurulduğunu belirlemek amacıyla Deci ve Ryan (2000) ve Gagné (2003) tarafından geliştirilmiştir. Sosyal çevre tarafından tatmin edileceği varsayılan özerklik, yeterlik ve ilişkisellik alt boyutlarından oluşan ölçekte katılımcıların verdikleri tepkiler 5’li Likert tipi bir ölçek üzerinden değerlendirilmektedir (1- *hiç katılmıyorum*, 5- *çok katılıyorum*). Türkçeye uyarlaması Şimşek ve Yalınçetin (2010) tarafından yapılan ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .82 olarak bulunmuştur. Bu araştırma örnekleminde ise ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .84 olarak bulunmuştur.

İşlem ve Etik

Araştırma için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi’nden gerekli izinler alındıktan sonra, ölçekler katılımcılara toplu uygulama şeklinde sınıf ortamında kâğıt kalem testi şeklinde uygulanmıştır. Katılımcılara uygulama öncesinde, araştırmanın amacı hakkında genel olarak bilgi verilmiş, kimliklerinin gizli kalacağı ve gönüllülüğün esas alındığı ifade edilmiştir. Uygulamalar yaklaşık 20 dakikada tamamlanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın amacı doğrultusunda verilere uygulanan istatistiksel analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Analizler yapılmadan önce verinin normal dağılım özellikleri incelenmiş ve normallik sayıltısının karşılandığı görülmüştür. Ayrıca regresyon analizi için çoklu bağlantılılık sorunun olup olmadığı VIF ve tolerans değerleri üzerinden incelenmiş ve analizin varsayımlarının karşılandığı tespit edilmiştir. Bulguların sunulduğunda ilk olarak içsel ve dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışların cinsiyete göre değişip değişmediğine ilişkin olarak, bağımsız örneklem grupları için *t*-test (independent sample *t*-test) analizi bulgularına yer verilmiştir. İkinci olarak, içsel ve dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışlar, algılanan psikolojik kontrol, algılanan özerk irade desteği ve temel psikolojik ihtiyaç tatmini arasındaki ilişki örüntüleri Pearson Korelasyon katsayısı hesaplanarak incelenmiştir. Son olarak, yordayıcı değişkenlerden hangilerinin içsel ve dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışları yordamada anlamlı bir katkı sağladığını belirlemek amacıyla yapılan aşamalı regresyon (stepwise) analizi bulgularına yer verilmiştir.

Cinsiyet Farklılıklarına İlişkin Bulgular

Katılımcıların içsel ve dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışlar ölçeğinden aldıkları puanların cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem grupları için *t*-testi analizi gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıkların olduğunu göstermiştir. Tablo 1’de görüldüğü gibi içsel olarak motive olan olumlu sosyal davranışlar açısından kadınların erkeklerden daha yüksek puan aldıkları; dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışlar açısından ise erkeklerin kadınlardan daha yüksek puan aldıkları bulunmuştur. Buna göre, araştırma örnekleminde, kadınların

erkeklerle oranla olumlu sosyal davranışlarının daha fazla içsel motivasyon kaynaklı olduğu; erkeklerin ise daha ziyade dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışlar sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 1. Katılımcıların Aldıkları Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları ile t-Testi Analizi Sonuçları.

Değişkenler	Cinsiyet	N	M	S	t	p	d
İçsel motivasyon	Kadın	193	4.00	0.59	4.52	.001***	.05
	Erkek	186	3.71	0.68			
Dışsal motivasyon	Kadın	193	1.51	0.55	3.86	.001***	.04
	Erkek	186	1.76	0.69			

Not: *** $p < .001$

İçsel ve Dışsal Olarak Motive Olan Olumlu Sosyal Davranışların Yordanmasına İlişkin Bulgular

İçsel ve dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışlar, anne babadan algılanan özerk irade desteği, psikolojik kontrol ve temel psikolojik ihtiyaçların sosyal çevre tarafından tatmini arasındaki ilişkiler incelendiğinde, ölçeğin içsel motivasyon alt boyutunun, beklendiği şekilde, anne-babadan algılanan özerk irade desteği ve temel psikolojik ihtiyaçların tatminiyle pozitif yönde; anne ve babadan algılanan psikolojik kontrolle ise negatif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Öte yandan, ölçeğin dışsal motivasyon alt boyutunun anne ve babadan algılanan özerk irade desteğiyle ve temel psikolojik ihtiyaçların tarafından tatminiyle negatif yönde; anne ve babadan algılanan psikolojik kontrolle ise pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Değişkenler Arası Pearson Korelasyon Katsayıları.

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
1. İçsel motivasyon	-						
2. Dışsal motivasyon	-.03	-					
3. Anne özerklik desteği	.26***	-.23***	-				
4. Baba özerklik desteği	.28***	-.14**	.43**	-			
5. Anne psikolojik kontrol	-.10*	.13**	-.38***	-.22***	-		
6. Baba psikolojik kontrol	-.13*	.21***	-.21***	-.44***	.45***	-	
7. Temel psikolojik ihtiyaç tatmini	.44***	-.11*	.46***	.49***	-.25***	-.28***	-

Not: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

İçsel olarak motive olan OSD'yi yordayan değişkenleri saptamak amacıyla yapılan aşamalı regresyon analizinde bağımlı değişkenle en yüksek korelasyona sahip temel psikolojik ihtiyaç tatmini değişkeninin ilk aşamada söz konusu olumlu sosyal davranışları

pozitif yönde anlamlı olarak yordadığı ($\beta = .64, p = .000$); ikinci aşamada ise cinsiyet değişkeninin içsel olarak motive olan olumlu sosyal davranışları anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur ($\beta = -.24, p = .000$). Temel psikolojik ihtiyaçların tatmini değişkeni bağımlı değişkendeki varyansın %19'unu açıklarken, cinsiyet değişkeni eklendiğinde açıklanan varyans artarak %23 olmuştur. Buna göre, temel psikolojik ihtiyaçların çevre tarafından tatmin edilmesinin olumlu sosyal davranışların içselleştirilmesine katkıda bulunduğu; erkeklere oranla kadınların içsel olarak motive olan olumlu sosyal davranışları daha fazla sergiledikleri bulunmuştur (bkz. Tablo 1 ve 3). Anne ve babadan algılanan özerk irade desteği ile psikolojik kontrol değişkenlerinin ise içsel olarak motive olan olumlu sosyal davranışların yordanmasına istatistiksel açıdan anlamlı katkılarının olmadığı görülmüştür.

Dışsal olarak motive olan OSD'yi yordayan değişkenleri saptamak amacıyla yapılan aşamalı regresyon analizinde bağımlı değişkenle en yüksek korelasyona sahip algılanan anne özerklik desteği değişkeninin ilk aşamada söz konusu olumlu sosyal davranışları negatif yönde anlamlı olarak yordadığı ($\beta = -.22, p = .000$); ikinci aşamada ise cinsiyet değişkeninin dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışları anlamlı olarak yordadığı ($\beta = .22, p = .003$); üçüncü aşamada ise otoriter algılanan baba psikolojik kontrol değişkeninin bağımlı değişkeni pozitif yönde anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur ($\beta = .11, p = .07$). Anne özerklik desteği değişkeni bağımlı değişkendeki varyansın %5'ini açıklarken, cinsiyet değişkeni eklendiğinde açıklanan varyans artarak %8 olmuştur. Algılanan baba psikolojik kontrol değişkeni eklendiğinde ise açıklanan toplam varyansın %10 olduğu görülmüştür. Buna göre, anneden algılanan özerklik desteği azaldıkça olumlu sosyal davranışların dışsal olarak motive olma olasılığının arttığı; kadınlara oranla erkeklerin dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışları daha fazla sergiledikleri; babadan algılanan psikolojik kontrol arttıkça olumlu sosyal davranışların dışsal olarak motive olma olasılığının da arttığı bulunmuştur (bkz. Tablo 1 ve 3). Algılanan baba özerk irade desteği, anne psikolojik kontrol ve temel psikolojik ihtiyaç tatmini değişkenlerinin ise dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışların yordanmasına istatistiksel açıdan manidar katkılarının olmadığı görülmüştür.

Tablo 3. İçsel ve Dışsal Olarak Motive Olan Olumlu Sosyal Davranışların Yordanmasına İlişkin Aşamalı Regresyon Analizi Sonuçları.

İçsel motivasyon							
Aşamalar	Yordayıcılar	R ²	F	p	β	t	p
1	Temel psikolojik ihtiyaç tatmini	.19	90.18	.000	.64	9.50	.001
2	Temel psikolojik ihtiyaç tatmini	.23	54.80	.000	.61	9.20	.001
	Cinsiyet				-.24	-3.98	.001
Dışsal motivasyon							
Aşamalar	Yordayıcılar	R ²	F	p	β	t	p
1	Anne özerklik desteği	.05	20.32	.000	-.22	-4.51	.001
2	Anne özerklik desteği	.08	16.66	.000	-.21	-4.20	.001
	Cinsiyet				.22	3.52	.001
3	Anne özerklik desteği	.10	13.78	.000	-.18	-3.61	.001
	Cinsiyet				.19	3.01	.003
	Baba psikolojik kontrol				.11	2.73	.007

Sonuçlar

Yapılan bu çalışmada, KBK temelinde, içsel ve dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışların cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığı ve yordayıcı değişkenlerden hangilerinin söz konusu olumlu sosyal davranışları yordamada anlamlı bir katkı sağladığı incelenmiştir. Elde edilen bulgular, araştırma örneklemini kapsamında, temel psikolojik ihtiyaçların çevre tarafından tatmin edilmesinin olumlu sosyal davranışların içselleştirilmesine katkıda bulunduğunu; erkeklere oranla kadınların içsel olarak motive olan olumlu sosyal davranışları daha fazla sergilediklerini göstermiştir. Dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışları yordayan değişkenler açısından bakıldığında ise anneden algılanan özerklik desteği azaldıkça olumlu sosyal davranışların dışsal olarak motive olma olasılığının arttığı; babadan algılanan psikolojik kontrol arttıkça olumlu sosyal davranışların dışsal olarak motive olma olasılığının da arttığı; kızlara oranla erkeklerin dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışları daha fazla sergilediği görülmüştür.

İçsel ve dışsal motive olan olumlu sosyal davranışlarda araştırma örnekleminde gözlenen cinsiyet farklılıkları alan yazınıyla tutarlık göstermektedir. Buna göre, ülkemizde olumlu sosyal davranış türleri dikkate alınarak ergenlerle yapılan çalışmalarda, erkeklerin kızlara kıyasla kamusal olumlu sosyal davranışları (diğerlerinin önünde yapılan ve özünde saygı kazanma, onay alma gibi güdülerle yapılan yardım etme davranışı), buna karşın kızların gizli olumlu sosyal davranışları (yardım edenin kimliğinin belli olmadığı durumlarda yapılan yardım etme davranışı) daha fazla sergiledikleri ifade edilmiştir (Aktaş ve Güvenç, 2006; Carlo vd., 2003; Kindap-Tepe ve Aktaş, 2019; Kumru vd., 2004). Yapılan diğer çalışmalarda kamusal olumlu sosyal davranışın sempati ve başkalarının bakış açısına duyarlık ile negatif ilişki gösterdiği; gizli olumlu sosyal davranışın ise empatik ilgi, olumlu sosyal davranışla ilgili içselleştirilmiş ahlaki muhakeme ve başkalarının bakış açısına duyarlık ile pozitif ilişkili

olduğu bulunmuştur (bkz., Carlo ve Randall, 2002; Carlo vd., 2003). Nitekim, Aktaş ve Kındap-Tepe (2020) tarafından yapılan çalışmada, Carlo ve Randall (2002) tarafından geliştirilen ve altı farklı türde olumlu sosyal davranışı ölçen Olumlu Sosyal Davranış Eğilimi Ölçeğinin psikometrik yapısı KBK temelinde incelenmiştir. Bulgular, kamusal olumlu sosyal davranış alt boyutu maddelerinin dışsal (kontrollü) olarak motive olan olumlu sosyal davranışlar grubunda yer aldığını, buna karşın, gizli olumlu sosyal davranış alt boyutu maddelerinin ise içsel (özerk) olarak motive olan olumlu sosyal davranışlar grubunda yer aldığını göstermiştir. İlgili yazında ahlaki davranışlar ve olumlu sosyal davranışların gelişimi açısından kızların ve erkeklerin farklı gelişimsel yörüngeler izledikleri ve bu farklılığın cinsiyet temelli sosyalleştirme sürecinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Eisenberg vd., 1989; Fabes vd., 1999). Kızların erkeklere göre daha çok bakım verme, diğeri yönelimli olma ve yardım edici olma yönünde yetiştiriliyor olmaları olumlu sosyal davranışlar daha fazla içselleştirmelerine yön veriyor olabilir (Edwards, Knoche ve Kumru, 2003). Dolayısıyla, bu araştırmada kızların içsel olarak motive olan OSD'yi; erkeklerin ise tam tersi dışsal olarak motive olan OSD'yi daha fazla sergilemeleri beklendik bir sonuçtur.

Araştırmada içsel olarak motive olan olumlu sosyal davranışların yordanmasında en önemli değişkenin temel psikolojik ihtiyaçların sosyal çevre tarafından tatmin edilmesinin olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu KBK'nın ileri sürdüğü sosyal çevrenin bireyin özerklik, ilişkisellik ve yeterlik ihtiyaçlarını karşılayarak onun değerleri içselleştirmesini; dolayısıyla, özerk bir motivasyonla hareket etmesini ya da kendini özerk bir biçimde düzenlemesini sağlayabildiği görüşünü desteklemektedir (Deci ve Ryan, 2008; 2014; Ryan, 1995; Ryan ve Deci, 2000a; 2017; Ryan vd., 1995). Bireylerin temel psikolojik ihtiyaçlarda algıladıkları doyum onların kendini olumlu ve iyi hissetmesini artırdığı için kişilerin kendi güçlükleriyle daha az meşgul oldukları ve bu nedenle de empatik tepkilerini artırdığı düşünülmektedir. Dolayısıyla, temel ihtiyaçları karşılanan kişiler, diğerlerinin ihtiyaçlarına daha duyarlı ve açık olabilmekte, içsel bir motivasyonla yardım etme davranışları sergileyebilmektedirler (Gagne, 2003; Ryan ve Deci, 2000a). Buna karşı içsel motivasyonun tersi olan ve dışsal olarak motive olan OSD'nin yordanmasında en önemli değişkenlerin ebeveynliğe ait değişkenler olduğu bulunmuştur. Nitekim aile ve ebeveynliğin, çocukların olumlu sosyal davranışlarıyla ilişkili olduğu bilinmektedir (Eisenberg ve Fabes, 1998). Anne ve babalar, ergenlerin hayatındaki önemli sosyalleştirme aktörleri olarak çocuklarının yardım etme davranışlarını pek çok yönden etkileyebildikleri bilinmektedir. Ebeveynler, kültüre ait normlar ve değerler hakkında çocuklarını bilgilendirirler ve istenilen davranışların sergilenmesi için çocukları motive edebilir, yönlendirebilir ya da OSD için doğrudan model olabilirler (Eisenberg ve Murphy, 1995). Ebeveynler, çocukların OSD sergilemelerini artıran empatik eğilimlerin gelişimini etkileyebilecek aile iklimi yaratarak da etkili olabilirler (Carlo, Raffaelli, Laible ve Meyer, 1999; Krevins ve Gibbs, 1996; Laible, Carlo ve Raffaelli, 2000; Eberly ve Montemayor, 1998).

Psikolojik kontrolün aksine özerk iradeyi destekleyici ebeveynlik uygulamaları içsel motivasyonun gelişimine katkıda bulunmaktadır (Soenens ve Vansteenkiste, 2005; Soenens

vd., 2007; Soenens, Vansteenkiste ve Sierens, 2009; Vansteenkiste vd., 2005b). KBK'ya göre, ebeveynin çocuğun özerkliğini desteklemesi, çocuğun diğerlerinin ihtiyaçlarına duyarlı olmasını artırabilmekte; ebeveynin kontrolü ise, çocuğun bu konudaki duyarlılığını azaltabilmektedir (Kanat-Maymon ve Assor, 2010). Nitekim araştırmada anneden algılanan özerklik desteğinin dışsal motivasyon azalttığı; buna karşı babadan algılanan psikolojik kontrolün dışsal olarak motive olan OSD'yi artırdığı bulgusu bu görüşü destekler niteliktedir. KBK'ya göre, özerk iradeyi destekleme ile psikolojik kontrolün birbirine ters ebeveynlik uygulamaları oldukları göz önüne alındığında, ebeveynlerden algılanan özerklik desteği azaldıkça ve algılanan psikolojik kontrol arttıkça dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışların artış gözlenmesi beklendik bir durumdur. Ayrıca annelerin babalara göre daha destekleyici algılandığı (McKinney ve Renk, 2008; Smetana, Metzger, Gettman ve Campione-Barr, 2006; Steinberg ve Silk, 2002) için annenin özerkliği desteklemesi dışsal motivasyonu azaltıcı bir faktör olarak rol oynarken; aile yapısı gereği daha fazla psikolojik kontrol algılanan babaların dışsal motivasyonla OSD için bir risk faktörü olduğu söylenebilir. Ülkemizde yapılan bir araştırmada annenin destekleyici ebeveynlik uygulamalarının sadece kızların özerk motivasyonunu artırdığı; babanın destekleyici ebeveynlik uygulamalarının ise sadece erkeklerin diğeri yönelimli olumlu sosyal davranışlarını artırdığı görülmüştür (Kindap, 2011). Nitekim ülkemizde daha önce yapılan bir başka araştırmada kızlar için anneye duyulan güvenin, erkekler için ise babaya duyulan güvenin empatik davranışın önemli bir yordayıcısı olduğu gösterilmiştir (Özdikmenli-Demir vd., 2006). Ayrıca, annelerin erkek çocuklarından çok kız çocuklarının olumlu sosyal davranışlarını desteklediği bilinmektedir (McDevitt vd., 1991; Power ve Shanks, 1989). Dolayısıyla, tüm bu sonuçlar ve araştırma bulguları birlikte değerlendirildiğinde, ileriki araştırmalarda destekleyici ebeveynliğinin ve kontrol edici ebeveynliğinin gencin ve ebeveynin cinsiyete göre ayrı ayrı incelenmesi OSD alanındaki sosyalleştirme sürecinin nasıl yol izlediğinin anlaşılmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Öneriler

Bu araştırma, KBK çerçevesinde, içsel ve/veya dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışların yordanmasında önemli olabilecek algılanan ebeveyn özerklik desteği, algılanan ebeveyn psikolojik kontrolü ve temel psikolojik ihtiyaçların tatmini gibi faktörlerin önemini göstermekle birlikte çalışmanın bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, araştırmada ele alınan değişkenler arası ilişkilerin korelasyonel düzeyde olduğu; ele alınan değişkenler arası ilişkiler enlemesine kesitsel bir yöntemle incelendiği unutulmamalıdır. Bu konuda yapılacak boylamsal araştırmalar ilişkilerin yönü konusunda ve değişim konusunda daha fazla bilgi sunacaktır. Katılımcıların sadece üniversite öğrencileri olması araştırmanın diğeri bir sınırlılığdır. Benzer çalışmaların farklı örneklem gruplarıyla test edilmesi elde edilen bulguların geçerliğine katkı sunacaktır. Bunlara ek olarak, ileride yapılması düşünülen araştırmalarda içsel ve/veya dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışların farklı öncüllerinin ya da belirleyicilerinin de ele alındığı daha

geniş örneklerde yapılacak araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin, olumlu sosyal davranışlarla ilgili olduğu düşünölen yaş, eğitim durumu, sosyoekonomik düzey, empatik ilgi, başkalarının bakış açısını alma vb. gibi faktörlerin ele alındığı çalışmalar ve hem içsel ve/veya dışsal olarak motive olan olumlu sosyal davranışların öncüllerinin belirlenmesine hem de farklı ilişki örüntülerinin karşılaştırmasına olanak sunacaktır.

Kaynakça

- Aktaş, V. ve Güvenç, G. (2006). Kız ve erkek ergenlerde saldırgan ve olumlu sosyal davranışlar ile yaş, ilişkisel bağlam ve kişiler-arası duyarlılık arasındaki ilişkiler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 233-264.
- Aktaş ve Kindap-Tepe (2020). Olumlu Sosyal Davranış Eğilimi Ölçeğinin Psikometrik Özelliklerinin Kendini Belirleme Kuramı Bağlamında İncelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (7), 155-166.
- Assor, A., Roth, G., & Deci, E. L. (2004). The emotional costs of parents' conditional regard: A self-determination theory analysis. *Journal of Personality*, 72, 47-88.
- Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development*, 67, 3296-3319. <https://doi:10.1111/j.1467-8624.1996.tb01915.x>
- Barber, B. K., & Harmon, E. L. (2002). Violating the self: Parental psychological control of early adolescents and adolescents. In B. K. Barber (Ed.), *Intrusive parenting: How psychological control affects children and adolescents* (pp. 15-52). Washington, DC: American Psychological Association Press.
- Barber, B. K., Stolz, H. E., & Olsen, J. A. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method: V. Assessing relevance across culture: Cross-national replications. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 70(4), 58-72. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5834.2005.00369.x>
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.
- Beutel, A. M., & Johnson, M. K. (2004). Gender and prosocial values during adolescence: A research note. *Sociological Quarterly*, 45, 379-393.
- Carlo, G., Raffaelli, M., Laible, D., & Meyer, K. (1999). Why are females less aggressive than males? Personality and parenting mediators of aggression. *Sex Roles*, 40, 711-729.
- Carlo, G., & Randall, B. A. (2001). Are all prosocial behaviors equal? A socioecological developmental conception of prosocial behavior. In F. Columbus (Ed.), *Advances in Psychology Research, volume II* (pp. 151-170). New York: Nova Science.
- Carlo, G., & Randall, B. A. (2002). The development of a measure of prosocial behaviors for late adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 31, 31-44.
- Carlo, G., Crockett, L. J., Randall, B. A., & Roesch, S. C. (2007). A latent growth curve analysis of prosocial behavior among rural adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 17(2), 301-324.
- Carlo, G., Hausmann, A., Christiansen, S., & Randall, B.A. (2003). Sociocognitive and Behavioral Correlates of a Measure of Prosocial Tendencies for Adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 23, 107-134.
- Chirkov, V. I., & Ryan, R. M. (2001). Parent and teacher autonomy-support in Russian and U. S. Adolescents: Common effects on well-being and academic motivation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 618-635. <https://doi.org/10.1177/0022022101032005006>
- Çankaya, Z. C. (2009). Özerklik desteği, temel psikolojik ihtiyaçların doyumu ve öznel iyi olma: öz-belirleme kuramı. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(31), 23-31.
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487-496.
- Deci, E. L., Eghrari, H., Patrick, B. C., & Leone, D. R. (1994). Facilitating internalization: The self-determination theory perspective. *Journal of Personality*, 62, 119-142.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1991). A motivational approach to self: Integration in personality. In R. Dienstbier (Ed.), *Nebraska symposium on motivation: Vol. 38. Perspectives on motivation* (pp. 237-288). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.

- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry, 11*, 227–268.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life’s domains, *Canadian Psychology, 49*, 14–23.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2014). Autonomy and need satisfaction in close relationships: Relationships motivation theory. In N. Weinstein (ed.), *Human motivation and interpersonal relationships: Theory, research, and applications* (pp. 53-73). Dordrecht, Netherlands: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-017-8542-6_3
- Deci, E. L., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G. & Ryan, R. M. (1991). Motivation and Education: The Self-Determination Perspective. *Educational Psychologist, 26*(3 & 4), 325-346.
- Demirutku, K. (2007). *Parenting style, internalization of values, and self-concept*. Unpublished doctoral dissertation, The Middle East Technical University, Ankara.
- Eberly, M. B., & Montemayor, R. (1998). Doing good deeds: An examination of adolescent prosocial behavior in the context of parent/adolescent relationships. *Journal of Adolescent Research, 13*, 403-432.
- Edwards, C. P., Knoche, L., & Kumru, A. (2003). Socialization of Boys and Girls in Natural Contexts. In: Ember C.R., Ember M. (eds), *Encyclopedia of Sex and Gender*. Springer, Boston, MA.
- Eisenberg, N. (1986). *Altruistic emotion, cognition and behavior*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Eisenberg, N., & Fabes, R. A. (1998). Prosocial development. In W. Damon (Series Ed.) & N. Eisenberg (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (5th ed., pp. 701-778). New York: Wiley.
- Eisenberg, N., Miller, P. A., Shell, R., McNalley, S., & Shea, C. L. (1991). Prosocial development in adolescence: A longitudinal study. *Developmental Psychology, 27*, 849-857.
- Eisenberg, N., & Murphy, B. (1995). Parenting and children’s moral development. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting* (Vol. 4, pp. 227–257). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Fabes, R. A., Carlo, G., Kupanoff, K., & Laible, D. (1999). Early adolescence and prosocial/ moral behavior I: The role of individual processes. *Journal of Early Adolescence, 19*, 5-16.
- Fabes, R.A., & Eisenberg, N. (1996). *Age and Gender Differences in Prosocial Behavior: A Meta Analytic Examination*. Arizona State University: Unpublished manuscript.
- Gagné, M. (2003). The role of autonomy support and autonomy orientation in prosocial behavior engagement. *Motivation and Emotion, 27*, 199-223.
- Grant, A. M. (2008). Does intrinsic motivation fuel the prosocial fire? Motivational synergy in predicting persistence, performance, and productivity. *Journal of Applied Psychology, 93*, 48–58.
- Grant, A. M., & Berg, J. M. (2010). Prosocial motivation at work: How making a difference makes a difference. Forthcoming in K. Cameron and G. Spreitzer (Eds.), *Handbook of Positive Organizational Scholarship*. Oxford University Press.
- Grolnick, W. S. (2003). *The psychology of parental control: How well-meant parenting backfires*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Grolnick, W. S., Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1997). Internalization within the family: The self-determination theory perspective. In J. E. Grusec & L. Kuczynski (Eds.), *Parenting and children’s internalization of values: A handbook of contemporary theory* (pp. 78-99). London: Wiley.
- Grolnick, W. S., & Ryan, R. M. (1989). Parent styles associated with children's self-regulation and competence in school. *Journal of Educational Psychology, 81*, 143-154.
- Grolnick, W. S., Ryan, R. M., & Deci, E. L. (1991). The inner resources for school achievement: Motivational mediators of children’s perceptions of their parents. *Journal of Educational Psychology, 83*, 508–517.
- Grusec, J. E., Goodnow, J. J. & Kuczynski, L. (2000). New direction in analyses of parenting contributions to children’s internalization of values. *Child Development, 71*(1), 205-211.

- Hepach, R., Vaish, A., & Tomasello, M. (2013). A new look at children's prosocial motivation. *Infancy* 18(1), 67-90.
- Kanat-Maymon, M., & Assor, A. (2010). Perceived maternal control and responsiveness to distress as predictors of young adults' empathic responses. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(1), 33-46.
- Kindap, Y. (2011). *A longitudinal study of the relationship between supportive parenting, social adjustment and self-determination level among adolescents on the basis of Self Determination Theory*. [Unpublished doctoral dissertation]. Hacettepe University.
- Kindap-Tepe, Y. & Aktaş, V. (2019). The mediating role of needs satisfaction for prosocial behavior and autonomy support. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-019-00466-9>
- Kocayoruk, E. (2012a). The perception of parents and well-being of adolescents: Link with basic psychological need satisfaction. *Social and Behavioral Science*, 46, 3624-3628.
- Kocayoruk, E. (2012b). Self-Determination Theory and Relationship between Perception of Parents and Emotional Well-Being of Adolescents. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (37), 24-37.
- Krevins, J., & Gibbs, J. C. (1996). Parents' use of inductive discipline: Relationships to children's empathy and pro-social behavior. *Child Development*, 67, 3263-3277.
- Kumru, A., Carlo, G., & Edwards, C. P. (2004). Olumlu sosyal davranışların ilişkisel, kültürel, bilişsel ve duyuşsal bazı değişkenlerle ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 19(54), 109-125.
- Laible, D., Carlo, G., & Raffaelli, M. (2000). The differential impact of parent and peer attachment on adolescent adjustment. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 45-59.
- Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In M. E. Hetherington (Series Ed.) In & P. H. Mussen (Vol Ed). *Handbook of child psychology, socialization, personality, and social developments* (Vol. 4, pp. 1-101). New York: Wiley.
- McDevitt, T.M., Lennon, R., & Kopriva, R.J. (1991). Adolescents' perceptions of mothers' and fathers' prosocial actions and empathic responses. *Youth and Society*, 22, 387-409.
- McKinney, C., & Renk, K. (2008). Differential parenting between mothers and fathers implications for late adolescents. *Journal of Family Issues*, 29(6), 806-827.
- Niemiec, C. P., Lynch, M. F., Vansteenkiste, M., Bernstein, J., Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2006). The antecedents and consequences of autonomous self-regulation for college: A self-determination theory perspective on socialization. *Journal of Adolescence*, 29, 761-775.
- Özdikmenli-Demir, G., Sayıl, M. & Kumru, A. (2006). The relations of interpersonal trust beliefs to prosocial behaviors in Turkish early adolescent. *10th EARA Conference*, Mayıs, Antalya, Turkey.
- Power, T. G., & Shanks, J. A. (1989). Parents as socializers: Maternal and paternal views. *Journal of Youth and Adolescence*, 18, 203-220.
- Roth, G. (2008). Perceived parental conditional regard and autonomy support as predictors of young adults' self-versus other-oriented prosocial tendencies. *Journal of Personality*, 76(3), 513-534.
- Roth, G., Kanat-Maymon, Y., & Bibi, U. (2011). Prevention of school bullying: The important role of autonomy-supportive teaching and internalization of pro-social values. *British Journal of Educational Psychology*, 81, 654-666.
- Ryan, R. M. (1995). Psychological needs and the facilitation of integrative processes. *Journal of Personality*, 63, 397-427.
- Ryan, R. M., & Connell, J. P. (1989). Perceived locus of causality and internalization: Examining reasons for acting in two domains. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 749-761.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000a). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, 68-78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>

- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000b). Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54–67. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2002). An overview of Self-determination Theory: An organismic-dialectical perspective. In E. L. Deci & R. M. Ryan (Eds.), *Handbook of self-determination research* (pp. 3-33). Rochester, NY: The University of Rochester Press
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. New York, NY: Guilford Press.
- Ryan, R. M., Deci, E. L., & Grolnick, W. S. (1995). Autonomy, relatedness, and the self: Their relation to development and psychopathology. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology Vol. 1* (pp. 618–655). New York: Wiley.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2008). A self-determination approach to psychotherapy: The motivational basis for effective change. *Canadian Psychology*, 49, 186-193.
- Sayı, M., & Kindap, Y. (2010). Ergenin anne babadan algıladığı psikolojik kontrol: Psikolojik kontrol ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 62-71.
- Smetana, J. G., Metzger, A., Gettman, D. C., & Campione-Barr, N. (2006). Disclosure and secrecy in adolescent–parent relationships. *Child Development*, 77(1), 201-217.
- Soenens, B., Deci, E. L., & Vansteenkiste, M. (2017). How parents contribute to children’s psychological health: The critical role of psychological need support. In L. Wehmeyer, T. D. Little, S. J. Lopez, K. A. Shogren, & R. Ryan (Eds.), *Development of self-determination through the life-course* (pp. 171-187). New York: Springer.
- Soenens, B., & Vansteenkiste, M. (2005). Antecedents and outcomes of self-determination in three life domains: The role of parents’ and teachers’ autonomy support. *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 589-604.
- Soenens, B., Vansteenkiste, M., Lens, W., Luyckx, K., Goossens, L., Beyers, W, et al. (2007). Conceptualizing parental autonomy support: Adolescent perceptions of promotion of independence versus promotion of volitional functioning. *Developmental Psychology*, 43, 633 – 646.
- Soenens, B., Vansteenkiste, M., & Sierens, E. (2009). How are parental psychological control and autonomy-support related? A cluster-analytic approach. *Journal of Marriage and Family*, 71, 187-202.
- Steinberg, L., & Silk, J. S. (2002). Parenting adolescents. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Vol. 1. Children and parenting* (2nd ed., pp. 103–133). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Şimşek, Ö. F., & Yalınçetin, B. (2010). I feel unique, therefore I am: The development and preliminary validation of the personal sense of uniqueness (PSU) scale. *Personality and Individual Differences*, 49(6), 576–581. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.05.006>
- Vansteenkiste, M., Simons, J., Lens, W., Soenens, B., & Matos, L. (2005a). Examining the impact of extrinsic versus intrinsic goal framing and internally controlling versus autonomy-supportive communication style upon early adolescents’ academic achievement. *Child Development*, 76, 483-501.
- Vansteenkiste, M., Zhou, M., Lens, W., & Soenens, B. (2005b). Experiences of autonomy and control among Chinese learners: vitalizing or immobilizing? *Journal of Educational Psychology*, 97, 468-483.
- Warneken, F., & Tomasello, M. (2008). Extrinsic rewards undermine altruistic tendencies in 20-month-olds. *Developmental Psychology*, 44(6), 1785-1788.
- Weinstein, N., & Ryan, R. M. (2010). When helping helps: autonomous motivation for prosocial behavior and its influence on well-being for the helper and recipient. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(2), 222-244.

Extended Abstract

Introduction: Prosocial behavior usually is defined as voluntary behavior intended to benefit another (Eisenberg, 1986; Eisenberg, & Fabes, 1998; Weinstein, & Ryan, 2010). This behavior can occur in different contexts with people helping others for various reasons. Prosocial behaviors can be motivated by various processes ranging from egoistic to altruistic, and from externally to internally (Ryan, & Connell, 1989). The distinction between intrinsic motivation and extrinsic motivation is the core aspect of Self-Determination, and it has been argued that individuals may experience an extrinsic or intrinsic motivation for their actions (Deci & Ryan, 2000; 2014; Ryan, & Deci, 2017). Intrinsic (autonomous) motivation includes motivation that comes from internal sources and refers to behavior that is driven by internal rewards. Extrinsic (controlled) motivation includes motivation that comes from external sources and it is comprised of external regulation where an individual acts out of the desire for external rewards or fear of punishment.

Self-determination theory identifies three basic psychological needs that motivate human behavior, and essential to psychological health and well-being: autonomy, relatedness, and competence. These three needs are considered essential to all humans, and individuals will likely show an intrinsic motivation for actions that fulfill these needs (Ryan, & Deci 2002; 2017). Self-determination theory has been suggested that the fulfilment of basic psychological needs (i.e., autonomy, relatedness, and competence) enhances motivation and cultivates the development of more self-determined regulations (Deci, & Ryan, 2000; Ryan, & Deci, 2002; 2017). Accordingly, satisfaction of all three psychological needs enhances intrinsic motivation, and social and cultural factors can facilitate or undermine intrinsic motivation. An individual whose basic psychological needs are satisfied will tend to exhibit more prosocial behavior (Ryan and Connell, 1989; Ryan and Deci 2000a). In SDT, autonomy supportive parenting is defined as practices that recognize the feelings and perspectives of children, allowing children to make their own choices, applying minimum control and power, and helping children to create their own values and interests (see Grolnick et al., 1997; Soenens, Deci, & Vansteenkiste, 2017). Numerous SDT-based research has shown that perceived parental autonomy support enhances the satisfaction of basic psychological needs (see, Gagné, 2003; Grolnick et al., 1997; Grolnick, & Ryan, 1989; Kocayoruk, 2012a, 2012b). In contrast to autonomy support, psychological control is thought to undermine intrinsic motivation (Grolnick, 2003; Grolnick et al., 1997; Vansteenkiste, Simons, Lens, Soenens and Matos, 2005a). Parents who exert psychological control over their children use a variety of techniques, such as guilt induction, love withdrawal and creating feelings of shame, guilt or embarrassment that hinder child's self-determined regulation (Assor, Roth, & Deci, 2004; Barber, 1996; Barber, Stolz, & Olsen, 2005).

This study investigated the relationship between parenting practices that support and prevent autonomy (perceived parental autonomy support, and parental psychological control), basic psychological needs satisfaction, and intrinsically/extrinsically motivated prosocial behaviors. Specifically, this study sought to answer the following questions:

1. Do intrinsically and/or extrinsically motivated prosocial behaviors differs by participants gender?
2. Do perceived parent autonomy support, psychological control, and satisfaction of basic psychological needs significantly predict prosocial behaviors that are internally and/or externally motivated?

Method: A total of 379 university students (193 female, 186 male) participated in this study. Participant responses have been collected using convenience sampling and their ages ranged from 19 to 31 years old ($M = 21.90$, $SD = 1.71$). Data were collected using the Psychological Control Questionnaire (Barber, 1996), the Autonomy Support Scale (Soenens et al., 2007), the Basic Psychological Need Satisfaction Scale (Deci, & Ryan, 2000; Gagné, 2003) and the Prosocial Tendencies Measure (Carlo, & Randall, 2002). The Turkish adaptation of these scales was conducted by Sayıl and Kindap, (2010); Kindap (2011); Şimşek and Yalınçetin, (2010); Kumru, Carlo and Edwards (2004) respectively.

Results and Discussion: Results revealed that satisfaction of basic psychological needs contributes to the internalization of prosocial behaviors, and females exhibit more intrinsically motivated prosocial behaviors than men. It was also observed that as the perceived autonomy support from the mother decreases and the psychological control perceived from the father increases, extrinsically motivated prosocial behaviors increase, and male exhibited more extrinsically motivated prosocial behaviors than female. In the study, it was found that the most important variable in the prediction of intrinsically motivated prosocial behaviors was the satisfaction of basic psychological needs by the social environment, whereas the most important variables in the prediction of extrinsically motivated OSD were the variables related to parenting. In general, the findings obtained in the research suggest that the social environment suggested by SDT enables the individual to internalize values by satisfying the individual's basic psychological needs; therefore, it supports the view that it can enable it to act with an autonomous motivation or to regulate itself autonomously. (Deci ve Ryan, 2008; 2014; Ryan, 1995; Ryan ve Deci, 2000a; 2017; Ryan vd., 1995).

C. XLV
Vol. XLV

ARALIK 2021
DECEMBER 2021

Sayı: 2
Issue: 2

Makalenin Geliş Tarihi: 10 Ağustos 2021
Makalenin Kabul Tarihi: 3 Aralık 2021

LUDWIG von MISES: DEVLETÇİLİK ELEŞTİRİSİ*
LUDWIG von MISES: CRITICISM OF STATISM

Muammer Aktay**
Ferdi Selim***

Öz

Mises'e göre devlet beşeri bir kurumdur. Bu söylem ışığı altında devletin insanın iyiliği ve esenliği için var olması gerektiği vurgulanır. Fakat bu temel amaçtan uzaklaşan yönetimler sıklıkla mutlak devletçilik politikaları yaratmaktadırlar. Mutlak devletçiliğin fikir ve programları müdahalecilik, sosyalizm, otarşi ve milliyetçiliktir. Bu politik doktrinlerde gözetilen ortak amaç bireyi zorlama, baskı ve tehditle kontrol altına almaktır. Yine bu görüş altında devletin beşeri bir kurum olduğu değil de, üstün, yüce ve güçlü bir yöne sahip olması gerektiği iddia edilir. İşte devletin beşeri bir kurum olmaktan çıkarılarak aşkın bir güç olarak soyutlanmasıyla devlet Tanrısal bir görünüme bürünür. Mises'e göre, bu sistemlerde yaratılan bu tür soyutlamalar özgürlük, demagoji ve yıkım gibi birçok kavramın iç içe girmesine neden olmaktadır. Bu tespitlerinden sonra Mises, devletçilik anlayışının politikalarına karşı insanlığın ilerlemeci ve iyileştirici gücü olarak liberalizmi anar ve bu yönde bir reçete hazırlar. Bu bağlamda makalemizin amacı devletçiliğin politik uygulama ve programlarının insanlığı nasıl mutsuzluğa, korkuya ve asimilasyona maruz bıraktığını, onların özgürlüklerini, eşitliklerini ve özel haklarını nasıl elinden aldığını Mises'in görüşleri ışığı altında gösterebilmektir. Ayrıca bu görüşlerden hareketle ya da konunun dışına çıkmadan eleştirel bakış açıları sunmaya çalışacağız.

* Yazarların birlikte hazırladığı bu çalışma Antalya'da 24-26 Nisan 2019 tarihinde düzenlenen 7. *Uluslararası Multidisipliner Avrasya Kongresi'nde* özet bildiri olarak sunulmuştur.

** Arş. Gör., *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Sivas/Türkiye, maktay@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6103-5598.*

*** Dr. Öğr. Üyesi, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Sivas/Türkiye, fselim@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2576-4499.*

Anahtar Kelimeler: *Devletçilik, Müdahalecilik, Sosyalizm, Milliyetçilik, Liberalizm.*

Abstract

According to Mises, the state is a human institution. In the light of this discourse, it is emphasized that the state should exist for the well-being and welfare of people. However, governments that move away from this basic purpose often create dirigiste policies. The ideas and programs of dirigisme are interventionism, socialism, autarky and nationalism. The common goal pursued in these political doctrines is to control the individual with coercion, pressure and threat. Again, according to this view, it is claimed that the state is not a human institution, but that it should have a superior, exalted and powerful aspect. In other words, the state ceases to be a human institution and the state takes on a divine appearance by being abstracted as an excessive power. According to Mises, such abstractions created in these systems cause many concepts such as freedom, demagoguery and destruction to be intertwined. After these determinations, Mises mentions liberalism as the progressive and healing power of humanity against the policies of statism and prepares a recipe in this direction. Within this context, aim of this study to show how the political practices and programs of statism expose humanity to unhappiness, fear and assimilation, and how it takes away their freedom, equality and private rights in the light of Mises' views. In addition, we will try to present critical perspectives based on these views or without going beyond the subject.

Keywords: *Statism, Interventionism, Socialism, Nationalism, Liberalism.*

Giriş

Mises (1881- 1973) çağdaş liberalist bir filozoftur. O, bu spesifik ve baskın yanının dışında üzerinde ısrarla durulması gereken birçok farklı yöne de sahiptir. Örneğin Avusturya'nın bu önemli isminin ekonomi, tarih ve siyaset gibi çeşitli alanlarda hatırı sayılır çalışmaları bulunmaktadır. Zengin bir zeminden hareket eden düşünürün özel mülkiyet, liberal eşitlik, özgürlük, devletin siyasi rolü gibi başat meseleler başta olmak üzere pek çok konuda özgün görüşlerinin olduğu bilinmektedir. Ayrıca Avusturya Okulu'nun temsilcileri arasında gösterilen Mises, liberalist bir filozof olarak anılsa da bu metinde de işaret edildiği gibi liberalizmin sınırları dışına uzanan görüşleri de bünyesinde toplayabilmiş bir düşünürdür. Bu açıdan Mises liberalist olmasına rağmen, Aydınlanma liberallerinin toplumsal meliorizmini ya da düzenin evrimsel bir süreçle iyiye gideceği fikrini şiddetle eleştirir (Salerno, 1990: 26). Bununla birlikte o, ne “sosyal liberalist” anlayışı destekleyen Thomas Hill Green (1836-1882), Leonard Trelawny Hobhouse (1864- 1929) gibi düşünürlerin öne sürmüş olduğu biçimiyle ‘devletin birey üzerindeki haklarının artırılması’ fikrine ne de David Friedman (1945-), Murray Rothbard (1926-1995) gibi liberteryenlerin ifadesiyle ‘özgürlük ve bireycilikten hareketle devletçilik kurumuna karşı çıkılması gerektiği’ inancına katılmaktadır. Mises, liberalizmin dogma veya ideolojiye dönüşerek kendi esnekliğini kaybetmemesi, güncelliğini korumak için bilim ve akıldan uzaklaşmaması gibi konulara özellikle önem vermektedir. Bu nedenle araştırmamızın girişinde, Mises'in düşüncelerinden hareketle, bireyin önemi, rasyonel düşüncenin değeri ve devletin temeli ile ilgili çeşitli tartışma hususlarını ele alacağız. Bu meseleler üzerinde değerlendirmelerde bulunurken onun devletçiliğe yönelik eleştirilerinin esaslarına yönelik incelemelerde bulunmayı ihmal etmeyeceğiz. Ardından onun mutlak devletçilik anlayışının temel kaynağı ve dinamiği

olarak gösterilen sosyalizm eleştirisini inceleyip nihayet müdahalecilik devlet modeli ve bununla ilişkili eleştirilerini ortaya koymaya çalışacağız. Son olarak Mises'in siyasi görüşlerini ve bu görüşlere yöneltilen eleştirileri birlikte değerlendirerek, bu tartışmalar etrafında şekillenen konuların da analizini yapmaya çalışacağız.

Mises'e göre felsefe tarihine baktığımızda çoğu politik felsefe genellikle bütüncül, tümel ya da genel ilkelerden hareketle sosyal araçları sistemleştirme arzusu içerisindedir. Bundan dolayı birey, özgürlük, praxis gibi kavramlarla ilgili yönelimleri açıklamada cevapsız birçok soru kalmıştır. Bununla birlikte sözü geçen soruları çözümlenmek yerine Tanrı, devlet, doğa, ruh, dünya ruhu, ulusal tin gibi kavramların hiyerarşik bir sınıflaması içerisinde çeşitli metafizik sistemler kurmak neredeyse bir gelenek haline gelmiştir. Tümel, holistik veya eklektik öğelerden hareketle örgütler, reformlar, yapılar ve uygulamalar kurulmuştur. Bu açıdan temel yönergelerle insanı tanımaktan daha çok onu yönlendirebilecek araçları tanımak daha önemli görülmüştür. Ona göre bu araçlara önem veren çoğu filozof ideal toplumlar kurmak için, erdemlerin ve faziletli kişilerin güçlerini kabul etmişlerdir. Bu yaygın eğilimlerden hareketle bireyleri denetim altına almaya çalışan doktrinlere, rasyonel olmayan teoremlere, yanlış iktisadi hesaplarla gerçek durumları gizlemeye çalışan ekonomik iddialara karşı somut olandan hareket eden bir sistem fikri ortaya çıkmıştır (Mises, 1919/1983: 180).

Mises'e göre insanın hurafelere, önyargılara, hatalara karşı savaşmak için tek bir aracı vardır o da akıldır. Ancak Mises'in sisteminin merkezine katı bir akılcı sistemi yerleştirilmesi insanın varoluşsal, duygusal boyutunu toplumun ise gelenek, ortak etkinlik gibi kavramlarını göz ardı etme tehlikesi vardır. Bunu aşmak için Mises tarihsel öykü, akıl, eylem arasında bir ilişki görür (Callahan, 2005: 236). Akılın temel yönergesi olan düşünmenin pratik alana indirgemesini eylem ortaya koyar. Aslında eylem, akıl ve deneyim arasında ilişki kurulmasını, piyasayı ve politikayı dünyanın gerçekliğine dayandırmak için gerekli görür. Mises'in pozitivizm ve ampirizmin yükselişiyle birlikte, sosyal bilimlerde fizik bilimlerinin yöntemlerini taklit etme arzusuna iktisattın da direnemeyeceği bir dönemde, insan eylemi bilimini (praxeology) iktisat üzerinden açıklama cesareti çok değerlidir (Leeson and Boettke, 2006: 261-262). Ona göre insan eylemleri ve akıllı ile belirli bir amaç içerisinde devam edecek, onlara sahip çıkacak ya da miras olarak kabul edecek uygulamaların varlığı toplumların geleceği için önemlidir. Hurafelere veya dogmalara dayanmayan mirası "atalarımızdan sadece maddi refahımızın kaynağı olan değişik sıradaki malların ürün stokları olarak almadık; düşüncemizin üretkenliğini borçlu olduğumuz teknolojileri, teorileri, düşünceleri ve fikirleri de miras olarak aldık" (Mises, 2008: 174). Sonraki bölümlerde üzerinde duracağımız gibi bu mirasın sahibi birey olsa da, çeşitli araçlarla bu miras bireylerin elinden ya da gerçek sahibinden çalınmıştır.

Mises, düşünce mirasından ya da düşünce inşasında merkezden uzaklaştırılan bireyin silikleştiğini belirtir. Ona göre bireysel düşünce miras ile toplumsal "ortak iyi" arasında bir zıtlık değil tam aksine birlik söz konusudur. Ancak bu birlik kolektif totaliter devletçi modellerle ortadan kaldırılmaktadır. Bu durumda birey, kesinlikle topluma değil de

sosyalizm ve müdahaleci yöntemlerle devleti esir alan ideolojilere karşı mücadele etmek zorundadır. Çünkü “Toplum, insanın kendi kişiliğini feda etmesi gereken bir Moloch değildir” (Mises, 1944: 543). Bu açıdan birey ve toplum arasında var olan birlik amacını düşünceden alan önemli bir temsildir. Bu ortaklığın bireyler tarafından ve belirli bağlamlar içerisinde belirlenmesi seçim ve amaçlar için zorunludur (Mises, 2007a: xiv). Bu ortak birliği tesis eden kavrayış biçimi bulunduğu koşulları belirleyerek kişinin kendini gerçekleştirmesine imkân sağlayabilir. Birey bu özelliği ile pratik olana sahip çıkarak, toplumsal isteklerin gerçekleşmesi için yeni veya farklı yollar keşfetmeye yönelik çeşitli olanaklar bulabilir. (Mises, 2016: 42-41). Düşünmenin çok önemli bu kavşağı, insanın toplumda yeni anlamlar keşfedebileceği fikriyle doğrudan bağlantılıdır. Bu keşif ile birey toplumda özgür eylemler gerçekleştirebileceğini ve böylece mutlu olabileceğini fark eder. Birey için mutluluk rasyonel olarak toplumun “ortak iyi”sini eşit bir biçimde gerçekleştirmektir. Çünkü insan toplumsal ortamı eylemleriyle yaratır ve o bu ortamda gelişebilen sosyal bir hayvandır (Mises, 2008: 179). Nihayet, toplumun insan eylemlerinin bir sonucu olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Mises’e göre grupların, toplumların, devletlerin oluşması ile insanlığın ilerlemesi arasında önemli bir ilişki vardır. Çünkü toplumsal alan, oluştuktan sonra insan iş bölümünü keşfederek ilerleme sağlamaya başlamıştır. Yani toplum oluşmadan önce insanların sahip olduğu ne bir iş bölümü ne de bir rekabet ortamı vardır. Bundan dolayı Jean Jacques Rousseau (1712-1778), Friedrich Engels (1820-1895) gibi filozofların toplum öncesine odaklanan argümanları eksiktir. Çünkü ona göre topluma geçmeden önce olduğu varsayılan doğa durumu gibi bir dönem için yapılan olumlu tahliller ve iyi tasvirler, toplumsal işbirliğinin gelişmediği, insan soyunun ilerlemediği bir çağ için yapıyorsa, bu ütöpik olduğu ölçüde anlamsızlık da barındırır. Doğa durumunu ütöpik bir varsayım, kurgusal ya da hayali bir zaman olarak gösteren bazı filozoflar toplumun insanın amaçsal eyleminin bir ürünü olmadığını, bazı düşünürlere göre toplum ilahi bir hak olarak ve erdemli olan ruhun gücü ile oluşmuş, son olarak ise kimi entelektüeller devlet kurum söz konusu edildiğinde kan bağından bahsetmektedirler (Mises, 2008: 163). Bu görece farklı bakış açılarına sahip filozofların veya düşünürlerin bu hususta çeşitli hatalara düşmelerinin ortak nedeni, insanın gelişim serüvenini sağlıklı bir şekilde kavrayamamalarıdır. Mises’e göre özellikle ütopyacı bakış açılarını savunanlar, burjuvazi güvenliğinin imkânlarını sonuna kadar kullanarak, hayal dünyasına methiyeler dizmekteler.

Mises, “ütopya havarileri” olarak da andığı bir grup düşünürü, bireyin hayati eylemlerini de içerisine alan kimi varoluşsal yönlerini önemsemeyen fikirlere, emeğin iş bölümünü küçümseyen programlara ve bireyin eylemini yararsız gösteren görüşlere sahip olmaları nedeniyle şiddetle eleştirir. Ayrıca bu tür yorumlarda bulunan düşünürlerin devletle ilgili değerlendirmelerinin de genellikle hatalı olduğunu iddia eder. Ancak Mises bu iddiaların çoğulcu değil de, monolitik bir tarzda savunularını yapmaktadır. Çünkü Mises, bireyin teorik ve pratik yönlerini bütünselliğe feda eden görüşlerin, tümel ve ideal benzer

sistemler olduklarını belirtir. Ona göre bu sistemlerin bireyi soyutlamak ve onu önemsizleştirmek için temel kavramları kudrettir. Bu kudret, temelde beşeri olanı yansıtsa da, bireylerin kontrolünü sağlamak için bireyüstü bir şekle bürünmüştür. Bu noktada devlet, beşeri olan işbirliğinin ve medeniyetin temeli değildir. Hatta devlet gücün ifadesine dönüşerek beşeri bir kurum olmaktan çıkıp insanüstü bir kudret haline gelir (Mises, 2010: 60).

Mises'e göre kudretin ifade ettiği şey dönemden döneme, toplumdan topluma değişiklik göstermiştir. Özellikle inanç veya irrasyonel bir yapı olarak taboo, totem daha sonra dinlerle birlikte Tanrı fikrinin insanlar üzerindeki yarattığı etkiler, kudretin de birbirinden farklı görünümlere sahip olmasına sebep olmuştur. Mises'in iddia ettiği biçimiyle bu kudret çeşitli siyasi kurumların dogmatik tarzdaki devletçi anlayışları içerisine dâhil olmuştur. Ona göre liberalizmin tam olarak kavranamadığı ya da liberal uygulamaların etkin olmadığı dönemlerde devletçiliğin bu kudreti, "köleliği ve kökleşmiş ön yargıları" kullanarak insanlığı felaketlerin kıyısına getirmiştir. Liberalizmin XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda en iyi yönetim anlayışı olarak kabul görmesiyle birlikte ise devletçiliğin karanlık gücü baskılanmış, bireycilik ve özgürlük anlamını bulmaya başlamıştır. Ancak, kazanılan bu özgürlük uygulamaları ve araçları, XIX. Yüzyılın sonlarına doğru yeniden kaybolmaya başlamıştır. Bu durumu Mises, belirli bir tedavi planı üzerinde değerlendirmelerin yer aldığı doktor ve hasta diyalogu üzerinden yarattığı şu mizansen ile anlatmaktadır: "Tedavinizin mantıklı olduğunu biliyorum ama hislerim bunu engelliyor" (Mises, 2016: 39). Mises'e göre aslında tedaviyi engelleyen bu his karanlık saatlerde bir anda aydınlanan insanın durumuna benzer, yani aydınlanma onun için uyanmayı değil korkuya yol açan bir duyguyu tetikler. Yani bireye karanlık mağara korku vermez aksine korku, karanlık bir mağaradan çıktığında kişinin yaşadığı ilk deneyimdir. Politik anlamda korku duygusu, totalitarizmin gölgesinde yaşayan insanın bir anda kendini yalnız hissetmesi gibidir.

Mises'e göre liberalizm, irrasyonel açıdan insanı ele geçiren yapıları ve devletçiliğin insanları denetim altına almak için yüzyıllardır uyguladığı bu uygulamaları bir anda yıkamamıştır. Bundan dolayı devletin kudreti totalitarizm olarak tekrar açığa çıkmaya başlamıştır. Machiavelli'nin (1469-1527) belirttiği gibi; totalitarizm gücü yaratır ve kudret zorlama aracı haline gelebilir, bu kudret kontrol edilmezse, kilise gibi birçok kurum yaratılan bu gücü ele geçirir (Machiavelli, 2010: 36). Ancak, Mises'e göre kudret sıklıkla kontrol edilmez, çünkü kudretin anlamı ele geçirmektir. Bunun sebebi kudret kavramının temelinde akıldan farklı olarak, ilahilik, tinsellik, kan bağı ve edilgin duyguların bulunmasıdır. Mises kudreti akıldan uzaklaşarak, özgürlüğün, eşitliğin önemini kaybettiğini bir ifade biçimi olarak kullanır. Bundan dolayı bu kavramı ayrıntılı bir biçimde açıklayamamaktadır.

Mises'e göre aklın rehberliğinden uzaklaşan yöneticilerin bulunduğu toplumlarda insanüstü kudret, tikel amaç ile birlikte spesifik araçlar yaratır. Bu noktadaki amaç, slogan ve mottolarla bireyi bütün için feda etmeye veya onun varlığını çelişkilere sürüklemeye çalışmaktır. Bir anlamda bu durum bireyin kendini Leviathan'a teslim etmesidir. Hobbes,

Leviathan'ı şöyle tanımlar; “Latince’de civitas denilen, devlet adlı o büyük ejderha” (Hobbes, 2013: 17). Leviathan, kutsal devlet inancını bozmakla birlikte, onun elde ettiği güç azımsanmayacak ölçüde fazladır. Leviathan eserinin yayımlandığı 1651 yılındaki kapağında, birçok insandan oluşmuş, büyük bir bedene sahip kral figürü ve onun bir elinde kılıç diğer elinde de özgürlük meşalesi vardır. Onun gücünün bölünmez ve mutlak kudrete sahip olması ile elindeki kılıç figürü totaliterlik belirtmektedir. Ve diğer elindeki meşale figürü ise aydınlanma çağıının despot devlet fikrini ön plana çıkarmaktadır. Onun gücünün hâkim olması ile birlikte bireyin zihninde kendisine yetmediği fikri belirerek “perestlik” kavramı ya da başkalarında kendini tamamlama anlayışı oluşmaya başlar. Bu anlayış zamanla yerini devletperestlik (statolatry) gibi bir düşünce biçimine bırakmaktadır. Mises’e göre devletçilik: “Devlete bireylere ya da vatandaşlara rehberlik etme ve onları kontrol altına alma işlevi verir” (Mises, 2010: 57). Devletçilik bireyin kamusal alandaki eylemsel alanını sınırlamayı ve özgürlüğünü denetim altına almayı amaçlar. Biz bu noktada devletçiliğin amaçlarının hangi yapı, uygulama, görüş ve ideolojilerde ön plana çıktığını belirli ölçülerde açıklamaya çalışacağız.

Sosyalizm Devlet Anlayışının Eleştirilmesi

Mises’e göre devletçilik temelde iki şekilde ortaya çıkar, bunlar; sosyalizm ve müdahaleciliktir. (Mises, 2010: 57). Bu iki görüşten farklı olarak ortaya çıkacak anlayışlar da yine belirli ölçüde bu iki kavramdan türemektedirler. Mises’in başarmak istediği; sosyalizm ve müdahalecilik modellerinin yetersizliğini göstererek, liberalizmi hâkim kılmaktır (Rothbard, 1973: 30). Bundan dolayı Mises, sosyalizm ya da müdahaleciliği tekçi olumsuz bir bakış açısı ile değerlendirmektedir. Biz de Mises’in bu olumsuz eleştirilerini belirli analizlerle ortaya koymaya çalışacağız. Ancak, Mises’in bu olumsuz değerlendirmeleri üzerine ayrıntılı eleştiriler ortaya koymaya çalışmak bu çalışmanın kapsamını aşacaktır.

Öncelikle Mises’in sosyalizmi hangi yönlerden eleştirdiğini ele almaya başlayalım. Ona göre sosyalizmin amacı, üretimin temelini özel mülkiyetten kolektif toplumun mülkiyetine yani devlete transfer etmektir. Bu doğrultuda sosyalist devletin üretim araçlarının hepsine sahip olmak ve onları yönlendirme gücünü tek bir yerde toplamak isteği aslidir. Mises’e göre, komünizm bazı siyasi taktikleri ile sosyalizmden ayrılrsa da, benzer şekilde üretim araçlarını sosyalleştirmeyi amaçlamaktadır. Yani temelde üretim vasıtalarının hangi türden olacağına, ne türden üretim yapılacağına dair devletin gücü artırılarak, özel mülkiyet, bireysellik, özgürlük gibi kavramlar anlamsız hale getirilecektir (Mises, 2007b: 40).

Mises’e göre XIX. Yüzyılın ikinci yarısında ütöpik sosyalizme yönelik eleştiriler ve tartışmalar artmıştır. Ütopyacı sosyalizm argümanını savunan düşünürler, bu tartışmaları genellikle kaybetmişlerdir. Çünkü bu görüşe sahip düşünürler iktisatçıların veya sosyologların toplumsal yapıyı kuran ve bu yapının sürdürülmesine yönelik geliştirdikleri yöntemlere karşı başarılı uygulamalar ortaya koyamamışlardır (Mises, 2007a: xxvii). Ona göre bu yoğun tartışma ve olumsuz eleştirilere karşı sosyalizm kaybolurken, Karl Marx

(1818-1883) ortaya çıkmıştır. Marx, diğer sosyalistlerden farklı olarak Hegel'in (1770-1831) felsefesini elinin altında bulmuştur.

Marx, felsefesini iki şekilde kanıtlamayı denemiştir; ilk argümanı Hegelci Almanya'yı istila etmeye başlayan diyalektik, ikinci argümanı ise kapitalizmin kötü yönlerinin açığa çıkarılmasıdır (Mises, 2008: 650). Birinci argümanda Marx, Hegel'in bütünsel olan anlamsal dünyasından yola çıkarak toplumcu bir bakış açısının veya bu yöndeki diyalektik gelişmelerin bizi sosyalizme götürebileceğini düşünmüştür. Sosyalist toplum fikri ile birlikte devletçiliğin araçlarına ve uygulamalarına yönelmekle, özel mülkiyet reddedilmeye başlanmıştır. İkinci argümanla birlikte ise kapitalizmin iyi yönlerini geri plana alarak, onun insanlara bu dünyada mutluluğu yaşatamayacağını iddia etmiştir.

Ona göre Marx, bu iki kehanetini gerçekleştirmek için ayrıca üç yöntemden daha söz etmektedir. Birincisi mantığın evrenselliğinin reddi, ikincisi diyalektik gelişmenin kabulü, üçüncüsü ise diyalektik gelişme ile ulaşılabilecek bir seçilmiş toprak olmadığı için bilimsel sosyalizme yaklaşılmaması gerektiğidir (Mises, 2007a: xxviii). Mises'e göre, Marx'ın sosyalizmi incelerken yaptığı başarılı hareketlerden biri, bilimsel inceleme yöntemlerini ya da mantık kavramlarını/uygulamalarını geri plana almasıdır. Sosyalizmin XIX. yüzyılın sonu XX. Yüzyılın başında hâkim görüş olmaya başlamasının sebebi, onun doğal bilimin inceleme alanının dışında tutulmasıdır. Bu açıdan, Marx'ın sofistik argümanları, tarihin akışını belirleyen gizemli yöntemleri, ileriye dönük kehanetleri ile bilimsel olmaktan uzak bir kavrayışa dönüşmüştür. (Mises, 2008: 650).

Mises, Marx'ın düşüncelerinin hala etkin görüşler arasında olmasını, kehanetlere ya da bilimsel olandan belirli olarak uzak olan kutsanan yönlerine atfetmektedir. Marx'ın sistemi içerisinde insanlar, bu konuları sorgulamaktan ziyade duygusal olarak kabul etmeye teşvik edilmektedir. (Mises, 1957: 154) Mises, Marx'ın neden bilimsel olmadığı ile ilgili soruya kesin bir cevap ortaya koyamasa da, bunun sebebinin Marx'ın sloganlara daha fazla atıf yapması olduğu düşünülebilir. Çünkü Marx, sloganları iyi bir biçimde kullanarak, bu teşvik edici yönünü devam ettirmek için destekleyicileri ve aynı zamanda muhalifleri için kışkırtıcı bir tarz yaratmıştır. Mises nihayetinde Marx'ın, sosyalizmin dogmalarını devam ettirdiğine vurgu yaparak, komünizm ve sosyalizm arasında siyasi taktik açısından bir fark yaratmış gibi görünse de aslında toplumun kudretli olması, özel mülkiyetin ve bireysel özgürlüğün feda edilmesi ve bunun sonucunda da devletin Tanrılaştırılması gibi ortak noktalara sahip olduğunu ileri sürer. Bu açıdan Mises'e göre sosyalizm kavramının birçok farklı tanımları veya farklı biçimleri olsa da, bunların ortak noktası: "bütün üretim araçlarının teşkilatlanmış/örgütlenmiş topluluğun ayrık/eşi olmayan kontrolünde olmasıdır" (Mises, 2007a: 255).

Sosyalizmin Özel Mülkiyete Bakışı

Mises, sosyalizm sistemini öncelikle özel mülkiyet anlayışı üzerinden eleştirmektedir. Bu eleştirilerin temel argümanı "sosyalizmin özgürlük alanlarını yok ettiği" iddiasına

dayanmaktadır. Bu iddia, sosyalizmin ortak mülkiyete dayalı bir adalet anlayışını öne çıkarması ve nihayet üretim araçlarının mülkiyet haklarından başlayarak devletin tek karar mercii olması hususlarında devam ettirilmektedir (Mises, 2010: 63). Bu açıdan sosyalizm sisteminde özel mülkiyeti ortadan kaldırmak için, bütün toprağın müşterek olduğu bir dönemin varlığını savunan görüşler oluşmuştur. O, bu bakış açısı ile birlikte sosyalizmin özel mülkiyetin her zaman var olmadığı ve insanların özel mülkiyet kavramı ile sadece arzularını tatmin ettiği ya da özel mülkiyet olmadan daha mutlu yaşandığı şeklinde birkaç sonuca ulaşıldığını düşünür. Ancak, bu argümanlar, bilimsel olmaktan uzak, ütopyik bir bakış açısı altında oluşturulmuş benzemektedir. Çünkü doğal/tabii bir dönemden bahsedilse bile mülkiyetin ilkel formunun bu olduğu kabul edilememektedir ve yine böyle bir dönem varsayılsa bile eğer tarıma elverişli topraklar çok fazla ise toprak mülkiyeti iktisadi anlamda henüz başlamamıştır (Mises, 2007a: 36-37). Bu ortak mülkiyet fikrini kabul ettiğimizde, akılcı iktisadi yapı hakkında yani bugünkü ilerleme ve gelişmeyi borçlu olduğumuz piyasa sistemiyle ilgili bir argüman ortaya koyulamamaktadır. Ona göre bunun nedenlerini sıralarsak; 1- Özel mülkiyet, insanların hem kendi çıkarlarına hem de toplumun çıkarına zarar gelmemesi için tutundukları bir araçtır. Toplum ancak özel mülkiyet temelinde varlığını devam ettirebilir, 2- Özel mülkiyet insanları aynı amaçlara sevk ettiği için kültür ve medeniyetin muhafazası sağlar (Mises, 2016: 147). Bu açıdan özel mülkiyet, bireysel praksiyolojiyi üzerinden bilinçli amaç ve çıkarı ön plana alır.

Yukarıda zikredilen önemli özelliklerine rağmen özel mülkiyeti ortadan kaldırmak isteyen sosyalizm, bunun yerine daha özgürlükçü veya daha mükemmel bir sistem inşa edebilecek midir? Mises'e göre sosyalizm devletçilik temeli üzerine yükseldiği için bu olanağı sağlamak bakımından yetersizlikler taşımaktadır. Yine devletçi politikalar etrafında kurulacak her yeni sistemde tek tipleştirme eğilimi görüleceğinden çeşitli başka sorunlar da gelişebilecektir. Bunlarla birlikte kararlar, emirler, buyruklar veya uygulamalar tek bir iradenin eseri olarak ortaya çıkacağından itaat, bu iradeye karşı sistemin kilit taşı durumuna gelecektir. İtaat kavramı ile birlikte, hükümet ve otorite soyut bir varlık haline gelebilir ve nihayet yöneticinin faziletini yücelten diktatör ortaya çıkabilir (Mises, 2008: 651). Ayrıca Mises'e göre bu öğretiyi başka bir sorun daha beklemektedir. Devletçi politikalarla ortaya çıkacak olan bu totalitarizm şekli, özel mülkiyeti düzenleyen mevcut piyasa sisteminin yerine yeni bir sistem inşa edebilecek donanımda da değildir. Çünkü bu yönetim anlayışı ile birlikte iş bölümü, özel mülkiyet, bireysel program ve planlama sistemleri ortadan kalkacağı için piyasa sistemi de çökecektir. Bu durumda başka deyişle sistemin vazgeçilemez bu araçları ya da uygulamaları etkin bir şekilde sistem içerisinde yer almazsa yeni bir ekonomik yapı kurulması çok zordur. Çünkü iktisadi sistemin değerli yapıları piyasa ekonomisinin bünyesinde anlam kazanmıştır ve kazanacaktır (Mises, 2018: 68). Piyasa sistemine hâkim olmaya çalışan devlet, kolektif gücünü buna egemen olmak için harcasa da, piyasa sistemine egemen olduğu anda sistem çökecektir. İşte düşünürümüze göre sosyalizmin bu tek tipleştirme ya da her alana egemen olma isteği, temel de devletin egemenliği üzerinden, Antik Çağda başlayan kolektivizm ve bireysellik tartışması olarak kendini gösterecektir.

Sosyalizmde Kolektivizm ve Birey

Mises'e göre sosyalizmin kolektivizm ve birey arasındaki ilişkiye bakışı, bireyi soyutlama merkezlidir. Devlet karşısında bireyin feda edilmesi, ilk defa sosyalizmle birlikte karşılaşılan bir durum değildir. Bu anlayışın varlığı ya da mahiyeti üzerine yapılan tartışmaların tarihsel olarak izini sürdüğümüzde sofistler, Sokrates (M.Ö. 469- 399), Platon (M.Ö. 427-347) ve Aristoteles'in (M.Ö. 384-322) siyasi görüşlerine kadar geri gitmemiz gerekmektedir. Bu açıdan Mises'e göre kolektivizm ve birey arasındaki çatışmalar çağlar boyu devam etmiş ve de etmektedir. Kolektivizm insanı irade sahibi birey olarak değil de iradesiz bir varlık olarak yorumlamayı temele alır. Çünkü kolektif iradenin bireylerin iradeleriyle oluştuğu düşünülse de, bireyin iradesi kolektif sistemde soyutlanarak bütünsel anlam ifade etmektedir. Tarihsel dönemleri incelediğimizde kolektivizm din, ırk veya dil üzerinden bireyciliği etkisi altına almayı başarmıştır.

Birey kendisini kolektivizmin anlam dünyasına teslim ederek, düşünme kavramını sistemin sınırlarına indirgemıştır. Bundan dolayı "kolektivizm akli ve düşünmeyi öldürmek isteyenlerin silahı ve eski soğuk canavarların en soğuğu olan yeni puta ya da devletçiliğe vücut verir" (Mises, 2007a: 49). Ona göre sosyalizm, devletçiliğin neden olduğu Tanrısal güce sahip devlet anlayışının problemleri çeşitli slogan veya kampanyalarla maskeleyen, bireylerin rahatlamalarına yönelik alanlar oluşturmaya çalışmıştır. Ama bu alanlar ile birlikte belirli bir putun etrafında ona zincirlerle bağlı biçimsel (formel) bir sistem oluşturulmuştur. Bu sistem yaşantı içeriklerini belirleyen, koruyan, besleyen, kaplayan birer kafes meydana getirmiştir. Bu noktada sosyalizmin trajedisinin başladığını düşünerek, insanlara çeşitli umutlar aşılmasıyla veya dünyada cenneti yaşatmayı vaat etmesiyle üst noktaya taşıdığını ileri sürmektedir.

Mises'e göre sosyalizm insanların rekabetçi doğaları, yetenekleri ve başarıları ile "sahip olmayı" benimseyen bir varlık olduğunu ihmal etmiş hatta görmezden gelmiştir. Bununla birlikte sosyalizm piyasayı ve iş bölümünü etki altına alarak, insanın özel mülkiyet edinmesini ya da "sahip olma" özelliğini elinden almaktadır. Bu anlamda insanın sahip olma isteği aslında bir hak tavrı/arayışı olarak da değerlendirilmektedir (Mises, 2007a: 15-16). Sahip olma özelliği ortadan kalkınca, devletin insanları eşitleme isteğinden daha çok denetim altına alma tutumu hâkim olur. Ancak, Mises sosyalizmi insanların sahip olma arzusunu ortadan kaldırdığı için eleştirirken, liberalizmin de sahip olma arzusu üzerinden insanları tek tip bir duygu ile köleleştirdiğini görmezden gelmektedir. Bunun sebebi, liberalizmin temelinde olan rekabet duygusunu sahip olma arzusunun devam ettirmesidir. Ancak ona göre tarih boyunca rekabet, insanı besleyen ve ilerlemeyi, gelişmeyi ve iyileşmeyi sağlayan temel kavramdır.

Mises'e göre insanın "sahip olma" özelliğini, özel mülkiyete destek olmayı ve iş bölümünü, rekabeti ortadan kaldırmak, insanın doğasına rağmen bir sistem tasarlamak demektir. Bu da piyasa sisteminin kendini yok etme noktasına getirir. Piyasa ekonomisinin

ortadan kaldırılması ise devlet gücünün hâkim kılınması anlamına gelmektedir. Sosyalist kolektivist sistem, plan ve programlarıyla piyasa sistemini ortadan kaldırırsa da, iktisadi programlara hâkim olamayacağı için ekonomik sistem kendisini besleyecek zeminden mahrum kalır (Mises, 2018: 77). Bu tespitin ardından Mises, Marksizmin sosyalist sistemin programını ilerletmek için iktisadi sistemi ve “piyasa hesaplama sistemlerini” yok saymak zorunda kaldığını iddia etmektedir (Mises, 2016: 134). Bununla birlikte sosyalist bir devlet her ne kadar piyasa ekonomisini aforoz etse de mevcut dünya sisteminde bu imkânsızdır. Sonuç olarak sosyalizmin gerçekleştirmeye çalıştığı kendine özgü bu sistem birçok sosyal ve iktisadi mekanizmayı tetikleyici yeni siyasi problemler yaratır.

Sosyalizmin Kendi Kendine Yetinme Düşüncesi

Mises’e göre sosyal, toplumsal, kurumsal vb. alanların devletin denetimine bırakılması otarşi ile sonuçlanır. “Otarşik devlet; “kendi kendine yeterliliği” benimseyen ve dış dünyaya tamamen kapalı bir devlet yapısını ifade eder. Bu devlet anlayışında yerli sanayiye sürekli korumayı amaçlayan içe-dönük bir sanayileşme stratejisi savunulur” (Aktan, 2011: 201). Mises’e göre, böyle bir devlet ticari anlamda diğer devletler ile ilişkileri azaltmaya gider ve milletlerarası iktisadi ilişki türlerini kendine tehdit olarak görür (Mises, 2010: 83). Böylelikle otarşik devlet politikası tam anlamıyla ticareti baltalar. Otarşik devlet politikası ile birlikte hayat standardı büyük ölçüde düşer. Bu devlet politikası ile yönetilen bir devlet, sadece kendisi için değil diğer birçok devlet için de büyük sorunlara sebep olabilir. Mises, bu yönetim şekline inananların çıkış yolu olarak şu sloganı benimsediklerini belirtir: “Biz daha fazla yaşam alanı, daha fazla verimli alanlar fethetmeliyiz” (Mises, 2010: 85). Ona göre otarşiyi yani kendi kendine yetmeyi düşünme savaş ve fetih düşüncesini büyük ölçekli olarak tetikler. Bundan dolayı otarşi sadece hayat şartlarını düşürmekle kalmaz aynı zamanda büyük felaket ve yıkımlara sebep olabilir. Yani sosyalizmin kurmaya çalıştığı ideal devlette en büyük sorunlardan biri otarşi politikası olmaktadır.

Mises’e göre otarşi ve sosyalizm ilişkisini uzlaştırmak için filozofların sıklıkla kullandığı kavram devrimdir. Bu kavram yönelecek bir alan aramaktadır. Bu kavram kendini sorgulamak yerine doğrudan ortadan kaldıracağı bir muhalif kimlikler yaratmaya dönüşmekte ya da muhalif aramaya yönelmektedir. Bununla birlikte bu kavram bir inşa faaliyetinden değil de sürekli yıkımdan beslenmektedir. Çünkü sosyalizm ve devrim arasındaki ilişki, somut bir birliktelik değildir. Ancak ikisi birlikte gerçekleştirilebilecek kurtuluşun amacına hizmet etmektedirler. Gelecekte ortaya çıkacak olan sosyalist devletin bu kurtuluş doktrini, bir kutsallık beklentisine indirgenemese de, dünyada bir krallık kurmayı amaçlamaktadır. Mises, liberalist düşüncüyü benimseyen devletlerin yıkımlarını görmezden gelerek, sosyalizm sistemini sadece yıkımların merkezine yerleştirmesi çelişkili

bir durumdur. Mises'in sosyalist devrim kavramına düşmanlık besleyip hem de tarihsel olarak teokratik ve monarşik devletlerin yıkılmasını savunması problem barındırmaktadır.

Mises'e göre devrim kavramı tarihi materyalist bir yorum ile evrim düşüncesiyle birleştirilmek istenmiştir (Mises, 2008: 245). Ancak kurtuluş, evrimin temel mekanizması ya da mantığı düşünülürken ne zaman nihayete erecektir? Eleştirilen kapitalizmin geçirdiği aşamalardan sonra mı sosyalizm rüyası gerçek olacaktır? İnsanın rekabetçi, gelişime açık ve ilerlemeyi isteyen doğasının oluşturduğu kapitalizm mi sosyalizmi inşa edecektir? Sosyalizmi oluşturacak olan evrimsel şema kendi kendine mi sosyalizmi ortaya çıkaracaktır? Sosyalizmin ne zaman ortaya çıkacağına ilişkin belirli kehanetler var mıdır? Ona göre bu gibi sorulara verilecek cevaplar, devrim ve evrim arasındaki ilişkiyi etkilemiştir. Devrimin evrimsel olduğu görüşü sloganlarla ifade edilse de temelde devrim tek başına daha çok ön plana çıkmaktadır. Yani ona göre devrim kavramı emperyalizme karşı bir mücadeleyi ifade etmektedir.

Sosyalist kurtuluş görüşünü zinde kılan ya da bireyleri motive eden şey dünyayı sosyalist yapmadan durulmaması gerektiği inancıdır. Bu amaca hizmet edenlerin genelini kuşatabilecek bir yapı sunulmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı Marx, devrimi daha kolay kabul edecek veya benimseyecek olan ezilmiş, korkmuş, mağlup olmuş alt sınıftan ya da proletaryadan başlayacağını ortaya koymuştur. Proletarya kavramını ise Marx, praxis ve değer ilişkisi bakımından dönüştürmüştür. Mises'e göre sosyalizmle birlikte ortaya konulan bu eylem azınlığın bir hareketi değil çoğunluğun lehine olan bir çoğunluk hareketidir. Bu şartlar altında proletaryanın diktatörlüğü ile karşılaşılacaktır. Belli bir süre sonra ise piyasa sistemine uyum göstermeyen bu yönetim ekonomik bir çıkmaza doğru sürülenecektir (Mises, 2008: 241). Bu çıkmazdan kurtulmak ve sosyalizmi yaymak için diğer ülkelere saldırmak gerekir. Burada nefret ve öfke yeniden devrimi beslemeye devam edecektir.

Mises'e göre proletarya sınıfı edilgin sloganlarla hareket ettiği için toplumu ve ekonomik sistemi değiştirmede yetersiz kalacaktır. Ona göre Marx'a ve doktrinlerine sempati duyanlar bile, sosyalizmin ve prososyalist argümanların ekonomik analizi yapıldığında doğru olmayan şeylerin olduğunu bilmektedir (Mises, 1957: 157). Marksistler devrimin oluşturduğu duygusal durumun, sloganlaşan ve çoğu zaman içi boşaltılan inançların etkisiyle tarihsel materyalizme tutunmuş ve karşıt eleştirileri görmezden gelmeye alışmışlardır. Otarşinin yaratacağı durumları görememektedirler. Ancak, nihayetinde bizce otarşi sadece sosyalizm değil müdahaleci, liberalizm gibi devlet modellerinin de karşılaşacağı bir çıkmazdır. Mises'in bu otarşi kavramının tam anlamıyla bir devlet modeli açısından eksik bir biçimde açıklaması tartışılmaktadır. Mises, sosyalizmi proletarya diktatörlüğü olarak ele alırken, son yüzyıllarda savaşların, sayısız yıkımların ve dayanılmaz baskının içerisinde kalan alt sınıfın öfkesini görmezden gelmektedir. Bu öfkenin Marksistlerin sloganlarıyla nasıl ve neden dönüştüğünü araştırmadan yüzeysel bir analiz yapmaktadır. Bu açıdan Mises, yaptığı analizlerle liberalizm gemisinin batmaması için

çabalamaktadır. Geldiğimiz noktada kapitalizm ve sosyalizmin ilişkisini açıklamak gerekmektedir.

Sosyalizmin Eksiklikleri Üzerinden Kapitalizme Bakış

Mises'e göre sosyalizm "gelecek sizindir" derken, kapitalizm ise daha somut ifadelerle ilerleme ve gelişme odaklı bir şekilde geleceği planlamaktadır. Sosyalizme inanan düşünürlere göre kapitalizmin ilerleme vaadi yanlış uygulama ve programlara dayanmaktadır. Bu nedenle kapitalizm ve sosyalizmin ilişkisini değerlendirdiğimiz bu bölümde ilk olarak kapitalizme yöneltilen genel eleştirileri dikkate almakla birlikte, şu temel eleştirilerden yola çıkacağız: "Yoksul insanların yoksul kalmasının sebebi zengin insanlardır" ya da "Kapitalizm zengin insanların tarafını tuttuğu için adaletsizdir" (Mises, 2016: 39). Sosyalizmle birlikte ileri sürülen bu iddiaların dayandığı temel argüman tabiatın herkesi eşit yarattığı düşüncesidir. Ancak Mises'e göre tabiat ve insanları incelediğimizde, tabiatın tinsel gücünün üzerinde durmak veya insanları birer robot gibi aynı kategorilere yerleştirmek yanlıştır. Düşünür, Marksizmi bu aynılık veya öngörülebilirlik anlayışları açısından daha fazla eleştirmektedir. Çünkü her insanın, toplumun veya devletin belirli bir çalışma ve üretim kapasitesi ve bunlar ölçüsünde de elde edeceği başarıları vardır. Bir ülkede az olan fabrika sayısına ahlaki bir bağlamı da olan laissez-faire düşüncesinin veya bu görüşe dayalı kapitalizmin neden olduğu söylenebilir mi? Geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerin az sayıda üretim makinalarına sahip olması Batılı devletlerin bir isteği midir? Bu sorularla yüzleşebilmek ve "laissez-faire kapitalizmi"ni anlayabilmek ya da sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için kapitalizmin türleri üzerinde inceleme yapmamız gerekmektedir. Bu noktada en dikkat edilmesi gereken problem ise Mises'in, fakirliği ekonomik standartlara indirgeyerek, Batılı devletin savaş enstrümanlarını görmezden gelmesi bir dilemmadır.

Mises, laissez-faire kapitalizminin klasik liberalist düşünceden biraz farklı olarak, güncellenebilir ve çağa ayak uydurulabilir biçimlerde olması gerektiğini iddia etmektedir. Yani o, kapitalizm ve liberalizm kavramlarını harmonik açıdan süreklilik ilkesi gereği birbirlerine uygun düşecek anlamda ele almaktadır. Bundan dolayı devleti liberal bir piyasa sistemi açısından ele alırken, kapitalizmi buna uyarlamaktadır. Bu noktada önemli bir sorun vardır. Piyasanın katılımcılarının sahip olduğu bilgilerin çoğunun sınırlı, zımni ve ölçülemez doğası vardır. Bu açıdan Mises'in sisteminin merkezinde olan rasyonalite kavramı, piyasa söz konusu olduğunda kırılğan bir hale gelir. Bununla birlikte piyasa karşısında rasyonalite yalnızca kırılğan değil, aynı zamanda temel olarak yürürlükteki kurallara bağlı olmak zorundadır (Rodrigues, 2013: 1004-1005). Bu durumda şu soru açığa çıkmaktadır: Rasyonaliteyi aşan piyasanın ölçülemez doğası neye dayanır? Mises'e göre piyasanın varlığı ne tam anlamıyla "anarko kapitalizm" ne de "otoriter kapitalizm" ifadelerine dayanır. Bu noktada bu ifadeleri analiz etmemiz gerekir.

Anarko kapitalizm; “klâsik liberalizmin “sınırlı devlet” kuramına ahlâkî ve pratik gerekçelerle bütünüyle karşı çıkan temel önermesi, devletsiz bir toplum idealinin insan doğasına ve toplumsal yaşamın gerçeklerine daha uygun olduğu, devletin ortadan kalkmasıyla birlikte, onun varlığını meşrulaştıran savunma ve adâlet hizmetlerinin serbest piyasa koşullarında faaliyette bulunan özel güvenlik birimlerince, devlete göre, çok daha etkin şekilde yerine getirileceği şeklinde özetlenebilir” (Taner, 2013: 235). Otoriter kapitalizm türü ise crony ya da ahabap-dost kapitalizmi olarak isimlendirilen, devletin çeşitli araçları özellikle para ve finans araçlarını kullanarak ekonominin patronu olmaya girişmesidir. Mises’e göre anarko kapitalizmin yöntemleri her ne kadar tarihteki devletsiz toplumsal yapıların olanaklılığı düşüncesini örnek alınarak yapılsa da, insan doğasının alturist (Taşkın, 2019: 140-143) yönünün çok fazla öne çıkarılması ve egoist yönünün ihmal edilmesi ya da görmezden gelinmesi nedeniyle ütöpik bir yapı sergilemektedir. Başka bir deyişle anarko kapitalizm insanın huzur içinde yaşamasını merkezi hedef olarak belirlese de bu anlayış anarşi ve kaosa da neden olabilir. Bu anlayışa karşıt olarak liberal bir devlette iş bölümünün, özel mülkiyetin, bireysel gelişmenin sekteye uğramadan uygulanabileceği işlevsel mekanizmalar için, devletin barışı mutlaka sağlaması ve bu yönde bir istikrar sağlaması gerekmektedir (Mises, 2016: 68-69). İşte bu görüşüyle Mises, anarko kapitalizmden uzaklaşmaktadır. Hatta Mises barışın sağlanması için eğer zorunluysa baskının belirli planlamalarla birlikte siyasi politikalar içerisinde geçici bir süre yer alabileceğini belirtir. Ancak bu baskının nasıl olacağı ile ilgili ayrıntılı bir açıklama vermemesi bir problem yaratmaktadır.

Anarko kapitalizmin argümanlarının büyük bir bölümünü kabul etmediğini iddia ettiğimiz Mises’in, otoriter kapitalizmi de belirli yönleriyle reddettiğini söylemek gerekmektedir. Düşünürün devletçi kapitalizm olarak da anılan bu kapitalizm türüne yönelik eleştirilerinden ilki, bu düşünce biçimi içerisinde üretimin liberalist değerlerden ve bu değerlerin belirlediği pek çok liberal ilişki biçiminden uzaklaştıracağını belirtir. Hatta bu kapitalizm çeşidinin kapitalizmi karalamak için sosyalistler eliyle oluşturulduğunu ileri sürmektedir. Gerçek anlamıyla kapitalizm ise ilerleme ve gelişmenin yöntemini sunmaktadır. Ona göre kapitalizmin temelinde olan piyasa, ne tam anlamıyla anarşizme ne de otoriteye bağlıdır, yani kapitalizm liberalizmin serbest piyasanın otantikliğine uymalıdır. Bu anlamda laissez-faire kapitalizmi, girişimcilerin, yatırımcıların eylemlerini özgürce yönlendirmelerine, merkezi otoritenin dışsallaşmasına, bireysel uygulama ve yönergelere açık olmalarına, piyasanın kendi için değerini korumasına bağlıdır. Bu durumu bozan etkenler neler olabilir? Bu soruya cevaplar; cari sistemlerinin sermaye tasarrufuna müsait olmaması, rasyonalizmin öneminin geri plana alınması, piyasa ve bürokrasi arasındaki ilişkilerin bozulması, kamulaştırmaya alan açılmaması, haksız vergilendirme sistemlerinin müdahaleciliğe zemin hazırlaması, döviz girdisi için yabancı yatırımcılara fırsat sunulmaması, sermaye sisteminin piyasadaki durumunun iyi analiz edilememesi, tasarrufun ekonomi için ne kadar önemli olduğunu anlaşılabilmesi gibi pek çok hatalı tutumu sıralayabiliriz (Mises, 2004: 71-72). Bu nedenle sözü geçen iddiaları analiz etmek yerine

sömürü eleştirisi yapmak ya da ahlaki gerekçelerle laissez-faire kapitalizmini mahkûm etmek yoksul ülkeleri pek çok bakımdan değerlendirebilmek veya en azından mevcut durumlarını kavrayabilmek için nereden ve nasıl başlamamız, hangi sistem ya da yöntemlere müracaat etmemiz gerektiğini anlamamızı güçleştirir.

Mises'e göre sosyal ve ekonomik ilişkileri anlayabilmek ve bu bağlamda organize edebilmek için sermayenin mi yoksa emeğin mi daha öncelikli olduğu tartışmasının yapılması gerekmektedir. Ona göre tarihe bakıp bu tartışmanın sonucunu kestirmek istediğimizde emek ve sermayenin önceliği konusunda filozofların sıklıkla sermayeyi ön plana çıkararak teoriler öne sürdükleri görülmektedir. Çünkü sermaye malları, emeğin anlamını ortaya koymaktadır. Sermaye malları ve üretim sistemi bireyin emeğine doğrudan bağlı bir özgürlük durumuna ve nihayet özel mülkiyetin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İşte laissez-faire kapitalizmde ekonomik bir demokrasi, yani özgür irade ve ekonomi arasında bir birlik söz konusudur (Mises, 2006: 157). Ancak özel mülkiyeti denetim altına alan sosyalizmin veya daha sonra ele alacağımız müdahaleciliğin özgürlüğü ve tercih alanlarını yok etmesi, bununla birlikte sermaye mallarını ve özel alanları tamamen kamusallaştırması, neredeyse serflik ve köleliğin olduğu dönemleri hatırlatmaktadır. Çünkü Mises'in savunduğu laissez-faire kapitalizmi sadece ilerlemeyi ve gelişmeyi değil, aynı zamanda özgürlüğü de parola olarak benimsemiştir. Yoksul ülkelerin adalet sistemlerine, iktidarın insanlara karşı ayrımcı politikalarına baktığımızda özgürlük genel olarak ikinci planda kalmaktadır. Bu olgu basit anlamda kapitalizmin insanları tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir refah ve özgürlük durumuna götürebileceğinin bir itirafıdır. (Mises, 2018: 34). Bu anlamda laissez-faire kapitalizminin olduğu bir ülkede adalet, huzur, mutluluk daha üst düzeydedir.

Sosyalizm bu mutluluk ve huzuru bir sömürü ve illüzyonunun sonucu olarak görmektedir. Bunun iki sebebi vardır: "1- insanların onların hayatlarını kolaylaştıran araç ve gereçlere sahip olmasının insanları mutlu yapmaması, 2- bu araç ve gereçlere sahip olmayan insanların olmasıdır" (Mises, 2004: 63).

Bu tartışmayı ilk olarak vermiş olduğumuz doktor-hasta anekdotu üzerinden anlatmak gerekirse öncelikle doktorların görevi insanları kandırmak ya da mutlu bir varlık yapmak değil, doğru bir şekilde tedavi edip onları sağlığına kavuşturmasıdır. Benzer şekilde insanları bir hayale ya da bu hayalin gerçekleşebileceği bir ütopyaya inandırmak ve hatta slogan ve önyargılarla bunu yapmak liberalizmin lokomotifinde bulunan laissez-faire kapitalizminin görevi değildir. İnsanların hayatlarını iyileştirmek, onlara özgür ortamlar sunmak, çocuk ölümlerini engellemek, fırsat eşitliği vermek, onların eşit şartlarda yarışmasını sağlamak temel görevlerdir.

Ona göre ikinci iddia da pek mantıklı değildir. Çünkü bilimsel gelişmelere baktığımızda bilimsel buluşlar genellikle çoğunluğun kaba itirazlarına pek de kulak asmayan cesaretli insanlar tarafından yapılır. Sosyalistler bu durumu lüks olarak görse de yine önemli

gelişmelere aristokratik/entelektüel kişilerin ya da kesimlerin veya refah içerisindeki ülkelerin öncülük ettiği bir gerçektir. Bu öncü ülkelerde gözlemlenen bilimsel-teorik, teknik çalışmalar, ilk olarak aristokratik statüde daha sonra bu ülkelerin halklarında ve nihayet gelişmekte olan diğer ülkelerde görülmektedir (Mises, 2004: 64). Mises'e göre bugün toplumun geneline yayılan birçok araç ve gereç daha önceki yıllarda karşı çıkılan veya lüks olarak görülen şeylerdir. Kapitalizmin vaat ettiği anlatılan uygulamaların ya da gelişmelerin sonucunda elde edilebilecek mutluluğu birer illüzyon olarak gören sosyalizm, bu yolla insanların arzularının doyurulmadığını öne sürmektedir. Mises ise tarihsel bir olgu aracılığıyla bunun aksini göstermek ister.

Ona göre müdahaleciliğin ve totaliter politikaların görüldüğü dönemin hemen öncesine, XIX. Yüzyılın ilk yarısına baktığımızda, müzik, edebiyat ve sanatın vb. alanların özgürlük içinde geliştiğini görmekteyizdir. O özgürlük döneminde laissez-faire kapitalizmi etkin olmaya başladıkça, insanın somut olanı anlamaya çalışmasına benzer olarak piyasa sisteminin ve toplum yaşamının gidişatındaki iyileşmeler de doğal olarak ortaya çıkmıştır (Mises, 1990: 61). Laissez-faire kapitalizmi etkin anlamda bireysel alanları ve bu alanların özgünlüğünü korumaya önem vermiştir. Kapitalizm ve liberalizm arasındaki ilişkinin kurulabildiği dönemlerde sanatın, felsefenin, fen- sosyal bilimlerin ve özgürlük alanlarının neden ilerleme kaydettiğini de anlayabiliriz. Ancak, ona göre sosyalistler kapitalizmi sürekli hatalı bir biçimde ve monist bir anlam hattı üzerinde ele almaktadırlar. Mises'in iddiasına göre bu sosyalizmin yazgısıdır. Aslında sosyalistleri, kapitalizmi olumsuz bir bakış açısı ile ele aldıkları için eleştirirken, Mises de benzer yolu izlemektedir. Çünkü liberalizmi savunmak için oluşturduğu argümanlar, sürekli öteki gördüğü alanlar üzerine odaklanmaktadır. Liberalizmin anlamını sorgulanamaz ancak ona karşı düşüncelerin sorgulana bilirliği hatta düşmanca görülebileceğini savunuyor gibidir.

Sonuç olarak ona göre sosyalizmin yüzleşmek zorunda olduğu temel yazgısı muhaliflerini sürekli eleştirmesi ama kendi yapı ve amaçlarını ortaya koyamamasıdır. Bununla birlikte eleştirdiği ve karşısına aldığı kapitalizm, bu eleştirilerden kendini yenileyerek çıkarken, sosyalizm bundan yoksun kalmaktadır. Marx'ın devrimin önemli bir parçası olarak gördüğü proletarya sınıfının toplumsal statüsünden yola çıkarak tanımladığı sömürülme, boş zamanın azlığı, tatil, makineleşme gibi kavramları günümüzde kapitalizm farklı şekillerde ve kendi doğasına uygun bir biçimde yeniden düzenlenmektedir. Ancak sosyalizm düşüncesi örneğin özgürlük için tesis edilmeye çalışılan alanları düzenleyemeyerek mutlak devlete teslim etmektedir. Ona göre özgürlüklere bu sistemde yer yoktur. Sosyalizmde basın, meslek seçimi, ticaret, yerleşme, bilimsel araştırma, sanat- edebiyat ve vicdan-ifade özgürlüğü yoktur. Çünkü hükümet medyaya sahipse basın özgürlüğünü, ticarete tek istihdam edici kurumsa ticaret özgürlüğünü, yurttaşların nerede ve hangi şartlar altında çalışacağını belirme gücüne sahipse yerleşme özgürlüğünü, bütün kütüphanelere, arşivlere laboratuvarlara hakimse bilimsel araştırma özgürlüğünü, kimin sanat yapacağına karar verme yetkisine sahipse sanat özgürlüğünü, istediği muhalifi rahatça

ortadan kaldırma ve muhalifleri istediği işte çalıştırma erkine sahipse hem vicdan hem de ifade özgürlüğünü tehdit etmektedir. (Mises, 2010:64). Onun bu gibi değerlendirmelerinin sebebi, sosyalizmi her zaman bir tehlike olarak algılanmasıdır. Bundan dolayı Mises için ılımlı sosyalist, milliyetçi sosyalist, Katolik sosyalist değil, devrimci ruhunu her zaman kesin bir amaca odaklayan sosyalist tanım vardır (Mises, 1943: 224-225).

Bu eleştirilerden sonra Mises, dünyanın kendi içindeki özgürlüğünü korumak istiyorsak, sosyalizmi mağlup etmemiz gerektiğini iddia eder. (Mises, 2007a: 33). Nihayetinde Mises, sosyalizmi özel mülkiyet, sahip olmaya yönelik arzunun ortadan kalkması, muhalif kimliklerin ötekileştirilmesi, sloganların birçok alana egemen olması gibi konularda eleştirmektedir. Tabii ki sosyalizme yönelik eleştirilerin temelinde onun bireysel özgürlüğü yok etmesi söz konusudur. Ancak Mises, liberalizmin insanlara özgürlük verdiğini savunsa da, tüketim toplumunda bireylerin kendi kendine nasıl yabancılaştırıldığını da görmezden gelmektedir. Alt tabakaların nasıl bir manipülasyona maruz kaldığını görmeden sadece çıkar odaklı bir savunu yapmaktadır. Bu utilitarist ahlaki yaklaşımıyla telos üzerinden sonuç odaklı ve kuralcı bir sistem ortaya koymak istemektedir. Nihayetinde, alt sınıfları sosyal olarak tarihsel öykü, slogan, gelenek, pratik ya da ortak etkinlikten çok fayda üzerine odaklamaktadır. Yani mevcut üst sınıfların yaşam tarzını alt sınıflara dikte etmeye çalışması bir çelişkidir.

Müdahaleci Devlet Anlayışının Eleştirilmesi

Mises'e göre sosyalizmi ve kapitalizmi benimsemeyenler, ideal iktisadi ve toplumsal yapıyı sağlayacak mekanizmayı karma ekonomi modelde de bulamadıkları için üçüncü bir model önermektedirler. Bu anlamda sosyalizmi ve kapitalizmi yöntem olarak kabul etmeyen ekonomi politikası ile ilgilenen yazarlar, devlet adamları ve parti liderleri gibi sistemin içerisinde yer alan tüm ortaklar, ne üretim araçlarına ne kamu mallarına ne de özel mülkiyete dayanan ideal bir sistem aramaktadırlar (Mises, 1990: 14). Ona göre kararsızların aradığı bu sistem, düzenlenmiş ve belirli ölçüde biçimlendirilmiş, otorite ve hâkimiyet merkezlerinin desteklediği özel mülkiyet temelli kontrole dayalıdır. Bu sistemin ismi müdahaleciliktir.

Mises, insanlık tarihi ve özel mülkiyet arasında zorunlu bir bağ olduğunu düşünmektedir. Hatta ona göre tarih konuşsaydı, medeniyetin özel mülkiyet temelli olduğunu ifade ederdi. Ancak, devletler tarih boyunca özel mülkiyete şüphe ile bakmışlar ve onu denetim altına almaya uğraşmışlardır. Devletçilik politikası ile hareket eden devlet yöneticileri örneğin XIV. Louis “devlet benim” derken devletin hizmetçisi olduğunu değil, bilinçaltında devleti Tanrılaştırmak kendisini de insanüstü bir varlık olarak göstermek istiyordu (Mises, 2004: 98). Kendisini Tanrılaştırması, bireylerin itaatini istemesine yönelik bir duruştur. İşte devletçiliğin kökeninde bu müdahaleci bilinçaltı vardır. Çünkü “Eylem aksiyomuna dayanmak suretiyle, Mises, özgürlük ve serbest piyasa toplumsal etkinlik, refah

ve gelişme gibi mutlu sonuçlara yol açarken; devlet müdahalesi yoksulluk, savaş, toplumsal kargaşa ve yozlaşma gibi felaketli sonuçlara yol açacağını görmüştür” (Rothbard, 2008: 40).

Müdahaleciliğin programlarını gerçekleştirebilmek için ilk uygulaması kontrolü ele geçirmektir. Bu doğrultuda kontrol aracı olarak tercih edilen şey piyasanın kendisidir. Tarihsel olarak müdahaleci piyasanın insanlar üzerinde yaptığı olumlu etki olduğu düşünülmüştür. Ancak, bu konu ile ilgili XVIII. Yüzyılda benzer kanaate sahip düşünürlerin sayısının azalmış ve müdahaleciliğin başarısız uygulamalara sahip olduğu anlaşılmaya başlanmıştır (Mises, 2010: 71). Çünkü Mises’e göre devlet bu piyasaya bağlı üretim alanlarının özgünlüğünü bozucu, onların sınırlarını aşacak bir güç uygularsa piyasa bu baskıcı eylemlere tepkiyle karşılık verebilir. Bu tepkiler, nasıl ki otoimmün bir hastalıkta vücudun normal dokularına saldırması, organlarını yabancı olarak algılaması ve hatta kendi savunma mekanizmasını yok etmesi gibi, müdahaleci piyasa da kendisini oluşturan yapı ve mekanizmaları işlevsiz hale getirebilir.

Müdahaleciliğin baskı yönteminin özgürlükleri ele geçirmek için temel amacı ekonomiye yöneliktir. Çünkü kamusal alanın özgürleştirilmesi için ekonomik özgürlüğün sağlanması gerekir. Ekonomik özgürlük ise piyasa ekonomisi ile var olmaktadır ve nihayetinde piyasa ekonomisinin olmaması bütün siyasal ve sosyal özgürlüklerin ortadan kalkması anlamına gelmektedir (Biber, 2008: 62). Ona göre müdahaleci devlet anlayışı insanların özgürlüklerini kontrol etme ve ekonomiyi etki altına alma açısından başlıca olumsuz işlevlere sahiptir. Ancak bir devletin yaptığı her müdahale olumsuz bir anlamda değerlendirilmemelidir. Mises, üç tür müdahalenin olumsuz değerlendirilmemesi gerektiğini düşünür. Bunlar; özel mülkiyet düzeninin korunması ve güvence altına alınması, üretim araçlarının kısmi toplumsallaşması, piyasa faktörlerindeki yoksullukla mücadelenin kısmi açıdan değiştirilmesi için müdahale edilebilir (Mises, 1977: 17-20). Bundan dolayı Mises’e göre devlet modelinde, kısmi müdahale, özgürlük ve piyasa harmonik bir ilişkiye sahip olmalıdır. Bu durumda Mises’in özgürlük anlayışındaki hakikat ekonomi haline gelmektedir. Yani ahlak anlayışında, cesaret, bilgelik, adalet gibi erdemleri değil de, başarı, kazanç, çalışma gibi erdemleri ön plana çıkarmaktadır. Bundan dolayı değer kavramı yerini olana indirgenmektedir. Aslında Mises her ne kadar bireyin özgürlüğünü ön plana alsada, bu değer anlayışı ile özgürlük bireyin karakterine değil de çıkarına yöneliktir. Müdahaleciliği ele geçirme ile doyuma ulaşamaması açısından eleştirirken, kendi sistemindeki bireylerin tam olarak amacı budur.

Müdahalecilik ve Kazanma Arzusu

Mises’e göre, müdahaleci devlet anlayışı hegemonya ya da statükocu bir yapıya sahiptir. Yani var olan durumu korumak önemlidir. Bu anlayış içerisinde bireyler bu durumu doğrudan baskı ve tehdit olarak algırlar. Bu iki davranış biçimi minarşizm devlet modelinden sosyalizm devlet modeline kadar hemen her devlet modelinde bulunur (Mises,

2016: 111). Ona göre devletçilik modelinde temel ilkeler olarak görülen baskı ve tehdit, toplumsal düzenin bozulmasını değil, var olan düzenini korurken baskıyı hissettirme isteği vardır. Daha önce değindiğimiz gibi baskı yöntemleri sosyalist toplumlarda etkili bir biçimde kullanılmaktadır. Çünkü bu toplumlarda bireysel alanlar kolektif olana evrildiği için baskı ve tehdit yaşamın kendisi haline gelmeye başlar. Ancak müdahalecilik sosyalizm gibi her alanda uygulanmadığı için birbirlerinden bu bakımdan ayrılmaktadırlar.

Müdahalecilik politikasının sosyalizmden farkı, piyasanın tümünden ortadan kaldırılmaması, özel girişimi ve özel mülkiyeti kaldırmak istememesi sadece bunları düzenlemeyi hedeflemesidir (Mises, 2010: 72). Mises'e göre sözü geçen düzenlenme politikası müdahaleciliğin sosyalizmin dezavantajlarından kaçınmaya çalıştığını gösterir. Bu doğrultuda müdahalecilik politikasının sosyalizmden daha elverişli olduğu düşünülebilir. Çünkü özel mülkiyet ve üretim araçları sosyalizmde olduğu gibi ortadan kaldırılmamıştır. Bir anlamda müdahalecilik sistemi, sosyalizmin ekonomik ve sosyal yönden eksiklerini gidermek ve bir yandan da liberalizmden yararlanmak istemektedir.

Müdahalecilik liberalizmin apolojistliğini (savunusunu) yaptığı özel mülkiyet anlayışının varlığını kabul eder, ama girişimcilerin, sermayedarların vb. üretim araçlarını nasıl kullanacağını, otorite, buyruk, yasa ve yasaklarla belirlemekten de geri durmamaktadır (Mises, 2016: 135). Üretim araçlarını belirleyen otorite, piyasanın işleyişine de baskı ve tehdit unsurları ile müdahale edebilir. Bu noktada serbest piyasa ve devlet otoritesi karşı karşıya gelmektedir. Ortaya çıkacak temel problem, arz ve talep ilişkisinde yaşanacaktır. Otoritenin neyin nasıl üretileceğine karar vermesi olası değildir, çünkü neyin nasıl üretileceğine karar veren tüketicilerdir. Bu piyasa kanunu, girişimcileri ve kapitalistleri tüketicilerin emirlerine uymaya ve dileklerini en az zaman, işçilik ve sermaye malları harcamalarıyla yerine getirmeye zorlar (Mises, 2006: 157).

Mises'e göre serbest piyasanın arz ve talep dengesine müdahale eden otorite, büyük bir kargaşaya sebep olabilir. Başka bir deyişle, müdahaleci yönetim otoriter tutumu ile özel mülkiyetin üretimini sınırlar, arz ve talep işleyişine müdahale eder, istihdam ve büyüme için kendi araçlarını kullanır ve nihayet özel alana sirayet ederek anlam dünyasını yok etmeyi düşünebilir. Bu açıdan "ele geçirmek/elde etmek" ya da kazanma arzusu bu sistemin temel fonksiyonu haline gelir. Mises'e göre bu büyük bir trajedi ile sonuçlanır. Çünkü özel mülkiyet sosyalizmde olduğu gibi yeniden otoritenin denetimine teslim edilmektedir. Bu problem iki ayırım noktası sunar; ya serbest piyasanın müdahalesiz olması ya da üretim ve dağıtımın otoriteye teslim edilmesi yani ya kapitalizm ya da sosyalizmdir (Mises, 2016: 138). Nihayetinde piyasa sisteminde bir sonuç alamayan bu müdahaleci sistem, kamusal alanda insanlar üzerinde etkili olmak için kullanılacak çeşitli psikolojik araçlar arar. Görüldüğü gibi Mises, temelde müdahaleciliğin ekonomiyi bir çıkmaza sürüklemesi açısından sisteminin çökeceğini söylese de, sosyalizm için bunu net bir biçimde ifade edememektedir. Çünkü müdahalecilik geçmişi temele alırken, sosyalizm geleceğe odaklanmaktadır. Bundan

dolayı Mises'in düşmanca tavrı daha çok sosyalizm üzerine odaklanmaktadır. Gelecekteki hakikat bir anlamda Mises'i tedirgin etmektedir.

Müdahaleciliğin Kimliği

Müdahaleciliğin etkili ve uygulanabilir olabilmesi için toplumsal, tarihsel ve sosyal bir anlam ifade etmesi gerekir. Toplumları ayakta tutabilmek, birlikte hareket etmeyi sağlamak için ortak bir hedefin ve hatta daha kolay bir yolla nefret kültürünün oluşturulması gerekmektedir. Bu duygu durumsal alanları en iyi besleyen kavram milliyetçiliktir. Çünkü milliyetçilik anlayışında geçmiş ya da tarih kimileri için bilgisel/zihinsel eğitimin bir kaynağı değil, haksız savaş için bir silah biriktirme alanıdır (Mises, 2010: 93).

Mises'e göre milliyetçiliğin XIX. Yüzyılın başlarında kazandığı anlam, devletin, halk ve millet kavramları ile birleşmesidir. Yani milliyetçilik Marksist sosyalistlerin önem verdiği sınıfsal bir durumdan daha çok millet kavramından yola çıkan bir grupsal oluşumu simgelemektedir (Ebeling, 2007: 119). Milliyetçilik, devletlerin kendi dilini konuşan halklardan oluşturulması, refahı koruması ve sınırları da tayin etmesi özellikleri ile yararlı bir politika sunmaktaydı. Bu yönü ile özel çıkarların genelin çıkarına hizmet ettiği liberalizme yakın bir anlam ifade edebileceği düşünülmekteydi. Ancak Mises'in yorumuyla bazı uluslar ufuklarını liberalizme değil de tarihlerine ve dogmatik düşüncelerine çevirmişlerdir. Devletlerin, asimile araçları ortaya çıkmaya başlarken, milliyetçiliğin ve liberalizmin birleşme umudu kaybolmaya ve milliyetçilik müdahaleciliğin aracı haline gelmeye başlamıştır. Ona göre milliyetçiliğin etkili olmaya başladığı devletlerde, müdahaleciliğin baskısı hissedilmiştir. Bu devletlerdeki asimilasyonun aracı olan eğitim ile kamplaşmalar yaşanmış ve gelecekte ortaya çıkacak birinci ve ikinci dünya savaşlarına zemin hazırlanmıştır.

Müdahalecilik sisteminde milliyetçilik, insanlara içsel mutluluk hissi değil de temelde mücadele ve tehlike hissi kazandırırken, tartışmalı bir mutluluk hissi yaşatıldığı bir gerçektir (Mises, 1919/1983: 249). Bu açıdan müdahaleciliğin kimliği, hem saldırganlığı etkin kılan hem de insanlara edilgin bir mutluluk hissi sağlayan milliyetçilik kavramıdır. Bununla birlikte milliyetçilik kimliği ulusların mezar kazıcısı olarak iki konumunu ifade eder. Birinci olarak milliyetçilik kavramı insanların tarihlerini ortaya çıkarmak için; ikinci olarak ise etkinliğini kaybetmiş insanları gömmek için mezar kazıcı bir konumdadır. Bu noktada müdahaleci devletçiliğin trajedisi açığa çıkmaya başlar. Bireyin mutluluğu aslında kendi huzurunu sağlamak ya da sürdürmek değil, kitlenin huzur yoksunluğudur. Bu durum daha önce ifade edildiği gibi kolektivizm ve birey arasında yaratılan uçurumu yeniden hatırlatır. Burada müdahalecilik modelinin de problemi açığa çıkmaktadır. Müdahalecilik sosyalizmden farklı olarak bireye özel bir alan sunar ama bu alanda da bireyi tehdit etmeyi sürdürür. Yani birey tehdide maruz kalmaya gönüllü olsa da olmasa da baskı yaşam şekli haline gelir. Ona göre bu durum bireyi sosyalizmden daha farklı bir şekilde etkiler; sosyalizmde tam anlamıyla kolektif olma vardır bu açıdan birey zaten ifade olarak mümkün değildir,

müdahalecilik de ise birey ifade durumunda olsa da ifade, ifade eden bir alan yaratamamaktadır. Müdahalecilik için kamusal alanda çözüm imkânsızdır, çünkü çözüm için yeni bir müdahale ortaya çıkmakta, bundan dolayı da sorunlar çözülmeden bir kenara bırakılmaktadır. Bu da bir paradoks yaratır; müdahalecilik için elde edilenler değil elde edilecekler önemlidir. Ancak Mises'in müdahalecilik için belirlediği bu düşünce, günümüz liberalist toplumlarının da temel argümanı haline gelmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Mises sosyalizm, müdahalecilik, totalitarizm gibi devletçilik tiplerinin hem ekonomik olarak çöküşe neden olduğunu hem de özgürlük, bireysel gelişme, fırsat eşitliği gibi bireysel ve kamusal alanın varlığının garantörü durumunda olan etik ya da siyasi pek çok mekanizmayı ya da uygulamayı görmezden geldiğini iddia etmektedir. Bu açıdan bu yönetim biçimleri içerisinde devletler/yöneticiler “ben halkım” dediği her durumda insanüstü bir güç alanını ele geçirmek ve Tanrısal bir rolü oynamak istemektedirler. Başka bir deyişle bu kontrol edilemeyen güç, devleti beşeri, yaşama temas eden veya pratik olan yönlerinden uzaklaştırarak tapınılacak hale getirmektedir. İşte bu devletçilik modellerinde, devletin kolektif olarak ulaşması gereken hedefleri belirlemesi nedeniyle ortaya çıkacak her türlü acı ve mutluluğun tek sorumlusu olacağı ortadadır. Devletçilikte kolektif yapılar güçlendikçe, elde etme güdüsü açığa çıkmaktadır ve her şeyin çözümü için tek çare olarak savaş görülmektedir.

Mises, devletçiliğe karşıt ve bu görüşün hatalarından kaçınılabilecek bir düşünce olarak liberalizmi görür. Onun için liberalizm ne devletçilik gibi bir dogma ya da slogan, ne bir ideoloji ne de irrasyonel bir yöntemdir. Aksine liberalizm her an kendini güncellemeyi başaran bir modeldir. Bu anlayışın temelinde birey olduğu için, onun gerçek mutluluğu savaşta değil, barışta açığa çıkarılabilir. Bu nedenle bireyin varlığı temelde savaş değil de barışın her şeyin planlanabileceği bir durumu ifade eder.

Mises, devletçilik yapısını eleştirse de devletin barışı sağlamak için önemli olduğuna vurgu yapmaktan da geri durmamaktadır. Bu iddialar sıklıkla sınırlı ve minimal bir devlet yönünde olsa da onun bu değerlendirmelerinin zaman zaman genel felsefesiyle çatışan düşünceleri de yok değildir. Örneğin Mises; “Liberallere göre zorlama ve tazyik olmaksızın sosyal bütünlük ve beşeri medeniyetin var olması çok zordur” derken hem görüşleriyle çatışan hem de eleştirileri üzerine çeken yorumlarda bulunmaktadır (Mises, 2010: 61). Bu görüşü ile birlikte devletçiliğin etki alanını belli ölçüde genişletir ancak Hayek'in öne sürdüğü gibi devletin bireyler üzerindeki kapsamlı etkisine de yer vermemektedir. Çünkü Mises'e göre devletçiliğin kabulü bir işlevsellik ya da içerikle ilgili bir karara değil de formel anlamda takılı kalan bir duygusallığa işaret eder. Başka bir şekilde söylersek ona göre devletin/yöneticilerin piyasa sistemine müdahale etmesi gibi birçok siyasi ve ekonomik alanın temeli olarak piyasayı biçimlendiren araç ve uygulamaları etki altına almaya çalışması belli ölçüde doğaldır. Çünkü devletin temelinde kudretin nobranlığı vardır. Onun devletçilik

eleştirisinde bu nobranlığın türsel, biçimsel anlamları gizlidir. O devletin gücünü reddetmez ama onun kullanılma biçimlerini eleştirir. Yani liberalizm baskıyı ne reddeder ne de reddetmek ister, toplumsal birlikteliğin oluşması için baskı görece olumsal bir yöntem olarak ele alınabilir ama bunun haksız bir uygulamaya, nefret ve sadizmin aracına dönüşmemesi gerekir (Mises, 2016: 112). Bu açıdan toplum üzerinde nefret ve keder gibi duygular öfke gibi geçici değil, kalıcı etkiler bırakmaktadır. Ve insanların bir şekilde maruz kaldığı bu edilgin duygu durumları, korku duygusunu hâkim kılmak için yapılmaktadır. Ama bu korku, kalıcı nefret ile birlikte bireyin yaratıcılık, mutluluk, özgürlük, rekabet gibi istenilir yaşayış biçimlerini esir alır. Mutlak devletçilik anlayışıyla yaratılan bu mevcut şartlarda ekonomik temeller sarsılmaya ve ahlaki zarafet kaybolmaya, ilerleme fikri körelmeye, kabalık ve nobranlık artmaya başlar. Nihayetinde birey, devlet çarkının bir dişlisi haline gelir ve çarkın sürekli sisteme pompaladığı umut, bu umuda dayalı sevinç duygusu ne yazık ki etkin bireysel duyguları öznenen ayırmaya başlar.

Mises, devletçiliğin bireyi ortadan kaldırarak, kişileri amaçsız bıraktığını ileri sürer. Ancak, liberalizm ve laissez-faire kapitalizmi ile birey acaba sıklıkla Mises'in bahsettiği gibi coşkulu, huzurlu, özgür ve mutlu bir yaşama kavuşabilir mi? Modern liberal dünyanın pratik hayattaki para ekonomisi ile birlikte "hesapçı zihinleri" yaratmasının insan doğası açısından ne gibi sonuçları olabilir? (Simmel, 2009: 319). Kapitalizm ve liberalizm birlikteliğinin refahı sağladığı iddia edilirken, neden bu ilişkinin yaşandığı dönemlerden sonra savaşlar, totalitarizm ve militarizm hız kazanmıştır? Liberalizm bireylerin yaşadığı döneme uyum sağlaması ya da toplumsal dayanışmaya katılma gibi temel konularda gelecekte nasıl bir dünya hayal etmektedir? Başka deyişle liberalizmin temel dinamiklerinden biri olarak gösterilen rekabet ile dayanışma kavramları arasındaki denge nasıl sağlanacak veya bu dünyada nasıl bir arada olabileceklerdir? Nihayet liberalist bir devlette korkuya karşı koyulabilecek bir cephe nasıl açılır, insanlar bu cephe altında nasıl örgütlenir öncelikli problemlerimiz olarak görünür (Duhm, 2009: 65). Liberalizmin kendi anlamını belirleme konusunda dahi bir rahatlığa ya da esnekliğe ve dönemden döneme değişen çeşitli görünümlere sahip olması hakkında bir anlam karmaşasına neden olacağını göstermez mi? Bunlar gibi birçok soru Mises'in siyasi anlayışını değerlendirirken zihinlerimizde yankılanan ve cevap vermekte zorlandığımız sorulardır. Örneğin düşünürün 1927 yılında yayımlanan *Liberalismus* adlı kitabı 1960 yılında *Özgür ve Müreffeh İngiliz Milletler Topluluğu* şeklinde isim değiştirilerek yayımlanmıştır. Bu bile Mises'in veya düşünce tarihinin yaşadığı bir trajedi olarak ele alınabilir.

Anılması gereken bir diğer problem ise, devletlerin barışı sağlamak gibi zorunlu hallerde geçici bir süre de olsa güç kullanmasına müsaade edilmesidir. Mises, güç kullanımının sınırlarını belirtse de, gücün belirli bir otoritede olması gerektiğine yönelik vurgusu birçok sorunu açığa çıkarmaktadır. Bununla birlikte insanın hem edilgin hem de etkin karakterde olabileceğinin kabul edilmesi ve edilgin karakterlerin devletçilik anlayışında açığa çıktığının öne sürülmesi bir yana bu yoruma yönlenebilecek çeşitli eleştirilerden kurtulmak adına öne

sürdüğü tezler bile kendi başına sorunludur. Ayrıca Mises, mülkiyet edinimi ve edilgin duygu durumları arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği konusunda da bir fikir belirtmemektedir. Bir anlamda liberalizm sisteminde bireyi etkin duygu durumu içerisinde ele alan Mises, sosyalizm eleştirisinde kullandığı şekliyle bireyin tek tipleşmesine neden olabileceğini fark edemez.

Mises'e yöneltilen bu eleştirilerden bahsetmemizin ardından onun mutlak devletçilik eleştirisinin, önemli ve etkili argümanlar da barındırdığını kesinlikle belirtmemiz gerekir. O nihayetinde bir liberalist olarak hem anarko kapitalizmden hem de liberal sosyalizmden kurtulmaya çalışmış, yeni bir sistem inşa ederken irrasyonel, ütöpik, bütüncül, kolektivist sistemlerle çatışmış ve birçok özgün yorum geliştirmiştir. Mises'in bireysel özgürlük konusundaki yorumları yüzyıllar boyunca tartışılan kadın haklarına, devletçiliğin hükümlerine, dönemden döneme değişen kölelik sistemlerine, piyasanın otantikliğinin sağlanmasına, azınlıkların sorunlarına tam anlamıyla çözüm sunamasa da çağdaş siyaset felsefesine bir farklılık getirdiği kabul edilmelidir. Esasında Batı düşünce tarihine baktığımızda bireysel özgürlük tartışmaları kolektiflik ve bireysellik çatışmasından bir türlü kendisini kurtaramamıştır. Yine de Mises, liberalizmin barış, hoşgörü, güncellenebilir, somut, slogandan ve ideolojilerden uzak, dogmaları kabul etmeyen yönlerinden hareketle, yeni liberal sistemlerin kurulacağını düşünmekte ve daha doğru bir ifadeyle arzulamaktadır.

Mises'e göre günümüzdeki en asli problem irrasyonel olanla birlikte sloganların, mottoların, keyfiliklerin, yozlaşmaların tetiklenmesidir. Bu tür yozlaşmaları sonlandıramasa da, azaltılabilecek olan liberal düşüncedir. Ancak liberal görüşü anlamak, gerçeklikler ve hakikatler üzerine düşünmek oldukça zordur. Çünkü muhafazakârlığın ve milliyetçiliğin etkisi fethedilmiş yaşamlar olarak her alanda hissedilmektedir. Bunun yanı sıra sosyalizmin irrasyonel bir içeriğe sahip ılıman empatik sloganları insanlara çok cazip görünmektedir. Müdahaleciliğin tetiklediği veya neden olduğu "itaat etme" ruhu kurumlarda rahatsız edici bir tınıyla hissedilmektedir. Bu nedenle liberal olduğunu söyleyen birinin dahi duyguları ve düşünceleri muhafazakâr, sosyalist ve müdahaleci yöntemlerle ele geçirilmektedir. Bireyler gerçeklikten hareketle özgür ve etkin yaşamak için birlik içinde bir yaşama katılmalıdır. Mises, bu birlik içindeki yaşamı akıl ve eylem merkezli bir arayış olarak ele alır. Bu arayış ya da mücadele için isyan ve risk kavramlarını tercih etmemiştir. Çünkü ona göre bu kavramlar sosyalizmin devrimci ruhunu ön plana almaktadırlar. Fakat düşünür kişilik bunalımları, ötekileştirme, tanınma, kimlik oluşturma gibi çeşitli siyasi krizlerle baş edebilmek için başka bir öneride de bulunmaz.

Sonuç olarak çağımızda gözlemlenen ekonomik, siyasi ve sosyal krizlere karşı insanlarda yer eden risk ve isyan arzularını liberallerin görmezden gelmesi, onları aynı şeyleri öne sürerek haklı çıkmaya çalışan söylevciler konumuna yerleştirmektedir. Alt sınıfların özlem, arzu, öfke gibi temel duygularının kökenlerini araştırmadan sosyalizme Mises'in tepki göstermesi yüzeysel bir eleştiri olarak kalmaktadır. Özellikle otoriter yönetimlerce bütün insanlığın tehdit edildiği günümüzde, emek, kardeşlik, özgürlük ve eşitlik gibi evrensel

değerlerin liberalizmin de katkı sunduğu savaş, yıkım ve yozlaşmalarla çözülemeyeceği bir gerçektir. Mises'in sosyal ve fen bilimlerinin gelişmeleri olarak tanımladığı liberalizm söylemlerinin belirli tutarlı yönleri olsa da, ahlak felsefesi açısından çözüm önerileri eksiklikler barındırmaktadır. Mises'in bireysel gelişime ve ilerlemeye işaret ederken öne çıkardığı yararçı bir ahlak, etkin bir çalışma hayatı, maddi bir kazanç ve başarı ilkçağlardan beri övülen mutluluğa ulaştırabilir mi? Yararcılığın insanlığı sonuç odaklı bir düşünce üzerinden nasıl köleleştirildiği ortadadır. Yine bireylerin karakteri, kimliği ve kişiliğiyle birlikte natüralist düzleme indirildiği bir çağ kendi başına sorunlu görünmektedir. Bu nedenle Mises'in sosyalizme "canavar" derken, liberalizmin bireyler, toplumlar üzerinde yarattığı "canavar"lıklarını ilerleme kavramı ile gölgelemeye çalışması kabul edilemezdir. Bundan dolayı insanlığın topyekûn mücadelesinin ve arayışının evrensellik, eşitlik, özgürlük ve "ortak iyi" kavramları ile kardeşlik statüsü altında nasıl birleştirilebileceğini düşünmek gereklidir.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (2011). Eski Devlet Anlayışına Karşı Yeni Devlet Anlayışı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3 (2), 189-206. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sobiadsbd/issue/11352/335759> adresinden erişildi.
- Biber, A. E. (2008). Değişen Devlet Anlayışı, Müdahalecilik ve Piyasa Ekonomisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 56-69. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/basbed/issue/43957/174820> adresinden erişildi.
- Callahan, G. (2005). Oakeshott and Mises on Understanding Human Action. *The Independent Review Journal*, Independent Institute Press, 2(10), 231-248.
- Duhm, D. (2009). *Kapitalizmde Korku*, (S. Sölçün, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Ebeling, R. M. (2007). Ludwig von Mises: Özgürlüğün Ekonomi Politikçisi, (S. Yaman, Çev.). *Liberal Düşünce Dergisi*, 12 (45), Kış-Bahar, 115-132. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48197/609975> adresinden erişildi.
- Hobbes, T. (2013). *Leviathan*, (13. Baskı) (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Leeson, P.T. and Boettke, P. J. (2006). Was Mises Right?. *Review of Social Economy Journal*, Taylor & Francis Press, 2(64), 247-265.
- Machiavelli, N. (2010). *Prens*, (A. Tathier, Çev.). İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Mises, L. von . (1943). Socialism "versus" European Democracy. *The American Scholar Journal*, Published by The Phi Beta Kappa Society, 2(12), 220-231.
- Mises, L. von. (1944). The Treatment of "Irrationality" in the Social Sciences, *Philosophy and Phenomenological Research Journal*, 4(4), 527-546.
- Mises, L. von. (1977). A Critique of Interventionism, Alabama: Ludwig von Mises Institute Publication.
- Mises, L. von. (1983). *Nation, State, and Economy: Contributions to The Politics and History of Our Time*, (L. B. Yeager, Çev.). Originally Published Under The Institute for Humane Studies Series in Economic Theory. (Orijinal çalışma 1919 tarihinde yayımlanmıştır.)
- Mises, L. von. (1990). *Economic Freedom and Interventionism*. New York: First Published by The Foundation for Economic Education.
- Mises, L. von. (2004). *Anti Kapitalist Zihniyet*, (Y. Şahin, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Mises, L. von. (2006). *The Causes of the Economic Crisis*, (B. B. Greaves and P. L. Greaves, Çev.). Alabama: Published by Ludwig von Mises Institute.
- Mises, L. von. (2007a). *Sosyalizm*, (Y. Şahin, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Mises, L. von. (2007b). *Theory and History*. Alabama: Published by the Ludwig von Mises Institute.
- Mises, L. von. (2008). *İnsan Eylemi*, (İ. Aktar, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Mises, L. von. (2010). *Kadir-i Mutlak Devlet*, (Y. Şahin, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Mises, L. von. (2016). *Liberalizm*, (Y. Ögüt, Çev.). İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Mises, L. von. (2018). *Bürokrasi*, (A. Yayla-F. Ergin, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Rothbard, M. N. (2008). Ekonomik Krizler, İşçevrimleri, Mises ve Çağımızın Paradigması. (M. Acar, Çev.). *Liberal Düşünce Dergisi*, (51-52), 33-44. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48195/609927> adresinden erişildi.
- Rodrigues, J. (2013). The Political and Moral Economies of Neoliberalism: Mises and Hayek, *Cambridge Journal of Economics*, Oxford University Press, 5(37), 1001-1017.
- Rothbard, M. N. (1973). *The Essential von Mises*. Alabama: Published by Bramble Minibooks Lansing Michigan.
- Salerno, J. T. (1990). Ludwig von Mises as Social Rationalist, *The Review of Austrian Economics*, 4, 26-54
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*, (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Taner, A. (2013). Çağdaş Liberalizmde Yeni Yol Ayrımı: Anarko Kapitalist Liberalizme Karşı Minimal Devletçi Liberalizm. *Liberal Düşünce Dergisi*, (69-70), 227-243. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48162/609362> adresinden erişildi.

Taşkın, A. (2019). *İskoç Aydınlanması*. Ankara: Liberte Yayınları.

Extended Abstract

The aim of this article is to present the rationalist perspectives of Mises, who is a liberalist thinker, and his critiques of statism from different perspectives. In order to better understand the bases of this purpose, we have decided to present a general outline about the origin of the concept of statism in the introduction part. We formed the frame of this outline as Mises' rationalist orientation and emphasis on different aspects of statism. Then, we tried to put forward two main criticisms of Mises in order to realize our purpose in the context of statism criticisms. We based these two basic statism criticisms on socialism and interventionism.

Firstly, our aim is to explain the basics of the socialist statism model from different perspectives. According to him, the aim of the socialist statism model is to destroy private property and individual freedoms. In his point of view, while this model of statism destroys private property and freedoms, it cannot build a new understanding of freedom instead. This understanding degrades freedoms into certain commands, orders and conditionings. However, the type of person he creates has a meaning based on slogan, passive emotion, and obedience. This type of person can show a tendency to the social things, perceptions, prejudices, dogmas, and to the whole. Ultimately, individual nature of human being is sacrificed to collectivism. For Mises, because this model of statism considers the state as a sacred or worshipable instrument, individuals are chained to it. This socialist state model accepts the method of autarky or self-sufficiency that is inward rather than extrovert. However, since this method of autarky does not prioritize establishing connections with other countries, the state's market system may collapse. Therefore, this understanding of the state model should seek other lands to conquer. Accordingly, according to Mises, this state model constantly resorts to slogans and perception studies to keep its people together. In this respect, the people assume a submissive role towards the state. In the light of these points of view, Mises wants to reveal that the socialist state has a harmful structure.

Secondly, Mises begins to examine the interventionist model of statism. According to him, there is an element of constant pressure and threat on the basis of this understanding of statism. Therefore, the main purpose of this understanding is to control the economy and individuals. In his opinion, this state model may first want to get back to the historical, traditional conservative values in order to control individuals. At this point, the concept connecting the emotional states of individuals to the state best is nationalism. The concept of nationalism injects individuals with a desire for struggle and risk rather than a sense of happiness. In this respect, the concept is useful for the interventionist state model. According to Mises, although the interventionist state model basically seems to give more space to individuals, this space returns to them as threat, pressure, deterrence. In this regard, the understanding of interventionism almost captures the individual, the areas of freedom and the feeling of happiness. So, the interventionist state model contains different tragedies than socialism. Because this state model uses the dogmatic values of individuals and attributes their expression styles, virtues, behaviours and norms to the old traditional perspectives. These traditional norms have a dull attitude towards change, transformation and innovation. In a sense, this means imprisoning the truths of individuals within the dogmatic principles of the past. With these aspects, Mises considers the interventionist state model as very dangerous.

Consequently, we have tried to discuss Mises' criticism of statism from different angles or perspectives. Our main purpose is to reveal how both socialism and interventionism state models sacrifice individuals for collectivism. Because in the understanding of interventionism, while it is tried to build collectivism with repression by returning to conservative or traditional values, on the other hand, it is tried to build collectivism in an emotional sense by targeting the future in the socialist state model. In these respects, the reason why we consider both models of statism is that today's models dominate or desire to prevail in similar ways to a certain extent. In these regards, our research obviously reveals how today's individuals are exploited. Despite these statism models, Mises

proposes the understanding of liberalism. However, the proposed liberalism, unlike classical liberalism, will have renewed itself in rational aspects and adapted its possibilities to today's freedom conditions. However, while this understanding of liberalism tends to the freedom of the individual to a certain extent, it also ignores how it is exploited under capitalism. At this point, we support an understanding in which solidarity is revealed and that builds the future with the slogan of brotherhood, not "the desire for dominance".

SAĞLIK HİZMETLERİNDE KONTROL CONTROL IN HEALTHCARE SERVICES

Sümeyye Arslan Kurtuluş*

Öz

İşletmelerin devamlılığını sağlayana birtakım faktörler vardır. Çevreye uyum, verimlilik gibi faktörler bunların başında gelir. İşletmeler devamlılık için gerekli olan bu şartları yerine getiremezlerse dağılıp giderler. Yönetimin kontrol fonksiyonu sayesinde işletmelerin çevreye uyumu, verimlilik ve etkililikleri belirlenebilmekte buna gereken önlemler alınabilmektedir. Bu makale kontrol kavramı ve sağlık hizmetlerinde kontrol üzerine kavramsal bilgi sunmayı amaçlamaktadır. Kontrol işlevi yönetsel faaliyetlerin önemli bir yanını oluşturmaktadır. Yönetimin beş temel fonksiyonundan biri olan kontrol işlevi ile işletmeler performanslarını belirleyebilmekte, faaliyetlerinin yasa ve yönetmeliklere uygunluğunu tespit edebilmekte ve ayrıca çeşitli düzeltici önlemler alabilmektedirler. Sağlık hizmetlerinde amaç ve hedeflere uygun faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, yürütülen faaliyetlerin değerlendirilmesi ve bu kapsamda gerekli önlemlerin alınabilmesi açısından kontrol işlevinin etkili bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Sağlık hizmetlerinde yaşanabilecek herhangi bir aksaklık veya hatanın bedeli kimi zaman ölümlere kadar gidebilen istenmeyen sonuçlar doğuracağından her bir işlem ve sürecin denetlenmesinin önemi büyüktür. Kontrol işlevi sayesinde işletmeler hem hesap verilebilirlik ilkesi çerçevesince hareket edebilmekte hem de kendilerini geliştirmek için fırsat yaratabilmektedirler.

Anahtar Kelimeler: *Kontrol, Denetleme, Sağlıkta Kontrol.*

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, İstanbul/Türkiye, sumeyye.kurtulus@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4782-5061.

Abstract

This paper aims to provide conceptual information on the construct of control and control in healthcare services. The control function constitutes an important aspect of managerial activities. With the control function, which is one of the five basic functions of management, firms can determine their performance, the compliance of their activities with laws and regulations, and also take various corrective measures. The control function in healthcare services must be performed effectively in order to carry out activities in accordance with the aims and objectives, to evaluate the activities and to take the necessary measures in this context. Since the cost of any malfunction or error in health services will sometimes lead to undesirable consequences, which can lead to death, it is very important to audit every single process. Thanks to the control function, businesses can both act within the framework of the principle of accountability and create opportunities to improve themselves.

Keywords: *Control, Audit, Control in Healthcare Services.*

Giriş

Yönetimin beş temel fonksiyonlarından biri olan kontrol fonksiyonu işletmelerin performansını değerlendirmek, buna göre önlem almak ve planlama yapmak açısından oldukça önemlidir. Kontrol işlevi ile işletmelerin mevcut performansı faaliyetlerinin yasalara ve yönetmeliklere uygun olup olmadığı tespit edilir. Ayrıca işletmenin planladığı hedeflerini ne ölçüde gerçekleştirip gerçekleştirmediği de kontrol işlevi sayesinde mümkün olur. Durum ancak belirlenebildikten sonra önleme faaliyetleri ve düzeltici tedbirler alınabilir. Bu açıdan kontrol işlevi dinamik bir süreci ifade eder. Öncelikli olarak işletmede plan, program, amaç ve hedeflerinin belirlenmesi, buna göre yürütülen faaliyetlerin ne ölçüde gerçekleşip gerçekleşmediğinin kontrol edilmesi gerekir. Kontrol işlevi ile planlama, örgütlenme, yöneltme ve koordinasyon fonksiyonları arasında sürekli bir geri bilgi akışı sağlanmaktadır.

Tüm örgütlerde olduğu gibi sağlık alanında faaliyet gösteren örgütlerde de şüphesiz kontrol önemli bir işlevdir. Hatta doğası gereği sağlığın kendine has birtakım özellikleri kontrol işlevinin önemini daha artırmaktadır. Sağlık ile ilgili kararlar ölüm ve hayatta kalmayı içerdiğinden buralarda meydana gelebilecek herhangi bir hata, olumsuzluk veya aksaklığın da istenmeyen sonuçları olabilir. Bu yüzden sağlık hizmetlerinin her aşamasında kontrole ihtiyacı vardır. Sağlıklı yaşamın bir hak olduğunu düşündüğümüzde sağlıklı ve mutlu bir çevrede yaşamak için sağlık hizmetlerinin yüksek kaliteli olması gerekir. Sağlık hizmeti ve bu hizmeti verenlerin denetimi yönetimin bir ögesidir. Sağlık hizmetlerinin ikinci bir kalitesi bulunmadığından dolayı sağlık hizmetlerinin kontrolü de ayrıca bir önem arz etmektedir (Say, 2013).

Bu makale kontrol kavramı ve sağlık hizmetlerinde kontrol üzerine kavramsal bilgi sunmayı amaçlamaktadır. Buna göre makalenin geri kalan kısmı şu şekilde organize edilmiştir: Kontrolün amaçları, kontrol ilke ve özellikleri, kontrol çeşitleri, sağlık hizmetlerinde kontrol uygulamaları ve mekanizmaları.

Kontrol Nedir?

Kontrol sözcüğü dilimize Fransızca'dan gelip yerleşmiştir. Fransızca *contrôle* olan sözcüğün dilimizdeki karşılığı "denetim"dir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre kontrol yani denetleme "Bir şeyin gerçeğe ve aslına uygunluğuna bakma." olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2021). Verimlilik terimleri sözlüğü'ne göre ise "Hedeflenen bir amaca varılıp varılmadığını ya da hangi ölçüde varılmış olduğunu inceleyerek sorunları ortaya koyan ve sorunu oluşturan nedenlerin ortadan kaldırılması amacıyla yöntem geliştiren ya da var olan prosedürü uygulayarak onu istenilen yöne yöneltmeyi sağlayan bir yöntem, bir davranış." olarak ifade edilmiştir (Say, 2013). Kontrol ile aynı veya benzer alman taşıyan pek çok kelime vardır. Denetim, murakabe, teftiş, soruşturma, araştırma, kovuşturma, inceleme bunlardan bir kaçıdır.

Kontrol sözcüğünün pek çok açıdan farklı tanımlamaları yapılmıştır. Mucuk (2011)'e göre kontrol "Olması gerekenle olanın karşılaştırılması, aradaki olumsuz farkların belirlenerek düzeltici tedbirlerin alınması." olarak ifade edilmiştir. Kontrol, belirlenen amaç ve hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını ulaşıldı ise ne ölçüde ulaşıldığını belirlemeye yarayan bir yöntemdir. Başka bir tanıma göre kontrol; "Yasal, bilimsel, düşünsel yöntemlerle önceden belirlenen standartlardan hareket edilerek işlemlerin ve mevcut uygulamaların bu standartlara uygunluğunun araştırılması, uyumsuzlukların belirlenmesi, giderilmesi ve gelecekte de bu tür risklerin ortaya çıkmaması için yapılan risk ve sistem bazlı proaktif incelemeler." olarak ifade edilmiştir (vergidosyasi.com, 2017).

Kontrol kelimesinin batı dillerindeki karşılığı Latince'de dinleme anlamına gelen *audit* kelimesidir. Hukuki anlamda denetleme ise "Gerek devlete bağlı gerekse özel hukuk hükümlerine kurulmuş işletmelerin kamu yararı noktasından kanun, genelge ve tebliğ hükümlerine göre çalışıp çalışmadıklarının incelenmesi." olarak tanımlanmıştır (Gürkan, 2009; akt: Say, 2013). Dolayısıyla denetim kavramı anayasaya da yansiyarak Türkiye Cumhuriyeti anayasası 125. Maddesi olan "İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır." ifadesi ile yargısal denetim ve 160. Maddesi olan "Sayıştay, merkezi yönetim bütçesi kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumlarının bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevlidir." ifadesi ile Sayıştay denetimi ile düzenlenmiştir (Bozkurt, 2013).

İşletme yönetimi açısından kontrol "Amaç ve hedeflere ulaşmada elde dilen gelişmeleri ölçme ve istenmeyen sonuçlar doğduğunda sapmaları düzeltme sürecidir." (Tengilimoğlu vd, 2012). Kontrol işlev olarak yönetimin beş temel fonksiyonlarından en sonuncusudur. Kontrol fonksiyonu planlama, örgütleme, yöneltme ve koordinasyon fonksiyonlarından sonra gelmekle beraber tüm bu aşamalardaki performansın belirlenmesinde ve düzeltici önlemlerin alınmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Yönetim fonksiyonları açısından her ne kadar en sonda yer alsada aslında tüm süreçlerde kontrol işlevinden yararlanılmaktadır. Bir

işletmenin faaliyetlerini kontrol edebilmesi için öncelikle amaç ve hedeflerini belirlemesi ve bunlara yönelik olarak planlar, programlar, politikalar ve stratejiler geliştirilmesi gerekir. Buradaki plan ve programlarda, politika ve stratejilerde yer alan ilkeler ile gerçekleşen faaliyetlerin karşılaştırılması yine kontrol işlevi sayesinde olabilmektedir. Yine benzer şekilde işletme örgütlenme fonksiyonu ile planlamada belirlenen faaliyetlerin netleştirilmesi için işleri yapacak kişiler ve bu kişiler arasındaki iletişimi belirleyecek işletme yapısı kurulacaktır. Bu kapsamda işletmenin amaç ve hedeflerine ulaşmasını sağlayacak yetki ve sorumlulukların uygun dağıtılıp dağıtılmadığı kontrol işlevi sayesinde tespit edilebilecektir.

Bu açıdan yönetimin her aşamasında kontrol işlevinin kullanılmasına ihtiyaç vardır. Kontrol fonksiyonu işletmelerde yeni strateji ve politikaların ve hatta yeni yönetim felsefelerinin belirlenebilmesinde hem yönetim sürecine geribildirim sunan hem de örgüt yapısının dinamik hale gelmesine katkı sağlayan önemli bir araçtır (Bozkurt, 2013).

Kontrolün Amaçları

Kontrol işletmelerin hedeflerine ulaşmasında performanslarının verimlilik ve etkinliklerinin değerlendirilmesine olanak sağlar. Böylece gerçekleştirilen faaliyetler ve hedeflerin bir karşılaştırılması yapılır ve işletmenin hedefine daha doğru bir şekilde yönelmesini sağlar (Doğan, 2015). Kontrol hedefe giden yoldaki aksaklıkları, bozuklukları tespit ettiğinden, bu aksamaların tekrar oluşmasının önüne geçmektedir. Bu açıdan her işletmede iyi işleyen bir kontrol sisteminin olması oldukça önemlidir. Kontrol işlevi sayesinde ürünlerin ve hizmetlerin kalitesi artmakta performans süreci doğru ve sürekli olarak ilerleyebilmektedir (Doğan, 2015). Kontrol ile tespit edilen performans işletme yönetimince istenilen düzeyde ise çalışmalar aynen sürdürülür ve mevcut işletme performansı aşmaya çalışılır. Fakat performans beklenen düzeyin altında ise buna neden olan sorunun kaynağı araştırılır ve önlemler alınır (Tengilimoğlu vd, 2012). Kontrol sayesinde sürecin verimliliği ve etkinliği bu sayede de işletme performansı artmaktadır (Doğan, 2015). Kontrol işlevinin amaçları aşağıdaki gibi açıklanabilir:

Düzeltilme: Kontrol kavramının tanımından da anlaşılacağı üzere, faaliyetlerin aksayan, eksilen yönlerinin belirlenmesi temelde önlemeye yönelik harekete geçmeyi içerir.

Verimlilik ve Etkinliğin Sağlanması: Kontrol, verimlilik ve etkinlik kavramları birbirleri üzerinde etkisi olan bağlantılı kavramlardır. Bir işletmede iyi bir kontrol sistemi sayesinde verimlilik ve etkinlik sağlanabilir (Aslan, 2002; akt.; Say, 2013).

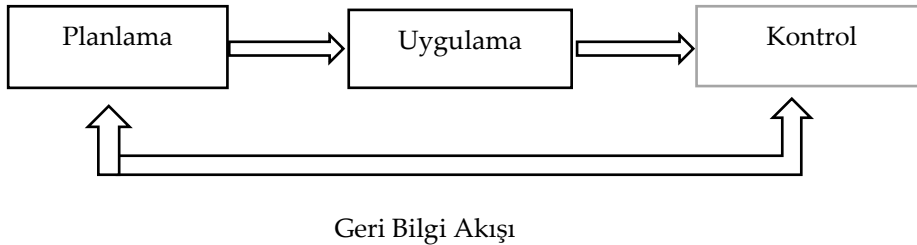
Hesap Verilebilirlik: İşletmelerin faaliyetlerini hukuk düzenine göre yapıp yapmadıklarını açıkladıkları bilgilerin doğru ve güvenilir olup olmadığını belirlemek ve kişilere, toplumlara, diğer kuruluşlara ve devlete hesap verme yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için bağımsız kişi veya kurumlarca denetlenmeleri gerekir (Gürkan, 2009, akt.; Say, 2013). Kontrol sürecinde faaliyetlerin yürütülmesinden sorumlu olan kişi hesap vermeli yürüttüğü süreçlere ilişkin soruları cevaplamalıdır (Çınar, 2015).

Önleme: İşletmenin faaliyetlerinde meydana gelen aksamalar ya da olumsuzluklar kontrol sayesinde önlenmektedir. Kontrol konusunu oluşturan faaliyetler kişi ya da kuruma zarar veriyorsa bunların kontrol sonucunda düzeltilmesi gerekmektedir (Atay, 1999, akt.; Doğan, 2015). Bu kapsamda denetçilere büyük rol düşmektedir.

Reform: Kontrol sayesinde işletmenin aksayan faaliyetleri tespit edildiğinden bu aksamalar ya da olumsuzlukların giderilmesi yönünde yeni fikir, yöntem ve araçların kullanılması gerekebilmektedir (Atay, 1999, akt.; Doğan, 2015). Bu açıdan kontrol işlevi kurumları bir değişim mühendisliği sürecine de itmekte ve işletme faaliyetlerine ilişkin reformlar gündeme gelebilmektedir. Böylece olumsuzluklar sürekli olarak tespit edilip çözüm arayışına gidildikçe işletmeler aynı zamanda değişen çevre koşullarına ilişkin adaptasyon mekanizmalarını da daha etkin kullanabileceklerdir.

Geri Besleme: Kontrol mevcut durum ile olması gerekeni karşılaştırdığından bir geri besleme (feedback) mekanizmasına ihtiyaç duyar (Say, 2013). Çünkü işletme faaliyetlerine ilişkin sonuçlar değerlendirilip karar vericilere iletilmekte, karar vericiler ise faaliyetlere ilişkin ne tür düzenleyici önlemler alınması gerektiğini bu geri besleme mekanizması sayesinde gerçekleştirebilirler (Say, 2013). Şekil-1 kontrolün nasıl bir geri besleme temelinde çalıştığını göstermektedir:

Şekil 1. Kontrol ve Geri bilgi akışı (Mucuk, 2011)

Eşgüdüm Sağlama: Bir işletmenin herhangi bir bölümündeki süreç veya faaliyetlere ilişkin aksamalar, işletmedeki diğer süreç veya faaliyetleri de etkileyecektir (Atay, 1999, akt.; Doğan, 2015). İşletmeyi bir sistem, faaliyetlerini de alt sistem olarak düşündüğümüzde sistemin doğru işleyebilmesi için alt sistemlerin birbirleriyle ahenkli bir şekilde çalışması gerekir. İşletme faaliyetleri arasındaki bu eşgüdümün sağlanmasında kontrolün büyük önemi vardır.

Kontrolün İlke ve Özellikleri

Kontrol işlevinin birtakım ihtiyaçlara cevap verebilmesi için belli mahiyette olması gerekir. Başka bir ifadeyle kontrol işlevinin etkili olabilmesi bazı niteliklere sahip olması gerekir. Bunlar aşağıdaki gibi özetlenmiştir (Bozkurt, 2013; Doğan, 2015):

- Kontrolün amaç ve hedefleri net bir şekilde belirlenmelidir.

- Güvenilir ve geçerli bir kontrol sistemi olmalıdır. Gelişigüzel değerlendirmelere ya da keyfi olarak belirlenmiş kriterlere göre yapılan kontrol işlevi doğru değildir.
- Kontrol stratejik olmalı, stratejik alanlara odaklanmalıdır.
- Kontrol bağımsız olmalıdır. Denetleyen kişi ya da kuruluş, kontrol faaliyetini gerçekleştirirken, bağlı olduğu kurum adına bağımsız olmalıdır. Hakeza dış denetimlerde (Sayıştay gibi) bağımsızlık zorunludur.
- Kontrol işlevi ekonomik olmalıdır. Maliyeti, faydasından büyük olmamalıdır.
- Kontrol işlevi esnek olmalıdır. Alternatif çözüm önerilerini bünyesinde barındırmalıdır.
- Kontrol işlevi nesnel olacak şekilde yürütülmelidir. Denetim yapan kişi ya da kuruluş, görevini yerine getirirken taraf tutmamalı, rasyonel davranmalı ve dış etkilerinde altında kalmamalıdır.
- Kontrol faaliyeti ve kontrolde kullanılan araç ve yöntemler hukuk kurallarına uygun olmalıdır.
- Kontrol işlevi dürüst bir şekilde yerine getirilmelidir. Denetçi herhangi bir faaliyete ilişkin normalden sapmaları kasti olarak belirlediği için görevin yerine getirilmesi hususunda mesleki olarak da dürüst olmalıdır.
- Kontrol işlevi bir süreci ifade eder. Kontrol süreci planlama, programlama, diğer yönetsel işlerin takip edilmesi ile başlayan; işletme faaliyetlerine ilişkin bilgi ve kanıtların toplanması ve değerlendirilmesi sonucu bir karara varılması ve tüm bunların raporlanmasıyla sona eren dinamik bir süreçtir.
- Kontrol süreci ve hazırlanan raporlar süre açısından uygun olmalıdır. İşletme faaliyetlerini denetleyecek optimumum süreyi barındırmasının yanında, mümkün olan kısa sürede denetim süreci tamamlanmalıdır.
- Kontrol süreci ve hazırlanan raporlar anlaşılır olmalıdır. Denetim sürecinin bir çıktısı olan raporların anlaşılır olması karar vericilerin çözüm önerilerini hayata geçirmesinde oldukça önemlidir.
- Kontrol yapıcı olmalı, sadece aksamaları veya hataları tespit etmek yerine sorunların kaynağını da analiz etmelidir. Bu sayede ancak düzeltici önlemler alınabilir.

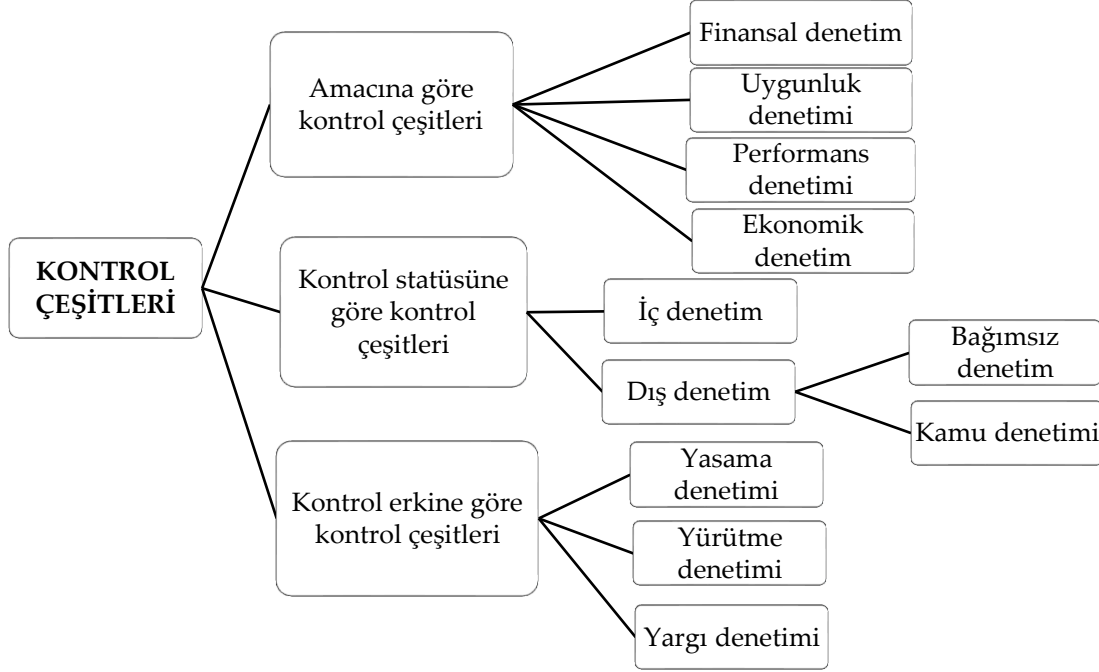
Kontrol Çeşitleri

Kontrol çeşitli şekillerde sınıflandırılabilmektedir. Bu anlamda üç tür kontrolden söz etmek mümkündür. Kontrol faaliyet alanı ve amacına göre finansal denetim, uygunluk denetimi, performans denetimi ve ekonomik denetim olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Kontrol statüsüne göre iç ve dış denetim olmak üzere ikiye ayrılmakta; dış denetim ise

bağımsız denetim ve kamu denetimi olmak üzere kendi arasında ikiye ayrılmaktadır. Kontrolün gerçekleştirildiği erk bakımından ise yasama, yürütme ve yargı denetimi olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Şekil 2’de gösterilen bu kontrol türlerini tek tek inceleyelim:

Şekil 2. Kontrol Çeşitleri

(Say, 2013; Doğan, 2015’ten derlenerek hazırlanmıştır)

Amacına göre kontrol çeşitleri

Finansal Denetim: Finansal denetim diğer bir adıyla mali tabloların denetimi bir işletmenin bir yıllık faaliyetlerine ilişkin mali tablo ve raporların önceden belirlenmiş kriterlere göre incelenmesi ve bunların güvenilirliği ve doğruluğu hakkında görüş bildirilmesi sürecidir (Say, 2013; Sayıştay). Finansal denetimin konusunu mali işlemler, kamu ve özel işletmelere ilişkin hesaplar ve raporlar oluşturmaktadır (Doğan, 2015).

Uygunluk Denetimi: İşletme yönetimi tarafından konulan kurallar ve işletme politikaları (Say, 2013) ile işletmelerin gelir, gider ve mallarına ilişkin hesap ve faaliyetlerinin kanunlara ve diğer hukuki düzenlemelere uygun olup olmadığının kontrol edilmesidir (Sayıştay). Kamu yönetimi açısından uygunluk denetimi devlet işlerinin belirlenen kural ve prosedürlere göre yerine getirilip getirilmediğinin kontrol edilmesini içermektedir (Doğan, 2015). Bu kontrol türü iç ve dış denetçiler ile kamu denetçileri tarafından yürütülmektedir (Say, 2013).

Performans Denetimi: Performans denetimi, faaliyet denetimi ya da yönetim denetimi olarak da adlandırılmaktadır ve genellikle finansal ve uygunluk denetiminden daha güçlü bir denetim türü olarak görülmektedir (Say, 2013). Yüksek denetim kurumları Uluslararası Örgütü (The International Organisation of Supreme Audit Institutions -INTOSAI) 1997 Lima

Deklerasyonu ile performans denetimi kavramını tanıtmıştır. INTOSAI performans denetimini şu şekilde tanımlamaktadır: “Performans denetimi, kamu yönetiminin performansını, ekonomisini, verimliliğini ve etkinliğini incelemeye yöneliktir. Performans denetimi yalnızca belirli mali işlemleri değil, aynı zamanda hem kurumsal hem de idari sistemler dahil olmak üzere tüm hükümet faaliyetlerini kapsar.” Performans denetimi paranın değeri yani value for money dediğimiz kavramla eş anlamlı olarak algılanabilmektedir. Buna göre performans denetimi verimlilik, etkinlik ve ekonomiklik ilkeleri ile yürütülmektedir. Ancak performans denetimi ekonomiden politikaya kadar her şeyi içerdiğinden ötürü kavramın daha genişletilmesi gerektiği görüşleri yer almaktadır. Böylelikle hesap verilebilirlik ve uyum gibi kavramların da performans denetimine dahil edilebileceği ileri sürülmüştür (Grönlund vd., 2011). Performans denetimi bir işletmenin amaçlarına ulaşip ulaşmadığını, ekonomik olarak işleyip işlemediğini, kurallarına, mevzuatına ve politikalarına uyup uymadığını inceleyen ve ve karar vericilere tavsiyelerde bulunan bir denetimdir (Say, 2013).

Ekonomik Denetim: Mali denetim uygunluk denetimi ve performans denetiminin bir arada yürütüldüğü denetim çeşididir. Ekonomik denetim ile işletme faaliyetlerinin yasa ve kurallara uygun yapıp yapılmadığı, finansal tabloların genel kabul görmüş muhasebe standartları ve mali mevzuata uygun olup olmadığı, ayrıca işletme kaynaklarının verimlilik, etkinlik ve ekonomiklik kriterlerine göre kullanılıp kullanılmadığı incelenir (Say, 2013).

Kontrol statüsüne göre kontrol çeşitleri

İç Kontrol: Her işletmenin bir kuruluş amacı ve varoluş nedeni vardır. İşletmeler faaliyetlerini amaçları yönünde yürütülmek için bazı sistemlerden faydalanırlar. Bu sistemler sayesinde işletmeler faaliyetlerinin sonuçlarını görebilir buna göre önlemlerini alabilirler. Bu sistemlerden biri iç kontrol sistemidir (Dursun ve Akın ,2019). İç kontrolde amaç, büyüklük ve yapı bakımından farklılık gösteren işletmelerde işletme içindeki veya dışındaki kişiler tarafından çeşitli yasal ve kültürel ortamlarda gerçekleştirilen bir denetim türüdür (Fadzil vd., 2005). Bir işletmenin amaç ve hedeflerini gerçekleştirmesinde kullanılan her türlü kontrol yöntem ve faaliyetlerin toplamı olarak da ifade edilebilir. Bu anlamda işletme faaliyetlerinin mevzuata uygunluğu ile ilgili, ayrıca işletmeye tahsis edilen kaynakların nasıl kullanıldığı ile ilgili zamanlı, düzenli ve güvenilir bilgi üreten, işletme varlıklarının korunması, hile, yolsuzluk gibi durumların önlenmesi konusunda makul güvence sağlayan bir denetim türüdür (Doğan, 2015).

1980’li yılların başlarında Amerika Birleşik Devletleri’nde yayınlanan hileli finansal rapor sayısındaki artış nedeniyle Hileli Finansal Raporlama Komisyonu iç kontrol sisteminin yeniden düzenlenmesi gerektiğini vurgulamış ve bu amaçla Sponsor Organizasyonlar Komitesi (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission-COSO) oluşturmuşlardır. COSO yapmış olduğu çalışmalar sonucunda iç kontrolü şöyle tanımlamıştır: “İç kontrol, faaliyet etkinliği ve verimliliği, finansal raporlamanın güvenilirliği ve yasa ve düzenlemelere uyum sağlama konularındaki amaçları elde etmede uygun güveni sağlamak için düzenlenmiş, bir işletmenin yönetim kurulu, yönetici ve diğer personeli

tarafından etkilenen bir süreçtir.” (Kertiş, 2005). İç kontrol sistemin bir takım özel ve genel amaçları vardır. Özel amaçlar iç kontrolün kendisini oluşturan temel hedefine göre şekillenmektedir. Genel amaçlar ise ister kar amacı gütsün isterse gütmesin tüm örgütler için Amerika Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Enstitüsü birinci standardına göre (SAS No:1) belirlenmiştir. İç kontrol sisteminin genel amaçları şu şekildedir:

- İşletmenin varlıklarını korumak,
- Muhasebe verilerinin doğruluğunu sağlamak,
- Faaliyetlerin yasa ve yönetmeliklere uygun olmasını sağlamak,
- Faaliyetlerin etkinliğini sağlamaktır.

İç kontrol bir sistem ve süreçler bütünü halinde ortaya çıkmış bir yapıdır ve ülkeler tarafından iç kontrol ile ilgili çeşitli modeller benimsenmiştir. Türkiye’de hem kamu hem de özel sektördeki iç kontrol uygulamalarında standart model olarak COSO modeli baz alınmaktadır (İç Kontrol Enstitüsü-Türkiye). COSO modeline göre iç kontrol çeşitli unsurlardan oluşmaktadır. Bunlar kontrol ortamı, risk değerlendirmesi, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim ve izlemedir (İç Kontrol Enstitüsü-Türkiye). Bu unsurların her birinin iç kontrol mekanizması üzerindeki rolü büyüktür. Bu unsurlar Şekil-3’te gösterilmiş ve unsurların ne ifade ettiği aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

Kontrol Ortamı: Kontrol ortamı iç kontrol yapısı ile ilgili işletme yönetimi ve çalışanlarının tavır ve davranışları, organizasyonel yapı, yetki ve sorumlulukların işletme içinde nasıl dağıtıldığına ilişkin politikalar, kurallar ve yöntemlerden oluşmaktadır (Doğan, 2015).

Risk Değerlendirmesi: Risk değerlendirme temelde potansiyel hataların belirlenmesi ve bunların ortaya çıkarılması suretiyle önlemek için gereken yöntem, kural ve prosedürlerdir. Her işletme çeşitli risklerle karşı karşıyadır. Kurumlar etkin bir iç kontrol sistemi kurmadan önce, risk değerlendirmesi yapmalıdır. Diğer bir ifadeyle işletmenin karşı karşıya olduğu riskler ve bunların önem derecesi belirlenmelidir. Daha sonra etkin bir kontrol sistemi ile bu riskleri azaltmaya çalışmalıdır (Doğan, 2015)

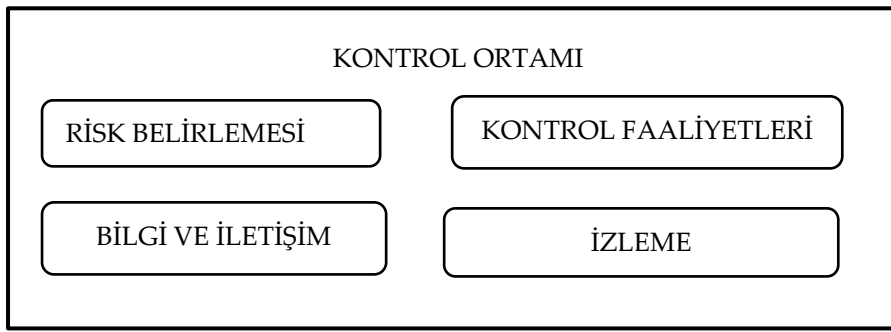
Kontrol Faaliyetleri: Bir önceki aşama olan risk değerlendirmesi ile risk türleri ve bunların önem derecesi belirlenmiştir. Kontrol faaliyetleri aşamasında, işletmenin karşı karşıya çeşitli riskler için alınacak gerekli önlemler işletmenin yürüttüğü çeşitli faaliyetler ile belirlenebilmektedir. Başka bir ifadeyle kontrol faaliyetleri yöneticinin emir ve talimatlarının uygulanmasını kapsayan kural ve prosedürlerdir (Doğan, 2015)

Bilgi ve İletişim: Etkin bir iç kontrol sistemi için örgütün yatay ve dikey hiyerarşi içerisindeki bilgi akışı ve iletişimin sağlanması gerekir. Dikey hiyerarşi içerisindeki bilgi akışı, yukarıdan aşağı veya aşağıdan yukarı şeklinde gerçekleşmektedir. Aşağıdan yukarıya doğru bir bilgi akışı astların üstlerine yürüttükleri faaliyet sonuçları ile ilgili bilgi verme sürecini

kapsarken yukarıdan aşağıya bilgi akışı, üstlerin astlarına emir ve talimat verme veya yönlendirme ile ilgili süreçlerini kapsamaktadır (Dursun ve Akın, 2019).

İzleme: İşletmelerin zamanla karşı karşıya oldukları riskler değişebilir. Özellikle dış çevre koşullarına ilişkin faktörlerin sayısı ve değişimin hızı yüksekse bu tarz dinamik bir ortamda işletmeler hedeflerini de değiştirebilmektedir. Değişen risklere mevcut kontrol politikaları ile yaklaşmak doğru olmayacaktır. Yeni riskleri bertaraf etmeye yönelik yeni kontrol prosedürleri geliştirip uygulamak gerekir. Risklere yönelik olarak uygulanan kontrol prosedürlerinin etkin olup olmadığı, değişimlere ayak uydurup uydurmadığı ise izleme faaliyetleri ile belirlenebilmektedir (Dursun ve Akın, 2019).

Şekil 3. İç Kontrolün Unsurları (Kiracı, 2003)

Dış Denetim: İşletme yönetimleri faaliyetlerini iç ilişki ve süreçlerini ve bunların denetimini gerçekleştirdiği gibi işletme dışında faaliyet gösteren dış ilişki ve dinamikler de bu sürece dahil olabilmektedir. Dolayısıyla işletmeler tam manasıyla bağımsız değildirler. Dış denetim, bir işletmenin kendisi dışında başka bir kuruluş tarafından denetlenmesini ifade eder. Dış denetimin amacı işletme faaliyet ve mali raporlarının yasa ve yönetmeliklere uygunluğunu bağımsız bir şekilde değerlendirmektir. Bu amaçla denetleyen kişi görüş bildirir. Denetleyen kişinin denetlenen işletme ile hiçbir şekilde ilişkisi bulunmamaktadır (Doğan, 2015). Denetim faaliyeti bağımsız ve farklı bir tüzel kişiliğe sahip bir denetim organı, grubu veya kişisi tarafından gerçekleştirilebilir (Say, 2013). Dış denetim bağımsız denetim ve kamu denetimi olmak üzere ikiye ayrılır:

- **Bağımsız Denetim:** Kendi adına veya bir denetim kurumuna bağlı olarak faaliyet gösteren denetçiler tarafından işletmenin talebi üzerine ve bir sözleşme çerçevesince işletmenin finansal tablo ve bilgilerinin denetimi ile uygunluk ve performans denetiminin yapılmasıdır (Say, 2013). Bağımsız denetim ile işletmelerin mali tablo ve raporlarının Uluslararası Muhasebe Standartlarına uygunluğunun denetlenmesi amaçlanmaktadır. Bu şekilde tablo ve raporlar standartlaştırılacak ve tablo ve raporların anlaşılabilirliği artmış olacaktır. Bağımsız denetim yapacak şirketleri belirleme yetkisi Bakanlar kurulundadır ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanununun hükümlerine göre yapılmaktadır (Ateş) Buna göre denetçiler kar amaçlı ve kar amaçsız işletmelere, kamu kurum ve kuruluşlarına hizmet verebilirler. Bağımsız denetçiler faaliyetlerinde bağımsız olarak çalışırlar ve faaliyetleri karşılığında hizmet sunduğu kişi ve kuruluşlardan ücret alırlar (Say, 2013).

- **Kamu Denetimi:** Kamu denetimi “Görev yetkilerini yasalardan alan ve kamu adına kamu ihtiyaçlarına cevap vermek üzere denetim yapan kişilerce gerçekleştirilen finansal, uygunluk ve performans denetimlerini ifade etmektedir.” (Ataman, 2010). Kamu denetimi ile özel sektörde faaliyet gösteren işletmeler ile kamu kurum ve kuruluşları, kamu tarafından görevlendirilmiş kişilerce incelemektedir (Doğan, 2015). Türkiye’de pek çok açıdan farklılık gösteren birçok denetim kurumu vardır. Kamu denetim kurumları arasında Hazine ve Maliye Bakanlığı’na bağlı pek çok birim ve ilgili kuruluş bulunmaktadır. Bunlar arasında (Hazine ve Maliye Bakanlığı);
- Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu,
- Gelir İdaresi Başkanlığı,
- İç denetim Koordinasyon Kurulu,
- Devlet Muhasebesi Standartları Kurulu başta gelmektedir.

Ayrıca 2012 yılında 6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile kurulan “Kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikayet mekanizması oluşturmak suretiyle idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak.” amacıyla kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu da Türkiye’de bu anlamda denetim faaliyeti yürüten başka bir kurumdur (Duran, 2021).

Kontrol erkine kontrol çeşitleri

Yasama Denetimi: Kanun yapma yetkisine sahip yasama organı (Türkiye büyük Millet Meclisi) tarafından yapılan denetimdir. Meclis yetkilerini çeşitli organlar ve mercilere dağıtmakta, daha sonra bu yetkilerin ne derece uygulandığını denetlemektedir (Doğan, 2015). Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kamu denetimi açısından önemli yetkileri şöyledir: “Kanun koymak değiştirmek ve kaldırmak, Bakanlar Kurulu ve Bakanları denetlemek, bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmektir.” Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi “Soru, gensoru, meclis araştırması, genel görüşme, meclis soruşturması.” gibi kendi denetim araçları yoluyla denetleme yetkisine sahiptir (Usta, 2014).

Yürütme Denetimi: Anayasanın 101. maddesinde devletin yürütme organı Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve Bakanlıklardır. Bu organlar devletin aynı zamanda üst düzey yönetimini oluşturmaktadır. Bunlar tarafından bizzat veya bağlı denetim kuruluşları aracılığıyla kamu kurum ve kuruluşlarının denetlenmektedir (Usta, 2014). Bu denetim türü üst denetim, yüksek denetim (Say, 2013) veya idari denetim olarak da adlandırılmaktadır (Doğan, 2015).

Yargı Denetimi: Yargı denetimi ülkenin bir hukuk devleti olduğunun göstergesidir. Hukuk devleti olmanın zorunlu bir sonucu olarak, yönetim ve yönetilenler arasındaki ayrılık veya uyuşmazlıkların yargı organları yoluyla denetlenmesi gerekir. Türkiye’deki yargı

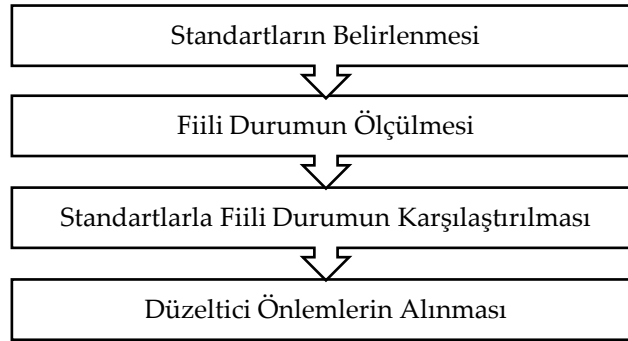

organları Anayasa mahkemesi, adli ve yönetsel yargı organlarıdır (Danıştay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi) (Usta, 2014).

Kontrol Sürecinin Aşamaları

Kontrol işlevinin birbirini izleyen aşama veya unsurlardan oluşan bir süreç olduğundan bahsetmiştik (Bakınız Şekil 1). Kontrol sürecinin aşamalarının nelerden oluştuğunu incelemek, bu süreçte yürütülen faaliyetleri daha iyi anlamak adına faydalı olacaktır. Kontrol sürecinin aşamaları (Mucuk, 2011) Şekil 4'te gösterildiği gibidir:

Şekil 4. Kontrol sürecinin aşamaları

Kontrol sürecinin bu aşamaları aşağıdaki açıklanabilir (Mucuk, 2011):

Standartların Belirlenmesi: Kontrol işlevinin temelde olması gerekenle mevcut durumunun bir karşılaştırmasını içerdiğinden öncelikle ulaşılmak istenen hedeflerin belirlenmesi gerekmektedir. Hedeflerin belirlenmesi, aynı zamanda kontrol süreci için kullanılacak standartların belirlenmesidir. Çok çeşitli şekillerde kontrol standartları belirlenebilir. Fiziksel standartlar, maliyet standartları bunlardan bir kaçıdır. Fiziksel standartlara örnek olarak birim zamanda üretim miktarı veya işgücü; maliyet standartlarına örnek olarak ise mamul üretimi için gerekli maliyet unsurları olabilir.

Fiili Durumun Ölçülmesi: Diğer bir ifadeyle gerçekleşen durumun ölçümüdür. Fiili durumun kontrolün amacı ve niteliğine göre analiz, gözlem, yorum gibi farklı yöntemlerle saptanabilir.

Standartlarla Fiili Durumun Karşılaştırılması: Üçüncü aşamada standartlarla, gerçekleşen durum karşılaştırılır. Aralarındaki farklılıklar veya sapmalar değerlendirilir. Bu şekilde farklılıkların kaynağına inmeye çalışılır.

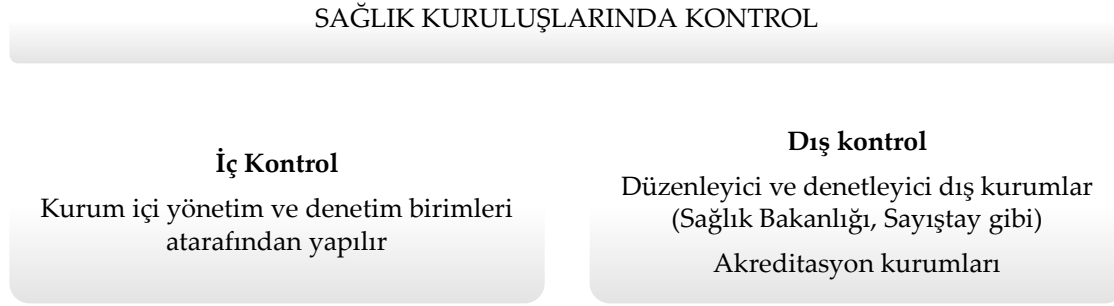
Düzeltici Önlemlerin Alınması: Bu aşamada standartlarla gerçekleşen durum arasındaki farkın niteliği, büyüklüğü, kaynağına ilişkin konulara netlik kazandırılmaya çalışılır. Düzeltici önlemlerin etkin bir şekilde alınabilmesi için farkın nedeni ve kaynağının iyi tespit edilmesi gerekir. Düzeltici önlemlerin etkin olabilmesi kadar verimli olması da oldukça önemlidir. En kısa sürede en az emek ve maliyetle alınmış önlem verimli bir önlemdir.

Sağlık Hizmetlerinde Kontrol

Kontrol işlevinin sağlık hizmetlerinde büyük önemi vardır. Sağlık hizmetleri çoğunlukla hayatta kalma ve ölüm arasındaki kararları içerdiğinden meydana gelebilecek hata veya aksaklıklar da kötü sonuçlar doğurabilir. Bunun için sağlık sektöründe her aşamada kontrol işlevinin yürütülmesi gereklidir.

Sağlık kuruluşlarında kontrol işlevinin üç şekilde yapıldığı söylenebilir. Şekil-5 sağlık kuruluşlarında kontrol çeşitlerini göstermektedir:

Şekil 5. Sağlık Kuruluşlarında Kontrol
(Tengilimoğlu vd., 2012)

Sağlık Kuruluşlarında İç Kontrol

Sağlık kuruluşlarında iç kontrol hastanelerin yürüttükleri faaliyetlerini yine kendi denetim mekanizması ve standartlarına göre kontrol etmesi sürecini ifade etmektedir (Tengilimoğlu vd., 2012). Yukarıda iç kontrol tanımı ve kapsamı bahsedildiği üzere hastaneler açısından iç kontrol hastanelerin hedeflerine ulaşmasında makul güvence sağlayarak kurum yönetimi ve çalışanları tarafından gerçekleştirilen bir kontrol sürecini ifade etmektedir (Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 58. Maddesine göre iç kontrol; idarenin amaçlarına, belirlenmiş politikalara ve mevzuata uygun olarak faaliyetlerin;

- Etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde yürütülmesini,
  - Varlık ve kaynaklarının korunmasını,
  - Muhasebe kayıtlarının doğru ve tam olarak tutulmasını,
  - Mali bilgi ve yönetim bilgisinin zamanında ve güvenilir olarak üretilmesini sağlamak üzere idare tarafından oluşturulan;
- ⊙ Organizasyon,

- ⊙ Yöntem ve süreçle,
- ⊙ İç denetimi kapsayan mali ve diğer kontroller bütünüdür (Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü).

Sağlık kuruluşlarında iç kontrolün unsurları şöyledir:

Sağlık Kuruluşlarında Kontrol Ortamı: Sağlık kuruluşlarında etkin bir kontrol sistemi için güçlü bir kontrol ortamına ihtiyaç vardır. Etkin bir iç kontrol sistemi için belirlenen standartlar şöyledir (Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü):

- Hastane yöneticileri ve çalışanlarının etik değerler ve dürüstlük ilkeleriyle hareket etmesi,
- Misyon, organizasyon yapısı ve görevler,
- Yetki devri ve
- Personelin yeterliliği ve performansdır.

Risk Değerlendirme: Sağlık kuruluşlarında risk değerlendirme hizmetlerin kalitesini ve hastane içerisindeki iş güvenliğini arttırmak üzere karşı karşıya kalınabilecek olumsuzlukları tespit etme, analiz etme ve önleme sürecini ifade eder (Dursun ve Akın, 2019). Risk değerlendirme süreci iki standarttan oluşmaktadır (Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü):

- Planlama ve programlama
- Risklerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi

Sağlık Kuruluşlarında Kontrol Faaliyetleri: Sağlık kuruluşlarında yürütülen faaliyetlere ilişkin hata ve olumsuzlukları tespit etme, önleme ve düzeltici önlemlerin alınması ile ilgili süreçtir (Dursun ve Akın, 2019). Hastanelerdeki iş süreç ve faaliyetleri sağlık hizmetinin sunulmasıyla ilgili süreçler, nakit tahsilatı ve nakit ödemeleriyle ilgili süreçler, gelirler ve alacaklarla ilgili süreçler, alışlar ve stoklarla ilgili süreçler, maddi duran varlıklarla ilgili süreçler, personel ücret ödemeleri süreçleri kapsamaktadır (Kertiş, 2005). Kontrol faaliyetleri süreci altı standarttan oluşmaktadır (Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü):

- Kontrol stratejileri ve yöntemleri
- Prosedürlerin belirlenmesi ve belgelendirilmesi
- Görevler ayrılığı
- Hiyerarşik kontroller
- Faaliyetlerin sürekliliği
- Bilgi sistemleri kontrolleri

Sağlık Kuruluşlarında Bilgi ve İletişim: Sağlık kuruluşları tıbbi ve bakım hizmetleri ile idari-mali hizmetlerin birbirine yüksek derecede bağımlı olduğu örgütlerdir (Dursun ve Akın, 2019). Ayrıca hastanelerin matriks yapıda örgütlenme yapısına sahip olduğu düşünüldüğünde örgüt içindeki yatay ve dikey ilişkide yer alan birimler arasında etkili iletişimin rolü büyüktür. Hizmet süreçlerin etkin bir şekilde yürütülmesinde birimler arasında etkili yatay ve dikey bilgi akışı olmalıdır (Dursun ve Akın, 2019). Sağlık kuruluşlarında bilgi ve iletişim süreci dört standarttan oluşmaktadır (Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü):

- Bilgi ve iletişim
- Raportlama
- Kayıt ve dosyalama sistemi
- Hata, usulsüzlük ve yolsuzlukların bildirilmesi

Sağlık Kuruluşlarında İzleme: Sağlık kuruluşlarında izleme hastane üst yönetiminin servis, poliklinik ve birim sorumlularıyla ilgili aralıklarla bir araya gelerek gerçekleştirilen faaliyetler ve mevcut iç kontrol sisteminin incelenmesi, yeni riskler ortaya çıktı ise nasıl bertaraf edileceğinin değerlendirilmesi ve mevcut iç kontrol sisteminin güncellenmesi ile ilgili değerlendirilmelerin yapıldığı süreçtir (Dursun ve Akın, 2019). İzleme süreci iki standarttan oluşmaktadır (Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü):

- İç kontrolün değerlendirilmesi
- İç denetim

Günümüzde teknolojik gelişmeler sayesinde, işletmelerin iç kontrol sistemlerinin etkinliğini ve verimliliğini arttıracak bazı uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Örneğin son yıllarda yaygınlaşan biyometrik sistemler sayesinde, hem sağlık hizmeti veren kuruluşların hem de sağlık hizmeti talep eden sigortalı kişilerin hileli davranış veya uygulamaları tespit edilmekte ve bunların önüne geçilmektedir. Biyometrik sistemler, kişilerin fiziksel (parmak izi, retina, yüz ve el geometrisi vb.) ve davranışsal (imza ve ses taraması vb.) özelliklerinin bilgisayarlarca tanınmasıdır. Biyometrik sistemlerin hastanelerin iç kontrol sistemlerine entegre edilmesiyle iç kontrol mekanizmalarının etkinliği, güvenliği ve etkililiği arttırılabilmektedir. Sigortalı kişinin gerçekte kullanmadığı sağlık hizmetinin kullanılmış gibi gösterilmesi veya hekimlerin tek defada ücretlendirilmesi gereken bir işlemi farklılaştırarak birden fazla kerede yapılmış gibi ücretlendirmesi biyometrik yöntemler sayesinde önüne geçilebilecek uygulamalardır (Mengi, 2013).

Sağlık kuruluşlarında iç kontrol faaliyetleri kurum bünyesinde oluşturulan bir takım komite veya komisyonlarca gerçekleştirilmektedir. Bu komitelerden bazıları şöyledir (Tengilimoğlu vd., 2012)

- Etik komitesi

- Enfeksiyon komitesi
- Doku komitesi
- Kan ve kan ürünleri komitesi
- Kullanım komitesi
- Koordinasyon komitesi
- Sağlık standartlarını gözden geçirme komitesi
- Tıbbi kayıt komitesi
- Tıbbi soruşturma komitesi
- Tıp hizmetleri yürütme kurulu

Hastanelerin kontrol hedefine göre bünyesinde oluşturduğu komiteler farklılaşmaktadır. Yukarıdakilerden farklı olarak hasta güvenliği, çalışan sağlığı ve güvenliği, tesis güvenliği, kalite, eğitim, ilaç ve antibiyotik gibi konularda faaliyet gösteren komiteler de vardır.

Sağlık kuruluşlarında dış kontrol

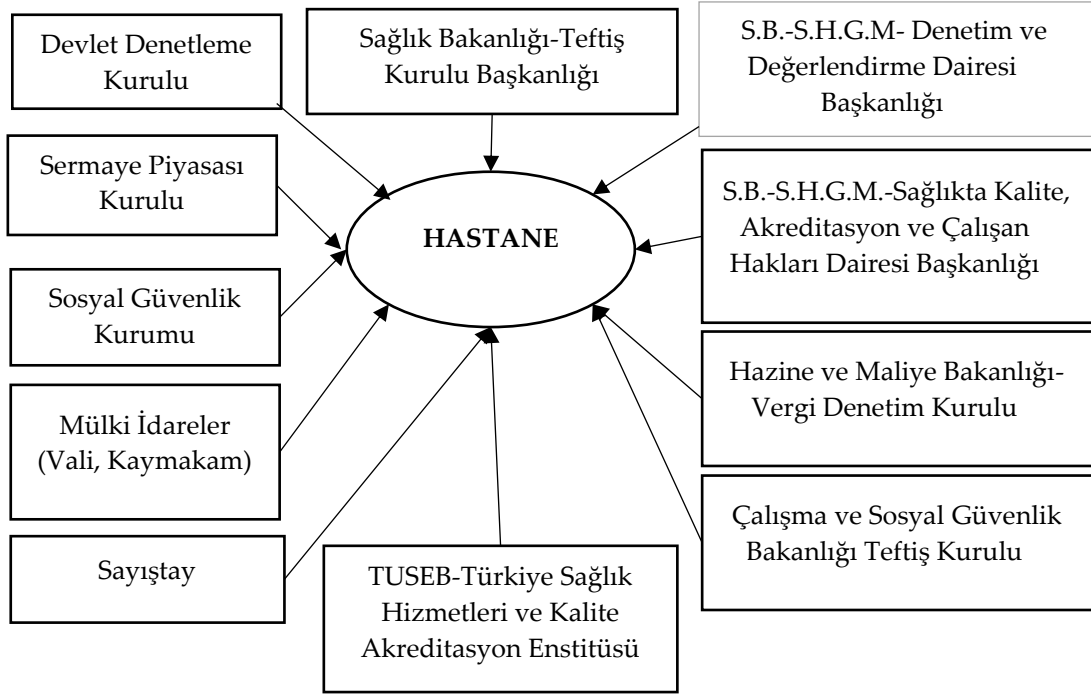
Sağlıkta kontrol sağlık hizmetlerinin etkili ve verimli bir şekilde sunulabilmesi için gerçekleştirilen kolaylaştırıcı ve yol gösterici faaliyetleri içermektedir (Say, 2013). Denetleyen kuruluş kendi amaç ve hedefleri doğrultusunda sağlık hizmetinin aksayan, eksilen bozulan yönlerini açığa çıkarmakta önlemekte ve bu kapsamda düzeltici önlemler alabilmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere dış kontrol işletmenin kendi bünyesindeki çalışanları tarafından değil işletme dışında denetleme yetkisine sahip kişi veya kurumlarca yapılan faaliyetler bütünüdür. Sağlık kuruluşlarında dış kontrol faaliyetleri düzenleyici ve denetleyici yetkiye sahip başta Sağlık Bakanlığı olmak üzere devletin pek çok kurumu tarafından ve ayrıca kamuoyu ve meslek odaları ile akreditasyon kurumları tarafından da yürütülmektedir (Tengilimoğlu, vd., 2012). Örneğin hastaneler; tıbbi ve mali kriterler ile kalite, hasta ve çalışan güvenliği ve eğitim kriterleri çerçevesinde Bakanlıkça belirlenecek usul ve esaslara göre altı aylık veya bir yıllık sürelerle değerlendirmeye tabi tutulur. Buna göre hastaneler yukarı A, B, C, D, E olmak üzere yukarıdan aşağıya gruplandırılır (Yaman, 2018).

Anayasamızda herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olduğu, devletin herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesi için kamu ve özel kesimlerdeki sağlık kurumlarından yararlandığı ve onları denetleme yetkisine sahip olduğu ibaresi yer almaktadır. Anayasanın 3359 sayılı Kanunu'nun Ek 11. Maddesinde sağlık hizmetlerinin sunumuyla ilgili iş ve işlemlere ilişkin denetleme yetkisinin Sağlık Bakanlığı'na ait olduğu belirtilmiştir. Sağlık Bakanlığının bu görevi 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir (Tekin, 2020).

Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü açısından dış kontrol kavramı şekilde ifade edilmiştir: “Sağlık hizmeti sunan gerçek kişiler ile özel hukuk tüzel kişileri ve kamu hukuk tüzel kişilerine ait tüm sağlık kurum, kuruluş, müesseseleri ile buralarda sunulan sağlık hizmetlerinin ilgili mevzuat, politika ve düzenlemelere uygunluğunun tespit edilmesi amacıyla sağlık Bakanlığı veya Bakanlık adına İl Sağlık Müdürlüğüne yapılan inceleme, soruşturma, izleme, değerlendirme ve koordinasyon faaliyetleriyle idari yaptırımlara ilişkin iş ve işlemleri kapsayan süreçtir” (Tekin, 2020). Kısacası dış kontrol bir işletmenin rapor ve belgelerinin işletme dışındaki kişi veya kuruluşlar tarafından kontrol edilmesidir. Denetim yılı başında İl Sağlık Müdürlüğü tarafından valilik oluru alınarak denetim ekipleri oluşturulur ve Bakanlığa bildirilir. İl Sağlık Müdürlüğü bünyesindeki “Sağlık Hizmetleri İzleme, Değerlendirme ve Denetim Birimi”, her bir sağlık tesisi için en az iki kişiden oluşan onaylı denetçileri görevlendirir. Denetim ekibi, akademisyen, uzman hekim, hekim, diş hekimi, eczacı veya diğer sağlık meslek mensupları ile ihtiyaç halinde mimar veya mühendislerden oluşabilir (Tekin, 2020). Denetim ekibi, kamu veya özel sağlık kuruluşlarında sunulan hizmetler ile ilgili her türlü iş, işleyiş veya işlemlerin standartlara uygunluğunu kontrol eder.

Ülkemizde kamu ve özel sektör sağlık kuruluşları devletin pek çok organı tarafından kamu denetimine tabi tutulmaktadır. Her bir kurum kendi denetim hedefi açısından denetleme ve kontrol işlevini yürütmektedir. Örneğin Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) açısından dış kontrole baktığımızda Anayasanın 5510 Sayılı Kanununun 59. Maddesinin 1. Fırcasında şu şekilde ifade edilmektedir: “Bu kanunun uygulanmasına ilişkin işlemlerin denetimi, kurumun denetim ve kontrol ile görevlendirilmiş memurları eliyle yürütülür.” Buna göre sağlık kuruluşlarının SGK tarafınca dış kontrole tâbi tutulması, sağlık kuruluşu çalışanları ile değil SGK tarafından görevlendirilmiş kontrol ve denetleme memurları tarafından yapılmaktadır. SGK kamu hastanelerinden bilgi ve belge talep etme ve buralarda sunulan hizmetin niceliğini kontrol etme yetkisine sahiptir. Özel hastaneler ile SGK arasındaki sözleşmeye bağlı olarak hastanelerin devir ve birleşmelerine ilişkin usul ve esaslar, ilave ücret sınırı, hastanenin ne şekilde hasta kabul edeceği, hekimlerin çalışma şekli, işe giriş ve ayrılışlarını bildirme zorunluluğu gibi alanlarda SGK'nın kontrol ve denetleme yetkisi vardır (Mil vd., 2016). Ülkemizde kamu ve özel sektör hastane kamu denetimini yapan kurumlar Şekil 6'da gösterilmiştir:

Şekil 6. Türkiye’de Hastane Kamu Denetimi Yapan Kurumlar
(Say, 2013’ten güncelleştirerek oluşturulmuştur.)

Not: S.B.: Sağlık Bakanlığı; S.H.G.M.: Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü; TUSEB: Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı'nı ifade eder.

Ülkemizde kamu denetimi açısından akreditasyon denetim faaliyetleri Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı çatısı altında kurulan Türkiye Sağlık Hizmetleri ve Kalite Akreditasyon Enstitüsü (TÜSKA) tarafından yürütülmektedir. TÜSKA akreditasyon denetiminde kullanılacak bir denetim yönetimi yönergesi oluşturmuştur. Denetim yönteminde sağlıkta akreditasyon standartlarına dair değerlendirme ölçütlerinin denetim kriterleri çerçevesince karşılanma derecesi, denetim ilke ve teknikleri kapsamında denetim kanıtı toplama ile standart ve değerlendirme ölçütü için karşılanma düzeyi kararı yer almaktadır (Beylik, 2018).

Sağlık hizmetlerinde idarenin sorumluluğu sadece hizmet sunumu ile sınırlı değildir. Örneğin tıbbi atıkların bertarafı ile ilgili olarak belediyeler, sağlık hizmetine erişim ile ilgili olarak Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Sosyal Güvenlik Kurumu yetkilidir (Say, 2013).

Sağlık kuruluşlarında dış kontrol mekanizması olarak faaliyet gösteren akreditasyon kuruluşlarının da önemli bir oranda dış kontrol yetkisi bulunmaktadır. Eğer hastane akredite olmuş ise akreditasyon kuruluşu tarafından periyodik denetimlere tâbi tutulmaktadır (Tengilimoğlu vd., 2012). Örneğin JCI (Joint Commission International) Akreditasyonu dünya çapında akreditasyon hizmeti veren sağlık hizmetlerinin kalitesini iyileştirmeyi amaçlayan bir kuruluştur. Akreditasyonda kontrol ve denetim faaliyeti, hem akreditasyon sürecinde prosedürü yerine getirmek için hem de belge almaya hak kazanan sağlık kuruluşunun daha sonraki dönemlerde akreditasyon standartlarına uyup uymadığını kontrol etmeyi içermektedir. Akreditasyon anlamında JCI gibi uluslararası kuruluşların yanı sıra ülkemizde

de 1999 yılından itibaren faaliyet gösteren TÜRKAK (Türk Akreditasyon Kurumu) ürünlerin kalite ve güvenlik standartlarına göre yeterliliğini tespit etmek amacıyla” uygunluk değerlendirmesi” faaliyetleri yürütmektedir (Akyurt, 2013).

Sonuç

İşletmelerin amaç ve hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için etkin bir yönetim mekanizmasına ihtiyaçları vardır. Yönetim plan, program ve politikaların amaç ve hedefler doğrultusunda belirlendiği, belirlenen bu plan ve programlara uygun örgüt yapısının oluşturulduğu, bu kapsamda çalışanların motivasyonu, kişi iş uyumu, koordinasyon gibi süreçlerin gerçekleştirildiği, son olarak da mevcut durum ile olması gereken durumun karşılaştırıldığı kontrol sürecinden bir bütünü ifade eden bir kavramdır. Kontrol işlevi yönetimin beş temel fonksiyonundan sonuncusu olarak kendini göstermektedir. İşletmenin amaç ve hedeflerinin ne kadarını gerçekleştirdiği, hesap verilebilirlik çerçevesince yasa, yönetmelik, politikalara ne kadar uygun faaliyet gösterdiği, kontrol işlevi sayesinde belirlenebilecek ve bu sayede önlem ve düzeltici tedbirler alınabilecektir. Nitekim işletmelerin var oluş sebeplerinden biri varlığını sürdürmektir. İşletmeler değişen çevre koşullarına uyum sağlamak, ayakta durabilmek ve rekabetçi olabilmek için iyi bir kontrol sistemine ihtiyaçları vardır. Sağlık kuruluşları da hizmet kalitesini artırmak, varlığını devam ettirmek, bu sayede rekabet etmek ve değişim ve gelişime açık olabilmek için iç ve dış kontrol sistemlerine ihtiyaç vardır. Kontrol işlevi işletmenin sadece tepe yönetimince değil tüm çalışanlar tarafından benimsenmesi gereken bir süreçtir. İşletmelerin etkin bir kontrol sistemi oluşturmalarında, güçlü bir kontrol ortamının büyük rolü vardır. Kontrol süreci sadece hesap verilebilirlik olarak düşünülmemeli, işletmelerin kendilerini geliştirmesi için iyi bir fırsat olarak da değerlendirilmelidir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları vardır. Araştırmada sağlık hizmetlerinde kontrol kavramına temel teşkil edecek bir derleme yapılmış, özgün bir araştırma yürütülmemiştir. Bu, çalışmanın en büyük kısıtını oluşturmaktadır. Sağlık hizmetlerinde kontrol konusunun önemine rağmen, literatürde yeterli miktarda araştırmaya rastlanılmamıştır. Sağlık hizmetlerinde iç kontrol ve dış kontrol mekanizmalarının ayrı ayrı ele alındığı özgün çalışmaların yürütülmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Akyurt (2013). Sağlık Organizasyonlarında Kalite ve Akreditasyon. H. Sur ve T. Palteki (Ed.) *Hastane Yönetimi İçinde* (453-494). İstanbul, Nobel tıp kitabevi.
- Ataman, B. (2010). Türkiye’de kamu Denetimi ve Kamu Denetçilerine Genel Bakış. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(87), 17-26.
- Beylik, U. (2018). Sağlıkta Akreditasyon Denetim Yöntemi: Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü Uygulaması. *Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Dergisi*, 1(1), 6-13.
- Bozkurt, P. (2013). Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler. *Denetçiler Dergisi*, (12), 56-62.
- Çınar, F. (2015). Hesap Verilebilirlik İlkesi ile Kurumsal Performans İlişkisinde Paydaş Katılımının Rolü; Hastane İşletmelerinde Bir Uygulama. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, 6(13), 12-30.
- Doğan, K. C. (2015). Yönetimin Bir Fonksiyonu Olarak Denetim ve Kamu Yönetimindeki Yeri. *Ombudsman Akademik*, (3), 107-141.
- Duran, H. (2021). *Türkiye’de İdari Denetim ve Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık)*. Ankara: Seta Yayınları.
- Dursun, G. D., & Akın, S. (2019). Türkiye’de Özel Hastanelerde İç Kontrol Sisteminin Önemi. *Izmir Democracy University Health Sciences Journal*, 2(1), 48-60.
- Fadzil, F. H., Haron, H., & Jantan, M. (2005). Internal Auditing Practices and Internal Control System. *Managerial Auditing Journal*. 20(8),844-866.
- Grönlund, A., Svärdesten, F., & Öhman, P. (2011). Value for Money and the Rule of Law: The (New) Performance Audit in Sweden. *International Journal of Public Sector Management*. 24(2), 107-121.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı, 23 Haziran 2021 tarihinde <https://www.hmb.gov.tr/> adresinden alındı.
- Ateş K. *Bağımsız Denetim Nedir? Bağımsız Denetim 2012 Uygulamaları* 21 Haziran 2021 Tarihinde <http://www.muhasabetr.com/bagimsiz-denetim/adresinden> alındı.
- Vergidosyasi.com (2017, 23 Mart). *Denetim (Audit) Kavramı*. 21 Haziran 2021 tarihinde <https://vergidosyasi.com/2017/03/23/denetim-kavrami/> adresinden alındı.
- İç Kontrol Enstitüsü-Türkiye, 21 Haziran 2021 tarihinde <https://iciturkey.org/> adresinden alındı.
- Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü. *İç Kontrol Nedir?* 25 Haziran 2021 tarihinde <https://khgm.saglik.gov.tr/TR-44068/ic-kontrol-nedir.html> adresinden alındı.
- Kertiş, S. (2005). *Hastane İşletmelerinde İç Kontrol Sistemi ve Özel Bir X Hastanesinde Uygulanması*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kıracı, M. (2003). Faaliyet Denetimi ile İç Kontrol İlişkisi. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2).
- Mengi, B. T. (2013). Sağlık Hizmetlerinde Meydana Gelebilecek Hileleri Önlemeye Yönelik Bir Uygulama Olarak Biyometrik Kimlik Doğrulama Sistemlerinin Kullanımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (60), 39-50.
- Mil, H.İ., Güvercin, A., ve Tarım, B. (2016). Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kurumlarının Yaptığı Sağlık Harcamalarının Denetimi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 51(1), 28-43.
- Mucuk, İ. (2011). *Modern işletmecilik*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Tekin, A. (Ed.) (2020). *Sağlık Hizmetlerinde Denetim*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Say, B. (2013). Hastane Denetimleri. H. Sur ve T. Palteki (Ed.) *Hastane Yönetimi İçinde* (495-506). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi.
- Sayıştay. *Düzenlilik Denetimleri Temel Kavramları*. 22 Haziran 2021 tarihinde https://www2.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/Rehberler/Duzenlilik_Denetimi_Temel_Kavramlari.pdf?x=123 adresinden alındı.
- Tengilimoğlu, D., Işık, O., ve Akbolat, M. (2012). *Sağlık İşletmeleri Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2021) *Kontrol*. 22 Haziran 2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.
- Usta, H. (2014). Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Yönetiminin Denetimi. *Denetçiler Dergisi*, (13), 27-33.

Yaman, E. (2018). *Sağlık Kuruluşlarında Uygulanan İç Denetim ve Dış Denetimin alıŐanlar Üzerindeki Etkileri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.

Extended Abstract

There are a number of factors that ensure the continuity of businesses. Factors such as adaptation to the environment and efficiency are among these factors. If businesses fail to meet these conditions necessary for continuity, they disband. Thanks to the control function of the management, adaptation to the environment, efficiency and effectiveness of the businesses can be determined and necessary precautions can be taken. With an effective control function, business activities can be carried out effectively, economically and efficiently. In addition, the assets and resources of the businesses can be protected. This article aims to provide conceptual information on the concept of control and control in healthcare services. Businesses need an effective management mechanism in order to achieve their aims and objectives. The management process refers to that plan, program and policies are determined in line with the aims and objectives, the organizational structure is created in accordance with these plans and programs, and in this context, processes such as employee motivation, person-work harmony and coordination are carried out, and finally the control process in which the current situation and the desired situation are compared. The control function is the last of the five basic functions of management. A continuous flow of information is provided between the control function and the planning, organizing, directing and coordinating functions. To what extent the firm's aims and objectives have been achieved, it operates in accordance with laws, regulations, policies within the framework of accountability can be determined thanks to the control function and thus preventive and corrective measures can be taken. In this respect, the control function refers to a dynamic process. As a matter of fact, one of the reasons for the existence of businesses is to continue their existence. Businesses need a effective control system in order to adapt to changing environmental conditions, survive and compete. A strong control environment has a great role in the establishment of an effective control system. The control environment refers to the attitudes and behaviors of the business management and its employees, the organizational structure, and how the authorities and responsibilities are distributed within the business. A strong control environment will be possible with the control awareness adopted by the business management and employees. The control process should not only be considered as accountability, but also as a good opportunity for businesses to improve themselves. Undoubtedly, control is an important function in organizations operating in the field of health, as in all organizations. In fact, due to the nature of health, some unique features increase the importance of the control function. Any malpractice or mistake can also have unintended consequences, as health-related decisions include death and survival. In addition, when we think that healthy life is a right, health services must be of high quality in order to live in a healthy and happy environment. Therefore, healthcare facilities effective need internal and external control systems in order to increase the service quality, maintain their existence, compete and adapt to change and development. Internal control in healthcare facilities refers to the process of controlling the activities carried out by hospitals according to their own audit mechanism and standards. Internal control activities in healthcare facilities in Turkey are carried out by a number of committees or commissions

established within the institution such as ethics and infection committees. Public and private healthcare facilities in Turkey are subject to public supervision by the many organs of the state. External control activities in health institutions are carried out by many institutions of the state, especially the Ministry of Health, which have regulatory and supervisory authority, it is also carried out by the public and professional chambers and accreditation institutions.

Makalenin Geliş Tarihi: 19 Temmuz 2021
Makalenin Kabul Tarihi: 22 Kasım 2021

**DIGGING INTO THE DEPTHS OF EXISTENTIALIST ABSURDISM THROUGH
GOTHIC IN HARUKI MURAKAMI'S *KAFKA ON THE SHORE***
HARUKI MURAKAMI'NİN *KAFKA ON THE SHORE* ROMANINDA GOTİK ÜZERİNDEN VAROLUŞSAL
ABSÜRDİZMİN İNCELİKLERİNİ İRDELEME

Yeşim Carban*

Abstract

This study aims to bring the realms of philosophy and literature together to create a link between our quotidian lives and fictional worlds. Absurdity in an existential sense means there is an internal contradiction in one's aspiration to seek meaning in the universe which is destitute of such meaning. The correlation between absurdity and existentialism was asserted by Albert Camus who gained insights into absurdity by contemplating Sisyphus. Nonetheless, the purpose of this study is to blend existential absurdism with gothic genre to explore elements of existential absurdity and gothic echoes in Haruki Murakami's *Kafka on the Shore*. One's existential angst can be evaluated from a perspective which is also related to gothic, since the universe devoid of rationality, purpose and joy can be likened to gothic fiction whose attributes are also irrationality, gloominess and uncanny. To cope with the absurdity that surrounds us, as though we were characters trapped in manifold absurdities of gothic fiction, we resolutely cling to hope or death. Death is also a theme of gothic fiction from which characters endeavour to escape but mostly fail, like existentialists cannot escape from suicidal desires in nihilism called the universe.

Keywords: *Absurdity, Gothic, Existentialism, Meaning, Sisyphus.*

* Doktora Öğrencisi, *Yeditepe Üniversitesi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Doktora Programı. İstanbul / Türkiye, e-mail: ycarban@dogus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8452-5247.

Öz

Felsefe ve edebiyat alanlarını bir araya getiren söz konusu çalışma, günlük hayatlarımız ve kurgusal eserlerin dünyaları arasında bir bağ kurmak niyeti taşımaktadır. Varoluşsal manada absürdizm, anlamdan yoksun olan evrende anlam bulma beklentimizin temelinde yatan çelişkiye atıfta bulunur. Sisifos miti üzerinden absürdizm felsefesini geliştiren Fransız filozof Albert Camus, absürdizm ve varoluşçuluk arasında bir ilişki olduğunu savunmuştur. Ancak bu çalışmanın ortaya çıkışının altında yatan esas sebep, edebiyattaki gotik türü ile varoluşsal absürdizmi harmanlayarak, Haruki Murakami'nin *Kafka on the Shore* romanında, hem gotik öğeler hem de varoluşsal absürdizmin izlerini tespit etmektir. Kişinin varoluşsal acıları gotiğe dair bir bakış açısıyla da irdelenebilir, zira mantık, amaç ve neşeden yoksun olan evren; mantıksızlık, kasvet, bilinmezlik ve garipliklerle tanımlanan gotik dünyası ile ilişkilendirilebilir. Gotik romanın binbir türlü absürtlüğünde hapsolmuş karakterlermişizcesine, bizi gerçek dünyamızda çepeçevre saran absürdizmle mücadele etmek için ya umut ya da ölüme sıkı sıkıya sarılırız. Ölüm, gotik roman için de, karakterlerinin kaçmaya çalıştığı ancak çoğunlukla bu konuda başarısız olduğu bir temadır; bu durum, varoluşçuların evren diye adlandırılan hiçlikte, intihar arzularından kaçamamalarıyla özdeşleştirilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Absürdizm, Gotik, Varoluşçuluk, Anlam, Sisifos.*

Introduction

Absurdity encompasses features of idiocy, unreasonableness or it alludes to things or situations which are so ludicrous as to be amusing. Albert Camus declares that life is absurd, that is to say, life is accused of being illogical, foolish and even ridiculous or laughable. By the same token, the world of gothic might be charged with similar accusations. Gothic might be considered as a realm full of non-rational, unrealistically and ludicrously terrifying creatures and events; we may regard gothic as a genre which is fanciful, supernaturally gloomy and remote from reality. After reading a gothic book, we can safely go back to our seemingly rational reality but what if life is also absurd and has no difference from gothic fiction? Then we have nowhere to go and we are bound for living in absurdity, since absurdity is the kernel of our lives. With the aim of unearthing the resemblance between the absurdity of our lives and of the world of gothic fiction, I will delve into existentialism and refer to one of the most prominent existentialist philosophers Albert Camus and his philosophical essay *The Myth of Sisyphus*. By means of Camus' conjectures, I aim to analyse the well-known Japanese writer Haruki Murakami's novel *Kafka on the Shore*, which can be categorized under both existentially absurdist and gothic genre.

Before delving deeply into some specific details about the novel, lingering over a comprehensive definition of absurdity in an existential sense would be beneficial. When mentioning that life is absurd, Camus does not intend to convey that there are some ridiculous, unreasonable or meaningless happenings in our world that attribute life such a characteristic as being absurd. There are no specific events which can be conceived as absurd; on the contrary, what is meant in Camus' essay is that life is already absurd in its essence. In that case, the reason why we live in spite of life's absurdity is open to question. Albert Camus languishes over such issues as whether life is worth living or not, what absurdity is in the

context of our daily lives, the cruciality of death, particularly committing suicide, when one comes face to face with this absurdity. He attaches absurdity an utmost importance and regards suicide as a philosophical antidote to it. In his philosophical essay *The Myth of Sisyphus*, Camus raises this existentialist matter for consideration and asserts: “*There is but one truly serious philosophical problem, and that is suicide. Judging whether life is or is not worth living amounts to answering the fundamental question of philosophy*” (Camus, 1955: 4). Camus believes that when human beings are directly confronted with the irrationality of the universe, whether consciously or unconsciously, they yearn to possess happiness and reason. Nonetheless, “*(t)he absurd is born of this confrontation between the human need and the unreasonable silence of the world*” (Camus, 1955: 15, 20).

We quest after meaning or reason by pursuing our dreams and by striving for being a particular person or we feel obliged to attribute some meanings to everything that happens to us and struggle to find some logic or blessing even in our unpleasant experiences. Nevertheless, the world we are thrown into offers us a formless chaos, indifference, an endless pursuit that might lead us nowhere, the recurrence of similar experiences, ceaselessly running time and eventually our own death. Camus asserts that not only life but also humans are absurd. We said that our life is absurd, but that we expect to find something in the universe, whether it is meaning or reason or consistency, that is, this expectancy is a lot more absurd than life itself. Camus assumes that “*I said that the world is absurd, but I was too hasty. This world in itself is not reasonable, that is all that can be said. But what is absurd is the confrontation of this irrational and the wild longing for clarity whose call echoes in the human heart. The absurd depends as much on man as on the world*” (Camus, 1955: 15, 20). Haruki Murakami, whose novel will be dissected comprehensively below, also questions why everyone is always in a rush in an absurd way:

The station's packed with people streaming in and out, all of them dressed in their favourite clothes, bags or briefcases in hand, each one dashing off to take care of some pressing business. I stare at this ceaseless, rushing crowd and imagine a time a hundred years from now. In a hundred years everybody here- me included- will have disappeared from the face of the earth and turned into ashes or dust. A weird thought, but everything in front of me starts to seem unreal, like a gust of wind could blow it all away. I spread my hands out in front of me and take a good hard look at them. What am I always so tense about? Why this desperate struggle just to survive? (Murakami, 2006: 18)

What is the relatedness of gothic to “absurdity in existential sense” or vice versa? Absurd is against reason, so is gothic. Gothic also gives emphasis to irrationality and gothic utilizes the concept of irrationality to fill its readers with fear. According to Darryl Hattenhauer, the character Dr. Montague in American author Shirley Jackson’s gothic horror novel *The Haunting of Hill House* “*has an irrational fear of irrationality*” (Hattenhauer, 2003: 156). As Hattenhauer refers to, this character says “*Fear... is the relinquishment of logic, the willing relinquishing of reasonable patterns*” (Hattenhauer, 2003: 156). I have been inspired by these words uttered by Shirley and the professor mentioned to create a connection between gothic and existentialist absurdity. Dr. Montague does a scientific research as to whether supernatural events exist in

reality or not. In short, he is after rationality in a realm called supernatural which is generally associated with irrationality. As Camus suggests, what Dr. Montague does bears a resemblance to the fact that humans long for rationality in a universe which is bereft of sense. Dr. Montague seeks rationality not in the universe but in a mansion which is thought to be haunted by ghosts. From this perspective, the universe can be likened to a gothic novel's atmosphere. As it is deduced from Dr. Montague and other characters' fear of paranormal entities such as poltergeists, when we come across something which we cannot define or categorize by means of logic, we start to be overwhelmed with fear. As Dr. Montague maintains, fear emerges as an outcome of the renouncement of logic. When we are led astray from the path of logic during reading a gothic novel, we feel fear. Such inexplicable phenomena as haunted mansions irritate readers, since we desire to be offered intellectual lucidity by authors. We continue to read a gothic novel with trepidation and discomfort for the reason that we can not guess the next complexity or ambiguity which the author gets prepared to present us. By the same token, the universe lack of logic strikes terror into hearts of existentialists. Authors of gothic genre and God act in a similar way here; they both supervise the running of our lives or lives of gothic characters. When the universe or God seem to be oblivious to our calls for reason and happiness, we feel crestfallen, lonely, suicidal, distraught, cynical and helpless, just like gothic characters experience when they encounter some unearthly creatures. Therefore, both the earth and the world of phantoms seem to be absurd, malignant and unreliable.

As stated in the previous paragraph, transcendental and incomprehensible creatures and events revolving around them in Gothic fiction reduce us to inability to come up with a logical deciphering, which makes us feel apprehension. The reason behind this is that human beings react to anything unfamiliar or uncanny with emotions of nervousness, terror, fright or alarm. Likewise, according to the existentialist Camus, when we manage to elucidate one way or another what is happening around us, we start not to have uncanny feelings about our world. The world seems something familiar to us. Nevertheless, when we ruminate on our existence and unload delusions surrounding us, our world might seem unfamiliar to us and we might feel like an alien or a stranger in the universe. The relationship in which absurdity is associated with gothic is conceivable here, because both of them might create feelings of uncanny and unfamiliarity within us. For instance, a fictitious character's beloved mother who turns into a monster or an apparition causes feelings of uncanny and absurdity in the character's mind. We might not feel "heimlich" (Freud, 1953: 222) (familiar, unintimidated and secure), well and free from fear when we read a gothic novel or while we live. Furthermore, not only *dramatis personae* in gothic literature, but also we are searching meaning in everything throughout our lives. While we are living or reading a gothic novel, our minds get suspended whether incidents happening in the world of gothic or that of ours are totally ridiculously nonsensical ones or this illogicality is just a facade which hides some secret logics awaiting to be expounded.

Kafka on the Shore from the Angle of Existentialist Absurdism

In the following discussion, I will broach the reasons why the novel *Kafka on the Shore* should be categorized under the genres of gothic and existentialist absurdism and I will give various evidences from the novel to demonstrate the truth of my assertions. Absurdist fiction revolves around ultimately meaningless actions by which even readers feel perplexed due to these actions' not having an inherent clarification or purpose in themselves. Nonetheless, because I will analyze absurdity in the novel from Albert Camus' existentialist angle, I will show the similitude between the gothic implications in the absurd acts of characters and in our daily existential angsts. I am inclined to regard the fictional characters as if they were real people. Every single deed not only from this fiction but also from our worlds can be an example of absurdity; however, I will give prominence to the instances in the novel which seem to blend gothic with absurdity. The novel centers around main characters' mystifying events among which we can list Johnnie Walker, a brutal cat-slayer; Nakata, a determined cat-seeker who seems to act in a mechanical or unemotional way like an automaton; and Kafka, a fifteen year old boy embarking on a risky journey to achieve his dreams. Besides them, I will strive to analyze Hitler as a real life figure to exemplify absurdity and gothic personified in one person.

An example which typifies both gothic and absurdity can be Johnny Walker, one of the major characters in *Kafka On The Shore*. Fred Botting indicates that "*gothic signifies a writing of excess*" (1996: 1). Indeed, in Johnny Walker's evil treatments to which poor cats are subjected, readers feel nauseous, since descriptions of the scenes in which cats are massacred are immoderately unpleasant, excessively deplorable and shockingly bad. Since Nakata's duty is to find out where missing cats are, in one of his quests for a lost cat called Goma, Nakata encounters a weird black dog that is able to speak and that takes him to the place where Johnny Walker, aka cat-slayer, lives. When they arrive Walker's home, the black dog leads Nakata to the kitchen after passing through a dark and gloomy corridor; as might be expected from a novel which involves gothic elements, the kitchen "*had only a couple of windows and was dark*" (Murakami, 2006: 46). Before delving deeply into what Nakata experiences in Jonny Walker's dwelling, it would be beneficial at this point to direct our attention to what Botting states about the features a gothic fiction has had throughout centuries. According to him, "*(Gothic) appears in the awful obscurity that haunted eighteenth-century rationality and morality*" (Botting, 1996: 1). Gothic, at that time, followed the course of "*despairing ecstasies of Romantic idealism and individualism and the uncanny dualities of Victorian realism and decadence*" (Botting, 1996: 1). Gloomy and mysterious gothic atmospheres indicate the impossibility of escaping from the past, since the past disturbingly forces itself upon the present by arousing emotions related to terror and laughter. In the twentieth century, gothic figures, in manifold ways, persisted in keeping up with the pace of modernity by means of displaying less favourable aspects of enlightenment and humanist values with counter-narratives. Many perceived threats to these values, threats concerning "*supernatural and natural forces, imaginative excesses and delusions, religious and human evil, social transgression, mental disintegration and spiritual corruption*"

(Botting, 1996: 1) are encapsulated in gothic fiction. Despite the fact that gothic writing is not a purely negative term, objects and practices that are regarded as irrational, negative, immoral and fantastic hold the interest and attention of gothic. As the world has been becoming more and more secularized since the eighteenth century along with continuously changing social and political conditions and diversified approaches to religion, gothic writing and its reception have gone through prominent shifts. Nevertheless, gothic excesses, such as “*the fascination with transgression and the anxiety over cultural limits and boundaries*” (Botting, 1996: 1) still evoke ambivalent emotions in the tales associated with desire, darkness and power.

During the scenes depicting cats which are paralysed or dispatched by Walker, one can come to realize that there are a good many features characterizing gothic genre in this novel. For instance, when Nakata gets kitchen, he opens a refrigerator and notices that it is full of “*cut-off heads of all colors and sizes, arranged on three shelves like oranges at a fruit stand. The cats’ faces were frozen, facing forward*” (Murakami, 2006: 46). Gothic, as explicated above, touches upon topics which have relevance to immorality, irrationality, perversion, terror, evil, mental disintegration, supernatural and so on. What I mean here is that Johnny Walker’s acts seem to demonstrate his mental illnesses or his vulnerable mental health, which winds up his actions’ being irrational, fearsome and also perverse. What is immoral is likely to be illogical, so gothic characteristics like being irrational or fearsome or immoral are closely linked to one another. One characteristic evokes the other. Furthermore, terror-invoking scenes delineating how Johnny Walker slaughters cats in cold blood are manifestations of extreme physical harm inflicted on them. Although the cats have been paralyzed by some kind of injections and are not able to move in any way, Walker makes them feel unimaginable pain:

Johnnie Walker placed the limp cat on top of the desk, opened a drawer, and with both hands extracted a large black package. He carefully unwrapped it and spread out the contents on the desk. These included a small electric saw, scalpels of various sizes, and a very large knife, all of them gleaming like they’d just been sharpened... All the while he was whistling ‘Heigh-Hoo.’... He narrowed his eyes and gently stroked the cat’s head. He ran the tip of his index finger up and down the cat’s belly, then picked up a scalpel in his right hand and without any warning made an incision straight down the stomach. It all happened in an instant. The belly split wide open and reddish guts spilled out. The cat tried to scream but barely made any sound at all. His tongue, after all, was numb, and he could hardly open his mouth. But his eyes were contorted in terrible pain. And Nakata could well imagine how awful this pain was. A moment later blood gushed out, wetting Johnnie Walker’s hands and running down his vest. But he didn’t pay attention. Still to the accompaniment of ‘Heigh-Ho,’ he thrust his hand inside the cat’s body and with a small scalpel skillfully cut loose the tiny heart. He placed the gory lump on his palm and held it out for Nakata to see. ‘Take a peek. It’s still beating.’ Then, as if it were the most natural thing in the world, he popped the heart into his mouth and began chewing silently, leisurely savoring the taste. His eyes glistened like a child enjoying a pastry hot from the oven... ‘Fresh and warm. And still beating in my mouth.’ (Murakami, 2006: 48)

In gothic plot, architectural designs or places have a pivotal role. Among gothic novels’ certain trope-centered formulas, one can see gothic landscapes which are generally “*desolate, alienating and full of menace*” (Botting, 1996: 2). While wild and mountainous locations predominate in the eighteenth century, in later years modern gothic novel directs its attention

to dark and labyrinthine streets which evoke “*the violence and menace of Gothic castle and forest*” (Botting, 1996: 2). In *Kafka on the Shore*, Murakami reconstructs mysterious, gloom-ridden, dim streets which are significant characteristics of gothic fiction. When Nakata has been asked to track down the missing cat called Goma, he goes to “*the vacant lot*” and has a conversation with other cats that might know something about the missing one’s whereabouts. However, the cat called Mr. Okawa says it cannot give any information about where Goma is, since it does not want to get involved in “*a dangerous, nasty business*” (Murakami, 2006: 40). Mystery in this explanation intensifies with a vicious, appalling and ghastly dog that appears out of nowhere. Its belligerent mood is described as follows: “*Its teeth had blood stuck to them, and slimy bits of meat matted around its mouth*” (Murakami, 2006: 40). The uncanny, mystifying, and bizarre impression given by the dog becomes more irritating by its command “*Stand up and follow me!*” (Murakami, 2006: 40) After Nakata obeys its command, the dog leads him to Johnnie Walker’s old-fashioned and sombre house after striding through unfamiliar territories and labyrinthine streets, which are suggestive of gothic writing.

Camus believes that we are searching for meaning even if we live “*in this unintelligible and limited universe*” (Camus, 1955: 15, 20). In the world devoid of meaning, like Hitler whom I will anatomize in following paragraphs, Johnnie Walker searches for his own meaning, which becomes his fate. The motivation behind Johnnie Walker’s collecting and killing cats is to “*get these cats’ souls*” (Murakami, 2006: 69). Just as Hitler is a human shape of evil, so Johnnie Walker epitomizes gothic characteristics such as “*excesses*”, “*immorality*”, “*human evil*”, “*social transgression*”, “*mental disintegration*”, “*moral decay*”, “*monstrosity*” and “*perversion*” as Brotting stated above. Killing cats so as to get their souls is not only applicable to gothic but also what he does is utterly absurd/unreasonable. Like Hitler, murdering living beings constitutes meaning to Walker; his way of searching for meaning or giving meaning to his life is repugnant and outrageous.

One of the hallmarks of gothic fiction is its monsters. Nonetheless, in my opinion monstrosity has two dimensions; while one is directly related to the physical appearance of a monster, the other is about psychology of a monster. When it comes to illuminating psychological and emotional characteristics of a monster, Mary Shelley’s *Frankenstein* might come to mind. When Victor Frankenstein comes face to face with the animate creature he has constructed, he does not seem to be in a state of peaceful happiness: “*The beauty of (his) dream vanished, and breathless horror and disgust filled (his) heart*” (Shelley, 1994: 56). At first sight, the creature resembles a monster due to his being grossly malformed. The monster’s abnormally formed body gives rise to prejudices about its character and Victor believes that the monster has malevolent desires. Victor’s repugnance of “*the demoniacal corpse (he) had so miserably given life*” (Levine & Knoepfmacher, 1979: 100) becomes more intense when the monster murders Victor’s younger brother William. Nonetheless, the monster shrieks with pain because of his having been by his lonesome all his life. The monster believes that he has committed evil deeds, since “*misery made (him) a fiend*” although he had been “*benevolent and good*” (Levine & Knoepfmacher, 1979: 100). The monster who does not even have a name exclaims to his master

that *“Make me happy, and I shall again be virtuous”* (Levine & Knoepfmacher, 1979: 100). The reason behind his own sufferings and the sufferings he caused is that he needs compassion and companion.

We encounter people who see themselves as monsters, and therefore live in agony, not only in *Frankenstein* but also in *Kafka on the Shore*. Oshima is in charge of the library which accommodates Kafka. One day, a group of feminists come to the library and accuse Oshima of not having restrooms set aside for women and of listing male authors before female authors in bookshelves. When Oshima is deemed to be *“a typical sexist, patriarchic male and a totally pathetic, historical example of the phallogentric”* (Murakami, 2006: 60) by the women, he confesses that contrary to how he looks, he is not a male. To Kafka’s and women’s horror, he unfolds the truth about his sex and sexual identity: *“My body is physically female, but my mind’s completely male... Emotionally I live as a man. But I am not a lesbian, even though I dress this way. My sexual preference is for men. In other words, I’m a female but I’m gay... So what am I discriminating against?”* (Murakami, 2006: 60). The rationale behind his confession is to create an awareness and release himself from the burden of hiding his identity. His distress stems from his perceiving himself as *“a hopeless, damaged, homosexual woman”* (Murakami, 2006: 69), which ends up alienating himself from the others. He does not want to be considered as *“a monster”* (Murakami, 2006: 61) on account of his difference. By the same token, one of the protagonists Nakata is exposed to the very same maltreatment. Because he has not been *“very bright”* since he had a mysterious accident in his childhood, he stays away from people and their stares with total contempt, which makes him get along very well with cats that are free of such prejudgements. As a consequence of his being a dull-witted person, he is also regarded as *“some kind of monster”* not by cats but by people (Murakami, 2006: 62). Therefore, all monsters seem to be in need of getting free from their being monstrous, which can be called their search for meaning in the absurdity created by their monstrosity.

Protagonist Kafka utters his feelings about one of the most scandalous high officials of Nazi Party and one of the crucial organizers of the Holocaust, Adolf Eichmann, when he finds a book on him in his friend Oshima’s log cabin. Kafka is of the opinion that *“strangely, the guy never felt any remorse (after having disposed of millions of Jews by deadly means)”* (Murakami, 2006: 43-44). Actually, I do not have the same judgement formed about Eichmann as Kafka, in other words, I do not find Eichmann’s not feeling guilty strange. Before further improving the extent of my deduction, making reference to Kafka will be conducive to the reasoning behind my way of thinking:

Sitting in court in Tel Aviv, behind bulletproof glass, Eichmann looked like he couldn’t for the life of him figure out why he was being tried, or why the eyes of the world were upon him. He was just a technician who’d found the most efficient solution to the problem assigned him. Wasn’t he doing just what any good bureaucrat would do?... Adolf Eichmann, caught up-whether he liked it or not- in the twisted dreams of a man named Hitler. (Murakami, 2006: 43-44)

I assume that Eichmann lingered over actualizing Hitler's dreams for such a long time that he must have lost his intention of looking for meaning in his life. He clung resolutely to somebody else's, Hitler's understanding of what life means, or somebody else's understanding of absurdity; in this great void in his mind, Eichmann turned into an automaton or a vulgar worker who is supposed to do whatever is asked of him. Hitler pursued his own dreams at the expense of others and his victims were not only Jews but also SS soldiers like Eichmann who were under the control of one man, that is Hitler. Remaining stubbornly faithful to another person's absurd aims like destroying Jews for the sake of so called higher ideals avoided Eichmann discovering and pursuing his own truth or his own absurdity. Truth and absurdity can be used interchangeably in this context, since searching for truth is already something absurd in itself. Hitler found sense and logic in exterminating a race, although it sounds absurd/unreasonable to us, it never seemed that much absurd to him. One's absurdity is something unique, which means it is meaningful only to one, not to others. Just as Sisyphus did, so Hitler created a mission for himself which got him nowhere but kept him zestful throughout his life. From an ethical point of view, his deeds causing millions of deaths were not only absurd but also abominable, however, from an existentialist point of view stated in this paper, his way of trying to make sense out of life is as absurd as that of all of us. Therefore, Hitler was a great absurdist like Sisyphus whom I will explain in detail below; he was not thwarted and frustrated by the heavy burden of immense meaninglessness offered by the universe. By creating an absurd aim and chasing it, Hitler discovered a meaning to live no matter how much suffering his meaning brought to humanity. Maybe, we should conclude that Hitler, by means of his cruel and despicable acts, seemed to be a living embodiment of absurd and gothic.

Sisyphus as the Absurd Hero

In Greek mythology, Sisyphus, the first king of Corinth, because of his being a dishonorable and murderous despot, incensed the gods. His murdering travellers and guests who came to his palace, which is regarded as a violation of Xenia (the ancient Greek sacred rule of hospitality), aggravated the situation. Zeus desired to impose a penalty on Sisyphus as retribution for his crimes and asked Hades to take him to the underworld. Although he managed to trick Hades more than once and unbridled himself, the last penance which was given to Sisyphus by Zeus was an unconventional one in respect of its characteristics. He was required to roll a huge stone up a hill. However, the absurdity is in the fact that the stone will roll back down when Sisyphus reaches the climax with it and that this act will be repeated till eternity. His being condemned to a recurrent task which will end up in vain can be considered as an allegory to depict humans' strenuous but futile attempts to look for meaning and truth in Camus's existentialist philosophy.

Camus dispels our doubts about whether Sisyphus was happy or not during his pointless toil. According to him, Sisyphus is the absurd hero both through his passion and his torture. "*(Sisyphus') scorn of the gods, his hatred of death, and his passion for life*" (Camus, 1955: 77) have

exasperated the gods. The gods have inflicted the severest penalty on him in which he has been made to work like a Trojan to accomplish nothing. Nonetheless, he has never ceased his fruitless labour. In Camus' opinion, *"this is the price that must be paid for the passions of this earth"* (Camus, 1955: 77). For Camus, what makes this myth tragic is that its hero is conscious of the absurdity of his act. He becomes wholly cognizant of his wretched condition every time he climbs down. If he had a chance to reach success in the end, his task would not be a torment. Camus holds that Sisyphus is *"the proletarian of the gods"*, due to his being *"powerless but rebellious"* (Camus, 1955: 77). Here, Camus highlights the resemblance between Sisyphus and workmen of today who are forced to work from dawn to dusk. Likewise, workmen have to deal with exactly the same kinds of tasks every day and their fates are not less absurd than Sisyphus'. Nevertheless, Camus believes that Sisyphus' triumph also lies in his incessant endeavour which gives him affliction. He says *"the lucidity that was to constitute his torture at the same time crowns his victory. There is no fate that cannot be surmounted by scorn"* (Camus, 1955: 77). His fidelity to his ceaseless work is indicative of his laughing at Gods in a contemptuous manner; he seems as if he challenges all the gods that put him in this awkward position. Camus believes that *"the struggle itself toward the heights is enough to fill a man's heart. One must imagine Sisyphus happy"* (Camus, 1955: 77).

Sisyphus is happy, resistant, confident, audacious and heroic, so is the protagonist Kafka Tamura in Murakami's novel. On his fifteenth birthday, Kafka makes a life-changing resolution to run away from home. He has been longing for escaping from his father who is wholly inattentive to his son for quite a long time and at last he shows a courageous behaviour by setting out his journey to Shikoku, far south of Tokyo. On his arrival, his next objective is to find a library to spend his whole time and by dint of his determination, he feels like *"clouds floating across the sky"* and *"totally free"* (Murakami, 2006: 10). Kafka and Sisyphus bear resemblances in terms of their both being strong-willed, strengthful and gleeful as Camus suggests. Nonetheless, the most crucial analogy or parallelism between them is the fact that they are striving against absurdity without showing despair. Sisyphus toils away at rolling a huge stone up a hill although he will face the fact that the stone will roll down again the moment he brings it to the summit. This requires strenuous effort, however, that this effort is also a futile one causes us to feel sorrow for Sisyphus. What Sisyphus experiences must be quite familiar to us, though. In our daily lives, we act in the same way as Sisyphus does, ignoring how absurd every task we should undertake is. Similarly, Kafka seems to be satisfied with and passionate about pursuing his dreams. Kafka picks out hope after facing absurdity. Kafka's seeking hope, freedom, rationality and fulfillment in an absurd world has no difference from Sisyphus's tiring and fruitless endeavour. Even if Kafka has aspirations about future, his hopes for meaning and logic from the universe are in vain.

Notwithstanding the meaninglessness of one's existence and one's doings, a person, just like Sisyphus, has an inclination to pretend as if his/her need of meaning will be provided by this indifferent universe when in fact this assumption is only in our imagination. This romantic outlook on our own lives and universe reflects itself in our hopes which motivate us to

continue to live. Humans' striving to go on and not giving up on living are not only absurd but also rebellious. Camus calls this absurd victory! Sisyphus becomes victor by means of ignoring that the rock will roll down every time it reaches the climax and exerting himself to do his job. By the same token, Kafka has the intention of achieving to become the toughest fifteen-year-old on planet and this goal engrosses his mind to the exclusion of other negative thoughts which might deter him. Kafka does not want to attach importance to the outside world and its absurd demands. For instance, obligation to go to school represents an unfamiliar world for him, but he takes notice of his own absurd aims when he decides to live his own life on his own. He desires to create his own absurdity which will help him gain the sense of familiarity. In other words, he feels secure not in yielding to other people's absurdities but to his own one. He longs for being free of feeling like an alien in his uncanny world shared by his father. He becomes the master of his fate and of his own absurd, since if one follows one's dreams, one can feel less absurd. In short, both Sisyphus and Kafka find remedy and explanation in hope and pretension when they face the ambivalence and senselessness which govern the universe.

Although their labour or expectations are totally ludicrous, Sisyphus and Kafka proceed through clinging to the absurdity of their hopes and therefore they do not feel lost in the absurdity of the universe. In other words, they do not commit suicide or lose hope after acknowledging the chasm between the irrationality of the world and their attempts to find rationality in this irrationality. What gives me the incentive to utter such words about committing suicide is that Camus provides us with two ways to fight against absurdity; either hope or committing suicide. Camus believes that when we regard the universe as alien, unfamiliar or disturbing, there is no remedy for it, since there is nowhere else to go or "*no hope of a promised land*" (Camus, 1955: 6). For Camus, the feeling of absurdity arises out of "*this divorce between man and this life*" (Camus, 1955: 6). If one longs for committing suicide, it means that one is faced with this absurdity; since "*there is a direct connection between this feeling and the longing for death*" (Camus, 1955: 6). Gothic insinuates itself in existential absurdity when we choose not hope but death in our fight against the absurdity of the universe. Longing for death evokes melancholy which one feels in the gothic atmosphere of the universe.

The second protagonist Nakata, who is past sixty, due to an enigmatic accident in his early childhood, is slow-witted. In spite of losing his intelligence to be able to write and read, after this accident, he acquires a skill which enables him to decipher cats' language and talk with them. On account of this miserable event which turns him into a witless person, he no longer has any hope of happiness. Unlike Kafka and Sisyphus, he loses his ambition of achieving something for his own, except searching for lost cats in his spare time; Nakata is not as determined, ambitious, courageous, robust, high-spirited as the other two are. He faces the absurdity the universe presents him and consents to receive it without feeling worried or joyful about this fact. He welcomes life as what it is.

Nakata possesses some of the hallmarks of a gothic figure, such as of a fantom or a spectre, since he does not feel any kind of emotion at all. *“He (has) never felt lonely or unhappy”*, (Murakami, 2006: 71) even though he has not made any friends. *“He (has) never felt sexual desire, or even wanted to be with anyone... He understands he is different from other people. He thinks his shadow on the ground is paler, lighter than that of other people”* (Murakami, 2006: 71). He has never become ill. Pain and confusion have meant nothing to him other than abstract concepts; fear is not a kind of feeling which he is accustomed to, too. He is like an automaton or a ghost which is devoid of consciousness. *“A constant smile on his face, he (has) never tired of any chores”* (Murakami, 2006: 71) given to him. He used to be like a guest in the classroom whom teachers also tended to forget. *“No dissatisfactions, no anger at anything. No feelings of loneliness, anxieties about the future, or worries...”* (Murakami, 2006: 72). *“The concept of death (is) (also) beyond his powers of imagination”* (Murakami, 2006: 17, 69). He is aware of the fact that his parents are dead and that he will face death one day and be cremated and buried; that is all he feels when it comes to death.

Both absurdity and gothic seem to be preoccupied with death as a theme. Nakata’s way of perceiving death has philosophical significance, since, to Camus, *“Judging whether life is or is not worth living (committing suicide) amounts to answering the fundamental question of philosophy”* (Camus, 1955: 4). While giving thought to what Nakata says about death, I realized his serene way of receiving death, and I thought he might be living in the tranquillity of death. He admits that life is painful, that there is no need to feel this pain and mentally he seems to be no longer alive. Maybe he is killed by his illness; what I mean is that his body functions healthily but his soul has been completely dead since he had that accident which caused him to be a soulless body. As Camus suggests in following lines, Nakata admits that life is heartbreaking and desensitizing and therefore he does not live but continues to exist habitually by killing his zest for life. Although Camus takes death as the termination of one’s physical existence, I regard death as discontinuance of mental existence, which means not willing to enjoy life. He does not have aims, objectives, energy or enthusiasm which can trigger him to unshackle himself from this incessant lassitude. Camus holds that

In a sense, and as in melodrama, killing yourself amounts to confessing. It is confessing that life is too much for you or that you do not understand it...It is merely confessing that that ‘is not worth the trouble’. You continue making the gestures commanded by existence for many reasons, the first of which is habit. Dying voluntarily implies that you have recognized, even instinctively, the ridiculous character of that habit, the absence of any profound reason for living, the insane character of that daily agitation, and the uselessness of suffering. (Camus, 1955: 5)

Nakata is remote from becoming an absurd hero or a victor of absurdity; he cannot fight against senselessness via hoping a bright future. He surrenders to the indifference of the universe and seems unagitated, which indicates his voluntary death inside.

As Albert Camus indicates, *“In this unintelligible and limited universe, man’s fate henceforth assumes its meaning”* (Camus, 1955: 15, 20). While pushing a boulder uphill till eternity was Sisyphus’ destiny, Oedipus Rex’s fate was to fulfill a prophecy that he would murder his father

and wed his mother. The adversities they were exposed were preordained; maybe in ancient Greek tragedies, heroes' endeavours to escape from their fates illustrate absurdity; writers like Sophocles guarantee that no matter what happens, nobody can break free from his/her fate. In a gothic novel, likewise, characters cannot free from their pasts, or some horrible events they are bound to experience. What I mean is that trying to escape might be a kind of absurdity in itself. Likewise, we cannot leave behind our universe and our fates just like Greek gods or kings. Through the end of the novel, like Oedipus, Kafka cannot manage to liberate himself from the curse put on him -killing his father in one of his astral voyages and having sex with his mother's ghost. Since other-worldly beings like ghosts are also particular characteristics of gothic fiction, Kafka's fate is intertwined with absurdity and gothic as well.

Conclusion

The interconnection between the gothic genre in literature and the notion of absurdity in Camus' existential philosophy stems from the fact that both of them have characteristics in common, the most crucial of which are unreasonableness and excessiveness; however, gothic and absurdity in existential sense especially approximate to each other when humans, as if they were gothic characters trapped in a gothic architecture, feel an intense feeling of horror and cannot overcome suicidal thoughts in their confrontation with the absurdity of the universe. The characters and the atmosphere of Haruki Murakami's novel *Kafka on the Shore* serve typical examples of the interrelation between gothic and existential absurdity. When we come face to face with the immense depth of absurdity, we either choose hope just like Kafka and become preoccupied with our dreams or works to do or we prefer death either mental or physical one as Nakata does in the novel. By pursuing his ambitions, Kafka refuses to admit defeat when he is faced with the fact that life has no inherent meaning to offer him, which is also exemplified in the myth of Sisyphus in which Sisyphus does not give in to the absurdity of pursuing an aim that is impossible to be successfully completed. Sisyphus epitomizes the incredible resilience of the human psyche and our infinite passion of life against the absurdity in Albert Camus' existentialism. Contrary to Sisyphus and Kafka, Nakata, in the novel, gives up the daily struggle, shows no signs of liveliness like a ghost in gothic fiction, feels free from emotion of any kind and gives himself to the peacefulness of death in his mind. No matter what we select between the two solutions defined by Camus when we come to realize this fact, hope or death, it certainly directs us to acts which also include absurdity in themselves. Our approach to absurdity might differentiate but we cannot escape from it just like characters in a gothic novel cannot break free from the control of existentially absurd events. Whereas being a character in a gothic novel might require to be subjected to absurdity and its defining characteristics such as irrationality, uncanny and unfamiliarity, being a human being necessitates enduring and ignoring the absurdity of living.

References

- Botting, F. (1996). *Gothic*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Camus, A. (1955). *The Myth of Sisyphus and Other Essays* (J. O'Brien, Trans.). New York: Vintage Books Publishing Company.
- Freud, S. (1953). The 'Uncanny'. In J. Strachey (Ed.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, XVII, (219-252). London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Hattenhauer, D. (2003). *Shirley Jackson's American Gothic*. Albany: State University of New York Press.
- Levine, G. & Knoepfmacher, U.C. (1979). *The Endurance of Frankenstein: Essays on Mary Shelley's Novel*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Murakami, H. (2006). *Kafka On The Shore*. New York: Vintage Books Publishing Company.
- Shelley, M. (1994). *Frankenstein or The Modern Prometheus*. New York: Dover Publications.
- For more information on the notions coined by Albert Camus:
<https://plato.stanford.edu/entries/camus/>
- For further clarification on Sisyphus:
<https://www.greekmythology.com/Myths/Mortals/Sisyphus/sisyphus.html>

Genişletilmiş Öz

Absürt kavramı, gülünç olarak nitelenebilecek kadar mantıksız olan olay ve durumlara gönderme yapmak için kullanılır. Albert Camus'a göre, hayatımızı niteleyen temel kavram absürtlüktür; dolayısıyla absürt kavramına ithaf edilen mantıksızlık ya da gülünç olma gibi tüm özellikler hayatımızı da tanımlamak için kullanılır. Benzer şekilde, gotik edebiyat türünün de bu özellikler etrafında şekillendiği farz edilir; gotik bir eserde irrasyonel, gerçek olamayacak kadar korkutucu varlıklar ve olağandışı kasvetli olaylarla karşılaşırız. Neyse ki, gotik bir roman okuduktan sonra sözde rasyonel bir gerçekliğe sahip olan gündelik hayatımıza dönebiliriz; ancak ya hayatımızın da gotik bir kurgudan farkı yoksa diye düşündüğümüzde ne olacak? O halde, evren harici gidebilecek bir yerimiz olmadığına göre, absürtün hayatımızın temelinde olduğunu ve onunla yaşamaktan başka bir şansımızın olmadığını farz edebiliriz. Hayatımızın ve gotik kurgunun içindeki absürt öğeleri ortaya çıkarabilmek niyetiyle, Camus'nün varoluşçuluk felsefesini ve bu konuda kaleme aldığı felsefi eseri *The Myth of Sisyphus*'u (Sisifos Söyleni) irdeleyeceğim. Camus'nün konuyla ilintili ifadelerinden yola çıkarak, Japon yazar Haruki Murakami'nin romanı *Kafka on the Shore*'un hem varoluşçu felsefe bağlamında absürt hem de gotik bir eser olarak değerlendirilebileceği kanaatindeyim.

Camus'a göre insanlar, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde, evrenin irrasyonelitesi ile karşı karşıya geldiklerinde, mutluluk ve anlam bulma arzusu duyarlar. Fakat, absürt, insanın bu ihtiyacı ve dünyanın bu ihtiyaca yönelik vurdumduymaz suskunluğu arasındaki çelişkinin mutlak sonucudur. Anlam arayışı insani bir ihtiyaçtır; nitekim en talihsiz deneyimlerimizin dahi içerisinde bir anlam ya da hayır bulmak için kafa yormamız bu ihtiyacın bir ürünüdür.

Gotik edebiyatın, felsefi anlamda absürt ile ilişkisine gelinecek olursa, her ikisinin de mantığa karşı olmaları en başta gelir. Gotik kurgu, irrasyoneliteyi, eserlerinin okuyucuda yarattığı korku duygusunu baskın tutmakta bir enstrüman olarak kullanır. Mantık arama bir ihtiyaç iken, bu ihtiyacı giderememesi kişide korku yaratır. Korku da mantıksızlıktan beslenir, çünkü korku, anlam verilemeyen durumlarda ortaya çıkar. Gotik romandaki hayalet benzeri doğüstü varlıklarla karşılaşan karakterler, bu varlıkları sıradan algıları ile tanımlayamadıkları ya da kategorize edemedikleri için korkuya kapılırlar. Mantıktan yoksun bir evren de, varoluşçu filozofları dehşete düşürür. Tanrı ya da evren, anlam arayışımıza yönelik çağrılarımıza duyarsız kaldığında; gergin ve çaresiz hissedişimiz, bir gotik karakterin dünyadışı varlıklarla karşılaştığında hissettiği yoğun duygulardan farksızdır. Evrenin de gotik kurgunun yarattığı atmosfer gibi absürt, kötücül ve güvenilmez oluşu ürkütücüdür. Varoluşumuza anlam atfetmeyi bıraktığımızda, aslında dünyanın bize ev değil, tam tersine hiç tanımadığımız bir alemmiş gibi gözükmesi bu sebeptendir. Benzer şekilde, gotik bir romanda, kurgu karakterin annesinin hayalet formunda karşısına çıkması, ona en yakın olan ve sevgi beslediği kişinin, ona en uzak, tanımlanamaz ve korkutucu bir varlığa dönüşmesi gibi, evren de onu algılama biçimimizi varoluşsal felsefe doğrultusunda değiştirdiğimizde bize yabancı gözüktür.

Kafka on the Shore romanı, gotik ve varoluşsal absürdizm kategorileri altında incelenebilir; absürt eylemlerinin altında gotik özellikler görebileceğimiz kişi ve durumlara örnek olarak da kedileri vahşice katletmeyi kendine görev edinen Johnie Walker, bir robot kadar mekanik ve bir hayalet kadar duygusuz bir karaktere sahip Nakata ve hayallerinin peşinde çıktığı yolculukta başından türlü esrarengiz olaylar geçen Kafka isimli karakterler verilebilir. Roman içinde bahsedilen Hitler gibi gerçek dünyadan bir karakter ise yaptığı katliamlar ve bu katliamlarını haklı çıkarmak için kurduğu ideoloji ile şüphesiz gotik ve absürt öğelerin vücut bulmuş halidir. Gotik edebiyat, aşırılık barındırır ki romandan verilen örnekler bu son derece rahatsız edici, kabul edilemez ve uç eylemlerde bulunan karakterlerin eylemleridir. Konuşan hayvanlar gibi doğüstü olaylar, karanlık, kasvetli ve labirent benzeri yerler,

şeytani planlar, psikiyatrik hastalıklarla zihni bulanık ve ahlaki değerleri yozlaşmış, sapkın eylemlerde bulunan karakterler ve canavarlar gibi gotik romanın klasik unsurları da bu roman vasıtasıyla söz konusu çalışmada analiz edilmiştir.

Yunan mitolojisindeki önemli figürlerden biri olan Sisifos, despotik eylemlerinden ötürü, tanrıların gazabına uğrayıp koca bir kayayı bir tepenin zirvesine çıkarmakla cezalandırılır; bu cezanın absürt yanı sıra kayanın zirveye her varışında tekrar geri yuvarlanacak olması ve Sisifos'un her seferinde onu tekrar tepeye sürüklemesi gerekeceğidir. Camus'nün varoluşsal felsefesinde, sonuçsuzlukla bitmesi kesin olan bir eylemin ya da bir manası olmayan bir işin sürekli tekrarlanması, nefsine çabalarının sonucunda insanların bir anlam ve doğru aramalarını betimleyen bir alegoridir. Ancak Sisifos'un tanrılara inat, işkenceye dönüşen bu eylemi, hiç yılmadan tekrar etmesi onun hayata karşı duyduğu bitmek bilmeyen arzuyu gösterir ve onu bir kahraman haline getirir. Sisifos mitinin trajik tarafı, kahramanın, eyleminin absürtlüğünün tam anlamıyla bilincinde olmasıdır. Sisifos, hayatın ona sunduğu absürtlük karşısında hiç umursamamacasına hayata tutunur. Camus' a göre, evrenin bize sunduğu tek seçenek olan absürtlük ile baş edebilmemiz için iki method vardır; ya umut ya da intihar. Sisifos, tanrıların ona reva gördüğü bu zorlu ve işe yaramaz eyleme bağlılığını öyle bir ortaya koyar ki hiçbir zaman umutsuzluğa kapılmadan sanki dalga geçmesine tanrılara meydan okur; dolayısıyla zaferiyle mutludur. Murakami'nin romanında da hayatın anlam yoksunluğu karşısında kendi anlamlarını bulma arayışına düşen karakterler Sisifos ile özdeşleşlik kurarken; hayattan kopan ve yaşamaktan haz duymayan Nakata gibi karakterler ise durmadan ölümü düşünüp absürtlük ile mücadelede ikinci yöntem olan intiharı tercih ederler. İntihar, dolayısıyla ölüm teması, romanda absürt ve gotik öğelerin iç içe geçtiği olaylarda kendini gösterir.

KENT BELLEĞİNİN YANSIMA ALANI OLARAK CADDE ADLARI: SİVAS ÖRNEĞİ

STREET NAMES AS REFLECTION AREA OF URBAN MEMORY: CASE OF SİVAS

Adil Çelik*

Öz

İnsan grupları ve onların yaşadığı mekânlar arasında karşılıklı bir etkileşim sürecinin olduğu ve her bir adın arka planında barındırdığı hikâye açısından folklorik bir anlam taşıdığı bilinmektedir. Bu adlardan bir kısmı yer adlarıdır (toponimi) ve yer adları halkbilimi disiplininin içinde sadece coğrafi alanları ve yerleşim yerlerini değil aynı zamanda yerleşim yerlerinin daha küçük parçaları olan mahalle, cadde, işyeri gibi mekânların adlarını da kapsayan bir çalışma alanıdır. Herhangi bir toplumun zihinsel haritasını, kullandığı adlardan kavrayabilmenin mümkün olduğu varsayımından hareketle bu çalışmada Sivas cadde isimleri üzerinden Sivas kent belleğine dair çıkarımlar yapılması hedeflenmektedir. Sivas Belediyesinden 2020 yılında alınan veriler doğrultusunda Sivas'ta bulunan 278 cadde ismi sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Sınıflandırma sonucunda cadde isimlerinin en önemli kaynağı olarak kişi adları belirginleşmektedir. Adları caddelere verilen kişilerin en önemli niteliklerinden birinin, Sivas'ın yerel kültürü ile ulusal kültür arasında bir bağ işlevi üstlenmeleri olduğu saptanmıştır. Böylelikle cadde adlarının da katkısı ile biçimlenen kent belleğinde, ulusal bütünün bir parçası olmaya dair fikirlerin daima muhafaza edildiği görülür. Kişi adları dışında çevresel faktörler, tarihî temalar, kentler ve meslekler de bu sınıflandırmada belirginleşen gruplar olarak kent belleğine dair verileri içerir. Ayrıca cadde adları üzerinden yaşatılan kimlik bilincinde; yatlardan âşıklara uzanan sembollerle halk kültürünün de önemli bir yer tuttuğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent Kültürü, Bellek, Sivas, Toponimi, Cadde Adları.

Abstract

* Öğr. Gör. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, adilcelik0@gmail.com, Sivas/Türkiye, ORCID: 0000-0002-5347-3579.

It is known that there is a process of mutual interaction between human groups and the places where they live and that each name has a folkloric meaning in terms of the story it contains in the background. Some of these names are place names (toponymy), and within the folkloristics, place names are a field of study that covers not only geographical areas and settlements, but also the names of areas such as neighborhoods, streets, workplaces which are smaller parts of settlements. Based on the assumption that it is possible to make the mental map of any society from the names it uses, it is aimed to make inferences about Sivas city memory through Sivas street names. 278 Street names in Sivas were classified and evaluated according to the data obtained from Sivas Municipality in 2020. As a result of classification, person names become apparent as the most important source of street names. It has been determined that one of the most important qualities of the people named after the streets is that they act as a link between the local culture of Sivas and the national culture. Thus, in the urban memory shaped by the contribution of street names, it seems that ideas about being a part of the national whole are always preserved. Apart from person names, environmental factors, historical themes, cities and professions also include data on urban memory as groups that are evident in this classification. In addition, in the identity awareness lived through street names; It has been determined that folk culture has an important place with symbols ranging from mausoleums to minstrels.

Keywords: *Urban Culture, Memory, Sivas, Toponimi, Street Names.*

Giriş

İnsanlar, kendileri de dâhil olmak üzere evrendeki her nesneyi, durumu, duyguyu, fikri işaret etmek amacıyla adlardan faydalanmıştır. Ses ya da yazılı işaret olarak dolaşımında kalan bu adlar, göstergebilimcilere göre nesnelere kendileri ile karıştırılmamalıdır. Yani herhangi bir şeyin adı, o şeyi işaret eder. Bu durumda bir ad, her şeyden önce belli bir grup insanın üzerinde uzlaştığı bir fikre dayanır. Sözü edilen uzlaşma noktası da aslında artistik bir iletişimsel süreç olan folklordur. Folklor ve adlar arasındaki ilişki, özellikle XIX. yüzyıl Avrupa'sında filoloji ve halkbilimi disiplinlerinin iç içe gelişmeleri üzerinden de netleştirilebilir. S. V. Örnek (2000: 20), halkbilimi disiplininin çalışma alanlarını 25 alt başlık hâlinde verirken bunlardan birinin adlar olduğunu belirtir. Pek çok toplumda, çocuklara isim verme eyleminin törensel biçim ve kurallara sahip olması da adın folklorik anlamını daha yakından ele almayı önemli kılar.¹

Ong (2012: 48); adların, insanlara, adlandırılan nesne üzerinde bir sahiplik duygusu verdiği saptamasını yapar. Bu duygu bir yandan insanı doğaya karşı, toplumu da bireye karşı muktedir kılarken öte yandan bu adlandırmayı kullanan insanlar arasında bir ortaklık oluşturarak ortak bir belleğin inşa edilmesine olanak tanır.² Bu durumun en karakteristik yansımalarından biri, yer adlarında görülür. Belli bir yerde yaşayan insan grubu ile yaşanan

¹ Bununla birlikte halkbilimi disiplininde adlar üzerine yapılan çalışmaların çoğunlukla kişi adları üzerine odaklandığını, çocuklara adın verildiği törenlerin biçim ve anlamını çözümlenmeye dönük bir niteliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda yapılan belli başlı çalışmalar içerisinde Başgöz (1976), Örnek (1975) ve Sakaoglu'nun (1979) eserlerinden bahsedilebilir.

² Kolektif hafızanın biçimlenişi; mekândan ritüele, anlatılardan inançlara kadar pek çok farklı alanda gerçekleşebilir. Bu tarz bir belleğin en önemli taşıyıcılarından biri de standart dilden ayrı bir mecrada ortaya çıkan ve bazı adlandırmalarda da kullanılabilen yöresel sözcüklerdir. Konunun Sivas özelindeki bir değerlendirmesi hakkında bkz.: (Başaran, 2019).

yer arasında her durumda kompleks ilişkiler kurulur. Bazı durumlarda insan grubu, içinde yaşadığı mekânın; bazı durumlarda ise mekânlar, içlerinde bulunan insan gruplarının izlerini taşır (Halbwachs, 2017:142). Yer adları, Halbwachs'ın işaret ettiği bu ilişki biçimlerinden ikincisine dâhil edilebilir.

Bir gölün, dağın, şehrin ya da caddenin adlandırması sayesinde bu mekânların fiziksel varlığına ihtiyaç duymaksızın ortak bellekte bazı fikirlerin canlanması sağlanabilir. Böylelikle Assmann (2015:47) tarafından toplumsal belleğin biçimlenmesi için kullanılan araçlardan biri olarak kabul edilen mekân, basit bir kimlik işareti dönüşmeye başlar. Bu açıdan herhangi bir toplumun zihinsel haritasını çıkarmak için ya da o toplumun dünya görüşüne dair fikir sahibi olabilmek için söz konusu toplumun kullandığı isimler, güçlü anlamları barındıran semboller olarak halkbilimcilerin ilgi odağı olmuştur. Aksan'a göre yer adları *"bir ulusun kültürünü yansıtan kavramlar dünyasını, bir ulus için önemli olan kavramların hangileri olduğunu aydınlatan birer ışık olarak düşünülmelidir"* (1974: 185).

Burada Türk yer adlarına dair çalışmaların özellikle yerleşim yeri isimleri ve doğal yerlere odaklandığını vurgulamak gerek.³ Bu çalışmaların, halkbilimi disiplininin XIX ve XX. yüzyıldaki teleolojik tutumunun da etkisi ile büyük ölçüde uluslaşma süreçlerinde izlediği politikalar ekseninde yürütüldüğü de bilinmektedir.⁴ Yıldırım'ın (1984); coğrafyanın, yer adı sayesinde vatan olacağına dair saptamaları, halkbilimi disiplininin yaygın tavrı ile örtüşür. Öte yandan yer adları konusu halkbilimi parametreleri ile Gönen (2004) ve Işıksan (2010) örneklerinde olduğu gibi efsaneler ile bağlantılı olarak da ele alınmıştır.

Sakaoğlu'na (2001: 9) göre oldukça geniş bir çalışma alanına sahip olan adbilim; dilbilimi, sosyoloji, halkbilimi gibi farklı disiplinlerin yaklaşımları ile incelenmeye müsaittir. Acaroğlu'na (2006: LX) göre de yer adları dilbiliminin çalışma alanlarından biri olarak kabul edilmesine karşın aslında halkbiliminin ana konularından biridir. Kendi içinde üç bölüme ayrılan adbilimin (onomastik) bölümlerinden biri yer adlarıdır (toponimi) ve bu alanda kent, kasaba, köy gibi yerleşim yerleri ile birlikte cadde, sokak ve meydan gibi bu yerleşim yerlerinin daha özel kısımlarının adları incelenmektedir (Aksan, 1979:103).

Folklorun üretilebilmesi için etkileşime, etkileşim için de ortak mekânlara ihtiyaç vardır ve bu mekânlar isimler ile birlikte insanlar için bir anlam ifade eder. Connerton'a (2012:20) göre bir yer adının basitçe telaffuz edilmesi dahi bir hikâyeyi kısa ve öz bir biçimde anlatır. Kırsal yaşam alanlarında mesire yerlerine, hıdırlıklara ya da kırlara yüklenen anlam, kentleşmeyle birlikte insanlar tarafından tasarlanmış olan daha yapay mekânlara yüklenmeye

³ F. Köprülü ile başlayan Türk yer adları çalışmalarının başlıcalarının listesi için bkz.: (Eren, 2010: 14-15). Yer adlarını halkbilimi disiplininin yaklaşımları ile ele alan bazı çalışmalar için bkz.: (Durbilmez ve Tekin, 2014; Özsemceri, 2019; Küçüktuncer, 2020).

⁴ Bu konudaki en titiz örneklerden biri Acaroğlu'na (2006) aittir. Yazar, söz konusu eserinde büyük bir bilimsel titizlikle Bulgaristan'daki Türkçe yer adlarının izlerini sürer. Acaroğlu'nun çalışması ile Bulgaristan hükümetinin izlediği Türk kimliğini yok sayan politikalara karşı Bulgaristan'daki Türk varlığının meşruiyeti güç kazanır.

başlanmıştır.⁵ Bu dönüşüm esnasında sürekliliğini koruyan dinamik ise mekânların adlandırılması ve bu adlandırmaların folklorik anlamı olmuştur. Cadde, bu mekânlardan biridir. Bu açıdan kırsal yaşam alanlarındaki mesire yerlerine, ırmaklara, dağlara verilen adlar ile kentlerde caddelere verilen adların; toplumsal hafızada kapladığı alan ve onun biçimlenmesine yaptığı etki açısından benzerliklere sahip olduğu söylenebilir. Bu ortaklıklar, cadde adları üzerine yapılacak olan araştırmaları değerli kılmaktadır.

Yukardaki varsayımlardan hareketle bu makalede; Sivas'taki cadde isimlerinden yola çıkarak kent belleği ve ideolojiye dair çıkarımlarda bulunulacak ve adlandırmaların folklorik anlamları daha yakından kavranmaya çalışılacaktır. Araştırma kapsamında 2020 yılı itibari ile Sivas Belediyesinin verilerinde kayıtlı olan toplam 278 caddenin ismi ele alınıp sınıflandırılarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Cadde isimlerinin sınıflandırılmaları üzerine evrensel (De Bress, 1990) ya da ulusal (Aliğaoğlu ve Uzun, 2011) boyutta tasnif denemeleri olsa da her ülkenin ve her kentin kendine özgü niteliklerinden dolayı mevcut modellerin yaygın bir şekilde kabul gördüğünden bahsetmek zordur. Bunun için çalışmada Sivas cadde adlarının sınıflandırılmasında tamamen ele alınan malzemenin kendi özgün niteliğinin belirleyici olduğunu vurgulamak gerek. Sivas cadde adları sınıflandırıldığında sırasıyla kişi adları, çevre ile ilgili adlandırmalar, tarihî adlar, kent adları, mesleklerle ilgili adlar gibi bir dağılım ortaya çıkmaktadır. Bu makaledeki anlam arayışı, sınıflandırmada kullanılan söz konusu başlıklar üzerinden yürütülecektir.

Tablo 1. Sivas Cadde Adları

Kişi adına dayanan adlar	
	A. Rauf Sarısözen, Abdülhamit Han, Abdulvahab Gazi, Ağababa, Ahi Emir, Ahmet Turan, Akşemsettin, Ali Baba, Alparslan Türkeş, Arap Evliya, Arapşeyh, Aşık Veysel, Atatürk, Barbaros, Battal Gazi, Bekir Sami Kunduh, Bilge Kağan, Cahit Zarifoğlu, Celal Bayar, Celal Kayacan, Çelebi Mehmet, Danişment Gazi, Dedeş, Dr. Rahmi Karahasanoğlu, Dursun Gencer, Emir Paşa, Ergun Göze, Erhan Üstündağ, Eşref Bitlis, Fahrettin Paşa, Farabi, Fatih, Fevzi Çakmak, Fuzuli, Hacı Fevzi Baysoy, Halil Rifat Paşa, Halis Vermezoğlu, Hamza Yerlikaya, Hayri Sığircı, Hikmet Boran, Hikmet Işık, Hoca Ahmet Yesevi, Hüdayi, İbni Sina, İhsan Öger, İnönü, İsmail Güneş, İsmet Yılmaz, Katip Çelebi, Kazım Karabekir, Kemaleddin İbni Humam, Kerim Çavuş, Kurtcebe Noyan, Lokman Hekim, M. Feyzullah Moral, Mahmut Özdemir, Mecnun Otyakmaz, Mehmet Akif Ersoy, Melek Reşit Hanım, Melik Gazi, Menderes, Merve, Mevlana, Mimar Sinan, Mor Ali Baba, Muhammed İkbâl, Muhsin Yazıcıoğlu, Mum Baba, Namık Kemal, Necip Fazıl Kısakürek, Necmettin Erbakan, Nuri Demirağ, Osmanpaşa, Ömer Seyfettin, Pilot Kaya İstektepe, Rahmi Günay, Rasim Başara, Ruhsati Baba, Sabri Hafız, Sait Paşa, Selahattin Erorhan, Sultan Murat, Süleyman Şah, Şemsi Sivasi, Şeyh Çoban, Şeyh Edebalı, Şeyh Erzurumi, Şeyh Şamil, Şht Ahmet Eyce, Şht Akgün Sezginer, Şht Bahattin Erturhan, Şht Emin Alacahan, Şht Fethi Akyüz, Şht Hamit Kandur, Şht İsmail Şirin, Şht Kenan Ardıç, Şht Melih Çimen, Şht Mesut Çimen, Şht Metin, Şht Osman Yurt, Şht Ömer Halisdemir, Şht Soner Müşteri, Taptuk Emre, Turgut Özal, Ulubatlı, Vali Muammer Bey,

⁵ Bu dönüşüm sorunsuz bir şekilde ilerlemez. Kontrolsüz ve bilinçsiz kentleşme sonucunda geleneksel kültürün aktarım problemleri ile birlikte kaybolması ya da zarar görmesi teması etrafındaki problemleri tartıştığı “Paldır Kültür Kentleşmeler” adlı eserinde Oğuz; hıdırlıkların, mesire yerlerinin, çeşme başlarının yerini sinema salonlarının, oyun salonlarının almasından bahsederek bunun toplumdaki kimlik bilincini ve aidiyet hissini olumsuz etkilediğinden söz eder ve “toplana madığımız yerlerde dağılmışız” (2019: 52) diyerek durumu açıklar.

	Vali Varinli, Y. Ziya Başar, Yahya Bey, Yahya Çavuş, Yahya Kemal Beyatlı, Yavuz Bülent Bakiler, Yavuz Sultan Selim, Yunus Emre, Yüksel Yancı, Zübeyde Hanım
Çevreyle ilgili adlar	53-1 Sanayi, 53-2 Sanayi, 53-3 Sanayi, 53-4 Sanayi, 53-5 Sanayi, 53-6 Sanayi, Adalet, Akademisyenler, Akdeğirmen, Akyokuş, Arıburnu, Aydoğan, Bankalar, Barajyolu, Cumapazarı, Çarşıbaşı, Çayırağzı, Çiçekli, Çiftlik, Demiryolu, Dikilitaş, Dikimevi, Doğu, Doğukent, Esentepe, Esenyurt, Fabrika, Fadlum, Ferhatbostan, Fidanlık, Gökçekler, Gökmedrese, Gölet, Gültepe, Halfelik, Hastane, Hıdır Ağa, Höllüklük, İshan, Karaağaç, Kardeşler, Kepenek, Kesikköprü, Kırıkseten, Kızılırmak, Kumlu Tarla, Küçük Sanayi, Mahkeme Çarşısı, Menzil, Merakum, Mısmırlamak, Organize Sanayi 1, Organize Sanayi 3, Organize Sanayi 4, Organize Sanayi 5, Organize Sanayi 6, Organize Sanayi 7, Öğretmenler, Paşa Bostan, Paşapınarı, Porsuk, Pulur, Pünzürük, Seyrantepe, Sıhhiye, Sivasspor, Sularbaşı, Şifa, Tek Mezar, Tekke, Temeltepe, Terminal, Tuzlugöl, Uzuntepe, Üçyıldız, Villakent, Yenidoğan, Yenişehir, Yeşilyurt, Yiğitler, Yumurta Tepe
Tarihî adlar	80. Yıl, Alperen, Alsancak, Anadolu, Atakent, Başbağlar, Bayrak, Çanakkale, Dört Eylül, Fetih, Gelibolu, Göktürk, Hakimiyet, İpekyolu, İradeyi Milliye, İstiklal, Kongre, Kurtuluş, Malazgirt, Millet, Millî Mücadele, Misak-ı Millî, Müdafa, Sarıkamış, Şehitler, Türkistan, Türkmen, Ulus, Uygur, Zafer
Kent adları	Ankara, Bağdat, Buhara, Karabağ, Kayseri, Kerkük, Musul, Niksar, Plevne, Saraybosna, Taşkent
Mesleklerle ilgili adlar	Bezirci, Demirciler, Galericiler, Kazancılar, Keresteciler, Toptancılar
Diğer adlar	Altın Başak, Altuntabak, Asilzade, Aşıyan, Başkent, Bayır bucak, Behram, Birlik, Boğaz Köprüsü, Cihangir, Erva, Eser, Güven, Hanzade, Hayat, İller, Kardelen, Köseadağ, Mutlu, Safa, Seheryeli, Selimiye, Sila, Sirer, Sultan Şehir, Süleymaniye, Tarhana, Tuna, Ufuk, Uzunyol, Yeditepe, Yeşilay, Yolcu, Zehravi

---

Kişi Adlarına Dayanan Adlar

Kişi adlarının yer adı olarak kullanılması durumu, hemen hemen her toplumda görülen evrensel bir eğilimdir (Sakaoğlu, 1984: 259). Kaynağını kişi adlarından alan Türkçe yer adları üzerine Eyice (1965) tarafından yapılan tasnif denemesi, bu eğilimin Türk kültüründe de ne derece yaygın olduğunu gösterir. Sivas'ta 2020 yılı itibari ile bulunan 278 cadde isminden 116 tanesinin adlandırması, kişi adları ile yapılmıştır ve bu sayı oransal olarak tüm caddelerin %41,7'lik kısmına denk düşmektedir. Bu oran, kent hafızasının inşa edilmesi esnasında bir şekilde toplumsal belleğe yerleşmiş ünlü kişilerden fazlasıyla yararlanılmaya çalışıldığını göstermektedir.

Kişi adlarının oluşturduğu küme, kendi içinde bir sınıflandırmaya tabi tutulduğunda söz konusu 116 isimden 25 tanesinin politika ile uğraşmış olan kişilerin adları olduğu görülür. Oransal olarak politikacıların oluşturduğu küme, kaynağını kişi adlarından alan cadde adlarının toplamının %21,5'ini kaplamaktadır. Bu durum, gündelik hayatta politikaya yüklenen önemin bir yansıması olarak değerlendirilebileceği gibi caddelerin adlandırmalarındaki bürokratik işleyişin de hesaba katılması ile politikacıların daha çok kendi adlarını ölümsüzleştirme çabası olarak da değerlendirilebilir.

Politikacılardan oluşan 25 isim içerisinde Adnan Menderes, Alparslan Türkeş, Turgut Özal, Necmettin Erbakan ve Muhsin Yazıcıoğlu gibi parti başkanlığı yapmış siyasetçiler; bu grubun en şöhretli olanlarıdır. Hepsinin ortak noktası muhafazakâr ve milliyetçi ideolojileri benimsemiş olan partileri kurup yönetmiş olmalarıdır. Bu ortaklık kent insanının siyasi tercihlerinin doğal bir yansıması olarak da okunabilir. Sivas caddelerinin adlandırılması açısından bu beş isim içerisinde Muhsin Yazıcıoğlu'na ayrı bir önem verildiği ve kendisinin kent belleğinde daha özel bir yere konumlandırıldığı açıkça görülür. Kendisinin hem Sivashlı olması hem de toplumu derinden etkilemiş bir helikopter kazası sonucunda hayatını kaybetmesi gibi durumlar bu ilginin nedenleri arasında gösterilebilir. Yazıcıoğlu'nun geçirdiği helikopter kazası esnasında helikopteri kullanan pilotun ve Yazıcıoğlu'na eşlik eden BBP Sivas il başkanı ve başkan yardımcısının adlarının da kentteki caddelere verilmiş olması, Yazıcıoğlu'nun kent belleği içerisindeki özel yerini işaret eder.

Bu isimler dışında bakanlık ve vekillik yapmış Sivashlı siyasetçiler, Sivas'ta belediye başkanı ve vali olarak çalışmış olan isimler bu kategoriye dâhil edilmiştir. Bakanlık ve vekillik yapan isimlerin de en büyük ortak noktaları içerisinde Sivashlı olmaya ek olarak muhafazakâr partilerde siyaset yapmak bulunur.

Tablo 2. Kişi Adına Dayanan Adlar

Politikacılar ve bürokratlar	A. Rauf Sarısözen, Alparslan Türkeş, Bekir Sami Kunduh, Celal Bayar, Celal Kayacan, Emir Paşa, Erhan Üstündağ, Hamza Yerlikaya, Hayri Sığırcı, Hikmet Boran, Hikmet Işık, İsmet Yılmaz, M. Feyzullah Moral, Menderes, Mahmut Özdemir, Muhsin Yazıcıoğlu, Necmettin Erbakan, Nuri Demirağ, Rahmi Günay, Rasim Başara, Turgut Özal, Vali Muammer Bey, Vali Varinli, Yusuf Ziya Başara, Yüksel Yancı
Tarihî adlar	Abdülhamit Han, Atatürk, Barbaros, Fatih, Halil Rıfat Paşa, İnönü, Kazım Karabekir, Melek Reşit Hanım, Melik Gazi, Muhammed İkbâl, Sultan Murat, Süleyman Şah, Şeyh Şamil, Ulubatlı, Yahya Çavuş, Bilge Kağan, Çelebi Mehmet, Zübeyde Hanım, Yavuz Sultan Selim, Sait Paşa, Fahreddin Paşa, Fevzi Çakmak, Kurtcebe Noyan, Osmanpaşa
Dini tasavvufi menkıbevi adlar	Abdülvahab Gazi, Ağababa, Ahi Emir, Akşemsettin, Ali Baba, Arapşeyh, Battal Gazi, Danişment Gazi, Dede-balı, Hacı Fevzi Baysoy, Hoca Ahmet Yesevi, Hüdayi, Kemaleddin İbni Humam, Lokman Hekim, Mevlana, Mor Ali Baba, Mum Baba, Şems-i Sivasi, Şeyh Çoban, Şeyh Edebalı, Şeyh Erzurumi, Taptuk Emre, Yunus Emre, Ahmet Turan, Arap Evliya
Sanatçılar	Âşık Veysel, Cahit Zarifoğlu, Fuzuli, Mehmet Akif Ersoy, Mimar Sinan, Namık Kemal, Necip Fazıl Kısakürek, Ömer Seyfettin, Ruhsati Baba, Selahattin Erorhan, Yahya Bey, Yahya Kemal Beyatlı, Yavuz Bülent Bakiler
Bilim insanları	Dr. Rahmi Karahasanoğlu, Farabi, İbni Sina, Kâtip Çelebi
Şehitler	Eşref Bitlis, İhsan Öger, Şht Ahmet Eyce, Şht Akgün Sezginer, Şht Bahattin Erturhan, Şht Emin Alacahan, Şht Fethi Akyüz, Şht Hamit Kandur, Şht İsmail Şirin, Şht Kenan Arduç, Şht Melih Çimen, Şht Mesut Çimen, Şht Metin, Şht Osman Yurt, Şht Ömer Halisdemir, Şht Soner Müşteri
İş insanları	Halis Vermezoğlu, Mecnun Otyakmaz
Gazeteciler	İsmail Güneş, Ergun Göze
Diğerleri	Kerim Çavuş, Merve, Pilot Kaya İstektepe, Sabri Hafız, Dursun Gencer

Kişi adlarında ikinci büyük kategoriye ise Türk tarihinin farklı dönemlerinde iz bırakmış isimler oluşturmaktadır. Bu kategoride 24 örnek bulunmaktadır ve özellikle hanedan mensupları, üst düzey yöneticiler, tarihte iz bırakmış askerler dikkat çekmektedir. Tarihî isimlerin içerisinde ise en önemli yoğunluk Osmanlı dönemine aittir. Süleyman Şah gibi Osmanlı genesisini andıran isimler, Abdülhamit Han, Fatih, Sultan Murat, Çelebi Mehmet, Yavuz Sultan Selim gibi hükümdarlar yer almaktadır. Bunların dışında Halil Rifat Paşa, Sait Paşa gibi bürokratlar; Ulubatlı, Osman Paşa, Yahya Çavuş ve Fahrettin Paşa gibi askerler göze çarpar. Özellikle buradaki dört askerin her birinin Türk tarihi içerisinde önemli bir başarıyı işaret eden anlamları barındırdığı görülür. Bu açıdan Ulubatlı ile İstanbul'un fethi, Gazi Osman Paşa ile Plevne Savunması, Yahya Çavuş ile Çanakkale Savaşı ve Fahreddin Paşa ile de Medine Savunması gibi savaşlara dair anıların canlı tutulmasına katkı sağlanır. Buradaki isimler, milliyetçi ve muhafazakâr politikacıların işaret ettiği anlamla örtüşen bir niteliğe sahiptir ve bu açıdan homojen bir kent belleğinin belirginleşmesine hizmet eder.

Tarihî kişi adları içerisinde Osmanlı'dan sonra Cumhuriyet döneminde bir yoğunlaşma dikkat çeker. Osmanlı genesisine Süleyman Şah ile yapılan vurgu, Cumhuriyet söz konusu olduğunda Zübeyde Hanım ile kendini gösterir. Bu kategoride Atatürk, İnönü, Kazım Karabekir ve Fevzi Çakmak gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ön saflarda yer alan generallere ek olarak Sivas ile bağdaştırılan daha yerel kişilerden de bahsedilebilir. Sözelimi Melek Reşit Hanım, Cumhuriyet ve Sivas kent kimliğini birleştiren isimlerden biri olarak bir caddede adı yaşatılan tarihî bir kişidir. Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'daki örgütlü yapılarını bir bir kaybetmeye başlayan Türkler, bireysel çabalar ve ulusal bir heyecanla yeniden örgütlenirken Melek Reşit Hanım da 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi tamamlandıktan hemen sonra "Sivas Anadolu Kadınları Müdafa-i Vatan Cemiyeti" adlı bir dernek kurmuştur. Ulusal tarih açısından atılan önemli bir adımın sembolü olan Melek Reşit Hanım Caddesi'nin çağrıştırdığı öykü, yerel bellek ile ulusal belleği birbirine bağlayan bir işleve sahiptir.

Burada ayrıca bahsedilmesi gereken bir başka husus da toplam sayısı 116 olan kişi adlarından yalnızca iki tanesinin kadın ismi olmasıdır. Zübeyde Hanım ve Melek Reşit Hanım şeklindeki bu iki isim de Cumhuriyet fikri ile bağlantılı bir noktaya konumlandırılmaları açısından ayrıca anlamlıdır. Oransal olarak tarihî kişi adlarının yalnızca %1,7'sinin kadın olması Türk toplumunun erkek egemen kültürel yapısının Sivas kent kimliğine açık bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Cumhuriyet döneminin tarihi kişi adları içerisinde Sivas kent kimliğine vurgu yapan bir başka isim de Kurtcebe Noyan'dır. Sivas doğumlu olan bu general, İstiklal Savaşı'nda aktif bir rol alarak Cumhuriyet'in kuruluşuna katkı sağlamış bir isim olarak dikkat çeker. Bu açıdan adı, yaşatılmaya değer görülmüştür.

Bunlara ek olarak Sivas caddelerinde isimleri yaşatılan tarihî kahramanlardan biri de beylikler döneminden kalma olan Melik Gazi'dir. Sivas'ın siyasi ve kültürel hayatı açısından beylikler döneminin en az Osmanlı kadar önemli olduğu bilinmektedir.

24 tarihî kişi adından 22 tanesi Türk tarihine ait iken 2 tanesi ise Türk tarihinin dışında kalan isimlerdir. Bunlar Şeyh Şamil ve Muhammed İkbâl'dir. Her iki ismin de ortak noktası İslamcı fikirlere sahip olmalarıdır. Şeyh Şamil XIX. yüzyılda Rus ordusuna karşı savaşan Kafkasyalı Müslümanların lideri olarak dünyadaki Müslümanlar arasında bir popülerliğe sahiptir. Türkiye'de de özellikle Kafkasya göçmenleri ile birlikte oluşmaya başlayan bir Şeyh Şamil kültüründen bahsetmek mümkün. Şeyh Şamil'in popülerliğinde İslami bir motivasyona ek olarak Kafkasyalı göçmenlerin belirleyici olduğu tahmin edilse de Sivas'ta bir caddeye ismini veren Pakistanlı Muhammed İkbâl'in popülerliğinin tek dayanağı onun İslamcılık ile özdeşleşen kimliği olarak değerlendirilebilir.

Kişi adlarında, politikacılardan ve tarihî isimlerden sonra anlamlı bir yoğunluğun olduğu bir başka küme ise bazıları menkıbevi bazıları ise tarihî bir kimliğe sahip olan İslami kişilerdir. Bunların bir kısmı mutasavvıf, bir kısmı ulema, bir kısmı ise halk anlatıları ile üretilmiş imajlardan ibarettir. Hepsinin ortak noktası İslami bir kimliğe sahip olmalarıdır. Bu kategoride Türk tasavvuf geleneğinin kurucu ismi kabul edilen Hoca Ahmet Yesevi, bu öğretiyi Türkistan'dan Anadolu'ya taşıyıp burada yaygınlaştıran Tapduk Emre, Yunus Emre, Mevlana C. Rumi gibi tüm Türk ulusunun belleğinde yaşayan isimler yer alır. Buna ek olarak Türk sözlü anlatı geleneğinde hikâyeleri yüzlerce yıldır yaşatılan Battal Gazi ve Danişment Gazi'nin isimleri de iki caddede yaşar. Efsanevî isimlere verilebilecek bir başka örnek ise Lokman Hekim'dir. Türk tarihinde önem taşıyan iki yöneticinin yetişmesine katkı sağlamış olan Şeyh Edebalı ile Akşemsettin de bu kategoriye dâhil edilebilir.

Bunların dışında bu isimler içerisinde anlamlı bir küme oluşturan bir başka grubu ise Sivas ile bir şekilde ilişkisi bulunan veliler oluşturmaktadır. Bu isimlerden önemli bir kısmının türbeleri Sivas'ta bulunmaktadır. Türbeleri Sivas'ta bulunan ve cadde adlarına kaynaklık eden on isim şu şekildedir: Abdulvahab Gazi, Ahi Emir, Ahmet Turan Gazi, Ali Baba, Arap Evliya, Arap Şeyh, Mor Ali Baba, Şems-i Sivasî, Şeyh Çoban ve Şeyh Erzurumî. Türbesi kentte bulunan velilerin adlarının caddelere verilmesindeki bu yaygınlık, kent kimliğinin biçimlenmesinde atalar kültürüne ve ziyaret yerlerine yüklenen anlamı göstermektedir denilebilir. Özellikle halk arasında bu türbelerin her birinin şifa, kısmet ve baht arayışlarında etkili olduklarına dair kabuller, bu isimlerin kent belleğinde önemli bir yer kaplamasına neden olmuştur.

Kişi adları içerisinde dikkate değer bir başka yoğunluk ise şehit olan asker ve polisler etrafında oluşur. Şehitler kategorisine dâhil edilebilecek 15 isim yer alır. Bu şehitlerden dokuzunun doğum yeri Sivas'tır, bir tanesinin ise şehit olduğu yer Sivas'ın Zara ilçesidir. Şehitlerin sekizi askerdir ve içlerinde generalden ere uzanan rütbeleri barındırmaktadır. Beşi polis, biri ise makinisttir. Eşref Bitlis ve Akgün Sezginer adlı şehitler uçak kazası ile Melih Çimen ise bir kaza sonucunda şehit olmuştur. Bu üç ismin dışında kalanların tamamı terör

saldırıları sonucunda şehit olmuştur. Cadde adlarındaki bu yaygınlık, toplumsal belleğin inşasında ve modern Türk toplumunda bireylerin toplum olma bilincinde, teröre karşı verilen mücadelenin bir öneme sahip olduğunu gösterir. Bu mücadelede şehit olan kişilerin adları caddelere verilip onların adı yaşatılırken bir taraftan da o isimlerle simgeleştirilen toplumsal birlik fikri canlı tutulmaktadır.

Kişi adlarında sayıca şehitlerden sonra gelen isimler ise sanatçılara ait. Sanatçı kategorisine dâhil edilebilecek 11 isim yer almaktadır. Bu isimlerden biri mimar, biri hikâyeci, dokuz tanesi ise şairlikleri ile ön plana çıkan isimlerdir. Şairlerin yazarlara nazaran sayıca çok daha fazla olmasının altında yatan sebep olarak Türk halk kültürüne özgü olan sözlü kültüre yatkınlık durumu gösterilebilir. Geleneksel kültürde yalnızca estetik artı değer üretmenin değil aynı zamanda bilgiyi de muhafaza edip aktarmanın yolu şiirden geçtiği için şairlerin diğer meslek gruplarına nazaran bir ayrıcalığa sahip olduğu bilinir. Şairlerin bu ayrıcalıklı konumu, Sivas cadde adlandırmaları üzerinden de okunabilir.

Âşık Veysel ve Ruhsati Baba, buradaki dokuz şair içindeki halk ozanlarıdır. Âşıklık geleneğinin Erzurum ve Kars ile birlikte önemli merkezlerinden biri olan Sivas'ın kent hafızasında özellikle Âşık Veysel'in oldukça önemli bir yer kapladığı bilinir. Kentteki Âşık Veysel Bulvarı'nın başladığı kavşakta bulunan Âşık Veysel Anıtı da bu önemin bir başka yansımasıdır. Bağlama ve fotr şapkadan oluşan bu sade görsel kompozisyon, onu görenlerin belleğinde Veysel imajını canlandırır. Kafka'sız bir Prag, Yahya Kemal'siz bir İstanbul ya da Victor Hugo'suz bir Paris'in düşünilemeyeceğini vurgulayan Özdemir (2012: 20), zirve şahsiyetlerin kent ve ülkelerin imajlarındaki önemine vurgu yapar. Bu açıdan Âşık Veysel'in de Sivas için aynı işlevi üstlenmiş bir zirve şahsiyet olarak değerlendirildiği görülür.

Şairlerin iki tanesi divan şairi diğerleri ise modern Türk şiirinin önemli temsilcilerindedir. Sanatçı kategorisinde yer alan isimlerden yalnızca üçü Sivaslıdır. Bunlar: Âşık Veysel, Ruhsati Baba ve Selahattin Erorhan'dır. Üçünün ortak noktası sanat içinde folkloru temsil etmeleridir. Aslında bu veri, bir kent olarak Sivas'ın Türkiye'de halk müziği ve halk şiiri ile ilgili olarak kapladığı özel yeri işaret etmesi açısından da anlamlıdır.

Bilim insanları kategorisinde yer alan dört isimden yalnızca Dr. Rahmi Karahasanoğlu'nun Sivas ile bir ilişkisi bulunur. Karahasanoğlu, Sivas'a bir üniversite kurulmasını kendine misyon edinmiş bir bilim insanı olarak bu uğurda mücadele etmiş ve Cumhuriyet Üniversitesi'nin kurucuları arasında yer almış olan bir kişidir. Bu açıdan kent belleği içinde bir öneme sahiptir. Bilim insanı kategorisindeki Farabi, İbni Sina ve Katip Çelebi şeklindeki üç isim ise Sivas ile doğrudan bağları bulunmamakla birlikte İslam uygarlığı ve Türk kültürü açısından taşıdıkları önem üzerinden kavranarak kullanılmaktadır.

Çevreyle İlgili Adlar

Sivas'taki caddelerin adlandırılmasında kişi adlarından sonraki en yoğun ikinci anlamlı küme ise çevre ile ilişkili adlar oluşturmaktadır. Bu kategoride 81 cadde bulunur ve bu sayı

oransal olarak tüm caddelerin %29,1'ine denk düşer. Bu kategoride bulunan 81 isimden önemli bir kısmı kaynağını caddenin bulunduğu mevkiden, semtten ya da mahalleden alır. Listede yer alan Aydoğan, Sularbaşı, Dikilitaş, Yumurtatepe gibi pek çok cadde ismi aslında o caddenin geçtiği mevkiin isimleridir. Caddenin adlandırılmasında çevredeki doğal coğrafi yapıların adları da belirleyici olabilmektedir. Serpincik Göleti'ne giden caddenin adının Gölet olması; Kızılırmak ve Mısmılırmak adlı caddelerin adlarını yanlarındaki nehirlerden, Kardeşler Caddesi'nin ise adını yakınındaki bir tepeden almış olmaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Çevredeki binalar ve bu binaların işlevleri ile ilgili cadde adlandırmalarına da rastlanılmaktadır. Bankalar, Dikimevi, Fabrika, Terminal gibi cadde adları bu yapılara doğrudan işaret ederler. Bazen de cadde adlandırmaları ile o cadde üzerinde bulunan yapılara dolaylı bir atıf yapıldığı görülür. Sözelimi Şifa ve Sıhhiye caddelerinin adları ile bu caddelere bakan hastaneye, Adalet Caddesi ile bu cadde üzerindeki Adliye binasına ve Sivasspor Caddesi'nin adı ile 4 Eylül Stadyumu'na yapılan telmihler söz konusudur.

Kaynağını çevreden alan cadde adları, aslında halk kültüründeki yaratmaların adlandırılmasında işleve büyük bir önem verildiğini de göstermektedir. Örneğin resmi adı İnönü Caddesi olan Sivas'ın en işlek caddelerinden birinin halk arasında İstasyon Caddesi adı ile bilinmesi durumu; işlevin, sembolik anlamların önüne geçmesine örnek olarak kabul edilebilir. Bir ucunda tarihî yapıları ile kent meydanı, diğer ucunda ise 1937 yılında hizmete açılan Sivas Tren Garı'nın bulunduğu cadde, pratikte adını en azından bir dönemliğine kenti her açıdan diğer kentlerle bağlayıp ülkenin bir parçası hâline getiren istasyondan alır.

Tarihî Adlar

Sınıflandırmada nicelik açısından üçüncü anlamlı kümeyi ise kaynağını tarihsel temalardan alan caddeler oluşturmaktadır. Adını tarihsel temalardan alan 30 cadde bulunmaktadır. Oransal olarak tüm caddelerin %10,7'sini kaplayan bu 30 isim içerisinde özellikle Cumhuriyet tarihine dair göndermeler başı çeker. Cumhuriyet'in ilan edilmesi sürecinde önemli kilometre taşlarından biri olan Sivas Kongresi'ne ev sahipliği yapan Sivas için bu kongrenin tamamlandığı tarih olan 4 Eylül 1919 ve kongrenin yapıldığı mekân olan Erkek Lisesi kent kimliğinde özel bir anlam taşır. Kentte bu belleği canlı tutmak adına her yıl 4 Eylül tarihinde etkinlikler düzenlenmektedir. Şehirdeki bir semtin, eğitim kurumlarının, stadyumunun adı da 4 Eylül'dür. Dahası Sivas'taki işyeri isimleri üzerine yapılan bir çalışmada da Dört Eylül adının yaygınlığına dikkat çekilir (Boyras, 2003: 157). Bu isim bir caddeye de verilmiştir. Bu kongrenin yapıldığı Erkek Lisesi'nin binası ise günümüzde Kongre Müzesi olarak işlevlendirilmiştir ve böylelikle bu belleğin canlı tutulmasına katkı sağlamaktadır. "Kongre" ismi de "4 Eylül" gibi yaygın olarak kullanılan bir başka isim olarak bir caddenin de adıdır. Bu iki kavram üzerinden Sivas'a özgü olan yerellik ile onun bir parçası olduğu ulusal küme arasında çok güçlü bir bağlantı kurulur. Türk ulusunun inşa sürecinde Sivas'ın üstlendiği sorumluluk ve ödevlerin yerine getirilmesinden duyulan toplumsal kıvanç, Kongre ve 4 Eylül kavramları üzerinden kent belleğinde canlı tutulur.

4 Eylül ve Kongre kadar etkili olmasa da bu iki kavramın dışında İstiklal, Kurtuluş, Misak-ı Milli gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihini çağrıştıran farklı kavramlar da cadde adı olarak kullanılır. Cumhuriyet fikri öylesine güçlüdür ki caddelerden birinin adı olan 80. Yıl ismiyle de Cumhuriyet'e gönderme yapılır. Göktürk gibi İslam öncesi Türk tarihini, Fetih gibi Osmanlı dönemi Türk tarihini ve Gelibolu gibi daha yakın dönemleri andıran tarihî isimler de dikkat çeker.

Kent Adları

Sivas'taki cadde adlarının 11 tanesi, kaynağını farklı yerleşim yerlerinden alır. Bunlardan Ankara, Kayseri ve Niksar caddelerinin adları; yolların ilerlediği istikamette bulunan yerleşim yerlerine dayanır. Misak-ı Millî sınırları içinde kalan Musul ve Kerkük; Sivas'ta birer caddeye de ad olmuştur. Tarihten gelen ulusal hedefler, caddelere verilen adlar ile toplumsal bellekte canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Kaynağını şehirlerden alan cadde adları içerisinde özellikle Karabağ ve Taşkent ile Türk dünyasına; Bağdat ve Saraybosna adları ile Osmanlı tarihine yapılan göndermeler dikkat çeker. Görüldüğü üzere kaynağını kent isimlerinden alan caddelerin önemli bir kısmında da Türk tarihine ve Türk dünyasına dair göndermeler vardır.

Mesleklerle İlgili Adlar

Sivas cadde adları sınıflandırıldığında anlamlı bir küme oluşturan son grup ise meslek isimleridir. Belli meslekleri icra eden kişilerin işyerlerini aynı sokak, cadde ya da handa açmalarına dair bir eğilim Türk kültür tarihindeki geleneksel kent kurgusunda kendini gösteren bir durumdur. Ahilik geleneği ile de bağdaştırılabilecek olan bu durumun bir sonucu olarak pek çok şehirde bu mesleklerin sonuna çokluk eki eklenerek belli bir bölge işaret edilir. Bu bölge bazen küçük bir mahalle, bazen bir han, bazen bir sokak bazen de bir caddedir. Sivas'ta bezircilik, demircilik, kazancılık ve kerestecilik gibi Sanayi Devrimi öncesine ait geleneksel mesleklere ek olarak galericilik gibi görece daha modern mesleklerin de caddelerin adlandırılmasına kaynaklık ettiği görülür.

Sonuç

Cadde isimleri üzerinden elde edilen en çarpıcı bulgulardan biri, Sivas kent belleğinin inşasında kişilere büyük bir önem verildiğidir. Caddelere verilen kişi adlarının çağrıştırdığı hikâyeler, bireylerin toplum olmasına katkı sağlayarak kent kültürünün oluşumuna olanak tanır. Kaynağını kişi adlarından alan caddelere verilen isimlerin önemli bir kısmı, kentin muhafazakârlığına dair homojen bir imajın belirginleşmesine hizmet eder.

Adları caddelerde yaşatılan kişilerin önemli bir kısmı, bir kent olarak Sivas ile bu kentin siyasi ve kültürel olarak parçası olduğu Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiyi hatırlatan bir anlama sahiptir. Millî Mücadele'ye destek veren Sivaslılar, Sivaslı ünlü politikacı ve bürokratlar, Sivaslı bilim insanları, Sivaslı sanatçılar, terör saldırıları sonucunda şehit olmuş Sivaslı güvenlik güçleri mensupları gibi örnekler; Sivas kent kimliğinin Türk ulusal kimliğinin oluşturduğu geniş örüntünün inşacı bir parçası olduğu fikrini canlı tutar. Kaynağı, tarih ile

ilişkili olan isimlerdeki Cumhuriyet fikrini çağrıştıran kavramlar da aynı amaca dönük bir işleve sahiptir. Kentin en işlek iki caddesinin adlarının Atatürk ve İnönü olması da aynı amaca hizmet eder.

Adlandırmalar içerisinde atalar kültü ile bağdaştırılabilecek pek çok veli, türbeler, halk şairleri gibi geleneksel kültüre dair ayrıntılar Sivas kent kimliğinin bileşenleri içerisinde Türk halk kültürünün özel bir anlama sahip olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Acaroğlu, M. T. (2006). *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. Ankara: TTK.
- Aksan, D. (1974). Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı: Belleten*, 21(22), 185-193.
- Aksan, D. (1979). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileri İle Dilbilim III. Cilt*. Ankara: TDK.
- Aliğaoglu, A. ve Uzun, A. (2011). Şehirselsel Toponimi (Hodonimi): Türkiye İçin Bir Tipoloji Denemesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(2), 123-133.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı Hatırlama ve Politik Kimlik*. (A. Tekin, Çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Başaran, U. (2019). Kültür Taşıyıcısı Olarak Sivas'ta Kullanılan Yöresel İkillemeler. *Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu*, (s. 87-102). Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Başgöz, İ. (1976). İnsan Adları ve Toplum. *Türk Dili*, XXXIII(294), 164-170.
- Boyras, Ş. (2003). İletişim Açısından Sivas'ta Ticarî İşletme Adları. *Millî Folklor*, 15(60), 141-160.
- Connerton, P. (2012). *Modernite Nasıl Unutturur*. (K. Kelebekoğlu, Çev.), İstanbul: Sel.
- De Bres, K. (1990). English Villige Street Names. *Geographical Review*, 80(1). 56-67.
- Durbilmez, B. ve Tekin, F. (2014). Nevşehir Yöresi Yerleşim Adları Üzerine Bir Değerlendirme. *folklor/edebiyat*, 20(77), 113-132.
- Eren, H. (2010). *Yer Adlarımızın Dili*. Ankara: TDK.
- Eyice, S. (1965). İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme. *Türkiyat Mecmuası*, 14, 199– 216.
- Gönen, S. (2004). *Anadolu'da Yer Adlarına Bağlı Olarak Oluşan Efsaneler Üzerine İncelemeler*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], Selçuk Üniversitesi.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif Hafıza*. (B. Barış, Çev.), Ankara: Heretik.
- Işıkhân, T. (2010). *Hikâyesi ve Efsaneleriyle Gaziantep Semtleri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Küçüktüncel, M. (2020). *Gazipaşa İlçesi (Antalya) Yer Adlarının Halkbilim Açısından İncelenmesi*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Oğuz, M. Ö. (2019). *Paldır Kültür Kentleşmeler*. Ankara: Geleneksel.
- Ong, W. J. (2012). *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojileşmesi*. (S. P. Banon, Çev.), İstanbul: Metis.
- Örnek, S. V. (1975). Türk Folklorunda Ad Seçme ve Ad Koyma. *Boğaziçi Üniversitesi Halk Bilim Yıllığı*, (s. 101-112). İstanbul: Boğaziçi.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Özdemir, N. (2012). *Kültür Ekonomisi ve Yönetimi (Seçki)*. Ankara: Hacettepe.
- Özsemerci, S. (2019). *Çorum İli Yer Adlarının Halkbilimsel Açısından İncelenmesi*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], Bozok Üniversitesi.
- Sakaoğlu, S. (1979). Türkçede Soyadları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, Ahmet Cafeoğlu Özel Sayısı, 375-422.
- Sakaoğlu, S. (1984). İnsan Adlarından Kaynaklanan Yer Adlarımız. *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, (s. 259-264). Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Sakaoğlu, S. (2001). *Türk Ad Bilimi I: Giriş*. Ankara: TDK.
- Yıldırım, D. (1984). Coğrafyadan Vatana Geçiş ve Vatan ile Göç Ediş Problemi. *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, (s.157-168). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Extended Abstract

Each name refers to a story when pronounced in any group and this story is actually the folklore of the small group in which that name is produced and consumed. It is known that folklorists have been studying names for two centuries. Although a significant part of these studies focus on the meanings of the person's names and the ceremonies in which they are given, some of them are on place names. Folklorists who work on place names mostly for a nationalist purpose are more focused on geographical places and settlements. However, it is of course not possible to limit the scope of place names to them. Smaller areas that make up residential areas such as workplaces, neighborhoods and streets can also be resolved within the scope of places names. Based on these names, folklore, the awareness of belonging and the mind map of the community that uses them can be accessed. Accordingly, place names can be considered as guiding symbols. Based on these symbols, it is very possible to focus on the memory of the community that produced and consumed it and to make some inferences.

Based on these assumptions, the street names of the city of Sivas are discussed in a folkloric approach in this article. Within the scope of the research, the data received from Sivas Municipality in 2020 were subjected to an evaluation. From the available data, 278 street names, which are understood to be located in the city center of Sivas, have been subjected to a systematic classification. As a result of the classification, it was determined that 126 of the source of street names were based on person names, 81 on environmental data, 30 on historical themes, 11 on city names and 6 on professions. In the classification, 34 names could not be categorized because there was no partnership link between them. The search for meaning in this article is carried out by converting these categories resulting from classification into heads.

Politicians make up the most common set of person names all of whom are conservative figures. The popularity of conservative politicians in urban memory is followed by historical heroes. Another area of density in the names of the person is formed around saints. What these three groups have in common is to contribute to keeping conservative ideas about identity alive in urban memory of Sivas. Then come the artists and scientists. Among the artists, poets come to the fore. The fact that poets are given more importance than the performers of other branches of art can be explained by the fact that Turkey in general and Sivas in particular have a strong oral culture. Another proof of this situation is that in general, street names are abundantly found in misntrels along with shrines. Martyrs constitute an important category in the names of individuals. Sivas is the birthplace of many of these security forces, especially those who were martyred as a result of terrorist attacks and called to the streets.

In addition to places such as neighborhood, workplace within the names related to the environment, natural geographical structures such as mountain river lake have also been decisive. Street namings made direct references to the environment in some cases, while in others indirect references were made. Another important category is historical names. This group includes a small number of names reminiscent of pre-Islamic Turkish history, Seljuk and Ottoman periods, as well as stronger references to the establishment of the Republic of Turkey. The most important reason behind the overuse of details reminiscent of the establishment of the Republic of Turkey in street names is that Sivas is the fund in part of the establishment story. It can be said that urbanites who think that they have made an important contribution to the national organization try to keep this memory alive with their street names. Apart from these, two sets can be mentioned that can be considered meaningful. The first is city names and the other is professional names. Within the names of the city, themes shaped by

historical ideas stand out. In the category of professional names, traditional professions are predominantly manifested. The importance given to traditional professions once again demonstrates the function of folk culture in shaping urban memory of Sivas.

**LATCHKEYS AND SATELLITES: CONCEPT OF LOYALTY IN NOËL COWARD'S
PRESENT LAUGHTER**

KAPI ANAHTARLARI VE UYDULAR: NOËL COWARD'IN *PRESENT LAUGHTER* ADLI ESERİNDE
SADAKAT KAVRAMI

Murat Ercan*

Abstract

Comedy of manners, as a genre which emerged in the Restoration period, was popular in the twentieth century, too. Although some qualities have changed over time, the main characteristics remained the same. Noël Coward, a twentieth century playwright, has contributed to the genre with his plays that evoke the sense of comedy in the audience. In his *Present Laughter*, loyalty is an important term which has the power to reunite couples and maintaining businesses. Garry Essendine, who is in the middle of the events, has two circles around him: the inner circle in which the comrades of Garry try to protect and be loyal to him and the outer circle in which the members try to get in to the former one. By defeating threats like two one-night stand guests, the inner circle's aim is to keep their loyalty for their own benefits such as maintaining the business. Due to restricted studies about the concept of loyalty in the literature, we will focus, in this study, directly on loyalty as a comic element and the loyal comrades of the main character who contribute to the resolution in *Present Laughter*. Finally, we will show that the term loyalty is used in this play to protect the main character from a threat which comes from the outside of the orbit in which the satellites circle around.

Keywords: Noël Coward, Loyalty, *Present Laughter*, Satellites, Latchkey.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Konya, mail@muratercan.com.tr, ORCID: 0000-0003-0060-4480.

Öz

Restorasyon döneminde ortaya çıkan töre komedisi, bir tür olarak yirminci yüzyılda da popülerliğini sürdürmüştür. Zamanla bu türün bazı nitelikleri değişse de temel özellikleri aynı kalmıştır. Bir yirminci yüzyıl oyun yazarı olan Noël Coward, seyircide güldürü hissini uyandıran bu türe uygun oyunlar yazmayı başarmıştır. Sadakat, çiftleri yeniden bir araya getirme ve işleri sürdürme gücüne sahip önemli bir terimdir. Olay örgüsünün tam ortasında olan Garry Essendine'in çevresinde iki çember vardır. Bunlar, Garry'yi korumaya ve ona sadık kalmaya çalışan arkadaşlarının ve ailesinin içinde bulunduğu iç çember ve üyelerinin ilk çemberin içerisine girmeye çalıştıkları dış çemberdir. İç çemberdekilerin amacı dıştan gelen tehditleri yenerek tiyatro işini sürdürmektir. Bu tehditler, Garry'nin tek gecelik ilişki yaşadığı ve daha sonra başına bela olan kişilerdir. İç çemberdekilerin sadakati ise kendi çıkarlarını korumak üzere geliştirilen bir savunma biçimidir. Sadakat kavramının literatürdeki kısıtlı çalışmalar nedeniyle, *Present Laughter*'daki sadakatin komik bir unsur olarak ele alınıp, ana karakterin sadık arkadaşlarının çözüme katkılarına direkt olarak odaklanmak önem arz etmektedir. Sadakat kavramı ana karakteri, uyduların etrafında döndüğü yörüngenin dışından gelen tehditlerden korumak için kullanılan bir araçtır.

Anahtar Kelimeler: Noël Coward, Sadakat, *Present Laughter*, Uydular, Kapı Anahtarı.

Introduction

Although it emerged in the Restoration period, comedy of manners, also known as restoration drama or Restoration comedy of manners, managed to keep its popularity until the twentieth century. “*Comedy of manners, . . . holds up a mirror to the way people behave and the manners they employ in a social context, and while doing this it satirizes also certain types and certain manners*” (Dinçel, 1989: 73). Thus, the aim of comedy of manners is to entertain the audience by satirizing its present social condition. However, social conditions of the society vary from era to era; therefore, the genre's themes may differ throughout the centuries. The key feature of comedy of manners is its witty dialogues that have underlying meanings in order to attract the audience's attention. Besides, the plot is usually about a love relationship between a man, his wife or beloved, and a mistress or mistresses. This relationship is rather complicated due to the intrigues and seduction among the lovers. The relationships are also based on money and fame. The mistresses are attracted to the main character because of these reasons, and the central figure who is old thinks that he is young which is the fact in Noël Coward's play, too. While some qualities of the genre disappeared over time, the main idea and essential characteristics such as intrigues, seduction, sexual affairs, inappropriate language, and money are still in use. As a representative of the modern version of the genre, the playwright sustained the traditions of the literary style through his *Present Laughter* noting:

“*Present Laughter is a very light comedy and was written with the sensible object of providing me with a bravura part. It was an enormous success. I received excellent notices and, to my bewilderment and considerable dismay, the play also was reasonably acclaimed. This so unnerved me that I can say no more. The reader must judge for himself.*” (Coward, 1954: xv)

Present Laughter which was put on stage in Blackpool in 1942 is Noël Coward's one of the best-known comedy of manners plays. It was directed by Noël Coward himself, and Garry Essendine's role was performed by him too. The play is considered to be a narrow autobiography of himself due to the resemblance between Noël Coward and Garry Essendine's lifestyle. The entanglements and intrigues in the life of Garry reflect Coward's life. *Present Laughter* satirises the manners of the contemporary society in a comic way. The play contains the elements of comedy of manners such as money, sex, extramarital relationships, and witty plot along with the concept of loyalty. Nevertheless, the play does not owe its reputation only to its topic or the characteristic features of the genre; the comic and witty designed elements in the content play an important role, too. The plot of the play develops around Garry Essendine, a selfish actor who sees himself as an attractive and invaluable actor. He is obsessed with his age and looks constantly to the mirror. His wife, Liz Essendine, does not live with him, but there is a strange relationship between them. The lechery actor is compelled by Daphne Stillington, a young girl who is in love with him, and Joanna Lyppiatt who is the wife of his producer, Henry Lyppiatt. The affairs with these women start with a common excuse. The side characters in the play all have a common aim: to protect Garry from invaders who want to replace or be a part of them. Fred, the valet, Miss Erikson, the maid, Monica Reed, the secretary, along with Liz, Morris Dixon, the manager, and Henry try the best to contribute to this protection. The famous Mr. Essendine is a pleasant and successful actor who is not able to stop acting. This continuous acting, combined with his "*farcical domestic entanglements*" (Hirst, 1979: 65), supports Garry's charm because people are prone to believe him. He is "*a man who dissimulates so eagerly that he has forgotten who he is*" (Lahr, 1982: 32). In fact, this shows the blur identity of Noël Coward whose self divided into pieces throughout his life. Like Garry, Coward was surrounded by a large amount of people who never let him alone; because of this fact, he is like Garry in the play. As a result of this regular acting, both on and off the stage, people succumb to Garry's charm. As reported, this charm disorients the people around him:

"Since his charm has an overpowering effect, persons who are attracted towards him soon feel like running away from him. Among these are women, both young and middle-aged, and young men. Being attracted and repelled at the same time, they simply revolve round him, unable to reach him in the centre, and equally unable to run away from him. Among the persons who are drawn towards him so blindly, and remain revolving round him so helplessly, are Liz, his wife; Daphne, a glamour girl, niece of Lady Saltburn; Joanna, wife of his friend Henry, and Boland, a young romantic playwright." (Yaravintelimath, 1975: 190)

Charm, status, and role play are used to gather people around the "*romantic comedian Garry Essendine*" (Lahr, 1982: 32). Garry is in the middle of the events in which people around him try to reach him with intrigues (Hoare, 1996: 293). The people around Garry build relational circles which are further explained in detail by Yaravintelimath (1975); he expresses that there are two circles around the charming actor: the inner and the outer one. In the former one, his close friends and the people with whom he lives try to maintain their position within

this circle and prevent the members of the other circle to irrupt into their current location. The latter is the circle in which characters like Daphne Stillington and Joanna Lyppiatt try to breach into the former circle with various intrigues and seduction in order to reach their most valuable aim, the charming Mr. Essendine (Yaravintelimath, 1975: 191). The genre comedy of manners satirises the social behaviours of the contemporary society in a realistic way and evokes laughter through mocking the values that are seen extreme or improper by the writers. The criticised manners of the society were mainly about the upper-class' behaviour. These manners are regarded as unmoral and brought up to the stage in order to be mocked. The snobby, non-loyal, and artificial characters of this class are the main subject matters of this criticism. The series of intrigues throughout the play exemplify the subject matter of the term comedy of manners.

According to Hoare, because Garry seems to be like Coward himself in many ways, the play is considered to be an autobiographical work of the creator (Hoare, 1996: 293); Barry Day, another scholar and the editor of *Noel Coward in His Own Words*, states that "*Coward's best invention was himself*" (Coward, 2008: 143) which verifies Hoare's statement. Coward (1995), in his autobiography, states that he had the intention to act in the play, which is probably an easy task to act like himself. The resemblance between the two men, both in the private life and on the stage, is an important factor. In fact, it is not acting because he has to be only himself.

It is important to analyse the literary work around the term 'loyalty' because the members of both circles have a specific aim in order to protect the values which they believe. The lexical meaning of being loyal is being "*faithful in allegiance to one's lawful sovereign or government [,] faithful to a private person to whom faithfulness is due [or] faithful to a cause, ideal, custom, institution, or product*" (Merriam-Webster, 2004: 738). In the play, the approach to the term loyalty is mainly about the benefits of the characters. A study in Coward's time about loyalty states that the people who are loyal to someone or something regard it as more important than themselves, and the term relates to someone who is in the immediate surroundings such as his or her family members or friends (Royce, 1908: 52). This state is present in the play due to the loyalty is between the central figure and his family or friends. However, loyalty starts when there is a threat against their current situation. Strangers like Daphne and Joanna tend to lose their latchkeys in order to seduce Garry with the purpose of capturing him for his money and charm. Garry's family, on the other hand, with most efforts, try to protect him from the outsiders. The fame and wealth of the business are worth being protected. However, the loyalty of the inner circle cannot be reduced just to the business itself; the charm of the actor needs to be protected too in order to keep the whole business alive. Also, as a mad dramatist, he needs to be looked after by his companions (Mander, 1957: 4). Because of the fear that these intrigues may harm the business and his charm, his friends are forced to control him. The artificiality of the relations reflected in the play is another characteristic that makes it a good example to comedy of manners. When the literature is reviewed, it is seen that the number of the studies focusing on the concept of loyalty in this play is very limited. Coward's plays may seem to end with a marriage or the reunion of the married couples, but they "*are grounded in*

something ... more primitive: loyalty" (Gray, 2006: 230). He further emphasises that the bond between the couples and friends is sustained through loyalty (Gray, 2006: 230). However, the function of the loyalty in the play should not be seen merely as a term that connects people; the term serves to the comedy of manners by creating a comic element. This creation, along with other elements of the genre such as money and sexual relationships, demonstrates the value of loyalty between the characters and their interests in the play. Hence, this study aims to analyse the play in the sense of loyalty as a vital source for the relationship between the characters. Due to the set elements like 'latchkeys' and 'satellites,' the research focuses mainly on these aspects.

Concept of Loyalty through the Comic Elements: 'Latchkeys' and 'Satellites'

Present Laughter opens with Daphne Stillington, "a pretty girl of about twenty-three or four" (Coward, 1979: 135), who is on the phone speaking with Miss Cynthia about the night she has spent in the spare room of Garry Essendine's house. After meeting with Miss Erikson, "a thin [and] vague-looking Swedish housekeeper" (Coward, 1979: 136), she tells her why she has spent the night there:

"DAPHNE (in a rush): I'm afraid we were rather late last night you see we were at a party and Mr. Essendine very kindly said he'd drive me home and then I found I'd forgotten my latch key and I knew I shouldn't be able to make any of the servants hear because they sleep at the top of the house so Mr. Essendine said I could stay the night here and—and so I did." (Coward, 1979: 136)

Daphne says that she has lost her 'latchkey' and starts the loop of series of events which develops around the comic element. The latchkey seems to be a recurrent excuse for spending the night at Essendine's house which will be later confronted to the reader or audience again with a slight difference. Daphne who has lost her latchkey feels compelled to explain herself continually to whoever enters the stage. The latchkey is a symbol for threat which has to be eliminated by Garry's friends in order to "protect him from admirers" (Gray, 2006: 234). The first encounter is with Miss Erikson and the next with Monica, "a pleasant, rather austere woman in the early forties [who is] Garry's secretary" (Coward, 1979: 137). Daphne, one more time, tells her the situation she is in:

"DAPHNE: Well, I'm afraid it's rather awkward—you see, Mr. Essendine drove me home last night from a party and I idiotically forgot my latch-key and so he very sweetly said I could stay here—in the spare room." (Coward, 1979: 137)

The spare room is also connected with the latchkey because whoever loses her latchkey finds herself ending up in the room. It can be inferred that this room is intended for special guests who want to spend the night with the charming actor. Furthermore, Garry's behaviour on the next morning indicates that his purpose is to have a one-night stand and he tries to get rid of his seductive guests by playing "out a neat parody of a 'parting' scene" (Paterson, 1978: 27). He tries to convince his guest who has lost her latchkey that he is "too old for twenty-four"

(Coward, 1979: 145). In fact, Garry, too, knows that he has to protect himself from the aliens who try to be a part of the inner circle but cannot manage to do it. After awakening from sleep, he tries to remember who Daphne was. Monica, hopelessly, tries to make him aware of the consequences of his acts in a mocking way. Even Fred is loyal to the inner circle and the relationship between its members; in a clearly way, Garry's valet uses double entendre to raise awareness to the seriousness of the situation in which they are:

"GARRY: Who the hell is Miss Stillington?

MONICA: She's in the spare room.

GARRY (coming down): I didn't ask where she was, I asked who she was.

MONICA: We might look her up in the telephone book.

FRED: She forgot her latch-key if you know what I mean." (Coward, 1979: 140-141)

Monica wants the spare room to disappear because it is a threat against the comrades and is used as a tool for the risky affairs. Being loyal to the group and its benefits, she is in an effort to discourage Garry in his close relationships with his fans. *"Garry's awareness of the transience of all things is reflected in his concern with age"* (Rogers, 1972: 143). Because of this obsession with his age, he changes his behaviour and starts to act as if he is older or younger. The game with his age is used as an escape when the situation becomes too difficult for him. While speaking with Daphne, he claims that he is forty years old and is too old for a girl in her twenties. On the other hand, he cannot lie to Monica because she knows him so well and understands when he is acting and when not. Thus, he admits his real age to her, that is forty-one. Although reminded by Monica that he is actually forty-two, he says that he looks ninety-eight in front of a mirror. As a reaction to his hyperbole, Monica advises him to wear a wig with the hope that this will end his one-night stands with his lovers who come up with the excuse of losing their latchkeys (Rogers, 1972). Mainly, the purpose of his secretary is only to protect Garry from his lovers who tend to enter his zone in order to take advantage of his charm and money. Garry's answer to Monica is a paradoxical comedy which connotes that he will not be able to give up his habits; he is willing to continue the roleplay which has become a part of his character:

"GARRY: She had to stay the night. She'd lost her key.

MONICA: The sooner we turn that spare room into a library the better.

...

GARRY (taking it and going over to a looking-glass): Good God, I look ninety-eight.

MONICA: Never mind.

GARRY: In two years from now I shall be bald as a coot and then you'll be sorry.

MONICA: On the contrary I shall be delighted. There will be fewer eager, gently-bred debutantes ready to lose their latch-keys for you when you've got a toupee perched on the top of your head, and life will be a great deal simpler.

GARRY (*thoughtfully*): *I shall never wear a toupee, Monica, however bald I get. Perhaps on the stage I might have a little front piece but in life, never. I intend to grow old with distinction.*" (Coward, 1979: 142)

Liz, Garry's wife, who lives apart from him, encounters with Daphne and asks who she is in an interrogative way. The fact that they are not divorced, though they live separately, indicates that there is still a link between them. However, this link is rather emotional than sexual since she protests his acts as a loyal protector of Garry's charm and business. As it is usual in this period of literary history and the subsequent one, the attitude of the protest is silent and mocking (Kaya, 2012: 2):

LIZ: *Who was that poor little creature I saw here this morning in evening dress?*

GARRY: *She'd lost her latch-key.*

LIZ: *They often do.*

GARRY: *Now listen to me, Liz—*

LIZ: *You're over forty, you know.*

GARRY: *Only just.*

LIZ: *And in my humble opinion all this casual scampering about is rather undignified.*

GARRY: *Scampering indeed. You have a genius for putting things unpleasantly.*

LIZ: *Don't misunderstand me, I'm not taking a moral view, I gave that up as hopeless years ago, I'm merely basing my little homily on reason, dignity, position and, let's face it, age."* (Coward, 1979: 160)

Joanna Lyppiatt, "*an exquisitely gowned woman in the early thirties . . . [who] has a great deal of assurance and considerable charm*" (Coward, 1979: 186), tries her luck after Daphne and loses her latchkey, too. The recurrent events which have been experienced earlier by Miss Stillington are now performed by Joanna. However, Joanna, almost as charming as Garry, is a greater threat than Daphne. Her only and final goal is to obtain Garry and his charm along with the power of his business. Considered as an alien by Mr. Essendine's inner circle, it is inferred in the text that every single member's struggle is to keep her outside their circle. The "*gossipy little planets [comrades of inner circle] circling round the great glorious sun [the charming Garry Essendine]*" (Coward, 1979: 203) pay court to Garry at any cost. This loyalty is seen not only by Liz, Monica, Fred and Miss Erikson but also by Henry and Morris who would do anything to keep the business alive since they benefit from it; thus, "*they . . . find it necessary to extricate Garry from his romantic entanglements*" (Rogers, 1972: 142). The artificiality of the characters in the play is exposed explicitly through the witty dialogues. It is one of the main geniuses of Noël Coward. All of Garry's friends have the only aim to free him from his extramarital affairs in order to secure their current positions. This artificiality can be observed in various plays of the playwright and serves as a characteristic of the comedy of manners. The comic element in the play is that both Daphne and Joanna's excuses are the same: the laughter-provoking latchkey. However, Joanna is more determined than Daphne and has a specific aim. By pretending to have called the wrong number while on the phone in search for a taxi, her self-

driven provocative and seductive attempt to get Garry succeeds. Although Garry does not believe her that she has lost her latchkey, he gives in:

“JOANNA: I’ve forgotten my latch-key!

GARRY: Oh, Joanna!

JOANNA: It’s no good looking at me like that – I’m not in the least inefficient as a rule, this is the first time I’ve ever done such a thing in my life. I’m in an absolute fury. I had to dress in the most awful rush to dine with Freda and go to the Toscani concert and I left it in my other bag.

GARRY: And I suppose the servants sleep at the top of the house.

JOANNA: They do more than sleep, they apparently go off into a coma. I’ve been battering on the door for nearly half an hour.

...

GARRY: Nonsense, there’s nothing you’d hate more. You came here for a purpose, didn’t you?

JOANNA: Of course I did. I lost my key, I knew you had a spare room and—

GARRY: Well?

JOANNA: I wanted to get to know you a little better.

GARRY: I see.

JOANNA: Oh, no, you don’t. I know exactly what you think. Of course I can’t altogether blame you. In your position as one of the world’s most famous romantic comedians, it’s only natural that you should imagine that every woman is anxious to hurl herself at your head. I’m sure, for instance, that you don’t believe for a moment that I’ve lost my latch-key!” (Coward, 1979: 186-189)

Monica, as one of the members of the inner circle, directly reacts to Joanna, whom she sees as a threat to the loyalty of the group, by repeating what she says in a mocking way. The defence she makes in order to be loyal to the group and alienate Joanna aims “to keep the image of their ‘sun’ before the public for as long as possible” (Rogers, 1972: 142):

“MONICA: Did you stay the night here?

JOANNA: Yes, wasn’t it sweet of Garry to let me? I did the most idiotic thing. I lost my latch-key.

MONICA: You lost your latch-key?

JOANNA: I was in absolute despair and then I suddenly thought of Garry.

MONICA: You suddenly thought of Garry!

JOANNA: Why do you keep repeating everything I say?

MONICA: I don’t know, it seems easier than saying anything else.

JOANNA: Why, Monica, you actually look as if you disapproved of my staying the night here!” (Coward, 1979: 198-199)

Despite the fact that Joanna is married to Henry, she flirts with Morris and at the end with Garry. She uses the previous men as stepping-stones. “[Joanna’s] surname . . . suggests the . . . game of tip-cat, which characterizes the game Joanna has been playing. . . . The idea is to knock the billet as far away as possible. Three hits are allowed” (Rogers, 1972: 149-150). She tries her chance,

without success, and at the third shot she stumbles. Liz catches Joanna and breaks her silence; she makes Garry warn Morris about Joanna: “*Joanna is alien to us. She doesn’t really belong to us and never could. . . . BE CAREFUL! Is that clear?*” (Coward, 1979: 182-183). When Liz meets Joanna in Garry’s house, Joanna tries to lie; however, Liz does not believe her and suspects the adultery:

“LIZ: Good morning, Joanna. This is a surprise.

JOANNA: Liz! I tried to get you for hours last night. I’d lost my latch-key and was in the most awful state. But you weren’t in.

LIZ: I was in from ten o’clock onwards. You must have been ringing the wrong number.

JOANNA: I rang the number you gave me.

LIZ (sweetly): Then I must have given you the wrong number.” (Coward, 1979: 200)

Daphne unintentionally reveals her relationship with Garry when she responds to Joanna. However, Joanna does not reply to her but to Garry:

“DAPHNE (violently): The chauffeur’s got red hair and his name’s Frobisher!

. . .

JOANNA: Thank you very much. (To Garry.) I shan’t see you again, Garry, as I am going to Paris tomorrow for a month, so this is good-bye. I do hope that when you go to Africa you will be wise enough to take all your staunch, loyal satellites with you. It’s too dangerous for a little tinsel star to go twinkling off alone and unprotected. Please don’t imagine that I haven’t enjoyed the circus enormously. I have. But in the circuses I’ve been used to it was always the ringmaster who cracked the whip, not the clowns. Goodbye!” (Coward, 1979: 220)

The comic intrigues in *Present Laughter* end with Garry and Liz’s reunion. Garry and Liz’s reunion may seem like a happy marital ending, but it is based upon protecting the business (Burns, 1999: 56). However, the loyal wife does not think only of Garry’s business and fame; she also cares for her husband. Joanna is finally alienated from the outer circle and the possibility to breach to the inner one is disappeared. The reunion of the couple makes the bond stronger and the loyalty of the inner circle to one another saves it from being attacked by outsiders. Therefore, it is a vital issue that the satellites keep their loyalty to the planet which they circle around.

Conclusion

As one of the most prominent writers of comedy of manners in the twentieth century, Noël Coward uses in *Present Laughter* the comic elements of the genre through the witty dialogue of the characters. The main character, Garry Essendine, is represented by Coward himself, and it can be observed that there are reflections of Coward’s life and character in the play. This resemblance probably made him play the role with ease. The play handles the manners of Garry as an actor who is continuously acting, both on and off the stage. This

behaviour may harm his business and fame. Therefore, his friends try their best to avoid the consequences. In his private life, this continuous acting causes him sometimes to experience troubles and misunderstandings. The intrigues caused by the relationships with his one-night stand guests force his close friends and family to protect him in order to maintain his status, charm and business.

The loyalty between the characters and the groups are clearly seen in the play since there are two opposing sides and the members of each side have a specific aim; on the first side, there are Liz Essendine, Monica Reed, Fred, Miss Erikson, Morris Dixon, and Henry Lyppiatt who want to stick together and loyally protect the protagonist of *Present Laughter*, Garry, from the other side that wants to invade the centre in which Garry is. The loyalty of these characters does not permit the other side to do that. Liz, Garry's loyal wife, manages to convince Garry to escape from this predicament and hinders Joanna, whose aim is to achieve Garry's love, to reach to the centre where Garry is. Noël Coward's intention in the play is to depict that loyalty is not directed towards the actor himself but to his charm and business. The relationship between Garry and his friends is based on self-interest. In fact, the people around Garry are not loyal to him only for his persona; they are loyal to him in order to protect the image of the actor because the members of the inner circle know that they will lose their profits without his splendid image, prominence and ongoing success. Similarly, Coward was surrounded by many people who did not leave him alone, too. The similarity between the two men can be regarded as the reflection of the writer to his work. Garry's affairs, especially the latest one with Joanna, are seen as a threat not directly towards his persona but to the business itself. Indeed, Garry is aware of this concept of loyalty and complains about it by stating that they were nothing without him. This situation indicates that not only his friends are loyal to the great actor but Garry is also loyal to them and to himself. The concept of loyalty is not used only to re-unite Garry and his wife. Loyalty serves as a comic element that contributes to the play's witty plot. Sex, intrigues and money, as the characteristic features of the genre, are connected with loyalty in a comic way. However, the loyalty of the characters is based on artificial interests. The artificiality of them can be observed by comprehending their purpose. In order not to lose their wealth, position, and benefit, Garry's friends continue to be quasi loyal. Then *Present Laughter* indicates that as the satellites keep circling around the planet, the loyalty will be carried on in a loop from side to side.

References

- Burns, G. J. (1999). *Private Lives: The Presentation of Marriage in English Drama 1930 - 1990*. (Publication No. 0800949) [Doctoral dissertation, University of New South Wales]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Coward, N. (1954). *The Collected Plays of Noël Coward: Play Parade Vol. IV (Tonight at 8.30, Present Laughter, This Happy Breed)*. London: William Heinemann.
- Coward, N. (1979). *Plays: Four (Blithe Spirit, Present Laughter, This Happy Breed, Tonight at 8.30)*. London: Methuen.
- Dinçel, M. S. (1989). *Technical and thematic developments in three representative comedy of manners: Wycherley's The Country Wife, Etherege's The Man of Mode and Congreve's The Way of the World*. (Publication No. 7647) [Master's thesis, Hacettepe University]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=uPiaa6yuHLAaAEcfwxFOgQ&no=uPiaa6yuHLAaAEcfwxFOgQ>
- Gray, F. (1987). *Macmillan Modern Dramatists: Noel Coward*. London: Macmillan.
- Gray, F. (2006). Always Acting: Noël Coward and the Performing Self. In M. Luckhurst (Ed.), *A Companion to Modern British and Irish Drama, 1880-2005* (pp. 225-236). Malden, MA: Blackwell.
- Hirst, D. L. (1979). *Comedy of Manners*. London: Methuen.
- Hoare, P. (1996). *Noël Coward: A Biography*. New York: Simon & Schuster.
- Kaya, K. (2012). Alan Ayckbourn'un 'Absurd Person Singular' Oyununda Evlilik Kurumu. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36(2), 121-138. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cumusobil/issue/4347/59452>
- Lahr, J. (1982). *Coward, the Playwright*. London: Bloomsbury Methuen Drama.
- Mander, R. (Ed.). (1957). *Theatrical Companion to Coward: A Pictorial Record of the First Performances of the Theatrical Works of Noël Coward*. New York: The Macmillan Company.
- Merriam-Webster. (2004). Loyal. In *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11. ed., p. 738). Springfield, MA: Merriam-Webster, Incorporated.
- Paterson, A. M. (1978). *High Comedy in the British Theatre of the Nineteen Thirties*. (Publication No. 10868003) [Master's thesis, University of Glasgow]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Rebellato, D. (1999). *1956 And All That: The Making of Modern British Drama*. London: Routledge.
- Rogers, C. S. W. (1972). *Dramatic Structure In The Comedies Of Noel Coward: The Influence Of The Festive Tradition*. (Publication No. 7231427) [Doctoral dissertation, The Florida State University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Royce, J. (1908). *The Philosophy of Loyalty*. New York: The Macmillan Company.
- Yaravintelimath, C. R. (1975). *The Comic Vision of Noel Coward*. [Doctoral dissertation, Karnatak University]. INFLIBNET Centre. <http://hdl.handle.net/10603/93811>

Genişletilmiş Öz

Töre komedisi genellikle İngiliz Restorasyon Dönemiyle ilişkilendirilen bir edebi türdür. Dönemin değerlerini, modasını, toplumun tutum ve davranışlarını ve bireylerin eylemlerini hicvederek ve alaya alarak seyircinin bu durumları fark edip gülmesini amaçlamaktadır. Restorasyon döneminde ortaya çıkan bu edebi tür, bir tür olarak yirminci yüzyılda da popüler bir yazı stiliydi. Noël Coward gibi bazı yazarlar, dönemin koşulları da dikkate alınarak töre komedisinin özelliklerini eserlerine yansıtmışlardır. Zamanla bu türün bazı nitelikleri değişse de temel özellikleri aynı kalmıştır. Olay örgüsü ve diyalogların akıllıca kurgulanması, aile ve evlilik kavramlarının farklı bir bakış açısıyla ele alınması, karakterler arası para ve ilişki çatışmaları bu özellikler arasındadır. Yirminci yüzyıl oyun yazarlarından biri olan Noël Coward, seyircide güldürü hissini uyandıran bu türe uygun oyunlar yazmayı başarmıştır.

Çalışmanın amacı, bir oyun yazarı olan Coward'ın *Present Laughter* adlı oyununda töre komedisinin özelliklerine direkt olarak ait olmayan fakat eserde karakterler arası ilişkileri çözümlemede önemli bir rol oynayan ve bu türün özelliklerini ortaya çıkarmada yardımcı olan sadakat kavramını nasıl ele aldığını incelemektir. Literatür incelendiğinde eserde sadakat kavramı üzerinde duran çalışmaların nadir olduğu görülmektedir. Dolayısıyla karakterler arası para ve çıkar ilişkileri ile aile bağlarına ışık tutan sadakat kavramının ayrıyeten ele alınması önemlidir. Bu kavramı en iyi yansıtan terimlerin 'kapı anahtarı' ve 'uydular' olduğundan çalışmada sadakat kavramının ele alınması bu terimler ile sınırlı tutulmuştur.

Sadakat, çiftleri yeniden bir araya getirme ve işleri sürdürme gücüne sahip önemli bir terimdir. Olay örgüsünün tam ortasında olan Garry Essendine da Coward gibi bir oyuncudur. Bu oyuncunun çevresinde iki çember vardır. Bu çemberlerden ilki, içerisinde Garry'yi korumaya ve ona sadık kalmaya çalışan arkadaşlarını ve ailesini bulunduran ve yakın çevresini oluşturan iç çemberdir. İkincisi ise, ilk çemberin içinde bulunan üyeleri saf dışı bırakıp, bulunduğu dış çemberden iç çemberi istila etmeyi amaçlayan Garry'nin yapımcısı Henry Lyppiatt'ın eşi Joanna, hayranı Daphne Stillington ve amatör bir yazar olan Roland Maule ile tek gecelik ilişkiye girdiği diğer hayranlarını barındıran ve uzak çevresini oluşturan dış çemberdir. İç çemberde bulunan Garry'nin eşi Liz, sekreteri Monica, hizmetçisi Bayan Erikson, uşağı Fred, menajeri Morris Dixon ve yapımcısı Henry'nin amacı tek gecelik ilişki için gelen misafirler gibi tehditleri yenerek ve tiyatro işini sürdürerek kendi çıkarları için sadık kalmaktır.

Kapı anahtarını kaybetme veya unutma bahaneleriyle Garry'nin evinde kalmak isteyen birçok kadın misafirden bazıları Daphne ve Joanna'dır. İkisinin de amacı buldukları konumdan daha iyi bir konuma geçiş yapıp Garry'yi elde etmektir. Amaçları doğrultusunda her entrikayı deneyen bu karakterlerin çabaları sonuçsuz kalmıştır. Yakın çevresi tarafından sadık bir şekilde korunan Garry'nin kendisi de aslında kendine sadıktır. Yakın çevresinin, işlerini ve kazanç kapılarını kaybetmeme uğruna sadık kaldıkları Garry'nin kendine olan sadakatının nedeni de mevcut konumunu ve şanını kaybetmemektir. Tarafların amaçları farklı olsa da birbirlerine olan sadakati bu unsur çerçevesinde devam etmektedir.

Amacına ulaşamayan Joanna, Garry'nin etrafındaki sadık insanları birer uyduya benzetmektedir. Bu uydular gezegenin etrafında döndüğü gibi karakterler de Garry'nin etrafında dönmektedir. Bu dönüşler devam ettiği müddetçe dıştan gelen tehditler her ne olursa olsun bertaraf edilmektedir. Bunun farkında olan dış çemberdekiler sızma girişimine umutsuzca devam eder ve amaçları doğrultusunda

hareket ederler. Hala evli ama ayrı yaşayan Garry'nin eşi de bu sadakatin son unsurunu oluşturup karmaşa içerisinde kalan kocasını kurtarıp birlikte kaçarak kendisine ne kadar sadık olduğunu kanıtlar. Kendisine uzak ama aynı zamanda en yakın konumda bulunan eşi onu tüm bu entrika ve oyunlardan kurtarıp en sadık uydu olduğunu göstermiştir. Kendini hem sahnede hem de sahne dışında bir oyundaymış gibi gören ve sürekli herkese oyun oynayan Garry de sonunda bu durumdan eşi tarafından kurtarılmıştır.

Komik bir unsur olan sadakat kavramının literatürdeki kısıtlı çalışmaları nedeniyle, *Present Laughter*'daki sadakat ve ana karakterin sadık arkadaşlarının çözüme katkılarına direkt olarak odaklanmak önem arz etmektedir. Sadakat kavramı ana karakteri, uyduların etrafında döndüğü yörüngenin dışından gelen tehditlerden korumak için kullanılan bir araçtır.

Makalenin Geliş Tarihi: 13 Temmuz 2021
Makalenin Kabul Tarihi: 4 Kasım 2021

ÖĞRETMEN ADAYLARININ DİJİTAL BAĞIMLILIĞI İLE AKADEMİK BAŞARILARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ*

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN PRESERVICE TEACHERS' DIGITAL ADDICTION AND
ACADEMIC SUCCESS

Melek Koç**

Ayla Yıldız***

Öz

Bu çalışmanın amacı öğretmen adaylarının dijital bağımlılığının akademik başarıya etkisinin belirlenmesidir. Verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından hazırlanan Demografik Bilgi Formu ve Dilci (2019) tarafından geliştirilen ve 40 maddeden oluşan Dijital Bağımlılık Ölçeğinden yararlanılmıştır. Öğretmen adaylarının dijital bağımlılıkları ve bu bağımlılığı etkileyen faktörlerin akademik başarıyı nasıl etkilediğine, Dijital Bağımlılık Ölçeği' nin barındırdığı faktörler ve arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Araştırma, 2019-2020 eğitim öğretim yılı Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi' nde öğrenim gören Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik, Türkçe Öğretmenliği, İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Okul Öncesi Öğretmenliği Ana Bilim Dalındaki toplam 216 öğretmen adayından veriler toplanmıştır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda nicel araştırma yöntemlerinden olan ilişkisel tarama deseni ve ölçeğin faktörleri arasındaki ilişkileri ve akademik başarı ile olan ilişkiyi bulmak amacıyla Yapısal Eşitlik Modelinden (YEM) Yol Analizi (Path Analizi) kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS (25.0) paket programı ve AMOS 25 programından yararlanılarak analiz edilmiştir.

* Bu makale, 03.05.2021 tarihinde savunulan "Öğretmen Adaylarının Dijital Bağımlılığı ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" başlıklı tezden üretilmiştir.

** MEB, Sivas/Türkiye, ORCID: 0000-0001-6543-0755.

*** Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sivas/Türkiye, ORCID: 0000-0003-3051-7441.

Araştırmada dijital bağımlılığın düşük benlik algısı, dürtüsellik, yoksunluk, düşük performans, sosyal izolasyon ve not ortalaması faktörlerini nasıl etkilemekte olduğunu Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile model üzerinden gösterilerek diyagramı oluşturulmuştur ve aralarındaki ilişki yönüne bakılmıştır. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde not ortalaması faktörü haricindeki diğer faktörlerin (düşük benlik algısı, dürtüsellik, yoksunluk, düşük performans, sosyal izolasyon) pozitif yönlü; ancak not ortalaması faktörünün negatif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dijital Bağımlılık, Akademik Başarı, Öğretmen Adayı.*

Abstract

The aim of this study is to determine the effect of teacher candidates' digital addiction on academic success. The Demographic Information Form prepared by the researcher and the Digital Addiction Scale consisting of 40 items developed by Dilci (2019) were used to collect the data. In this study, digital addictions of teacher candidates and how the factors affecting this addiction affect academic achievement, the factors that the Digital Addiction Scale contains and the relationships between them are examined. Data were collected from a total of 216 pre-service teachers in the Department of Psychological Counseling and Guidance, Turkish Language Teaching, Primary Education Mathematics Teaching, and Pre-School Teaching in the Faculty of Education of Sivas Cumhuriyet University in the 2019-2020 academic year. In line with the aims of the research, Path Analysis (Path Analysis) from the Structural Equation Model (SEM) was used in order to find the relationship between the relational scanning design and the factors of the scale, which is one of the quantitative research methods, and the relationship with academic achievement. The obtained data were analyzed using SPSS (25.0) package program and AMOS 25 program.

In the research, a diagram was created by showing how digital addiction affects low self-perception, impulsivity, deprivation, low performance, social isolation and grade point average factors through the model with Structural Equation Modeling (SEM), and the relationship between them was examined. When the data obtained from the research were evaluated, it was found that factors other than the grade point average factor (low self-perception, impulsivity, deprivation, low performance, social isolation) were positively related; however, it was concluded that there is a negative relationship in the grade point average factor.

Keywords: *Digital Addiction, Academic Success, Teacher Candidate.*

Giriş

Teknolojinin gelişmesi ile dijital araçların kapsamı, kullanım alanları, işlevleri de çok çeşitlilik göstermektedir. Bu araçlar doğru kullanıldığında hayatı kolaylaştırıcı ve zamandan tasarruf ettirici özelliklere sahipken, doğru kullanılmadığında yani aşırı zaman geçirilip bilinçsizce kullanıldığında da hayatı olumsuz yönde etkilemektedir (Arslan vd., 2015: 35). Belirtildiği gibi teknolojinin gelişmesi bazı avantajların yanı sıra belirli dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Yeni nesil iletişim, eğlence, sosyal medya, günlük rutinlerin gerçekleştirilmesi ve eğitim amaçlı kullanım gibi belirli ihtiyaçların karşılanmasına yönelik teknolojik araçlara ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyacı doğuran etmenlere bakıldığında birçok işlemi anında yapabilmesi, ihtiyaçlara anında çözüm oluşturması gelmektedir (Korucu ve Usta, 2016: 22).

Tüm dünyada korona virüsün ortaya çıkması ile birlikte insanların sosyal izolasyonda kalması, kısıtlamalarla beraber bazı zamanlarda evlere kapanması ile dijital araçların başında

geçirilen süre artmaktadır. Çocuk, genç, yaşlı ayrımı yapılmadan herkesin bu teknolojik araçlarla kimi zaman işlerini takip etmesi, kimi zaman eğlence için kullanmaları ya da yeni bir virüs ile karşı karşıya kalındığı için ne olduğu hakkında bilgi edinmek için saatlerce bu araçların başında kalmaları bir takım olumsuz sonuçlara da zemin hazırlamıştır. Hal böyleyken dijital araçlar bizim hayatımızın vazgeçilmezi olmuştur.

Weinstein ve Lejoyeux (2010) bağımlılığı; kullanımında aşırıya kaçılan ve kullanım sırasında kontrol edilemeyip sıkıntıya yol açan dürtü ve davranış olarak tanımlamaktadır. 2000'li yıllara kadar dijital araçların bağımlılık oluşturup oluşturmadığı tartışılırken son dönemlerde dijital bağımlılığın varlığı kabul edilerek çeşitli araştırmalar yapılmakta ve de tedaviler üzerinde çalışılmaktadır (Doğan, 2013: 5).

Dijital Bağımlılık

Bağımlılık kavramı incelenecek olursa kelime olarak baktığımızda bağ kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bağ; bir şeyle ya da birileri ile olan aramızdaki ilişki olarak algılanmakla beraber bağlanmak kelimesine oradan da bağımlı olmaya kadar ulaşılmaktadır. Bağımlılık, bir maddeye, bir insana ya da araca bağlı olabilmektir. Bir şeye bağımlı olmak ondan kopmamak ayrılamamak anlamları ile yüklüdür. Eskiden bir maddeye bağımlı olmak ile eşleşen bu kelime teknolojinin gelişmesi ile maddeden ziyade araçlar ile bağ kurmak, onlarla vakit geçirmek olarak nitelendirilmektedir.

Alan yazında ilk bağımlılık kavramı tanımlarda “ilaç alma” olarak karşımıza çıkmıştır. Bu tanımla bağımlılığın, madde bağımlılığı olarak ele alındığı söylenebilir. Ancak gelişen teknoloji ve değişen davranışsal ifadeler de bağımlılık olarak düşünölmeye başlanmıştır (Cengizhan, 2003: 1).

“Kişinin kullandığı maddeyi birçok kez bırakma girişiminde bulunmasına rağmen bırakamaması, giderek madde dozunu arttırması, kullanmayı bıraktığında yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması, zararlarını görmesine rağmen kullanmayı sürdürmesi, zamanının büyük bölümünü madde arayarak geçirmesi ile belirli bir durumdur” (Ögel, 2001: 17). Ayrıca bağımlılığı psikolojik ve fiziksel boyutlu olarak iki türde incelemektedir. Psikolojik boyutunda eğer birey haz alıyorsa, mutlu oluyorsa, doyum sağlıyorsa bu psikolojik olarak bağımlılığı göstermektedir. Birey maddeyi almadığında etkileniyorsa fizyolojik olarak istekler yerine getirilmediğinde de fiziksel bağımlılık ortaya çıkmaktadır (Ögel, 2018).

“Bağımlılık, birey ve nesne arasında bireyin seçimi ile kurulmuş süreklilik özelliği taşıyan bir ilişkidir. Bu ilişki bireyin seçimi ile başlamasına rağmen bireyin özerkliği zaman içerisinde ortadan kaldıran bir yöne sahiptir. Bağımlılığın gelişmesiyle bireyin kaybolmaya başlayan özerkliği, bireyin daha öncesinde kendinde bulunmayan yeni bir tutum ve davranışlar edinmesine yol açabilir” (Barış, 1994: 6)

Bireylerin bir konu, bir olay, bir nesne ya da bir araca haddinden fazla, günlük yaşamını etkileyecek derecede, ilişki ve iletişimlerinde fazlaca zaman ayırması, bir tür bağımlılık olarak

değerlendirilebilmektedir (Aktan, 2019: 407). Dijital bağımlılığı Yengin (2019) çalışmasında; insanın eksik hissettiği durumlarda teknolojik araçlara bağlanma durumu olarak açıklamaktadır. Gerçek hayattaki arkadaşlık yerine sosyal medyayı ve yüz yüze konuşmanın yerine mesajla konuşmayı seçen, paylaşımlarına gelen beğenilerle mutlu olan ve teknolojiyi hayatlarının olmazsa olmazı olarak ifade etmektedir.

İlk başlarda teknoloji bağımlılığı olarak tanımlanan, teknolojiye yönelik telefon, sosyal ortam, facebook bağımlılıkları, pek çok farklı bağımlılık türü günümüzde dijital bağımlılık adı altında genelleme yapılarak adlandırılmıştır (Shaw ve Black, 2008: 356). Dilci (2015) kitabında dijital bağımlılığı; “cihazların ellerden düşmemesi, her platformda ihtiyaç haline gelmesi, kullanım amacının dışında kullanımı” olarak tanımlamaktadır. Bu bağımlılık insan ile araç arasında oluşan bağımlılıktır. Caplan (2002) dijital bağımlılığı “bireylerin dijital medya araçlarını kontrolsüz, amaçsız kullanması sonucunda bilişsel ve duygu durum bozuklukları ortaya çıkmasıdır” diye tanımlamaktadır (Akt. Yılmaz, 2019: 5).

Anderson’ a (2001) göre dijital bağımlılık günlük yaşamı olumsuz etkilediği gibi hayatın başka alanlarını da etkilemektedir. Akademik başarıyı düşürdüğünü, arkadaş edinmede problem yaşandığı, ödevlerin yapılmasında ve uykuda da problem yaşandığını belirtmiştir (Anderson, 2001: 21-26). Yeni medya ortamları ve gelişen sosyal ağlar sayesinde insanlar eskisinden daha kolay toplanıp seslerini duyurabilmektedirler. Çevrimiçi iletişim ortamları insanlara yeni güçler vermekle beraber onları aynı zamanda sadece klavye üzerinde etkin kıldığı için dijital tembelleğe de itmektedir. (Karagöz, 2013: 138-153).

Dijital medya araçları bireyler tarafından bilinçsiz kullanıldığında ruhsal, toplumsal ve fiziksel sorunlara neden olmaktadır. Zararlarının farkında olarak ve kontrolsüz kullanım dijital bağımlılık olarak tanımlanmaktadır. Dijital bağımlılık; teknolojik ve dijital araçlarla sosyal medya, internet, sohbet siteleri vs. gereğinden fazla zaman harcamak, olumsuz etkilerinden, zararlarından mustarip olma durumu olarak belirtilmiştir (Yılmaz, 2019: 1). Dijital bağımlılık, dijital teknolojilerin çağımızdaki yükselişi ve kitle iletişim araçlarının dijital teknolojilerle bir bütün olması sonucu ortaya çıkmış ve giderek yayılmıştır (Arslan vd., 2015: 36). Dijital bağımlılık öğrencilerde; okul derslerine vakit ayırmama, ödevlerini yapmama, sınavlara çalışmama gibi davranışlar şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Dijital Bağımlılık Nedenleri

İnsanlar teknolojik araçlara bağlanırken onlarla etkileşim halinde olurken bambaşka bir dünyada olma hissine kapılabilmektedir. İnsan televizyon izlerken izledikleri programa bağlı olarak oradaki karakterin yerine geçebilir, bunu hayal edebilir ya da o anda gerçekten oradaymış gibi tepkiler de verebilmektedir. Dijital araçlardan bilgisayar başında sosyal medyada birileri ile sohbet ederken sohbetin havasına kapılabilir ve o anda çeşitli duygu durumları içinde bulabilmektedir. Genel olarak bakıldığında boşta kalan insanlar ya da mutsuz olan insanların daha çok bağımlılık gösterdiği dijital araçlar karşısında daha fazla

vakit geçirdikleri belirtilmektedir. Bunun yanı sıra bir de işi gereği dijital araçlar başında günlerini geçirenler bulunmaktadır. Onların ki bağımlılıktan ziyade zorunluluğa girmektedir.

İnsanlar birçok nedene bağlı olarak dijital araçlara bağımlılık gösterebilmektedir. Dijital bağımlılık nedenlerini; depresyon, kaygı bozukluğu, yalnızlık, yalıtılmışlık, insanlarla iyi iletişim kuramama, mutlu olmama, stresli olma, eksik hissetme ve bağımlılık yatkınlığı olabilme, ruhsal incinmeler, hayatta ki olumsuz durumlardan uzaklaşma, fiziki koşullar, fiziksel rahatsızlıklar gibi sebeplere değindirmektedir (Dilci, 2015a: 99-102).

Dijital araçlara sürüklenirken aslında bir kurtuluş amaçlanmaktadır. Aile içi şiddet ve çatışmalardan uzaklaşmak ya da kulak tıkamak, arkadaş gruplarından etkilenmek, başıboş olmak, kendini özgür hissetmek, manevi çöküntü, topluma özentisi, cazip gelen reklamlar (Çolak, 2016: 25-36). Dijital araçların kullanımı sırasında kontrol mekanizmalarının eksik ya da az olması insanların kimliklerini saklayarak ya da farklı kimliklerle kendini bambaşka bir olarak karşıya sunması hem kendinin rahat hissetmesini sağlamakta hem de istediği gibi davranmaktadır. Bunun sonucunda da bir takım olumsuz neticeler ortaya çıkmaktadır.

Dijital Bağımlılık Çeşitleri

Dijital bağımlılık çeşitlerine bakıldığında alan yazında birçok araca olan bağımlılıkla karşılaşmaktadır. Bunlardan alan yazında en çok rastlanılan internet bağımlılığı, akıllı telefon bağımlılığı, dijital oyun bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığıdır. Alan yazında bahsedilen televizyon bağımlılığı ve kısa olarak yine bahsi geçen dijital oyuncak bağımlılığına da bu çalışmada yer verilmiştir.

İnternet Bağımlılığı

Teknoloji çağı dediğimiz bu dönemde bilgisayar ve internet kullanımı artık hayatın vazgeçilmezi haline gelmiştir. İnternetin öncelikli ortaya çıkış amacı iletişimi arttırmak ve bilgi paylaşımını kolaylaştırmak olmasına rağmen düşünülenenden daha hızlı yaygınlaşması yeni bir bağımlılık türü olarak adlandırılan internet bağımlılığına yol açmıştır (Arısoy, 2009: 66). İnternetin tercih sebeplerine bakıldığında; internet ilgi alanları bir olan bireylerin birbirleriyle haberleşmelerini sağlaması, birbirleriyle daha önce karşılaşma şansı olmayanların temas kurmalarını sağlaması, iletişim maliyetinin az olması, kullanıcıların birbirleriyle en az düzeyde zaman ve para harcayarak iletişimlerini sürdürebilmeleri, internet kullanıcılarına kendine güven duygusunu artırıcı nitelikte olabilecek bir konum sahipliği vermesi ve modernlik hissi vermesi, kullanıcının ciddiye alınmasına ve dinlemesine imkân sağması olarak karşımıza çıkmaktadır (Alat, 1999: 4-7).

Arısoy (2009) yapmış olduğu çalışmada bir takım bilişsel davranışçı tekniklere değinerek internet bağımlılığının tedavisine değinmiştir. Bu teknikler; aile terapisinden kullanımın zit saatlere kaydırılmasına, destek gruplarından hedef belirlemeye, hatırlatıcı kartlardan defter tutmaya ve dış durduruculara kadar gitmektedir.

Akıllı Telefon Bağımlılığı

Bilgi ve iletişim araçları her geçen gün hayatımızda daha da fazla yer almaktadır. Bu araçların başında da mobil telefonlar gelmektedir. Son yıllarda boyutu ve işlevi açısından ciddi değişimler gösteren bu cihazlar artık akıllı telefon olarak adlandırılmaktadır. Akıllı telefonlar içeriğinde yer alan uygulamalar sayesinde çok geniş bir alanda kullanılmaktadır. Küçük bir cihazın içinde yer alan bu uygulamalar insanlara birçok kolaylık sağlamaktadır. Ancak akıllı telefonlarda yer alan bu uygulamaların aşırı ve kontrolsüz kullanımı birtakım problemlere neden olabilmekte ve bunların başında da akıllı telefon bağımlılığı gelmektedir (Altundağ vd., 2019: 262).

Teknolojik gelişmelerle birlikte hayatımızın her alanında yer alan mobil telefonlar, en çok kullanılan cihazlardır. Bir bilgisayarın yapabileceği hemen hemen her şeyi yapabilen bu cihazlar birçok avantaj sağlamaktadır kullanıcıya ve böylelikle de telefon başında geçen zaman artmaktadır. Bu da bağımlılık yani mobil bağımlılığı getirmektedir (Fidan, 2016: 433). Akıllı telefon bağımlılığının etkili ev ödevi yapmada ve çevre ile etkileşimde de olumsuz etkilerinin olduğu görülmektedir (Xu, 2015: 310). Akıllı telefon bağımlılığı insanları sadece psikolojik ya da sosyal olarak değil fiziksel olarak da olumsuz yönde etkilemektedir. Akıllı telefonları konuşmada çok fazla kullanan bireylerin kulak sağlığında ve yüz derisinde oluşan lezyon ya da alerjik etkiler görülebilmektedir (Dilci, 2015: 144).

Dijital Oyun Bağımlılığı

Dijital oyun bağımlılığı; bilgisayar, telefon, tablet gibi cihazlar üzerinden kişinin uzun süre online ya da offline oyun oynaması, oyun ile gerçek yaşantıyı birbirine karıştırması, oyun oynamaktan dolayı üzerine düşen görevleri yerine getirmemesi, oyun oynamayı sürekli olarak tercih etmesi gibi sonuçları doğuran bir durum olarak ifade edilmektedir (Horzum, 2011: 58). Kişinin sürekli olarak oyun oynama isteği ya da kendini oyun oynama konusunda kontrol edememe durumudur dijital oyun bağımlılığı. Oyun kişisel ve toplumsal değerlerin aktarılmasında önemli bir yere sahiptir; fakat teknolojinin gelişmesi ile eskiden oynanan sokak oyunlarının yerini dijital oyunların almasıyla bireyler arası etkileşim azalmaktadır ve bu da zamanla birtakım sorunlar meydana getirmektedir (Coşkun ve Filiz, 2019: 240).

Sokakların güvensiz olması (Coşkun ve Filiz, 2019), teknoloji ve internetin sunduğu geniş imkânlar dijital oyunların insanlar arasında oynanmasında artışa neden olan nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. İnternet ve teknolojinin gelişmesiyle oyunlar hem daha fazla insana ulaşırken hem de istenilen zaman ve mekânda oyun oynama imkânı sağlamaktadır. İnternetin çevrimiçi oynanan bilgisayar oyunlarına sağladığı en büyük avantajlardan birisi de farklı kültür ve ülkelerdeki insanların aynı sanal ortamda bir araya gelmeleridir. Bilgisayar oyunları da internet ve gelişen teknolojinin sunduğu imkânlardan yararlanmak için birçok kullanıcının çevrimiçi olduğu türlerine ağırlık vermektedir (Doğusoy ve İnal, 2006: 2-3).

Oyunların bir kısmı bilişsel gelişimi sağlamada ve öğretici nitelikte olmakla beraber bir kısmı ise olumsuz davranış (küfretmek, hakaret etmek, kumar vs.) kazandırabilecek nitelikte olmaktadır. Sadece çocuklar için değil gençler ve yetişkin bireyler içinde tehlikeli boyutları içermektedir. Dijital oyunlara bağlanma ile birlikte gerçek hayattan uzaklaşma, sanal dünya ile gerçek dünya arasındaki ayrımı karıştırma gibi sorunlar karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, 2019: 32). Ayrıca saldırgan davranışlar sergileme, şiddet eğilimi içinde olma, sosyal davranışları sergileyememe, fiziksel, bilişsel, psikolojik birçok problem karşımıza çıkmaktadır (Coşkun ve Filiz, 2019: 241).

Dijital oyunların zararlarından uzaklaşmak için yasaklamak yerine yönlendirmek, kısıtlamak yerine seçenekler sunmak gerekmektedir (Tarhan ve Nurmedov, 2017: 60). Uygun zaman dilimleri seçildiğinde ve oyun sırasında kontroller sağlandığında bireylerin gelişimine olumlu yönde katkı sağlamaktadır (Irmak ve Erdoğan, 2016: 134). Coşkun ve Filiz (2019) yapmış oldukları çalışmada; bireye sunulacak olan dijital oyunların aileler tarafından denetlenmesini, bireyler tarafından bilinçli olarak kullanılmasını, öğretmenlerin dijital oyun bağımlılığı konusunda bilinçli olmalarını ve farkındalık kazanmaları gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bunun için de özellikle okul öncesi dönemdeki öğretmen adaylarının eğitimlerine konu ile ilgili eğitimlerin konulması gerektiğini belirtmişlerdir.

Sosyal Medya Bağımlılığı

Teknolojide yaşanan gelişim ve değişimlerle beraber insanlarda daha hızlı bilgiye ulaşma, zamandan tasarruf etme ve elde ettiği bilgileri farklı topluluklara yaymak için bir takım net tabanlı hizmetlere yönelmektedir (Kuşay, 2013: 4). Sosyal paylaşımların yapıldığı ve sosyal medya diye iki şekilde incelenebilmektedir. İlk geliştirilen sosyal paylaşım siteleridir ve bunlar çok çeşitli adlarla günümüze kadar gelmektedir (MySpace, Facebook, Windows Live Space, Twitter, Instagram, LinkedIn ...) ve amaçları farklı kişilerle iletişim kurmaktır. Sosyal medyada var olan bir şey bir anda yok olabilir. Sürekli güncellenmeye ihtiyaç duyulan bu alan da erişimler herkese yönelik olmalı ve yeni üretici fikirlerin olması gerekmektedir (Buren, 2012: 7-8). Kuşay' a (2013) göre kendini buradayım diye belirtmeye çalışan ya da sosyalleşmek için uğraşan bireyler zamanla sosyal medyaya alışma ya da bağlanma durumuna gelebilmektedir. Bu bağımlılık arzuları tetikleyici hazlar, mutluluk verici duygular, istekler ve bu isteklerin sonucunda elde edilen başarılar gibi sonuçlara da neden olabilmektedir.

Televizyon Bağımlılığı

Televizyon her kesimden insana hitap eden bir araçtır. Ucuz ve çekici olduğu için kolaylıkla ulaşılabilen ve topluma hitap etmektedir. Hemen her bireyi bir dizi, film, çizgi film, reklamlar, çeşitli programlarla çektiği için aslında bağımlılık oluşturulduğunun farkına varılamamaktadır. Böylece toplumun değer yapısı, kültürü, düşüncüsü hatta yaşayış tarzı bile etkilenmekte hatta değişmektedir (İlhan ve Ulusoy, 2013: 1129). Bazı programlar özellikle diziler gençleri etkilemektedir. Kimi zaman dizilerdeki kahramanlar, kimi zaman oyuncular onlara model olabilmektedir (Erjem ve Çağlayandereli, 2006: 17).

Televizyon bedenen ve ruhsal olarak tam anlamıyla katılımımızı beklemektedir. Televizyon sadece görsel olarak kendini sunmaz aslında bireyleri kendisine çekmektedir. Görseelliğin arttığı bu alet aslında bizi, yaşamlarımızı ve olaylarımızın şekillenmesinde, anlam kazanmasında hassas bir noktaya getirmektedir (Atalay, 2018: 32). Sharif ve Sargent (2006) çalışmasında televizyon bağımlılığının obezite, saldırganlık gibi riskli davranışlara sebep olduğu ve okul başarısını düşürdüğünü belirtmiştir.

Dijital Oyuncak Bağımlılığı

Oyun tarih boyunca çocukluk döneminin vazgeçilmezi olmasıyla birlikte aslında bireyi hayata hazırlamaktadır. Oyun sırasında paylaşma, sevme, nefret etme, itiraz etme, hak arama gibi bir takım duygu ve sorumluluklar öğrenilmektedir. Son yıllarda teknolojinin gelişmesi ile oyun kavramı da değişikliğe uğramıştır. Gerçek ile sanal dünya birbirine karışmaktadır (Akdağ ve Cıngı, 2012: 681).

Gelişen teknoloji her alanda kendini göstermektedir. Gerek iş hayatında gerek ev hayatında aslında yaşamımıza neredeyse hakim olmuş ve el attığımız her yerde teknolojik cihazlarla karşılaşmaktadır. Öyle ki bu teknolojik araçlarla karşılaşma günümüzde daha küçük yaşlara kadar inmektedir. İnsanoğlu daha dünyaya gelir gelmez çevresinde birçok insanın onun farklı hareketlerini tavırlarını kalıcı yapmak için fotoğrafını çekmesi, kayda alması ya da ağladığında sustura bilmesi için birçok yola başvurmaktadır. Bunlardan biri de renkli, ışıklı, sesli araçlardır. Bu araçlar dijital oyuncaklardır ve zamanla ebeveynlerin kurtarıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijital oyuncaklar gerek diğer oyuncaklara göre daha gösterişli daha renkli gerekse kendi kendine hareket edebilme özelliklerine sahip oldukları için daima dikkat çekebilmektedir. Bu oyuncaklar ile geçirilen süre uzadıysa ve yüz yüze oyunların yerini almaya başlayıp sosyallikten uzaklaşıyorsa ve de oyuncaktan kopulamıyorsa bağımlılık göstergesi olabilmektedir. Üretkenliğin önüne geçmesi ve sürekli aynı şeylerin tekrarlanması da ileri de sıkıntı oluşturabilmektedir. Motor gelişiminin yavaşlaması, el göz koordinasyonunun olumsuz etkilenmesi gibi durumlar ortaya çıkmaktadır (Mustafaoğlu vd., 2018: 232-234).

Dijital Bağımlılık Sonucu Ortaya Çıkan Sonuçlar

Fiziksel Sorunlar

Dijital araçların kullanımıyla ilişkili sağlık sorunlarının bir kısmı, bilgisayar ekranlarının oluşturduğu çekim alanı olan elektromanyetik alandan, bir kısmı da işin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Sürekli durağan bir halde bulunmak zamanla vücutta hafif olarak başlayan bir ağrıdan şiddetli ağrılara kadar farklı seviyede ağrılar meydana getirebilmekte ve işlevsel zorluklara yol açabilmektedir (İnandı ve Akyol, 2001). Dijital bağımlılığın fiziksel sorunlarına bakıldığında uyku problemleri ve buna bağlı olarak gelişen; kilo kaybı veya alımı, baş ağrıları, gözlerde kızarma yanma, halsizlik, kemik ağrıları, yorgunluk ve halsizlik sayılabilmektedir (Dilci, 2015: 64).

Ruhsal Sorunlar

İnternet, gündelik yaşamın bağlayıcı bir parçası haline gelmesiyle bireylerin, interneti ihtiyaç doğrultusundan daha da fazla kullanmaları ve internet kullanımı nedeniyle gündelik işlevlerini aksatmalarına neden olmaktadır. İnternete erişim sağlayamadıklarında mutsuz, huzursuz olmaları, gerginlik duymaları, hissetmeleri asıl hayattan ziyade çevrim içi hayata daha fazla yönelmeyi tercih etmeleri “internet bağımlılığı” ya da “sorunlu internet kullanımını” olarak bilinen psikolojik sorunları akla getirmektedir (Durak ve Durak, 2018: 72).

Karaca (2007) internet bağımlısı olan bireylerin; yalan söyleme, şiddeti hoş karşılama, intihar meyilli ve sorumsuz ruh hallerinden bahsetmektedir. Birey dijital bağımlı olduysa zamanla kendine duyduğu saygı azalacak, kendini güvensiz ve güçsüz ve çaresiz hissedebilmektedir (Dilci, 2015: 100). Teknolojik cihazlar sadece insanı gergin, stresli, kaygılı değil aynı zamanda migren, kalp ritim bozukluğu, uykusuzluk, dikkat dağınıklığı gibi de birçok hastalığa neden olmaktadır (Yengin, 2019: 140).

Sosyal Sorunlar

İnsanlar; hislerini, düşüncelerini ve ilgilerini internet aracılığıyla çok yoğun bir biçimde paylaşmaktadırlar. Öyle ki, bilgisayar başında oturan bireyler insan yüzü görmeden, onların yaptıkları hal ve hareketlere tanıklık etmeden başkalarıyla saatlerce yazışmakta, oyunlar oynamakta, vakit geçirmektedirler. Bu arada hal hareketleri ifade edebilmek için birtakım semboller üretmişlerdir. Bu semboller bir müddet sonra sembolik bir internet dilini oluşturmaya başlamıştır. Sanal buluşmaların sosyal ve kültürel anlamda önemli bir yere sahip olması ve bir alternatif görülmesi arkadaşlarla, eş dost ve tanıdıklarla buluşmak yerine evden konuşmayı ya da yazışmayı, oyun oynamayı tercih edilir duruma getirmiştir (İnce, 2000: 158-159). Bu durum insanlarda bir müddet sonra sosyal izolasyona sebep olabilmektedir.

Geleneksel zorbalık, teknolojinin gelişmesi ve fazla kullanımı ile yerini zaman ve yer, mekân kısıtlamasına bağlı olmayan, bedensel egemenlik gerektirmeyen siber zorbalığa bırakmıştır. Siber zorbalık, bireylerin uygun olmayan görüntülerini sinsice veya araları iyiyken alarak habersizce bu görüntüleri sosyal medya platformlarında paylaşmak veya paylaşmakla tehdit etmekle başlamaktadır. Siber zorbalıkta zorbanın kim olduğunu saklaması, siber alanın kontrolünden mahrum olması, bu zorbanın çok kısa sürede birçok kişiye yüz yüze olmadan ulaşabilmesi siber zorbalığı diğer zorbalık türlerinden daha tehlikeli hale getirip zorbanın amacına kolaylıkla ulaşmasını mağdurun kendisini çaresiz hissetmesini amaçlamakta ve sağlamaktadır (Akyüz ve Kürtüncü, 2018: 88).

Etik Sorunlar

Etik kavramı, insanların bir arada yaşamasını planlı ve güvenilir kılmak için geliştirdikleri alışkanlık ve faziletleri ifade eder. Bunlar, karşılıklı güven ortamı ve atmosferini oluşturur (Yedig ve Akman, 2002: 8). Teknolojinin gelişmesiyle bu büyüye kapılan birçok insan kendini sosyal medya gibi ortamlarda farklı kimliklerle ve farklı özelliklerle tanıtabilmektedir. Kendi

oluşturdukları kimliklerle kim ve nasıl olmak istiyorlarsa o şekilde yansıtılabilmekte karşıdaki kişi veya gruplara, bu da zaman içerisinde etik sorunları meydana getirebilmektedir (Yengin, 2019: 142).

İnternet etiği denilince genel olarak (Karaca, 2007: 68); Karşıdakinin özel yaşamına karışmak ve diğer bireylere karşı saygılı olmamak. Sohbet esnasında başkalarına rahatsızlık verecek ırk, din, dil, seks, siyaset gibi konular hakkında söylemlerde bulunmak ve bireyleri rencide etmek. Kanun, ahlâk ve kamu düzenine ve güvenliğine aykırı mesaj göndermek. Uygun olmayan, yalan ve iftira içeren mesaj ve bilgiler göndermek. Birilerini tehdit etmek, birilerine küfür etmek vb. davranışlarda bulunmak. Kişi veya kuruluşların gizli bilgilerini ele geçirip yayınlamak. İzinsiz reklâm ve internet sitesi tanıtımı yaparak bireyleri rahatsız etmek gibi hareketlerin doğru olmadığını unutmamak akla gelmektedir.

Akademik Başarı

Dijitalleşen yeni nesil ile diğer nesil arasında birçok fark vardır. Bu değişimin doğal sonucu olarak eğitim üzerine etkileri olduğu da düşünülmektedir (Şahin, 2009: 156). Öğrencilerdeki akademik başarı denilince ülkemizde yapılan ya da uluslararası düzeyde yapılan sınavlardaki sonuçlar ve başarı sıralamaları akla gelmektedir. PISA (Programme for International Student Assessment), TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study), TEOG (Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş), YGS (Yükseköğretime Geçiş Sınavı), LYS (Lisans Yerleştirme Sınavı), ALES (Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Giriş Sınavı), KPSS (Kamu Personeli Seçme Sınavı) gibi sınavlar kriter olarak alınmaktadır (Babaoğlu, 2017: 569).

Dijital araçlara çabuk ulaşma, onları kullanırken hızlı bilgiye ulaşma, öğrencideki bilgiyi çabuk elde etme güdüsünü tetikleme ve sonunda akademik düzeyde gelen başarı ya da bağımlılıkla gelen başarısızlık öğrencilerin hayatlarını etkilemektedir.

Akademik Başarıyı Etkileyen Faktörler

Akademik başarıyı ele alacak olursak karşımıza somut haliyle not çıkmaktadır. Notu yani akademik performansı bir takım faktörler etkilemektedir. Dikkat eksikliği ve yetersiz uyku, akademik performansı olumsuz olarak etkileyebilmektedir ve dijital araçlara harcanan zamanın artması, evde çalışma süresini ve potansiyel olarak akademik performansı da azaltabilmektedir (Drummond ve Sauer, 2014: 1-2). Bağımlılık akademik başarıyı fiziksel olarak etkiler çünkü öğrenci ödev yapmak veya akademik olarak hazırlanmak için oyuna çok fazla dahil olabilmektedir (Wright, 2011: 38).

Öğrencilerin akademik başarılarını düşüren nedenlere bakıldığında kişisel sorunlar ve eğitim kurumlarının sorunları karşımıza çıkmaktadır. Bu konularla ilgili birçok araştırma yapılmasına rağmen diğer nedenler çok da araştırılmamıştır. Diğer nedenlere baktığımız da karşımıza teknolojik araçlar çıkmaktadır (Dinçer, 2008: 359). Teknoloji bağımlılığı ve alt kavramlarının oluşturduğu bağımlılıklar fiziksel, sosyal, ruhsal bir takım sorunlara neden

olduğu gibi akademik başarıyı da olumsuz yönde önemli ölçüde etkilemektedir (Aydın, 2017: 43).

Dijital araçlar beyinin çalışması için kullanıldığında akademik başarıya katkı sağlamaktadır (Tarhan ve Nurmedov, 2017: 60). Young (1996) bazı araştırmaların dijital bağımlılığın akademik başarıyı etkilediğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra üniversite öğrencilerinin birçoğu yıl sonu sonunda başarısız olma ihtimali ile karşı karşıya gelmektedir. Akademik başarının yükseltilme istekleri öğrencilerin öncelikleri arasında gelmektedir. Başarıyı etkileyen çevresel, kurumsal, bireysel faktörler vardır. Bunlara bakıldığında akademisyenlerle olan ilişkiler, eğitim ortamı, kullanılan yöntem ve teknikler, teknolojik araçlar, yeni eğitim modelleri, sınıfın fiziki yapısı, yönetim gibi birçok faktör etkilemektedir (Mehduhoğlu ve Tanhan, 2013: 106).

Öğretmen adaylarında akademik başarı denilince iki şekilde düşünülebilmektedir. Birincisi lisans eğitimleri boyunca gerek derslerden gerekse staj veya uygulamalı diğer derslerdeki performans ya da aldığı notlar; ikincisi ise mezun olunduktan sonra atamaya kadar olan kısımda Kamu Personeli Seçme Sınavı'nda (KPSS) göstermiş olduğu ya da aldığı puan olarak incelenecek olursa karşımıza iki aşamalı akademik başarı kavramı çıkmaktadır.

Akademik başarıyı etkileyen faktörlere bakıldığında; ailenin ekonomik gelir düzeyi, aile ile bireyin iletişimi, bireyin çalışma ortamının olup olmaması, kaynaklara ulaşma durumu, okul ya da üniversiteye gidecek koşullar, yol durumu, kalacak yer (aile yanı ya da yurt, pansiyon vs.) gibi konular öncelikli gelmekte iken okul ya da üniversite incelendiğinde fiziksel koşulları, popüleritesi, imkânları, içindeki öğreticilerin nitelikleri ve mesleki yeterlilikleri, arkadaş çevresi ve kabul görme, benimsenme, kütüphane hizmetleri gibi birçok faktör etkilemektedir. Bireyin kendisine bakıldığında ise üniversitedeki öğretmen adayları için mesleği seçme koşulları, mesleğe istekli olma ve kendilerini meslek için yeterli görme durumları, dersleri dinleme ve kaynaklara ulaşma, not ortalamaları, mesleğe hazır hissetmeleri ve aslında tüm bu saydıklarımızı destekler nitelikte olan kavram içten pekiştirme önemli yer tutmaktadır. Nunn (2014) başarının sırrının yetenek ve sıkı bir çalışmadan geçtiğini, bazı okul ortamlarının ve aile bireylerinin başarıyı yükselttiğini belirtmektedir.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı öğretmen adaylarının dijital bağımlılığının akademik başarıya etkisinin belirlenmesidir. Araştırmanın amaçları doğrultusunda nicel araştırma yöntemi olan ilişki tarama deseni ve bu ilişkileri ortaya çıkarmak adına Yapısal Eşitlik Modelinden (YEM) Yol Analizi (Path Analizi) kullanılmıştır.

Araştırmanın çalışma grubu Sivas ili Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi 2019-2020 eğitim öğretim yılı rastgele seçilmiş gönüllülük esasına dayalı Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik (PDR), Türkçe Öğretmenliği, İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Okul Öncesi Öğretmenliği Ana Bilim Dalı birinci, ikinci ve dördüncü sınıf düzeyindeki toplam 216

öğretmen adayı öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan öğretmen adaylarının cinsiyet, bölüm ve sınıf düzeylerine ait istatistikler verilmektedir. Bu istatistikler Tablo 1 de frekans ve yüzde olarak gösterilmektedir.

Tablo 1. Demografik Verilere Ait Bulgular

Cinsiyet	f	%
Erkek	51	23.6
Kadın	165	76.4
Bölüm	f	%
O.Öncesi	76	35.2
PDR	59	27.3
Türkçe	42	19.4
İ. Mat.	39	18.1
Sınıf	f	%
Birinci	100	46.3
İkinci	23	10.6
Dördüncü	93	43.1
Toplam	216	100

Tablo 1’de demografik değişkenlerin dağılımları verilmiştir. Bu çalışmada gönüllülük esas alındığı için birinci, ikinci ve dördüncü sınıf düzeylerinden veri elde edilmiştir. Buna göre 216 öğretmen adayı öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında erkek öğretmen adayı sayısı cinsiyet grubunda 51 öğrenci ile %23.6’sını, kadın öğretmen adayı sayısı cinsiyet grubunda 165 öğrenci ile %76.4’ünü oluşturmaktadır. Öğretmen adayı öğrencilerin bölümlerine göre dağılımlarına bakıldığında, O.Öncesi bölüm grubunda 76 öğrenci ile %35.2’sini, PDR bölüm grubunda 59 öğrenci ile %27.3’ünü, Türkçe bölüm grubunda 42 öğrenci ile %19.4’ünü ve İ. Mat. bölüm grubunda 39 öğrenci ile %18.1’ini oluşturmaktadır. Öğretmen adayı öğrencilerin sınıflarına göre dağılımına bakıldığında, birinci sınıf grubunda 100 öğrenci ile %46.3’ünü, ikinci sınıf grubunda 23 öğrenci ile %10.6’sını, dördüncü sınıf grubunda 93 öğrenci %43.1’ini oluşturmaktadır. Tablo 2’ ye bakıldığında madde sayıları ve cronbach’s alpha değerleri verilmektedir.

Tablo 2. Dijital Bağımlılık Ölçeğinin ve Alt Boyutlarının Cronbach’s α Katsayıları

Faktörler	Madde Sayısı	Cronbach’s Alpha İç Tutarlılık Katsayısı (α)
Yoksunluk	10	0.792
Dürtüsellik	15	0.821
Düşük Performans	5	0.651
Düşük Benlik Algısı	5	0.621
Sosyal İzolasyon	5	0.615
Dijital Bağımlılık	40	0.927

Tablo 2 incelendiğinde her bir faktörün ayrı ayrı ve ölçeğin tamamının Cronbach's α katsayısı hesaplanmıştır. Dijital Bağımlılık Ölçeği 40 madde ve 5 alt boyuttan oluşan beşli likert tipindedir. Ölçeğin KMO değerinin .94; Bartlett testi .00 ($p < .01$); ölçeğin faktör analizinde ortaya çıkan varyans % 64.7'dir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, maddeler arası uyum indeksi Ki-kare değerinde anlamlı bulunurken ($\chi^2 = 756.20$, $N = 450$, $sd = 278$, $p = 0.00$); RMSEA: 0.075, SRMR: 0.14, GFI: 0.87, AGFI: 0.91, CFI: 0.98, IFI: 0.98, NFI: 0.093; $\chi^2 / df = 2.78$. Buna göre ölçeğin genel Cronbach's Alpha katsayısı 0.927, Yoksunluk faktörü 0.792, Dürtüsellik faktörü 0.821, Düşük Performans Faktörü 0.651, Düşük Benlik Algısı faktörü 0.621 ve Sosyal İzolasyon faktörü 0.615 olarak bulunmuştur. Bu değere göre ölçek maddelerinin cevaplayan öğrencilerin cevaplamadaki tutarlılığının oldukça güvenilir olduğu görülmektedir. Ölçeğin Cronbach's α değeri 0.927 olarak bulunmuştur ve ölçeğin güvenilirlik değeri oldukça yüksektir.

Bulgular

Çalışmada elde edilen bulgulara bakıldığında karşımıza dijital bağımlılığı etkileyen alt faktörler ve not ortalamasının birbirleriyle ilişkilerine ait bulgular çıkmaktadır. Araştırmanın amacını gösteren bulgular ve bu bulguların yorumu aşağıda verilmektedir.

Araştırmada düşük benlik algısı faktörü ile diğer faktörler arasında ilişki var mıdır? Sorusuna cevap aranmıştır. Buna ilişkin analizler aşağıdaki Tablo 3' te verilmiştir.

Tablo 3. Düşük Benlik Algısı ve Diğer Faktörler Arası İlişki Düzeyleri

Faktörler	İlişki						
	Pearson Correlation	Not Ort.	Yoksunluk	Dürtüsellik	Düşük Performans	Düşük Benlik Algısı	Sosyal İzolasyon
Düşük Benlik Algısı		-0.06	.635	.771	.731	1	.695
	P	0.355	0	0	0		0
	N	216	216	216	216	216	216

Tablo 3 incelendiğinde not ortalaması haricinde diğer faktörler arası anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Düşük benlik algısı faktörünü yoksunluk, dürtüsellik, düşük performans ve sosyal izolasyon faktörü pozitif yönlü etkilerken; not ortalaması faktörü negatif yönde etkilemektedir. Not ortalaması faktörü ile düşük benlik algısı faktörü arasında p değeri 0.05' ten küçük çıktığı için anlamlı bir ilişki söz konusu değildir.

Araştırmada düşük benlik algısı faktörü diğer faktörlerden ne kadar etkilenmektedir? Sorusuna cevap aranmıştır. Buna ilişkin analizler aşağıdaki Tablo 4' te verilmiştir.

Tablo 4. Düşük Benlik Algısı Faktörü Açıklama Düzeyleri

Model	Açıklanan Bağımlı Değişken	Constant Sabit Hata Miktarı	1.Faktör ve Çarpanı X1	2.Faktör ve Çarpanı X2	3.Faktör ve Çarpanı X3	4.Faktör ve Çarpanı X4
Model 1	Düşük Benlik Algısı	0.53	Dürtüsellik *0.59	Yoksunluk *0.21	Sosyal İzolasyon *0.38	Düşük Per. 0.32

Tablo 4 incelendiğinde Model 1’deki düşük benlik algısı faktörünü dört faktörün de pozitif yönlü etkilediği görülmektedir. Düşük benlik algısı faktörünü en fazla “Dürtüsellik” faktörünün 0.59 düzeyinde, en az etkinin ise “Yoksunluk” faktörünün 0.21 düzeyinde olduğu görülmektedir.

Düşük benlik algısı faktörü, öğrencilerin kendisi ile ilgili algılarının bütünüdür. Buna göre öğrencilerin diğer faktörlerden ne düzeyde etkilenecek benlik algısını düşürdüğü faktörlere göre açıklanmıştır. Buna göre düşük benlik algısını azaltmak için modelde belirtilen (X) simgesine göre aşağıda modelin özeti çıkarılmıştır. Modele göre düşük benlik algısını azaltmak için diğer faktöre değerler atanarak nasıl azaltılabilir sorusuna cevap aranmıştır.

$$\text{Düşük Benlik Algısı} = \text{Sabit} + X1 * 0.59 + X2 * 0.21 + X3 * 0.38 + X4 * 0.32$$

Modelde yer alan değerler incelendiğinde istenen düzey Düşük benlik algısının en az olmasıdır. Buna göre faktörlere likert ölçeğinde verilen yanıtlar 1-2-3-4-5 değerlerinden en düşüğü atanarak benlik algısının minimum düzeydeki sonucu bulunmuştur.

X1=1, X2=2, X3=1 X4= 1 için Düşük benlik algısı düzeyi aşağıdaki gibi olur.

$$\text{Düşük Benlik Algısı} = 0.53 + 1 * 0.59 + 1 * 0.21 + 1 * 0.38 + 1.032 = 2.03$$

Modele göre diğer dört faktörün (Dürtüsellik, Yoksunluk, Sosyal İzolasyon ve Düşük Performans) en düşük düzeyde olduğu durumda düşük benlik algısının 2.03 olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada dürtüsellik faktörü ile diğer faktörler arasında ilişki var mıdır? Sorusuna cevap aranmıştır. Buna ilişkin analizler aşağıdaki Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Dürtüsellik ve Diğer Faktörler Arası İlişki Düzeyleri

Faktörler	İlişki						
		Not Ort.	Yoksunluk	Dürtüsellik	Düşük Performans	Düşük Benlik Algısı	Sosyal İzolasyon
Dürtüsellik	Pearson Correlation	-0.02	.684	1	.729	.771	.687
	P	0.726	0		0	0	0
	N	216	216	216	216	216	216

Tablo 5 incelendiğinde not ortalaması haricinde diğer faktörler arası anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Dürtüsellik faktörünü yoksunluk, düşük benlik algısı, düşük performans ve sosyal izolasyon faktörü pozitif yönlü etkilerken; not ortalaması faktörü negatif yönde etkilemektedir. Not ortalaması faktörü ile dürtüsellik faktörü arasında p değeri 0.05’ ten küçük çıktığı için anlamlı bir ilişki söz konusu değildir.

Araştırmada dürtüsellik faktörü diğer faktörlerden ne kadar etkilenmektedir? Sorusuna cevap aranmıştır. Buna ilişkin analizler aşağıdaki Tablo 6’ de verilmiştir.

Tablo 6. Dürtüsellik Faktörü Açıklama Düzeyleri

Model	Açıklanan Bağımlı Değişken	Constant Sabit Hata Miktarı	1.Faktör ve Çarpanı X1	2.Faktör ve Çarpanı X2	3.Faktör ve Çarpanı X3	4.Faktör ve Çarpanı X4
Model 2	Dürtüsellik	0.13	Yoksunluk *0.53	Sosyal İzolasyon *0.45	Düşük Per. *0.32	

Tablo 6 incelendiğinde Model 2’ deki dürtüsellik faktörünü üç faktörün pozitif yönlü etkilediği görülmektedir. Dürtüsellik faktörünü en fazla “Yoksunluk” faktörünün 0.53 düzeyinde, en az ise “Düşük Performans” 0.32 faktörünün olduğu görülmektedir.

Dürtüsellik faktörü, öğrencilerin dijital nesnelere kullanımını artıracak faktörlerin neler olduğu ile ilgilidir. Bu durumda öğrencilerin dijital nesnelere “yoksunluk”, “sosyal izolasyon” ve “düşük performans” faktörlerin etkisiyle yöneldiği söylenebilir. Buna göre Dürtüsellik faktörünü azaltmak için modelde belirtilen (X) simgesine göre aşağıdaki model

çıkartılmıştır. Modele göre Dürtüsellik faktörünü azaltmak için diğer faktörlere değerler atanarak nasıl azaltılabilir sorusuna cevap aranmıştır.

$$\text{Dürtüsellik} = 0.13 + X1 \cdot 0.53 + X2 \cdot 0.45 + X3 \cdot 0.32$$

Modelde yer alan değerler incelendiğinde istenen değer Dürtüsellik düzeyinin en az olmasıdır. Öğrencilerin dijital nesnelere yönelmesini istenmeyen bir durumdur. Buna göre faktöre likert ölçeğinde verilen yanıtlar 1-2-3-4-5 değerlerinden en düşüğü atanarak Dürtüsellik düzeyinin minimum düzeydeki sonucu bulunacaktır.

$X1=1, X2=1, X3=1$ için Dürtüsellik düzeyi aşağıdaki gibi olur.

$$\text{Dürtüsellik} = 0.13 + 1 \cdot 0.53 + 1 \cdot 0.45 + 1 \cdot 0.32 = 1.43$$

Modele göre diğer 3 faktörün (Yoksunluk, Sosyal İzolasyon, Düşük Performans) en düşük düzeyde olduğu durumda Dürtüsellik düzeyinin 1.43 olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada yoksunluk faktörü ile diğer faktörler arasında ilişki var mıdır? Sorusuna cevap aranmıştır. Buna ilişkin analizler aşağıdaki Tablo 7' de verilmiştir.

Tablo 7. Yoksunluk ve Diğer Faktörler Arası İlişki Düzeyleri

		İlişki					
Faktörler		Not Ort.	Yoksunluk	Dürtüsellik	Düşük Performans	Düşük Benlik Algısı	Sosyal İzolasyon
Yoksunluk	Pearson Correlation	-0.13	1	.684	.695	.635	.449
	P	0.061	0	0	0	0	0
	N	216	216	216	216	216	216

Tablo 7 incelendiğinde not ortalaması haricinde diğer faktörler arası anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Yoksunluk faktörünü dürtüsellik, düşük performans, düşük benlik algısı ve sosyal izolasyon faktörü pozitif yönlü etkilerken; not ortalaması faktörü negatif yönde etkilemektedir. Not ortalaması faktörü ile yoksunluk faktörü arasında p değeri 0.05' ten küçük çıktığı için anlamlı bir ilişki söz konusu değildir.

Araştırmada yoksunluk faktörü diğer faktörlerden ne kadar etkilenmektedir? Sorusuna cevap aranmıştır. Buna ilişkin analizler aşağıdaki Tablo 8' de verilmiştir.

Tablo 8. Yoksunluk Faktörü Açıklama Düzeyleri

Model	Açıklanan Bağımlı Değişken	Constant Sabit Hata Miktarı	1.Faktör ve Çarpanı X1	2.Faktör ve Çarpanı X2	3.Faktör ve Çarpanı X3	4.Faktör ve Çarpanı X4
Model 3	Yoksunluk	0.18	Düşük Performans *0.33			

Tablo 8’ de Model 3 incelendiğinde yoksunluk faktörünü bir faktörün pozitif yönlü etkilediği görülmektedir. Yoksunluk faktörünü “Düşük Performans” faktörünün 0.33 düzeyinde etkilediği görülmektedir.

Yoksunluk faktörü öğrencilerin dijital bağımlılık faktöründe sadece düşük performansın pozitif yönlü etkilemesi, düşük performans arttıkça yoksunluk düzeyinin de artacağını söyleyebiliriz. Buna göre model aşağıda verilmiştir.

$X1=1$ İçin Yoksunluk düzeyi aşağıdaki gibi olur

$$\text{Yoksunluk}=0.18+1*0.33= 0.51$$

Modele göre diğer Düşük Performans en düşük düzeyde olduğu durumda Yoksunluk düzeyinin 0.51 olduğu tespit edilmiştir. .

Araştırmada düşük performans faktörü ile diğer faktörler arasında ilişki var mıdır? Sorusuna cevap aranmıştır. Buna ilişkin analizler aşağıdaki Tablo 9’ da verilmiştir.

Tablo 9. Düşük Performans ve Diğer Faktörler Arası İlişki Düzeyleri

		İlişki						
Faktörler		Not Ort.	Yoksunluk	Dürtüsellik	Düşük Performans	Düşük Benlik Algısı	Sosyal İzolasyon	
Düşük Performans	Pearson Correlation	-0.07	.695	.729	1	.731	.592	
	P	0.321	0	0		0	0	
	N	216	216	216	216	216	216	

Tablo 9 incelendiğinde not ortalaması haricinde diğer faktörler arası anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Düşük performans faktörünü yoksunluk, dürtüsellik, düşük benlik algısı ve

sosyal izolasyon faktörü pozitif yönlü etkilerken; not ortalaması faktörü negatif yönde etkilemektedir. Not ortalaması faktörü ile düşük performans faktörü arasında p değeri 0.05' ten küçük çıktığı için anlamlı bir ilişki söz konusu değildir.

Düşük Performans Faktörü Diğer Faktörlerden (Not Ortalaması, Yoksunluk, Dürtüsellik, Düşük Benlik Algısı ve Sosyal İzolasyon) Ne Kadar Etkilenmektedir?

Path analizi sonucu herhangi bir etki bulunamamıştır.

Sosyal İzolasyon Faktörü İle Diğer Faktörler (Not Ortalaması, Yoksunluk, Dürtüsellik, Düşük Performans ve Düşük Benlik Algısı) Arasında İlişki Var Mıdır?

Araştırmada dokuzuncu alt problemde sosyal izolasyon faktörü ile diğer faktörler arasında ilişki var mıdır? Sorusuna cevap aranmıştır. Buna ilişkin analizler aşağıdaki Tablo 10' de verilmiştir.

Tablo 10. Sosyal İzolasyon ve Diğer Faktörler Arası İlişki Düzeyleri

		İlişki					
Faktörler		Not Ort.	Yoksunluk	Dürtüsellik	Düşük Performans	Düşük Benlik Algısı	Sosyal İzolasyon
Sosyal İzolasyon	Pearson Correlation	0.012	.449	.687	.592	.695	1
	P	0.862	0	0	0	0	
	N	216	216	216	216	216	216

Tablo 10 incelendiğinde not ortalaması haricinde diğer faktörler arası anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Sosyal izolasyon faktörünü yoksunluk, dürtüsellik, düşük performans ve düşük benlik algısı faktörü pozitif yönlü etkilerken; not ortalaması faktörü negatif yönde etkilemektedir. Not ortalaması faktörü ile sosyal izolasyon faktörü arasında p değeri 0.05' ten küçük çıktığı için anlamlı bir ilişki söz konusu değildir.

Sosyal İzolasyon Faktörü Diğer Faktörlerden (Not Ortalaması, Yoksunluk, Dürtüsellik, Düşük Performans ve Düşük Benlik Algısı) Ne Kadar Etkilenmektedir?

Path analizi sonucu herhangi bir etki bulunamamıştır.

Araştırmada not ortalaması faktörü ile diğer faktörler arasında ilişki var mıdır? Sorusuna cevap aranmıştır. Buna ilişkin analizler aşağıdaki Tablo 11' de verilmiştir.

Tablo 11. Not Ortalaması ve Diğer Faktörler Arası İlişki Düzeyleri

		İlişki					
Faktörler		Not Ort.	Yoksunluk	Dürtüselik	Düşük Performans	Düşük Benlik Algısı	Sosyal İzolasyon
	Pearson Correlation	1	-0.13	-0.02	-0.07	-0.06	0.01
Not Ort.	P		0.061	0.726	0.321	0.355	0.86
	N	216	216	216	216	216	216

Tablo 11 incelendiğinde not ortalaması faktörü diğer faktörleri negatif yönde etkilemektedir. Diğer faktörlerle arasındaki ilişki p değeri 0.05’ ten küçük çıktığı için anlamlı bir ilişki söz konusu değildir.

Araştırmada not ortalaması faktörü diğer faktörlerden ne kadar etkilenmektedir? Sorusuna cevap aranmıştır. Buna ilişkin analizler aşağıdaki Tablo 12’ de verilmiştir.

Tablo 12. Not Ortalaması Faktörü Açıklama Düzeyleri

Model	Açıklanan Bağımlı Değişken	Constant Sabit Hata Miktarı	1.Faktör ve Çarpanı X1	2.Faktör ve Çarpanı X2	3.Faktör ve Çarpanı X3	4.Faktör ve Çarpanı X4
Model 4	Not Ortalaması	0.16	Yoksunluk *(-0.15)			

Tablo 12’deki not ortalaması faktörü incelendiğinde ilgili faktörü bir faktörün negatif yönlü etkilediği görülmektedir. Not Ortalaması faktörünü “Yoksunluk” faktörünün -0.15 düzeyinde etkilediği görülmektedir.

Not ortalaması faktörünün, öğrencilerin dijital bağımlık alt faktörlerinde sadece yoksunluktan etkilenmesi ve bu etkinin negatif yönlü olması ilginç bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre model aşağıda verilmiştir.

$$\text{Not Ortalaması} = 0.16 + X1 * (-0.15)$$

Modelde yer alan değerler incelendiğinde, yoksunluk düzeyi arttıkça öğrencilerin not ortalamasını düşüreceği görülmektedir. Buna göre faktöre yoksunluk düzeyini azaltarak öğrencilerin başarı düzeyinin artacağı söylenebilir.

Faktörler Arası Yol (Path) Analizi

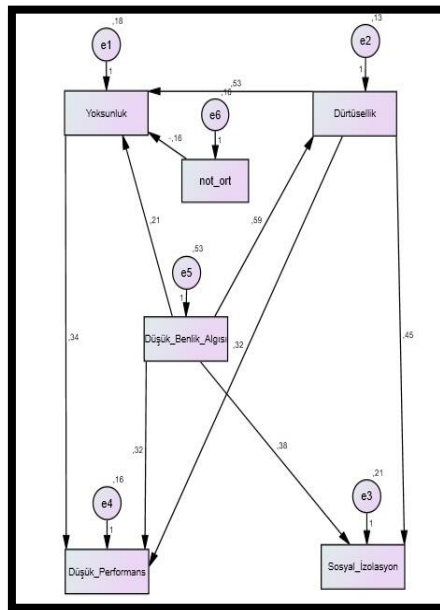
Yapılan çalışma sonucunda SPSS, AMOS programı ile faktörler arasında model diyagramı Şekil 1’ de kurulmuştur. Modelde faktörler arasında doğrudan ve dolaylı etkiler verilmiştir. Yapısal Eşitlik Modeline ilişkin uyum indeksleri Tablo 13’ te verilmiştir. Model diyagramı ve analiz sonuçları aşağıda verilmektedir.

Tablo 13. Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İndeksleri

Model Uyum Kriteri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Sonuçlar	Durum
CMIN/SD	$\chi^2/sd \leq 3$	$\chi^2/sd \leq 5$	1,36	İyi Uyum
Karşılaştırmalı Uyum İndeksleri				
TLI (NNFI)	$0,95 \leq NNFI$	$0,90 \leq NNFI$	0,993	İyi Uyum
IFI	$0,95 \leq IFI$	$0,90 \leq IFI$	0,997	İyi Uyum
CFI	$0,97 \leq CFI$	$0,95 \leq CFI$	0,997	İyi Uyum
RMSEA	$RMSEA \leq 0,05$	$RMSEA \leq 0,08$	0,008	İyi Uyum
Artık Temelli Uyum İndeksleri				
RMR	$0 < RMR \leq 0,05$	$0 < RMR \leq 0,08$	0,04	İyi Uyum

Uyum iyiliği değeri incelendiğinde CMIN/SD değeri 1,36 olarak bulunmuştur, bulduğumuz bu değer iyi uyum olarak belirtilmiştir.

Şekil 1. Yol Analizi Diyagramı

Bu analize bakılarak dürtüsellik değişkeni, düşük benlik algısı değişkeni tarafından etkilenmektedir. Düşük benlik algısı değişkeni her hangi bir değişken tarafından etkilenmemektedir. Düşük performans değişkeni; düşük benlik algısı değişkeni, yoksunluk değişkeni ve dürtüsellik değişkeni tarafından etkilenmektedir. Yoksunluk değişkeni; dürtüsellik değişkeni, not ortalaması değişkeni ve düşük benlik algısı değişkenleri tarafından etkilenmektedir. Not ortalaması değişkeni, yoksunluk değişkeni tarafından etkilenmektedir. Sosyal izolasyon değişkeni; düşük benlik algısı değişkeni ve dürtüsellik değişkeni tarafından etkilenmektedir.

Faktörler Arası Nedensellik Analizi

Beş faktörlü yapı için faktörler arasında nedensellik analizi yapılmıştır. Analizde not ortalaması faktörü, sadece yoksunluk faktörü ile etkileşimde olduğu için bunun da negatif yönlü olduğu görülmektedir. Diğer faktörlerin bir biri arasında anlamlı etkinin olduğu modele göre görülmektedir.

Modelde ilişki yönleri gösterilirken aynı zamanda standart hata ve kritik oran da gösterilmiştir. Dürtüsellik düşük benlik algısını etkilemekte. Yoksunluk düşük benlik algısı, dürtüsellik ve not ortalamasını etkilemekte. Sosyal izolasyon düşük benlik algısı ve dürtüsellik etkilemekte. Düşük performans ise yoksunluk, düşük benlik algısı ve dürtüsellik etkilemektedir.

Buna göre etki düzeyleri doğrudan ve dolaylı etkiler Tablo 13' te verilmiştir.

Tablo 13. Modele ilişkin Regresyon Ağırlıkları

	İlişki Yönü	Estimate (Tahmin)	S.E. (Standart Hata)	C.R. (Kritik Oran)	P
Dürtüsellik	← Düşük Benlik Algısı	0.593	0.033	17.768	***
Yoksunluk	← Düşük Benlik Algısı	0.212	0.063	3.351	***
Yoksunluk	← Dürtüsellik	0.534	0.082	6.478	***
Yoksunluk	← Not ort.	-0.155	0.074	-2.093	0.036
Sosyal İzolasyon	← Düşük Benlik Algısı	0.38	0.068	5.603	***
Düşük Performans	← Yoksunluk	0.336	0.064	5.273	***
Sosyal İzolasyon	← Dürtüsellik	0.453	0.088	5.132	***
Düşük Performans	← Düşük Benlik Algısı	0.317	0.061	5.172	***
Düşük Performans	← Dürtüsellik	0.32	0.085	3.773	***

***<0.05

Tablo 13 incelendiğinde ilişki yönünde, ok işaretinin gösterdiği faktörün karşısındaki faktörü etkilediği görülmektedir. Buna göre etkilenen ve etkileyen faktörler, Şekil 1' deki gibi modeli kurulmuştur.

Modelde yer alan hata payları tablosu ile hangi faktörün etki düzeyinde oluşan hata miktarı birlikte verilmiştir. Tablo 14' e bakıldığında modele ilişkin hata ağırlıkları görülmektedir.

Tablo 14. Modele ilişkin Hata Ağırlıkları

Hata Kodu	Faktör	Estimate (Tahmin)	S.E. (Standart Hata)	C.R. (Kritik Oran)	P
e5	Düşük Benlik Algısı	0.53	0.051	10.368	***
e2	Dürtüsellik	0.13	0.012	10.368	***
e6	Not Ortalaması	0.16	0.015	10.368	***
e1	Yoksunluk	0.18	0.018	10.368	***
e4	Düşük Performans	0.16	0.016	10.368	***
e3	Sosyal İzolasyon	0.21	0.02	10.368	***

Tablo 14 incelendiğinde p anlamlılık düzeylerinin tamamında 0.05 den küçük olması her bir bağımsız değişkeni, bağımlı değişken/değişkenlerin anlamlı etkisinin olduğunu göstermektedir. Model içindeki kurulan bağımlı değişkenlerin bağımsız değişkenler ile etkileşimden hata payları verilmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada amaç dijital bağımlılık ile akademik başarı arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bununla birlikte dijital bağımlılık ölçeği ve alt faktörlerinin de akademik başarıyı etkileyip etkilemediği de incelenmiştir.

Araştırma verilerinden elde edilen sonuçlara göre; veriler normal dağılım sergilemektedir ve verilerin güvenilirliği öğrencilerin cevaplamadaki tutarlılığı oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. Faktörler arası etki düzeyine bakıldığında ölçeğin 5 alt faktörden oluştuğu ve bir de araştırma için not ortalaması faktörü eklenerek analizi yapılmıştır. Bu analize göre faktörler arası anlamlı ilişkiler bulunurken not ortalamasında anlamlı bir etki söz konusu değildir.

Not ortalaması değişkenine göre bulgular analiz edildiğinde yoksunluğun etkilediği ve bunun da negatif yönlü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yapılan Bülbül, Tunç, Aydil' in (2018) yapmış olduğu bağımlılık artıka akademik başarının düştüğü çalışma ile benzerlik göstermemektedir. Diğer taraftan Bülbül ve Tunç' un (2018) benzer bir çalışmada yapılan çalışmamızdaki gibi negatif yönlü etki olduğu ve çalışmamıza paralel bir bulgu olduğu görülmektedir.

Çalışmada yoksunluğun artması ile not ortalamasının düşeceği sonucuna ulaşılmıştır. Not ortalamasının düşmesi istenmeyecek bir şey olduğu için yoksunluğu en az düzeyde

tutmak gerekmektedir. Üniversite öğrencilerine uygulanan çalışmada akıllı telefon bağımlılığı ile akademik başarı arasındaki ilişki incelenmiş ve düşük düzeyde bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur (Dost vd., 2018). Bu çalışmaya bakıldığında ise yoksunluk ve not ortalaması değişkenine paralellik göstermemektedir.

Güngör ve Koçak (2020) çalışmalarında 412 üniversite öğrenimine devam eden öğrencilerin telefon ve akademik erteleme davranışı arasındaki karşılıklı ilişkinin demografik bilgiler ile elde ettikleri bulguların beraber harmanlanması sonucunda akıllı telefon bağımlılığı ile akademik erteleme arasında pozitif yönlü orta düzeyde ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca bağımlılık düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmamış ama cinsiyet faktörünün akademik erteleme üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmış. Yaş gurubunun, sınıf düzeyinin iki değişken üzerinde de etkili olmadığı ortaya çıkmıştır ve bu yönüyle Bülbül, Tunç ve Aydil'in (2018) yaptığı çalışmaya paralellik göstermektedir.

Düşük benlik algısı faktörü incelendiğinde; düşük benlik algısı öğrencilerin kendisi ile ilgili algılarının bütününe denilmekte ve düşük benlik algısı azaltıldığında dijital araçlara bağımlılık da azalacaktır. Düşük benlik algısını en fazla dürtüsellik değişkeni etkilerken, en az yoksunluk değişkeni etkilemektedir. Durak ve Durak (2018), Günüş (2009), Hazar (2013) ve Kırık (2013) yapmış oldukları çalışmada bireyin kendini yalnız hissetmesi, eksik hissetmesi kendi ile ilgili olumsuz düşünceler dijital araçlara bağımlılığı artırmaktadır. Bu faktörler arası ilişki yapılan çalışmaya paralellik göstermektedir.

Dürtüsellik faktörü incelendiğinde ki bu faktör öğrencilerin dijital nesnelerin kullanımını artıracak faktörlerin neler olduğu ile ilgilidir. Dürtüsellik ne kadar az düzeyde olursa öğrenciler o kadar dijital araçlara duydukları istek azalacaktır. Sonuçları benzer olan çalışmalara bakıldığında İlhan ve Ulusoy (2013) dijital araçların cazip olması, onları çekici hale getirmesi insanların bu tür araçlara yaklaşımını artırır niteliktedir. Yine benzer bir çalışma sonucu olan Ciba (2018) dijital araçlarla daha kısa sürede daha fazla işin halledilmesi, araştırma, ödev, kitaplara ulaşma vs. gibi nedenlerle dijital araçlara yakınlık kurma ve geçirilen zaman ele alınmıştır. Benzer bir çalışma da Kuşay'ın (2013) çalışmasıdır ki sosyalleşmenin getirileri, haz ve mutlu olma duygusu gibi manevi doyumların dijital araçlara olan bağımlılığı artırdığını göstermektedir.

Yoksunluk faktörü incelendiğinde bu faktörü düşük performans faktörünün etkilediği görülmektedir. Düşük performans arttıkça yoksunluk da artmaktadır. Dilci, (2015) yapmış olduğu çalışmada bireyin bağımlı olduğunda araçlara yakın olduğunda zamanla kendine duyduğu saygı azalacağını, kendini güvensiz ve güçsüz ve çaresiz hissedebileceğini vurgulamıştır. Diğer yandan Bozkurt (2014) yapmış olduğu çalışmada gerçek hayatta mümkün olmayan birçok şeyin dijital ortamda yapılmasının mümkün olduğuna değinmiş ve bunun da başarıyı artıracığına vurgu yapmıştır.

Genel olarak bakıldığında not ortalaması haricindeki 5 değişkenin pozitif yönlü ilişkilerinin olduğu ancak not ortalamasının negatif yönlü olduğu bulunmuştur. Literatüre bakıldığında alt faktörler ile ilgili çalışma yapılmadığından çalışmamız bu alanda kaynak oluşturacaktır. Çalışmadan elde edilen bulgulara bakıldığında bu ölçek ve alt faktörleri ile ilgili YEM modelinin kullanılmadığını, bunlar arasındaki ilişkiye değinilmediğinin ve bu faktörler ile akademik başarı arasındaki ilişkinin de incelenmediğine ve bu alandaki eksikliğe

dikkat çekmektedir. Yeni çalışmalar ile daha güvenilir sonuçlar elde edilecek ve literatüre katkı sağlanacaktır.

Kaynakça

- Akdağ, M., ve Cıngı, M. (2012). İnternet ve Sosyal Medyanın Çocukların Oyun Alışkanlıklarına Etkisi. II. Uluslararası İletişim Sempozyumu (s. 681-700). Kırgızistan: Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Aktan, E. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 405-421.
- Akyüz, A., ve Kürtüncü, M. (2018). Ortaokul Öğrencilerinde Siber Zorbalık/ Siber Mağduriyet Davranışları ve İnternet Saldırganlık Düzeyleri -Zonguldak Örneği. *Uluslararası Eğitimde Güncel Sorunlar ve Teknoloji Bağımlılığı Kongresi* (s. 82-92). İstanbul: Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları.
- Alat, K. (1999). İnternet Bağımlılığı: Gerçek Mi? Kurgu Mu? *Türk Psikoloji Bülteni* (13), 18.
- Altundağ, Y., Yandı, A., ve Ünal, A. (2019). Uygulama Temelli Akıllı Telefon Bağımlılığı Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlama Çalışması. *Sakarya University Journal of Education*, 9(2), 261-281.
- Anderson, K. J. (2001). Internet Use Among College Students: an Exploratory Study. *Journal of American College Health*, 50(1), 21-26.
- Arısoy, Ö. (2009). İnternet Bağımlılığı ve Tedavisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar / Current Approaches in Psychiatry*, 55-67.
- Arslan, A. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Dijital Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *International e-Journal of Educational Studies (IEJES)*, 4(7), 27-41.
- Arslan, A., Kırık, A. M., Karaman, M., ve Çetinkaya, A. (2015). Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Dijital Bağımlılık. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(8), 34-58.
- Atalay, G. E. (2018). Dijital Çağda Marshall McLuhan' ı Yeniden Düşünmek: Bir Uzantı ve Ampütasyon Olarak Yeni Medya Teknolojileri. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 4(6) 27-48.
- Aydın, F. (2017). *Teknoloji Bağımlılığının Sınıf Ortamında Yarattığı Sorunlara İlişkin Öğrenci Görüşleri*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.] Ankara Üniversitesi.
- Babaoğlu, E. (2017). Yozgat'ta Öğrenci Başarısı: Başarı Engelleri ve Başarıyı Artırmak İçin Yapılabilecekler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(37), 568-581.
- Barış, Y. İ., Şahin, A. A., Kalyoncu, F., ve (Ed.). (1994). *Sigara ve Sağlık* (1. Basım). İstanbul: Meb.
- Bozkurt, A. (2014). Homo Ludens: Dijital Oyunlar ve Eğitim. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-21.
- Buren, A. (2012). *Social Media a Communication Tool for Employer Attractiveness Criteria in The Employer Branding Concept: an Exploratory Study*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. University of Twente.
- Bülbül, H., Tunç, T., ve Aydil, F. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Oyun Bağımlılığı: Kişisel Özellikler ve Başarı ile İlişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 97-111.
- Cengizhan, C. (2003). Bilgisayar ve İnternet Bağımlılığı. IX. Türkiye'de İnternet Konferansı, İstanbul 1-12. <https://cahitcengizhan.com/cahit-cengizhan-hakkinda/> adresinden erişildi
- Ciba, B. (2018). *Üniversite Öğrencileri Arasında Sosyal Medya Kullanımı ve Sosyal Kaygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi] Lefkoşe: Yakın Doğu Üniversitesi.
- Çavuş, S., Ayhan, B., ve Tuncer, M. (2016). Bilgisayar Oyunları ve Bağımlılık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* (43), 265-289.
- Çolak, A. (2016). *Gönüllüler Aynası Bağımlılar Dünyası* (1. Basım). İstanbul: İlbay Matbaa.
- Coşkun, T. K., ve Filiz, O. (2019). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Dijital Oyun Bağımlılığına Yönelik Farkındalıkları. *The Turkish Journal On Addictions*, 6(2), 239-267.
- Dilci, T. (2015). *Dijital Diyet Zamanı* (1. Basım). Kayseri: Geçit Yayıncılık.

- Dilci, T. (2019). A Study on Validity and Reliability of Digital Addiction Scale For 19 Years or Older. *Universal Journal of Educational Research*, 7(1), 32-39.
- Dinçer, S. (2008). *Computer Education and Instructional Technology Department Students' Failure Reasons (Cukurova Sample)*. 2021 Tarihinde researchgate.net: <https://www.researchgate.net> adresinden alındı
- Doğan, A. (2013). *İnternet Bağımlılığı Yaygınlığı*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Doğusoy, B., ve İnal, Y. (2006). Çok Kullanıcılı Bilgisayar Oyunları ile Öğrenme. VII. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi. Ankara.
- Dost, A., Aktaş, E., ve Esin, M. N. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Akıllı Telefon Bağımlılığı ile Akademik Başarı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *Uluslararası Eğitimde Güncel Sorunlar ve Teknoloji Bağımlılığı Kongresi* (s. 171-180). İstanbul: Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları.
- Drummond, A., ve Sauer, J. (2014, Nisan). Video-Games do not Negatively Impact Adolescent Academic Performance in Science, Mathematics or Reading. *Plos One*, 9(4), 1-5.
- Durak, E. Ş., ve Durak, M. (2018). “Çevrim İçi Hayat” mı “Gerçek Hayat” mı? İnternet Bağımlılığını Kontrol Etmede Psikolojik Stratejiler. *Uluslararası Eğitimde Güncel Sorunlar ve Teknoloji Bağımlılığı Kongresi* (s. 72-82). İstanbul: Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları.
- Erjem, Y., ve Çağlayandereli, M. (2006, Mayıs). Televizyon ve Gençlik: Yerli Dizilerin Gençlerin Model Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 15-30.
- Fidan, H. (2016). Mobil Bağımlılık Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Geçerliliği: Bileşenler Modeli Yaklaşımı. *Addicta: The Turkish Journal On Addictions*, 3(3), 433-469.
- Güngör, A. B., ve Koçak, O. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Akıllı Telefon Bağımlılığı ve Akademik Erteleme Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 397-419.
- Hazar, M. (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı: Bir Alan Çalışması. *İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi*, 32, 151-175
- Horzum, M. B. (2011). İlköğretim Öğrencilerinin Bilgisayar Oyunu Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 36(159), 5668.
- İlhan, V., ve Ulusoy, A. (2013, Mayıs). Televizyon Bağımlılığı ve İzleyici: Tv İzlememek Mümkün mü? *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(5), 1127-1154.
- İnandı, T., ve Akyol, İ. (2001, Mart). Bilgisayar Kullanımı ile İlgili Sağlık Sorunları. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 10(3), 1-5.
- İnce, S. (2000). *Küreselleşme Sürecinde Bilgi Toplumu ve Dijital Kentler: Avrupa Birliği Örneği*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi], İstanbul Mimar Sinan Üniversitesi.
- Irmak, A. Y., ve Erdoğan, S. (2016). Ergen ve Genç Erişkinlerde Dijital Oyun Bağımlılığı: Güncel Bir Bakış. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 27(2), 128-137.
- Karaca, M. (2007). *Sosyolojik Bir Oldu Olarak İnternet Gençliği: Elazığ Örneği*. Doktora Tezi. Elazığ Fırat Üniversitesi.
- Karagöz, K. (2013). Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm Hareketleri. *İletişim ve Diplomasi*, 131-193.
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS Uygulamaları Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (1. Baskı b.). Sivas: Nobel.
- Kayri, M., ve Günüş, S. (2016). Yüksek ve Düşük Sosyoekonomik Koşullara Sahip Öğrencilerin İnternet Bağımlılığı Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Addicta: The Turkish Journal On Addictions*, 3(2), 165-183.
- Kırık, A. M., (2013). Gelişen Web Teknolojileri ve Sosyal Medya Bağımlılığı, Büyükaslan, A. ve Kırık, A. M. (Ed.), “Sosyalleşen Birey” Sosyal Medya Araştırmaları 1, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Korucu, A. T., ve Usta, E. (2016). The Analysis of New Generation Mobile Device Dependencies of Students in Faculty of Education. *Participatory Educational Research (PER)*, 3(1), 22-29.

- Kuşay, Y. (2013). *Sosyal Medya Ortamı Olarak Facebookun Çekiliği ve Ergenlerde Bağımlılık Düzeyi*. [Basılmamış Doktora Tezi] İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Mehduhoğlu, H. B., ve Tanhan, F. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarılarını Etkileyen Örgütsel Faktörler Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 106-124.
- Mustafaoğlu, R., Zirek, E., Yasacı, Z., ve Razak Özdiñler, A. (2018). The Negative Effects of Digital Technology Usage on Children's Development and Health. *The Turkish Journal On Addictions*, 5(2), 227-247.
- Nunn, L. M. (2014). *Defining Student Success: The Role of School and Culture*. Rutgers Univer City Press.
- Ögel, K. (2001). *İnsan, Yaşam ve Bağımlılık / Tartışmalar ve Gerçekler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Ögel, K. (2018). *Bağımlı Aileleri İçin Rehber Kitap* (3. Baskı b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sharif, I., ve Sargent, J. (2006). Association Between Television, Movie, and Video Game Exposure and School Performance. *Pediatrics*, 118(4) 1061-1070.
- Shaw, M., ve Black, D. (2008). Internet Addiction: Definition, Assessment, Epidemiology and Clinical Management. *CNS Drugs*, 22(5), 353-365.
- Şahin, M. C. (2009). Yeni Bin Yılın Öğrencilerinin Özellikleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 155-172.
- Tarhan, N., ve Nurmedov, S. (2017). *Bağımlılık Sanal veya Gerçek* (5. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Weinstein, A., ve Lejoyeux, M. (2010). Internet Addiction or Excessive Internet Use. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 36(5), 1-7.
- Wright, J. (2011). The Effects of Video Game Play on Academic Performance. *Modern Psychological Studies*, 17(1), 37-44.
- Xu, J. (2015). Investigating Factors That Influence Conventional Distraction and Techrelated Distraction in Math Homework. *Computers ve Education*, 304-314.
- Yedig, S., ve Akman, H. (2002). *İnternet Çağında Gazetecilik*. V. Ersan İçinde, *İnternet Çağında Gazetecilik* (1. Basım, s. 7-9). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yengin, D. (2019). Teknoloji Bağımlılığı Olarak Dijital Bağımlılık. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 9(2), 130-144.
- Yılmaz, B. (2019). *Ortaöğretim Kurumlarındaki Öğretmen ve Yöneticilerin Dijital Bağımlılık Düzeylerinin İncelenmesi: Ankara İli Çankaya İlçesi Örneği*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Gazi Üniversitesi.
- Young, K. S. (1996). Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder. *Published in Cyber Psychology and Behavior*, 1(3), 237-244.

Extended Abstract

In this study, it has been studied what the effect of pre-service teachers' dependence on digital tools on academic achievement. In this study, the relationships between demographic information, digital addiction level and sub-factors, and in addition to these factors, the grade point average factor were examined. The research was carried out on a total of 216 prospective teachers in the Department of Psychological Counseling and Guidance, Turkish Language Teaching, Primary Education Mathematics Teaching, and Preschool Teaching Departments, studying at Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Education in the 2019-2020 academic year.

For the purposes of the research, Path Analysis (Path Analysis) from the Structural Equation Model (SEM) was used in order to find the relationship between the relational screening design and the factors of the scale, which is one of the quantitative research methods, and the relationship with academic achievement. In the study, the Demographic Information Form prepared by the researcher and the Digital Addiction Scale consisting of 40 items developed and used by Dilci (2019) were used in the collection of data. The scale consists of 5 sub-factors (low self-perception, impulsivity, deprivation, low performance, social isolation). In addition to these factors, the grade point average factor has also been added. The data obtained were analyzed using SPSS (25.0) package program and AMOS 25 program.

In the study, a diagram was created by showing how digital addiction is affected by the factors of low self-perception, impulsivity, deprivation, low performance, social isolation and grade point average through the model, and the relationship between them was examined. When the data obtained from the research were evaluated, it was found that factors other than the grade point average factor (low self-perception, impulsivity, deprivation, low performance, social isolation) had positive relationships; However, it was concluded that there is a negative correlation in the grade point average factor. It has been concluded that the grade point average will decrease with the increase in the deprivation factor among the factors, which is undesirable and therefore it is necessary to keep the deprivation at the lowest level. The starting point of the study was the lack of sufficient studies on digital addiction and academic success of teacher candidates.

The aim of this study is to examine the relationship between digital addiction and academic success. In addition, whether the digital addiction scale and its sub-factors affect academic achievement was also examined.

According to the results obtained from the research data; The data show a normal distribution and the reliability of the data shows that the consistency in the answers of the students is quite reliable. Considering the effect level between the factors, the scale was composed of 5 sub-factors and an analysis was made by adding the grade point average factor for the research. According to this analysis, while there are significant relationships between the factors, there is no significant effect on the grade point average.

When the findings are analyzed according to the grade point average variable, it is seen that deprivation affects and this is also negative. In the study, it was concluded that with the increase in deprivation, the grade point average would decrease. Since it is undesirable for the grade point average to drop, deprivation should be kept to a minimum. When the low self-perception factor is examined; Low self-perception refers to the whole of students' self-perceptions, and when low self-

perception is reduced, addiction to digital tools will also decrease. While the impulsivity variable affects the low self-perception the most, the deprivation variable affects the least. When the impulsivity factor is examined, this factor is related to the factors that will increase students' use of digital objects. The less impulsivity, the less the students will desire for digital tools. When the deprivation factor is examined, it is seen that this factor is affected by the low performance factor. As poor performance increases, so does deprivation.

In general, it was found that 5 variables except grade point average had positive relationships, but grade point average was negative. When we look at the literature, our study will be a source in this field, since there is no study on the sub-factors. When the findings obtained from the study are examined, it is noted that the SEM (structural equation model) model related to this scale and its sub-factors is not used, the relationship between them is not mentioned and the relationship between these factors and academic achievement is not examined, and it draws attention to the deficiency in this area. New studies will yield more reliable results and contribute to the literature.

TANRIÇA KYBELE'NİN MYSIA BÖLGESİNDEKİ İZLERİ*
TRACES OF GODDESS KYBELE IN MYSIA REGION

Korkmaz Meral**
Tuba Aydın Çakmak***

Öz

Anadolu tarih öncesi çağlardan günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Pek çok medeniyetin izlerini her anlamda taşıyan Anadolu coğrafyası arkeoloji dünyasının daima ilgi odağı olmuştur. Mysia Bölgesi de geçirmiş olduğu tarihsel süreçler, antik kentler ve eserlerle incelemeye değer bir coğrafyadır. Kybele, Anadolu uygarlıkları açısından kendine has özelliklere sahip olması ve farklı kültürleri etkilemesi bakımından önem taşımaktadır. Ana tanrıça kültü, Anadolu'dan başlayarak bu coğrafyadan geçen tüm uygarlıkları etkilemiştir. "Yaratıcılığı, bereketi, cinselliği, doğumu, çocuk büyütme ve gelişme döngüsünü temsil eden analık simgesi ya da tanrıça" olarak tanımlanan, Ana tanrıça Kybele'ye en eski çağlardan itibaren Anadolu'nun hemen hemen her yöresinde rastlamak mümkündür. Anadolu'nun birçok yerinde kutsal alanı bulunan, tapınım gören Tanrıça Kybele'nin Anadolu'daki belli başlı kült merkezlerinden birisi de Mysia bölgesidir. Bu çalışmada da Tanrıça Kybele'nin Mysia Bölgesi'ndeki varlığı araştırılıp, Pergamon, Daskyleion, Miletopolis, Kyzikos, Zeytinliada ve Eğridere'de elde edilen epigrafik buluntular, yapı kalıntıları, heykeller, heykelcikler, tapınım alanları, adak levhaları vb. bulgular ile Anadolu'nun en önemli ve en eski tanrıçası olan Kybele'ye özgü tapınımın izleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kybele, Mysia, Kyzikos, Eğridere, Kült.*

* Bu makale Tuba Aydın'ın "Mysia Bölgesi'nde Kybele Kültü" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, kmeral@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4301-3437.

*** Doktora öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Erzurum/TÜRKİYE, E25tuba@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6031-1730.

Abstract

Anatolia has been home to various civilisations from prehistoric ages to the present. Anatolian geography that still has traces of many civilisations has always been at the centre of interest in archaeology world. Mysia Region with the historical processes antique cities and works is a geography that is worth examining. Kybele is important for Anatolian civilizations in terms of having unique characteristics and influencing different cultures. The cult of the mother goddess has affected all civilizations starting from Anatolia and passing through this geography. It is possible to come across the mother goddess Kybele, who is defined as "the symbol of motherhood or goddess representing creativity, fertility, sexuality, birth, raising children and cycle of development", in almost every region of Anatolia since the earliest times. Mysia region is one of the specific cult centres of Goddess Kybele in Anatolia who was widely worshipped and has many sacred places. In this study the place of Goddess Kybele in Mysia region has been studied and traces of worship for Anatolia's oldest and most important goddess Kybele has attempted to be revealed with findings such as construction ruins, statues, statuettes, temples, votive plaques etc. and epigraphic findings that were obtained in Pergamon, Daskyleion, Miletopolis, Cyzicus, Zeytinliada and Egridere.

Keywords: *Kybele, Mysia, Cyzicus, Egridere, Cult.*

Eski çağlarda adı bilinmeyen Ana tanrıça, mağara resimlerinde, daha sonra Çayönü, Catalhöyük, Hacılar da dünyanın ilk kurulmuş kentlerinde, pişmiş topraktan yapılmış küçük şişman yontulara "Ana tanrıça" adı verilip, böyle ifade edilmiştir (Tuncer, 1999: 147; Özmen, 2016: 382) (**Resim 1**). MÖ 2000'e yaklaştıkça yazının Anadolu'ya gelmesiyle Ana tanrıçanın adı da yazılı tabletler üzerinde Kubaba, Kumpapa, Kupapa gibi çeşitli adlarla görülmeye başlanır (Tuncer, 1999: 148). Çeşitli değişimlere uğrayarak en yaygın biçimine Phrygler zamanında ulaşır. Kübele ya da Kybele olur (Tuncer, 1999: 148). Romalılar tarafından Magna Mater (Ulu Ana) adıyla İtalya'ya götürülerek, bütün Avrupa'da bu adla saygı görür (Tuncer, 1999: 149).

Ana tanrıça Kybele'nin tapımının ortaya çıktığı bölge, Orta Anadolu'daki Phrygia bölgesidir (Erhat, 2003: 183-187; Meral, 2017: 35). Kültün temelleri Phrygia'da atılmış bu bölgeden Anadolu'ya yayılmış ve Batı Anadolu kentlerinde kabul görmüş, oradan Kıta Yunanistan, İtalya, Sicilya ve Marsilya kıyılarına kadar ilerlemiş, hatta Kuzey Afrika kıyılarında da kendine dinsel bir yer edinmiştir (Erhat, 2003: 183 vd.).

Kybele'nin tasvirleri genellikle bir tahtta oturur biçimdedir (Albayrak, 2007: 144; Meral, 2017: 35). Çoğunlukla iki yanında aslanlar, elinde tef ve başında bir taç ile tasvir edilmektedir. Ana tanrıça betimlerinin yanında bir de erkek figürü bulunmaktadır ve bu olasılıkla Attis'dir. Tanrıçayla birlikte tapınım gören sevgilisi veya oğlu olarak ifade edilen Attis, mevsimlerin değişimini ve dönüşümünü simgeleyen bir bitki tanrısıdır (Erhat, 2003: 183) (**Resim 2**).

Anadolu'nun birçok yerinde kutsal alanı bulunan, tapınım gören Tanrıça Kybele'nin Anadolu'daki belli başlı kült merkezlerinden birisi de Mysia Bölgesi'dir¹ (**Resim 3**).

Pergamon

Mysia Bölgesi kentlerinden Pergamon², Kybele tapımının en yoğun olduğu kentlerden biridir (Üreten, 2003: 25). Ana tanrıça kültürünün örneklerine Pergamon ve çevresinde krallık döneminden binlerce yıl önceki prehistorik kültür evresinden itibaren rastlanmıştır (Güngör, 2005: 25).

Kentin her kesiminde Meter'i betimleyen çok sayıda taş ve terakota heykelcik bulunmuştur (Roller, 2004: 204, 7). Pergamon heykelciklerinden iki tanesi tanrıçayı başında kule biçiminde yüksek bir taçla gösterir (Roller, 2004: 204-205, Res. 56). Heykelciklerin bir kısmında tanrıça tahtında otururken, elinde tympanon ile gösterilir ve bazı durumlarda da Kybele'ye aslanlar eşlik etmektedir (Patacı, 2007: 31, 43). Meter ayrıca Pergamon'daki Büyük Sunak'ta, bir aslanın üzerine oturmuş olarak görülür (Roller, 2004: 205). Yine Pergamon'da yukarı kente açılan kapının yanında insan boyutunda bir Kybele heykeli (MÖ 2. yüzyıl) ele geçmiştir (Naumann, 1983: 249, No 554, Lev. 41; Roller, 2004: 205, Res. 55).

Pergamon'da tanrıçanın etkili varlığı, hem kent içinde, hem de civardaki dağlarda bulunan iki açık hava tapınağında hissedilir (Conze und Schazmann, 1911; Nohlen und Radt, 1978). Mamurtkale bunlardan büyük olanıdır. Anadolu'nun Büyük Ana tanrıçasının sınır tanımayan tapınım alanlarından (Conze und Schazmann, 1911: 5-36). Mamurtkale kentin 30 km güneybatısında yer alır (Roller, 2004: 206). Strabon'un Meter'in Pergamon'daki en önemli kutsal alanı dediği yerdir ve burada tanrıçaya Meter Aspordene adıyla tapınılmıştır (Strabon, 2005: XIII.2.6). Aspordene adını Pergamon civarındaki Aspordenon Dağı'ndan aldığı anlaşılmaktadır (Üreten, 2006: 212). Aspordenon Dağı (Yund Dağı), hakkında Strabon şunları yazmaktadır (Strabon, 2005: XIII.2.6; Taşkın, 1997: 101): "...o halde Pergamon çevresindeki kayalık ve çıplak Aspordenon Dağı'na da 'Aspordenon' dememiz gerekir. Bu dağın tepesinde Tanrılar Anası Asporene'ye ait bir tapınak vardır..."

Mamurtkale'de Meter Aspordene'nin tapınım gördüğü üç epigrafik buluntu ile de belgelenmektedir. İlki arşitrav parçası üzerindeki tek satırlık yazıttır (Conze und Schazmann, 1911: 21). Tapınağın tanrıçaya ait olduğunu arşitravda yer alan, "Φιλεταιρος Ατταλου Μητρι Θεων", "Attalos'un oğlu Philetairos (bunu) tanrıların anasına (adadı)" yazıtı ile anlamaktayız (**Resim 4**). Burada bulunan çok sayıda terrakotta heykelcik de (Conze und Schazmann, 1911: 40, Taf. XI-XIII), dağ tapınağının halk tarafından kullanıldığını gösteren kanıtlardır (Roller, 2004: 206-207; Ful, 2008: 134). Diğer epigrafik buluntu ise bronz bir heykel kaidesindeki yazıttır. Yazıtta, Antiokhos'un bronzdan bir heykelini tanrıçanın tapınağına adadığını belgelemektedir (Conze und Schazmann, 1911: 38; Ohlemutz, 1940: 178; Üreten,

---

¹ Harita çizimini yapan Buket Beşikçi'ye teşekkür ederiz.

² Pergamon, Mysia'da Elaia körfezine yakın bir yerde denize dökülen Kaitos (Kestel) ve Kaikos (Bakırçay) nehirlerinin birleştiği yerin üst tarafındaki tepe üzerinde kurulmuş eski bir uygarlık merkezidir.

2011: 99). Son epigrafik buluntu da Rahibe Metreis'in Kral I. Attalos Soter's'a şükranlarını sunduğu üç satırlık yazıttır (Conze und Schazmann, 1911: 6-7; Ohlemutz, 1940: 178; Üreten, 2003: 40). Mamurtkale'de flüt çalgıcısının tasvir edildiği, üst kısmında ATTIN kelimesinin yazılı olduğu kap parçası Kybele'nin her şeyi olan Attis'in de külte dâhil edildiğini göstermesi açısından önemlidir (Conze und Schazmann, 1911: 41, Taf. XIII, No 4; Ohlemutz, 1940: 179; Roller, 2004: 209-210) (**Resim 5**).

Mamurtkale'de bir tapınağın ve sunağın olduğu bilinmektedir (**Resim 6**). Philetairos bu sunak ve tapınağın etrafını surla çevirerek kutsal bir alan oluşturmuştur (Roller, 2004: 206; Ateş, 2013: 140). Kutsal alan Strabon'un da anlattığı gibi, MÖ 3. yüzyılın başlarında Attaloslar hanedanlığının kurucusu Philetairos tarafından granit taşından büyük kesme kütle taşlardan harçsız olarak inşa ettirilmiştir (Conze und Schazmann, 1911: 4; Radt, 1988: 274). Dor düzeninde olan Meter Tapınağı (Radt, 1988: 274) bilim insanları tarafından mimari bakımdan Pergamon kentinin ayakta kalan en eski kutsal yeri olan Athena Tapınağı'na benzetilmektedir ve tapınaktan günümüze sadece kalıntılar kalmıştır (Conze und Schazmann, 1911: 20; Ohlemutz, 1940: 19; Radt, 2002: 157 vd.). Bugün yosunlarla kaplı pembe andezit taştan yapılmış eski tapınak Kybele'nin kutsal evi olarak tanınmaktadır (Taşkın, 1997: 103). Philetairos'dan sonraki bir dönemde büyük bir onarımdan geçmiştir (Üreten, 2003: 39). Tapınakta bulunan tanrıçaya ait kült tasvirleri çoğu kez ayakta, başında surlu bir taç (polos), giyimli, iki saç örgüsü yüzünün iki yanından aşağı sarkmış, elinde tympanum veya patara, dizlerinde bir aslan veya iki yanında birer aslan şeklinde gösterilmiştir (Conze und Schazmann, 1911: 40, Taf. XI-XII).

Pergamon'daki diğer kutsal alan Kapıkaya Kybele Kutsal Alanı'dır (Radt, 1988: 272-274; Taşkın, 1997: 84). Kent dışında, Pergamon'a yaklaşık 5 km uzaklıkta kuzeybatı yönünde (Naumann, 1983: 248. Bkz. Nohlen und Radt, 1978; Meriç, 2007: 72) (Pindasos) Kozak Dağları'nda bulunmaktadır (Ateş, 2013: 142). Günümüzde çok sayıda çamla kaplı yüksek bir tepede yer almaktadır (Nohlen und Radt, 1978: Taf. 1). Tahtında oturan aslanlı tanrıçayı gösteren terakota buluntular ve üzerine Μητρο[ι] Θεων yazısı kazınmış bir kap buranın bir Meter kutsal alanı olduğunu kesinleştirir (Roller, 2004: 208). Mamurtkale'den daha basit, önünde bir pınar ile kaya çıkıntısı olan küçük bir mağaradır (**Resim 7**). Kayaya bir merdiven sunak ile birkaç niş oyulmuştur, ayrıca mağaranın içinde de basamaklar ve nişler bulunur. Kybele'yi betimleyen çok sayıda terrakotta heykelcik ele geçmiştir (Nohlen und Radt, 1978: Taf. 25-27; Patacı, 2007: 31, Şek. 70-71). Kutsal Alan da, MÖ 3. yüzyıldan MÖ 1. yüzyıl sonuna kadar Kybele tapınımı devam etmiştir (Roller, 2004: 208).

Meter'e ait kent içinde de iki tapınağın olduğu söz konusudur. Kent tapınaklarından ilki Pergamon akropolünde olmalıdır (Ohlemutz, 1940: 190-191; Üreten, 2003: 41). Kazı alanında bulunan dört yazıt göstermektedir (Üreten, 2003: 42). Bunlardan biri küçük bir heykel altlığıdır. Yazıtta Ana tanrıça Meter Basileia sıfatıyla birlikte açık bir şekilde ifade edilmiştir (Üreten, 2003: 42). Tanrıça Meter diğer üç yazıtta da Basileia sıfatıyla geçmektedir. Bu üç

yazıt MÖ 1. yüzyılın ortalarında tanrıçanın kurumsallaşmış külte sahip olduğundan ve bir tapınağının bulunduğundan söz etmektedir (Üreten, 2003: 42).

Kent içindeki ikinci tapınağı hakkındaki bilgimiz Varro'nun tanrıça kültürünün Küçük Asya'dan Roma'ya taşınması ile ilgili verdiği bilgilere dayanmaktadır (Üreten, 2003: 43, Dn. 106). Varro'ya göre kutsal kara taş Pessinus Tapınağı'ndan (Metroon) değil Pergamon surlarının yakınındaki Büyük Kybele Tapınağı'ndan (Megalesion) (Malay, 1992: 39; Radt, 2002: 246) alınarak Roma'ya götürülmüştür (Üreten, 2003: 43, Dn. 107; Ohlemutz, 1940: 183; Radt, 2002: 246; Taşkın, 1997: 87; Ateş, 2013: 142). Varro'nun açıklamasında Pergamon yakınlarındaki tapınağın adı Megalesion olarak ifade edilmektedir. Fakat Pergamon'da nerede bulunduğu tespit edilememiştir.

Pergamon'daki özel adak sunularından burada, Meter'in bireysel düzeyde ilgi gördüğü saptanmıştır (Roller, 2004: 318). Ayrıca 2006-2011 yılları arasında yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiş ve kentin 10 km kuzeyinde de Molla Mustafa Tepesi üzerinde yeni bir Kybele Kutsal alanı keşfedilmiştir (Ateş, 2013: 143-144). Doğal bir görüntüye sahip tepede göze çarpan ilk buluntu, adak heykelciği yerleştirmek için, düzleştirilmiş bir kaya yüzeyine açılmış düzgünce bir niştir. Belirgin mimari kalıntı olmamasına rağmen, yoğun bir şekilde Kybele'yi betimleyen terrakotta baş parçaları, Tympanon (tef), aslanlara ait parçalar bulunmuştur (Ateş, 2013: 145).

Daskyleion

Daskyleion³, Kybele tapımının olduğu kentlerden bir diğeridir (Ful, 2008: 37). Daskyleion'da henüz tam bir planı olmayan MÖ 8. yüzyıl sonuna tarihlenen, 1.20 m genişliğinde taş temel ve kerpiç duvara sahip bir Kybele tapınağının sadece tahrip olmuş temelleri ortaya çıkarılmıştır (Çevirici, 1998: 77, Dn. 79; Bakır, 2004: 59) (**Resim 8**). Tapınak alanında 0.25 cm yüksekliğinde kireçtaşından, tapınak modeli türünün en erken örneklerinden biri olan bir Kybele tapınak modeli ele geçmiştir (Çevirici, 1998: 81, Dn. 96, Lev. 24; Bakır, 2003: 1; Bakır, 2004: 59, Res. 10). Bu tapınak modeli ile Daskyleion'da bir Kybele tapınağının varlığı açıklık kazanmıştır. Ayrıca tapınak alanında andezit taşından düzgün ince plakalarla alt yüzeyi ve yan duvarları oluşturulmuş, üstü yine aynı plaka taşlarla düzenli olarak kapatılmış bir kült kanalı taurobolium(?) bulunmuştur (Bakır, 2004: 59-60, Res. 11) (**Resim 9**).

Kybele tapınak alanında, tapınak modelinin bulunduğu yerin 6 m güneyinde ana kayanın 0.70 cm derinlikte düzgün olmayan küçük bir çukur (bothros) halinde oyulmuştur. Bu çukurun içinden ele geçen eşyalar Kybele kültürü ile bağlantılıdır (Çevirici, 1998: 77; Bakır, 2004: 60). Tapınağa yapılan eski kutsal sunuların, yenilerine yer açmak için toplandıkları şeklinde yorumlanmıştır (Bakır, 2004: 60). Sol elinde tympanon tutan, başında kısa poloslu olan ve MÖ 5. yüzyıla tarihlenen pişmiş toprak heykelciğinde bu yöreden bulunmuş olması

---

³ Daskyleion, Balıkesir'in Bandırma ilçesi, Aksakal beldesi Ergili köyü sınırları içerisindedir.

Kybele kültünün yüzyıllar boyunca bölgedeki varlığını kanıtlaması açısından önemlidir (Bakır, 2004: 60, Res. 14).

Daskyleion’da Kybele kültünün varlığını kanıtlayan çok sayıda heykelcik ele geçmiştir. Bu örneklerden birinde tanrıçanın yüksek bir başlığı bulunmakta ve sol elinde tympanon tutarken betimlenmiştir (Çevirici, 1998: 54-55, Lev. 2). Tanrıçaya eşlik eden aslan betimleri de Daskyleion terakotalarında karşımıza çıkmaktadır.

Miletopolis

Kybele Miletopolis⁴ de de en çok saygı görmüş tanrılar arasında yer almaktadır (Şahin, 2000: 2). Miletopolis’ten Kybele’ye ait çok sayıda adak levhası ele geçmiştir. Bu adak levhalarının sayısı özellikle Roma Çağı’nda artmıştır (Şahin, 2000: 92). Genelde naiskos şekli verilmiş, tanrıça cepheden tahtta oturur şekilde işlenmiş, başında polos, solunda tympanon ve sağ yanında da genel olarak bir sunak durmaktadır. Bazı örneklerde ise her iki yanında birer aslan vardır (Şahin, 2000: 92, Bkz. Lev. XC LK 1, Lev. XCI LK 2, LK 3). Farklı olarak tanrıça bir örnekte de Attis ile birlikte yan yana betimlenmiştir (Şahin, 2000: 92, Lev. XCI LK 2).

Şahin, LK 5, LK 7, LK 8, LK 9 ve LK 10 (Şahin, 2000: Bkz. Lev. XCII, Lev. XCIII, XCIV ve XCV) olarak adlandırdığı Kybele adak levhalarının aynı elden çıkmışçasına benzer oluşunu, bunların aynı atölye kökenli oldukları ve böylece de Miletopolis civarında Kybele için bir kült yerinin bulunduğu Schwertheim’ında aynı fikirde olduğunu belirtmektedir (Şahin, 2000: 92-93). Schwertheim biraz daha ileri giderek kült merkezinin Alpağut ve Bük Köy yakınlarında bir yerde olduğunu ileri sürmektedir (Schwertheim, 1985: 77; Şahin, 2000: 93).

Kybele, serbest yontuların yanı sıra kabartmalarda da betimlenmiştir (Şahin, 2000: 93). Miletopolis’ten Kybele’nin işlendiği 11 adak levhası günümüze ulaşmıştır (Şahin, 2000: 93. Bkz. LK 1-11). Attis kültünün varlığını gösteren adak levhaları da vardır. Attis de bazı örneklerde tanrıçaya eşlik etmektedir (Şahin, 2000: 92 vd.).

Kyzikos

Anadolu’da tanrıçaya özgü tapınımın ilk yazılı izlerine Kyzikos’ta rastlamaktayız (Çapar, 1979b: 191; Kölemenoglu, 2001: 62; Üreten, 2004: 186; Motor, 2010: 120; Akın ve Özkan, 2016: 75). Strabon ve Apollonius Rhodius’ta geçen kayıtlara göre (Strabo, 1903: I.2.38; Apollonius, 1912: 1078-1152), Rhea olarak isimlendirilen ve tahtı Dindymos’da gösterilen tanrılar anasının bu kentteki tapınımı ilk kez Argonautlar tarafından kurulmuştur (Strabon, I.2.38; Schwertheim, 1978: 831; Çapar, 1979b: 191). Strabon, Dindymos dağında Dindymene için Argonautlar tarafından yapılan bir tapınağın olduğunu belirtmektedir (Strabon, 2005: XII.8.11; Koçhan, 2011: 41). Kapıdağ Yarımadası’nda bulunan Dindymos Dağı’ndaki tapınak

⁴ Miletopolis, bugünkü Mustafakemalpaşa (eski adı ile Kirmasti) İlçesinin 5 km kuzeybatısında, yeni İzmir-Bursa karayolunun kenarında bulunmaktadır.

için Marquardt ise ilkel bir yapı ya da sadece bir mağara olarak bahsetmektedir (Marquardt, 1836: 106; Öztürk, 1994: 13).

Herodotos'da Kyzikosluları MÖ 6. yüzyılda tanrılar anası şerefine senelik bir festival düzenlediklerini bildirmekte ve Anakhsarsis adındaki bir kahramanın bu kentteki Ana tanrıça bayramlarına katıldığını anlatmaktadır (Çapar, 1979a: 185; Çapar, 1979b: 191; Herodotos, 1991: 4.76; Roller, 2004: 160; Koçhan, 2011: 119; Özkan, 2016: 660). Arkeolojik buluntular da Herodotos'un verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Kyzikos'ta bir grup mermer sütun bulunmuştur (Vermaseren, 1977: 29). Sütunların her biri üzerinde Attis tasvir edilmiştir ve burada Anakhsarsis, Attis gibi betimlenmiş olmalıdır (Vermaseren, 1977: 29). Ayrıca ele geçen sikkelerle de kültün varlığı desteklenmektedir. Neredeyse her Bithynia ve Mysia kenti, sikkelerinin arka yüzlerinde Kybele ve oğlu tasvirini kullanmışlardır (Schwertheim, 1978: 830). Ayrıca Kyzikos'un ilk sikkelerinde Kybele'ye eşlik eden aslan görülür (Öztürk, 2008: 371; Koçhan, 2011: 41).

Kybele Kyzikos'ta sadece Meter Dindymene⁵ (Hasluck 1910: 214; Motz, 1997: 106; Ertüzün, 1999: 56; Bremmer, 2004: 551; Roller, 2004: 197,202; Ful, 2008: 133; Koçhan, 2011: 41) olarak değil, Lobrine (Marquardt, 1836: 96; Showerman, 1901: 232; Hasluck, 1910: 219; Çapar, 1979b: 191; Öztürk, 1994: 13; Ertüzün, 1999: 56; Öztürk, 2008: 371; Ful, 2008: 133, Dn. 768; Koçhan, 2011: 41), Kotiane (Hasluck, 1910: 218; Çapar, 1979b: 191; Öztürk, 1994: 13; Öztürk, 2008: 371; Koçhan, 2011: 41), Plakiane (Marquardt, 1836: 96; Hasluck, 1910: 216; Çapar, 1979b: 191; Öztürk, 1994: 13; Ertüzün, 1999: 56; Koçhan, 2011: 41), Adresteia (Hasluck, 1910: 220; Öztürk, 2008: 371; Ful, 2008: 133) gibi değişik isimlerle de anılmıştır (Hasluck, 1910: 214-222; Vermaseren, 1977: 28; Çapar, 1979b: 191; Ertüzün, 1999: 56; Ful, 2008: 133; Koçhan, 2011: 41).

Kyzikos'taki Meter Dindymene kültünün kuruluşu, İason'la Argonautlara dayandırılır (Showerman, 1901: 235; Hasluck, 1910: 214-222; Roller, 2004: 202). Apollonios tarafından *Argonautika*'da anlatılmıştır (Apollonius, 1912: 1092-1152; Roller, 2004: 202). Destan da şu şekilde geçmektedir:

“Argonautlar on iki gün süren rüzgâr yüzünden denize açılmazlar. Gemilerini alıp Thrakikos limanına götürürler. Oradan Dindimon dağına çıkarlar. Dindymene'ye yakarırlar. Onun adına muhteşem bir tapınak yaparlar ve baş kütüğüne işledikleri bir timsalini de tanrıçaya armağan ederler⁶ (Grimal, 1997: 89; Ertüzün, 1991: 11; Graves, 2010: 776). Dindymene hiddetinin yatıştığını gösteren bir kaynak yaratır ve onlara uygun bir rüzgâr gönderir (Ertüzün, 1999: 11; Graves, 2010: 776).”

Bu bize Kyzikos'un kuzeyindeki dağlık kesimde bir kutsal alan olduğunu göstermektedir. Fırtınalı bir havada bir yapı inşa etmeleri olanaksızdır. Bu sebepten dolayı bir açık hava tapınağı olduğu kabul edilebilir (Koçhan, 2004: 425). Metroon'da Attis

⁵ Ana tanrıça Kybele, Kyzikos ve çevresinde farklı isimler altında tapınım görmüştür. Bu isimlerden çoğu onun bölgesel önemini ve özelliğini ifade etmektedir. Karakteristik olarak önceleri yazıtlarda “Kybele” olarak adlandırılmıştır. Daha sonraları ise “anne” anlamına gelen Meter ve yerel sıfatı ile tapınım görmeye başlamıştır.

⁶ Heykeller ilk önce ağaçtan, sonra madenden ve taştan yapılmıştır. Efesos'ta Artemis'in, Naksos'ta da Dionysos'un Kyzikos'taki Dindymene'ninki gibi üzüm kütüğünden birer heykelinin yapıldığı biliniyor.

kabartmalarının, Kybele heykelinin bulunması buranın Kybele ile bağlantılı olduğunu göstermektedir (Koçhan, 2011: 119). Çünkü böyle önemli bir tanrıçaya tapınmak için kent içinde basit bir yapının inşa edildiği düşünülemez. Bu nedenle de Metroon olarak adlandırılan yapı Kybele'ye ait olmalıdır (Öztürk, 1994: 13; Ertüzün, 1999: 56; Koçhan, 2011: 41). Önceleri Dindymos dağında bir tapınma yeri olduğu sonraları kent içinde Metroon'da tapınıldığı söylenebilir (Koçhan, 2011: 42).

Kyzikos'ta tanrıçaya kurban sunma sahnelerinin betimlendiği yazıtlı adak kabartmaları oldukça fazladır (Schwertheim, 1978: 809-26, No IIA ve B; Roller, 2004: 202-203, Res. 54). Ayrıca tanrıçaya kurban sunma sahnelerinin betimlendiği yazıtlı adak kabartmalarından oluşan yazıtlı taşlarda ele geçmiştir (Schwertheim, 1978: 809-826; Ful, 2008: 137, Kat. No: 181-182). Kyzikos'ta bulunan MÖ 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyıla tarihlenen bir dizi adak kabartması ve yazıt, Kyzikos yöresi sakinlerinin bireysel sunularını belgelemektedir (Schwertheim, 1978: 809-27; Roller, 2004: 318). Yine Kyzikos'ta Soterides adında biri tarafından adanmış olan yazıtlı bir kabartmada da (MÖ 1. yüzyıl) Soterides, tanrıçadan bir deniz savaşında esir düşen arkadaşını kurtarmasını istemektedir (Roller, 2004: 318, Res. 76).

Kyzikos'ta Kybele ile birlikte Attis'e de tapınıldığını gösteren kanıtlar vardır. Bunlardan birisi İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bir direğe dayanmış kanatlı Attis karyatididir (Picard-Macridy-Bey, 1921: 451, Fig. 8; Ertüzün, 1999: 58, Res. 2). Ayrıca Bandırma Müzesi'ndeki Attis'i de örnek verebiliriz. Buna benzeyen bir Attis karyatitinin baş kısmının parçası da Kyzikos'taki Aşağıyapıcı köyünde bulunmuştur (Ertüzün, 1999: 58, Res. 3). Vaktiyle aynı yerde bulunmaları ve belki de bir Kybele tapınağını süslemiş olmaları mümkündür (Ertüzün, 1999: 59). Bu buluntular Kyzikos'ta Kybele ile beraber Attis'e de tapınıldığını göstermektedir (Ertüzün, 1999: 60) (**Resim 10**)

Zeytinliada

Kapıdağ çevresine yayılmış irili ufaklı adalardan biri olan Zeytinliada'da da Kybele'nin izlerine rastlamak mümkündür. 2.15x1.21x95 cm ölçülerine sahip siyah bir taş olan Zeytinliada Baitylosu, tanrısallığın kültürel simgesi olduğu ve tapınma amacıyla dikildiği savunulmaktadır. Kybelenin tasviri olduğu düşünülen bu karataş yani Kybele Taşı (Baitylos), yöre insanının ağaçlara, kayalara ve vahşi hayvanlara tapmasının; Kybele'nin kayalık ve ormanlık bölgelerde yaşadığına inanılmasının kanıtı olarak değerlendirilmektedir (Öztürk ve Kavaz Kındığılı, 2018: 10, Res. 7).

Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanı

2010 yılında, Kapıdağ Yarımadası'nın kuzeyinde, Ormanlı-Ballıpınar arasında, Eğridere mevkiinde tespit edilmiştir. Tapınım alanı 9.20 cm uzunluğa, 4.50 cm genişliğe, mevcut zeminden yaklaşık 2 metre yüksekliğe sahiptir (Aydın, 2015: 53; Meral-Aydın, 2019, 488) (**Resim 11**). Düz zemin üzerindeki basamaklı tapınım alanına kuzey tarafta yer alan ve batıdan doğuya doğru yükselen 5 basamak ile çıkılmaktadır. Bu alandan sonra uzunlukları değişkenlik gösteren güneye doğru yükselen 4 basamak daha yer almaktadır (Aydın, 2015:

54; Meral ve Aydın: 2019, 488). Basamaklı sunaklar Kybele'nin en sık rastlanan kült anıtları arasındadır (Roller, 2004: 110). Eğridere tapınım alanı da bu kutsal alanlardan biridir. Eğridere mevkiinde, doğal kayalar ve bitki örtüsü ile kaplı bir tepenin eteğinde, deniz kenarından yaklaşık 100 m uzakta ve bugün kullanılan karayolunun hemen kenarında yer alan basamaklı tapınım alanı denizlerle ilişkilendirilen ve kutsal alanları genellikle dağlarda kayalık alanlarda yapılmış olan Kybele'ye olan inanışın göstergesidir.

Sonuç olarak, tarih öncesi dönemden günümüze kadar gelen Anadolu'nun en önemli ve en eski tanrıçası olan Kybele Anadolu uygarlıkları açısından kendine has özelliklere sahip olması ve farklı kültürleri etkilemesi bakımından önem taşımaktadır. Ana tanrıça kültü, Anadolu'dan başlayarak bu coğrafyadan geçen tüm uygarlıkları etkilemiştir. Geçirmiş olduğu tarihsel süreçler, antik kentler ve eserlerle incelemeye değer bir coğrafya olan Mysia Bölgesi'nde Pergamon, Daskyleion, Miletopolis, Kyzikos, Zeytinliada ve Eğridere'de elde edilen epigrafik buluntular, yapı kalıntıları, heykeller, heykelcikler, tapınım alanları, adak levhaları gibi bulgular da bize Kybele tapınımının Mysia Bölgesi'nde de var olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

- Akın, M. ve Özkan, E. B. (2016). Badırğa Kybele'si ve Nilüfer'deki Kybele Kültü. M Şahin-S. Sevim-D. Yavaş (Ed.), *Odryses'ten Nilüfer'e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu*, (s. 71-96). Nilüfer/Bursa: Özyurt Matbaacılık.
- Albayrak, C. (2007). *Anadolu'da Kybele-Attis Kültü* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Apollonius Rhodius (1912). *The Argonautica I*. New York.
- Aydın, T. (2015). *Mysia Bölgesi'nde Kybele Kültü* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Ateş, G. (2013). Pergamon'da Ana Tanrıça Kybele. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 31, 138-145.
- Bakır, T. (2003). Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Achaemenidische Satrapensitzt in Hellespontine Phrygia. *Anadolu / Anatolia*, 25, 1-26.
- Bakır, T. (2004). Daskyleion'da Phrygler. T. Korkut-H. İşkan-G. Işın (Ed.), *60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan. Anadolu'da Doğdu*, (s. 55-67). İstanbul: Ege Yayınları.
- Bremmer, J. N. (2004). Attis: A Greek God in Anatolian Pessinous and Catullan Rome. *Mnemosyne, Fourth Series, Vol. 57, Fasc. 5, Catullus 63*.
- Conze, Alexander und Schazmann, Paul (1911). *Mamurt-Kaleh: Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon*. Berlin.
- Çapar, Ö. (1979a). Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIX (1-4), 167-190.
- Çapar, Ö. (1979b). Anadolu'da Kybele Tapınımı. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIX (1-4), 191-210.
- Çevirici, F. (1998). *Kültler Açısından Daskyleion Terrakottaları* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Erhat, A. (2003). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ertüzün, R. M. (1991). *Erdek Kyzikos, Argonautlar ve Kharitler ile ilgili Yunanca ve İngilizce metinlerle birlikte iki çalışma*. Ankara.
- Ertüzün, R. M. (1999). *Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar. Tarih ve Arkeolojisi Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul: Papirüs Basım-Ozan Sanatevi.
- Ful, Ş. D. (2008). *Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültürleri* [Basılmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Graves, R. (2010). *Yunan Mitleri* (U. Akpur, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Grimal, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, (S. Tamgüç, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Güngör, Y. (2005). *Bergama Krallık Kültü*, Bergama Belleten-14. İzmir: Çağdaş Matbaacılık.
- Hasluck, F.W. (1910). *Cyzicus*, Cambridge: University Press.
- Herodotos (1991). *Herodot Tarihi*, (M. Ökmen, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koçhan, N. (2004). Argonautlar Mitolojisine Göre Kyzikos Kentinin Topografik Yapısı. T. Korkut-H. İşkan-G. Işın (Ed.), *60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan, Anadolu'da Doğdu*, (s. 423-426). İstanbul: Ege Yayınları.
- Koçhan, N. (2011). *Kyzikos Tarihi ve Mimari Kalıntıları*. Bursa: Renkvizyon Ofset Form Matbaacılık.
- Kölemenoglu, S. S. (2001). *Ana Tanrıça Gerçeği*. İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Kulaçoğlu, B. (1992). *Tanrılar ve Tanrıçalar*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Malay, H. (1992). *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*. İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- Marquardt, J. (1836). *Cyzicus und sein Gebiet*, Berlin.
- Meral, K. (2017). *İonia Bölgesi Aslanları Heykel, Kabartma, Çörten ve Masa Ayağı*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.

- Meral, K. ve Aydın, T. (2019). Eğridere Açık hava Tapınım Alanı Işığında Kapıdağı Yarımadası'nda Kybele Kültü. V. Keleş-H. Kasapoğlu-H. E. Ergürer-E. Çelikbaş-A. Yılmaz (Ed.), *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı*, (s. 487-502). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınevi.
- Meriç, A. E. (2007). *Metropolis Ana Tanrıça Kült Mağarası* [Basılmamış Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Motor, H. (2010). *Bursa, Balıkesir ve Bandırma Müzelerindeki Kyzikos Sikkeleri* [Basılmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Motz, L. (1997). *The Faces of the Goddesses*. New York: Oxford University Press.
- Naumann, F. (1983). *Die Ikonographie der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst*. Tübingen: Wasmuth.
- Nohlen, K. und Radt W. (1978). Kapıkaya, Ein Felsheiligtum Bei Pergamon, *Altartümer von Pergamon XII*, Berlin.
- Ohlemutz, E. (1940). *Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon*. Würzburg.
- Özkan, E. B. (2016). Antik Literatürden Örneklerle Akdeniz Dünyasında Kybele Kültü. B. Takmer– E. N. Akdoğu Arca– N. Gökalp Özdi (Ed.), *Vir Doctus Anatolicus Sencer Şahin Anısına Yazılar*, (657-681). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Özmen, S. S. (2016). Anadolu'da Ana Tanrıça Kybele Kültü. *Humanitas*, 4(7), 381-397.
- Öztürk, N. (1994). *Kyzikos'da "Metroon" Olarak Tanımlanan Yapı: "Mimarisi, Bezemeleri ve Plastik Eserleri"* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], Atatürk Üniversitesi.
- Öztürk, N. (2008). Kyzikos'ta Bulunan Bir Kybele Yontusu Üzerine Bazı Gözlemler. B. Can- M. Işıklı (Ed.), *Doğudan Yükselen Işık-Arkeoloji Yazıları*, (s. 367-373). İstanbul: Graphis Matbaa.
- Öztürk N. ve Kavaz Kındığılı, B. (2018). Zeytinliada Meryemana Manastırı. *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu UBS'18, Tam Metin Bildiriler Kitabı I: Tarih, Arkeoloji, Göç Hareketler, Önemli Şahsiyetler, Kültür ve Folklor, Edebiyat ve Eğitim*, (s. 9-14). Bandırma-BALIKESİR: Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Patacı, S. (2007). *Hellenistik Dönemde Batı Anadolu'da Kybele Tapınımı* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Picard C. and Th Macridy-Bey (1921). Attis d'un Métroon (?) de Cyzique, *BCH* 45, 436-470.
- Radt, W. (1988). *Pergamon, Geschichte und Bauten, Funde und Erforschung einer Antiken Metropole*. Köln.
- Radt, W. (2002). *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*, (S. Tamer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Roller, L. E. (2004). *Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*, (B. Avunç, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Schwertheim, E. (1978). Denkmaler zur Meterverehrung in Bithynien und Mysien. E. Schwertheim, S. Şahin ve J. Wagner (Ed), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien*, 66/2 (s. 791-837). Brill.
- Schwertheim, E. (1985). Neue Inschriften aus Miletupolis. *Epigraphica Anatolica*, 5, 77-89.
- Showerman, G. (1901). *The Great Mother of The Gods*. Madison: University of Wisconsin.
- Strabo (1903). *Geography*. H.C. Hamilton, Esq., W.Falconer, M.A. (Ed.). London.
- Strabon (2005). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV)* (A. Pekman, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şahin, M. (2000). *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Taşkın, S. (1997). *Mysia ve Işık İnsanları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Tuncer, Ö. (1999). *İşte Anadolu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Üreten, H. (2003). *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültürleri* [Basılmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

- Üreten, H. (2004). Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları XXII*, (25), 185-214.
- Üreten, H. (2006). Mamurt Kale’de Meter Aspordene Kültü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(1), 211-222.
- Üreten, H. (2011). Mamurt Kale: Philetairos ve Kent Dışı Philetairos Vakfı. E. Önen, M. Mutluer, N. Çetin (Ed.), *Uluslararası Bergama Sempozyumu/ International Bergama Symposium*, 1 (s. 95-108). İzmir: Bergama Belediyesi Yayınları.
- Vermaseren, M. J. (1977). *Cybele and Attis: the Myth and Cult*. London: Thames and Hudson.

Ekler

Resim 1. Ana Tanrıça Heykelciği, Çatalhöyük (Kulaçoğlu, 1992)

Resim 2. Kybele ve Attis Başı

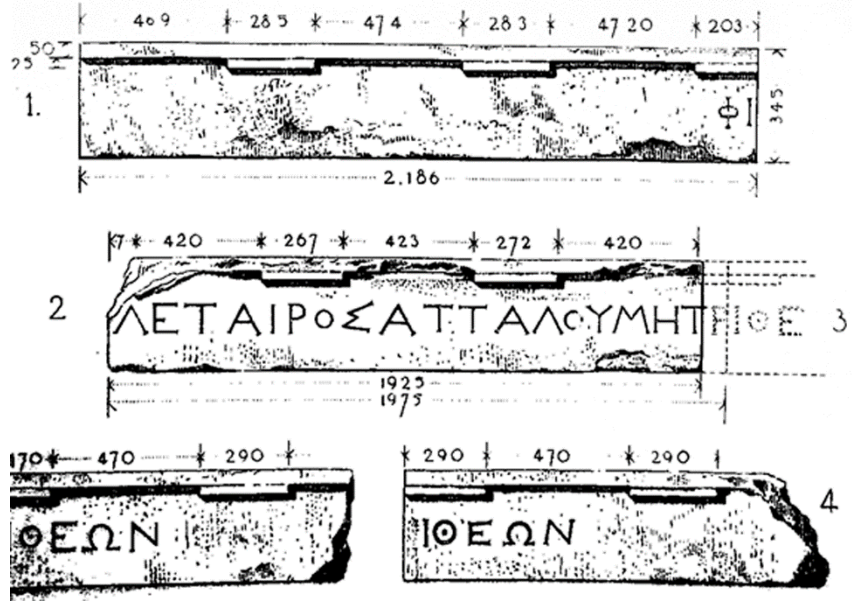
(<https://wannart.com/icerik/9137-anadolunun-bolluk-ve-bereket-tanricasi-kybele>
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Attis>)

Resim 3. Mysia Bölgesi

Resim 4. Tapınak Arşitrav'ındaki Yazıt (Conze-Schazmann, 1911)

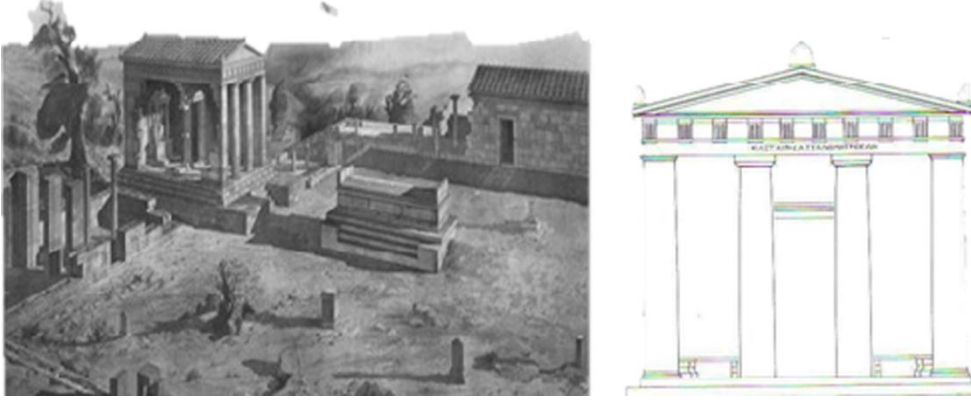

Resim 5. Kırık Kap Parçası, Mamurtkale (Conze-Schazmann, 1911)

Resim 6. Mamurtkale’den Bir Çizim Örneği, Meter Tapınağı, Mamurtkale, Pergamon (Üreten, 2003)

Resim 7. Kapıkaya Kutsal Alanı, Pergamon
(<https://kulturenvanteri.com/yer/kapikaya-kibele-tapinagi/#15.41/39.165154/27.141472>)

Resim 8. Kybele Tapınağı Temel Kalıntıları, Daskyleion (Bakır, 2004)

Resim 9. Kybele Tapınağı Kült Kanalı, Daskyleion (Bakır, 2004)

Resim 10. Attis–Kybele (Bandırma Arkeoloji Müzesi-Kyzikos Kazı Arşivi)

Resim 11. Eğridere Kybele Açık hava Tapınım Alanının Kuzeyden Görünümü (Aydın, 2015)

Extended Abstract

The concept of "mother goddess" is a religious element that emerged and developed in Anatolian lands and gained importance in the Mediterranean geography by spreading to a much wider area. The mother goddess Kybele has also been the most important and oldest goddess of Anatolia from the prehistoric period to the present day. Under the influence of myths, its legend was conveyed from language to language, embodied and expressed in various forms. The birthplace of the mother goddess has spread all over the world, especially in Anatolia. Nations gave various names according to their own languages and organized festivals in her name. The essence of the mother goddess Kybele appears as a symbol of fertility and reproduction. The fertile and nurturing quality of nature is expressed in her, and in time, Kybele has gained the quality of being the source of abundance, productivity and fertility, and became the pioneer of the goddesses encountered later.

It is possible to come across the mother goddess Kybele, who is defined as "the symbol of motherhood or goddess representing creativity, fertility, sexuality, birth, raising children and cycle of development", in almost every region of Anatolia since the earliest times. Although the origin of Kybele has not been proven yet, it goes back to the statues and wall paintings found in the Neolithic settlements of Çatalhöyük and Hacilar. The name of Kybele, known with various names and adjectives, changes according to the spoken language. No god in any mythology has been named as diversely as her. This plurality of nouns and adjectives shows that she has a universal quality. The mother goddess, who has existed since Çatalhöyük in Anatolia, has taken a very important place in the Phrygians' world of belief with her identity as Kybele and has been accepted as a cult specific to the Phrygians in history.

In most of the archaeological finds regarding the goddess, Kybele is depicted with a tower-shaped crown on her head and lions on both sides. She is depicted as standing at times, sometimes sitting, usually fat as she represents fertility, occasionally with a child on her lap. The walled crown, which we started to see with the Hellenistic Period, symbolizes the "City Protector" power of the goddess, and it can be observed that this quality came to the fore even more in the Roman period.

Kybele has a special passion for high mountain tops and dark forest corners. She is the ruler of wild animals, especially lions. For this reason, it was believed that Kybele, who was the ruler of nature, lived in high mountains and steep rocks. In line with this belief, religious ceremonies related to the goddess were performed in open-air temples in the wild, forested and rocky areas. We see Kybele temples with triangular pediments carved into large rocks. The mountains were seen as Kybele's homeland, her house and temple on the facades carved into the rocks. The cymbal (kymbalon), tambourine (tympanom), tabor, flute, and crotola are the musical instruments used in his rites.

As both Roman and Greek writers of the ancient period pointed out that the motherland of the goddess is Anatolia, it seems impossible not to reach the same conclusion when the documents found in this geography are examined. In Mysia Region, one of the major cult centres of Kybele in Anatolia, the existence of the cult of the Goddess Kybele and the traces of the worship peculiar to the goddess are obvious. Worship areas found in Pergamon, Daskyleion, Miletropolis, Cyzicus, Zeytinliada and Eğridere in the Mysia Region; these places of worship are sometimes in open spaces and sometimes in closed spaces. Examples of these are temples, rock monuments, altars or stairs with steps. In addition, epigraphic finds, building remains, statues, statuettes, votive plaques and similar findings have enabled us to conclude that the worship of Kybele was in the region. She has been a guide to those who believe in her for thousands of years and has been accepted as the greatest goddess in Anatolia.

SİVAS HALK OYUNLARI BİBLİYOGRAFYASI FOLK DANCES BIBLIOGRAPHY OF SIVAS

Erdoğan Önder*

Öz

Halk oyunları, toplumların yaşantısından doğan, insanların duygu, düşünce ve inanç yapılarına bağlı olarak şekillenen, hareket ve müziğin estetik uyumuyla göze çarpan önemli kültür öğelerinden birisidir. Sivas halk oyunları da kendine özgü nitelikler taşıyan ve büyük çoğunlukla halay tarzında icra edilen oyunlardandır. Bu yazıda Sivas halk oyunlarının oynanışları, hikâyeleri, müzikleri, giyim – kuşamı ve takıları konusunda şimdiye kadar hazırlanmış ve yayınlanmış kitap, makale, broşür vb. çalışmaların bir listesi yer almaktadır.

Sivas halk oyunları ile ilgili değişik dönemlerde ve dergilerde yayımlanmış makaleler ve bu konuda yazılan kitaplarda çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu yayınlarda oyunların figür yapısı, öyküleri, temel hareketlerin anlamı ve sergilenme biçimine dönük kapsamlı açıklamalar yer almaktadır. Oyunların kaynakları, üretilmesinde rol oynayan etkenler, hangi dönemlerde ortaya çıktığı, bu dönemlerin özelliklerinin neler olduğu konusunda aydınlatıcı bilgilere yer verilmiştir.

Oyunların müzikleri ve farklı dönemlerde notaya alınmış biçimleri, kimler tarafından notaya alındığı, kaynak kişiler ve bu kişilerin oyunlar hakkındaki bilgi ve deneyimlerine de yer veren yazılar bulunmaktadır.

Sivas halk oyunlarında kullanılan yöreye özgü bazı kavramlar ve bu kavramların ne anlama geldiği, kaynağının ne olduğu, oyunlarla ilişkisi, etimolojik özellikleriyle ilgili açıklamalara ve bilgilere yer veren çalışmalar da bulunabilmektedir.

* Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Aşık Veysel Meslek Yüksek Okulu, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, erdoganonder@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5627-6343.

Doğrudan Sivas halk oyunları ile ilgili olan yayınların yanında, Türkiye genelinde yapılan araştırmalarda diğer yörelere ait bilgilerin yanında Sivas yöresi oyunlarına da yer veren kaynaklara da bu çalışmada yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Halk oyunu, giyim – kuşam, müzik, figür.*

Abstract

Folk dances are one of the important cultural elements arising from the life of societies, shaped depending on the emotions, thoughts and belief structures of people, and standing out with the aesthetic harmony of movement and music. Folk dances of Sivas are also among the dances having their own characteristics and mostly performed in the style of halay. In this article, a list of studies such as books, articles, brochures etc. prepared and published so far on the figurations, stories, musics, clothes and accessory of Folk dances of Sivas is included.

There are very important information in the articles published in different periods and magazines about Sivas folk dances and in the books written on this subject. In these publications, there are comprehensive explanations about the figure structure, stories, the meaning of the basic movements and the way they are exhibited. Enlightening information are given about the sources of the plays, the factors that played a role in their production, the periods in which they emerged, and the characteristics of these periods.

There are articles that include the music of the plays and their notated formats in different periods, by whom they were notated, the source persons and their knowledge and experiences about the plays.

There are also studies that include explanations and information about some of the region-specific concepts used in Sivas folk dances and what these concepts mean, what their source is, their relationship with the dances, and their etymological features.

In addition to the publications directly related to Sivas folk dances, this study also includes resources that include Sivas region dances as well as information about other regions in the researches conducted throughout Turkey.

Keywords: *Folk dances, clothes, music, figure.*

Giriş

Tarih boyunca insanlar, kendilerini ifade edebilmek için çok değişik yöntemler üretilmişlerdir. Bu yöntemlerden birisi de oyundur. Oyun, insanın doğasında var olan ve yeri, zamanı geldiğinde, şartlar oluştuğunda dışa yansıyan önemli bir etkinlik olarak tanımlanabilir. Halk oyunları da toplumların yaşantısını, duygu, düşünce ve inanç yapılarını yansıtan; yaşadıkları acı veya tatlı olayların bir tezahürü olarak, müzik ve hareketin uyumlu icrasına dayanan estetik bir değer olarak tanımlanabilir.

Halk oyunları bir kültür ögesi, bir iletişim biçimi ve bir eğlence etkinliği olması nedeniyle çeşitli dönemlerde bilimsel çalışmaların odağında yer almıştır. Bu kapsamda çok değişik oyunları içerisinde barındıran Sivas halk oyunları konusunda da önemli araştırmalar yapılmış ve elde edilen bilgiler makale veya kitap olarak yayımlanmıştır. Bu kaynaklarda yer alan bilgilerin, Sivas halk oyunları konusunda, bundan sonra yapılacak araştırmalara önemli bir temel oluşturacağı ve araştırmacılara ışık tutacağı da bir gerçektir.

Bu çalışmada, Sivas halk oyunları hakkında yapılan araştırmalar ve Sivas halaylarının müzikleri (notaları), halk oyunları ekiplerince kullanılan giysiler ve aksesuarlarla ilgili olarak yazılan makale ve kitaplara olanaklar ölçüsünde yer verilmiştir. Ayrıca, doğrudan Sivas halk oyunları ile ilgili olmasa da kapsamında, Sivas halk oyunlarına dair geniş bilgiler bulunan diğer bazı kaynaklar da listelenmiştir.

Kitaplar

ACAR, İ. H. - YÖNAL, Y. (2009). *Sivas Yöresinde Giyim Kuşam*, İstanbul: Zara Haber Acar Basım ve Cilt San.

Kitapta kadın ve erkeklerin giymiş oldukları yöresel kıyafetlerin adları, özellikleri ve ilçelerde görülen kıyafet çeşitlilikleri hakkında açıklamalar yapılarak, kıyafetlerin bölümleri, şekil ve nakışların anlam ve özelliklerine ilişkin kapsamlı bilgiler yer almaktadır. Ayrıca, Sivas'ın değişik yörelerinde, ilçe ve köylerinde giyilen yöresel kıyafetlerin ve aksesuarların özgün fotoğraflarına yer verilmiştir. Bazı halayların figürleri, bölümleri ve neleri temsil ettiklerine değinilmiştir.

ANULUR, M. (2020). *Ahmet Ayık ve SİFAHOT (58. Sanat Yılında)*, Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları.

Sivas'ta halk oyunlarına emek vermiş davul – zurnacılar ve halaycılar hakkında biyografik bilgiler verilerek, Sivas halaylarının özellikleri ve muhtevasına ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Düğün ve çeşitli törenlerde çekilen sözlü – türkülü halaylar ile giyilen kıyafetler, halaylarda kullanılan komut ve işaretlere yer verilmiştir. Ayrıca bazı halayların hikâyeleri, oynanış şekilleri ve notalarının yanında çok sayıda fotoğrafı içeren bir özelliğe sahiptir.

ALTUNTAŞ, Y. – ŞAHİN, Y. - KAHVECİ, M. (1993). *Sivas İli Halk Oyunları Kıyafetleri Teknik Çizimleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.

Eserde Sivas yöresi halk oyunları kapsamında giyilen kadın ve erkek kıyafetlerinin özellikleri, ölçüleri, teknik çizimleri ve çeşitlilikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Başa, gövdeye ve ayağa giyilenler ile takı ve aksesuarlar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

BULUT, M. H. (2004). *Keman Eğitiminde Sivas Halayları*, İzmir: Top Yayıncılık.

Kitapta oyun hakkında genel bilgiler ile Sivas yöresi halayları, halayların adları, bazılarının ortaya çıkış nedenleri ve hikâyeleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Sivas halaylarından bazılarının keman eğitimine katkıları açıklanmış ve notalarına yer verilmiştir.

KAYA, D. (2015). *Sivas Halk Oyunları Halk Oyuncuları Davul ve Zurna Sanatçıları*, Sivas: Vilayet

Giriş bölümünde Emin Eminoğlu'nun halk oyunları hakkındaki genel kanaatlerle ilgili bir değerlendirmesi bulunmaktadır. Sonraki bölümlerde oyunların muhtevası ve özellikleri, adları ve çalgılı oyunların bölümleri, bazı oyunların hikâyeleri ve türkü sözlerine değinilmektedir. Özellikle türkülü oyunlar hakkında bilgi verildikten sonra Sivas halaylarına hizmet etmiş bazı oyuncu, yönetici ve müzisyenlerin biyografisi yer almaktadır. Ayrıca Sivas

merkez ve ilçelerinde davul – zurnayı meslek edinmiş kişilerin bir tanıtımı yapılmıştır. Sivas halk oyunları ekiplerinin farklı zamanlarda çekilmiş fotoğrafları bulunmaktadır.

KAYA, U. (2000). *Sivas Halay Ezgileri*, Sivas: Sivas Belediyesi Kültür Yayınları.

Kitabın genel giriş bölümünde halk oyunları ve Sivas halaylarının özellikleri açıklanmış devamında ise Abdurrahman Halayı, Arabacı Halayı, Arnavut Halayı, Dudum Halayı, Durna Halayı, Eski Köy Ağırması, Garkın Halayı, Hafik Ağırması, Hanım Esmâ, Harami Halayı, Kabak Halayı, Ortaköy Bicosu, Sallangal, Sarıkız, Sivas Halayı, Temürağa, Yanlama, Zara Karahisarı ve Zara Marosu hakkında bilgilere ve müziklerinin notalarına yer verilmiştir.

KILIÇ, M. (2002). *Geleneksel Köy Tiyatrosu, Halk Dansları ve Ezgileri ile Sivas*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Kitapta Sivas'ta sergilenen seyirlik oyunların yanında, Sivas halk oyunlarının (dansları) Türkiye'deki yeri, önemi ve özellikleri anlatılmıştır. Ayrıca halayların isimleri, bölümleri, komut şekilleri, temel hareketleri (figürler), ortaya çıkış nedenleri - hikâyeleri, giyilen kıyafetler ile halk oyunlarına emek veren bazılarının biyografileri yer almaktadır.

Tezler

BULUT, Mustafa Hilmi (2001). *Sivas ve Yöresi Halaylarının Kültürel Çeşitlilik Açısından İncelenerek Keman Eğitiminde Kullanılması*, Gazi Üniversitesi.

Tezin giriş bölümünde Sivas'ın tarihi hakkında genel bilgiler verildikten sonra kültür, başat kültür ve alt kültür kavramlarına kısaca değinilmiş; araştırmanın amacı, kapsamı ve sınırlılık gibi kuramsal boyutları ele alınmıştır.

Sivas halaylarının kültürel çeşitlilik açısından incelenmesi ve keman eğitiminde kullanılmasına yönelik olarak oyun ve halay kavramları üzerinde durulmuş; devamında Sivas yöresi halaylarından bir bölümünün hikâyeleri, oynanış şekilleri, hangi ilçelerde ve kaç kişiyle oynandıkları konusundan bilgiler verilmiştir. Ayrıca keman eğitimi, keman kullanımı, araştırmayla ilgili bulguların yer aldığı tablo değerleri açıklanmıştır. Halayların keman eğitiminde kullanılmasına dönük sayısal veriler, örneklem grubunu oluşturan öğretim elemanlarının konuyla ilgili görüşleri, Sivas yöresi halaylarının ne kadarını bildikleriyle ilgili veriler paylaşılmıştır. Sivas halaylarından bazılarının keman tekniğine göre oluşturulmuş notalarına yer verilmiş; nihayetinde Sivas halaylarının ortaya çıkışında rolü olan gruplar ve alt kültürlerin oluşturduğu çeşitliliğe vurgu yapılarak bir takım önerilerde bulunulmuştur.

COŞKUN, S. (1994). *Sivas Semah ve Halaylarının Karşılaştırılması*, İstanbul Teknik Üniversitesi.

Bu çalışmada, semahlar hakkında genel bilgilerin yanında, Sivas yöresindeki semahlardan bir bölümünün adları, ölçüleri ve bölümlerine ilişkin açıklamalar ve notalar yer almaktadır. Ayrıca halaylar hakkında genel bilgiler verilir, Sivas halaylarından bazılarının adları, kimler tarafından derlendiği, müziklerinin kim tarafından notaya alındığına ilişkin bilgiler de açıklanmıştır.

V. Bölümde Sivas yöresindeki halaylardan bazılarının incelemesi yapılarak, bölümlerine, ölçülerine ve notalarına yer verilmiştir. Semahlarla halaylar arasındaki benzerlik ve farklılıklar karşılaştırmalı olarak açıklanmıştır. Araştırmanın sonunda ise TRT Müzik

Dairesinde ve diğer kaynaklarda yer alan Sivas halaylarıyla ilgili notaların birer kopyası bulunmaktadır.

ERDOĞAN, G. (2018). *Kentleşme Süreci Bağlamında Sivas'ta Davul – Zurna Pratikleri*, Erciyes Üniversitesi.

Doktora tezinin ilk bölümünde araştırmannın kuramsal boyutuna dönük bilgiler verildikten sonra, davul – zurna sanatçılarının ait oldukları grup hakkında kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Araştırmada Sivas yöresinde evlenme adetleri, şenlikler ve müzik pratiklerine yönelik açıklamalar bulunmaktadır. Ayrıca davul – zurna ustalarının Sivas halayları hakkındaki görüşleri, bazı halayların özelliklerine dair kısa bilgiler verilmiş; Sivas halaylarının müzikal bir incelemesi yapılmıştır. İlave olarak Sivas halaylarında giyilen kıyafetlere ilişkin bilgi ve fotoğraflara yer verilmiştir. Araştırmannın sonunda ise bazı halayların notaları yer almaktadır.

KARABACAK, E. (2019). *Halk Oyunları Eğitiminin 9-16 Yaş Grubu Öğrencilerin Özgüven Düzeyleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.

Beden Eğitimi ve Spor ABD'nda hazırlanan bu tezde, genel bilgiler verildikten sonra, halk oyunlarının tanımı, tarihçesi, halk oyunlarındaki temel motorik özelliklere ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Sivas il merkezinde yer alan ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilkokul, ortaokul ve liselerde okuyan veya kurs merkezlerine devam eden ve araştırma kapsamını oluşturan 9 -16 yaş aralığında bulunan bireylerin, özgüven düzeyleri araştırılmış; halk oyunları eğitimi alanlar ile bu eğitimi almayan öğrenciler karşılaştırılmıştır. Elde edilen veriler çeşitli tablo, grafik, şekil ve şemalar kullanılarak yorumlanmıştır. Halk oyunları eğitimi alan öğrencilerin, bu eğitimi almayanlara göre özgüven bakımından daha olumlu bir görünüm sergiledikleri saptanmıştır.

KARADAĞ, H. (2019). *Sivas Yöresi Halk Oyunlarının Müzikal ve Ritimsel Yönden İncelenmesi*, Cumhuriyet Üniversitesi.

Tezin ilk bölümünde kuramsal bilgilere yer verilmiş, devamında Sivas hakkında genel bilgilere ve Sivas'ta müzik kültürüne dair açıklamalar yapılmıştır. Sonraki bölümlerde genel ritim bilgisi, çeşitler, usuller ve Sivas halk müziğinin ritmik yapısına dair değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca halk oyunları kavramı, türleri ve Sivas halaylarının karakteristik yapısıyla ilgili bilgiler de verilmiştir. Sivas halk oyunlarından bazılarının hikâyelerine, müziklerinin ritim yapısına dönük analizlere yer verilerek, halayların makamları, usulleri ve ritim kalıpları hakkında değerlendirme yapılmıştır.

KAYA, D. (2015). *Sivas Halk Oyunları Halk Oyuncuları Davul ve Zurna Sanatçıları*, Sivas: Vilayet

Giriş bölümünde Emin Eminoğlu'nun halk oyunları hakkındaki genel kanaatlerle ilgili bir değerlendirmesi bulunmaktadır. Sonraki bölümlerde oyunların muhtevası ve özellikleri, adları ve çalgılı oyunların bölümleri, bazı oyunların hikâyeleri, türkü sözlerine değinilmiştir. Özellikle türkülü oyunlar hakkında bilgi verildikten sonra, Sivas halaylarına hizmet etmiş bazı oyuncu, yönetici ve müzisyenlerin biyografisi yer almaktadır. Ayrıca Sivas merkez ve ilçelerinde davul – zurnayı meslek edinmiş kişilerin bir tanıtımı yapılmıştır. Sivas halk oyunları ekiplerinin, farklı zamanlarda çekilmiş fotoğrafları bulunmaktadır.

KAYA, Uğur, (1991). *Sivas Halaylarının ve Ezgilerinin İncelenmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi.

Bu tezde ilk olarak araştırmaya dair kuramsal bilgiler verilmiş; devamında halk oyunlarının tanımı, tarihçesi, halk oyunları ile ilgili Türkiye’de yapılmış çalışmalar, halk oyunlarını etkileyen etkenler ve halk oyunlarının türlerine değinilmiştir. Ayrıca Sivas halaylarına genel bir bakış, Sivas oyunlarının temel nitelikleri, çalgılar, giysiler ve Sivas halaylarından bazıları hakkında bilgiler yer almaktadır. Devamında Sivas halaylarından 19 tanesinin notaları ve dizi, usul, donanım v.b. gibi özellikleri açıklanmıştır. Sonuç ve öneriler bölümünde ise Sivas halaylarının yok olmaması konusundaki görüşler dile getirilmiş; alan araştırmaları yapılarak halayların kamera ve diğer teknolojik araçlarla kayıt altına alınmasının önemine dikkat çekilmiştir.

Makaleler

- ACAR, İ. H. (1974). Zara’da Mahalli Kadın Oyunları, *Sivas Folkloru Dergisi*, Sayı: 15
- ACAR, İ. H. (1974). Zara’da Mahalli Kadın Oyunları -2, *Sivas Folkloru Dergisi*, Sayı: 16
- ACAR, İ. H. (2005). Kadın Giyim Kuşamı, *Hayat Ağacı Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı: 2 - Bahar Dönemi, s. 106-109.
- ACAR, İ. H. (2005). Sivas Köylerinde Erkek Giyim Kuşamı, *Hayat Ağacı Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı: 1 (Kış Dönemi), s. 98-100.
- ATAMAN, S. Y. (1977). Folklorcu Gözüyle Sivas -2- (Sivas Halayları), *Sivas Folkloru Dergisi*, Sayı: 48, 3-5.
- ARSEVEN, V. (1956). Sivas Halk Oyunlarını Yaşatma ve Yayma Derneği, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 82, s. 1306.
- AŞKUN, V. C. (1939) Sivas Folkloru: Okuyucu, Düğün, Kına Gecesi (Süpürgesi Yoncadan Halayı), *4 Eylül Sivas Halkevi Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 7-23, s. 6-8.
- AŞKUN, V. C. (1940). Sivas Folkloru: Düğün Türküleri (Süpürgesi Yoncadan ve Çekin Halay Düzülün), *4 Eylül Sivas Halkevi Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 15-31, s. 12-13.
- AŞKUN, V. C. (1940). Sivas Folkloru: Önceki Sayıdan Devam (Sivas’ta Çekilen Halaylar ve Sözlere), *4 Eylül Sivas Halkevi Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 16-32, s. 9-11.
- AŞKUN, V. C. (1940). Sivas Folkloru: Önceki Sayıdan Devam (Sivas’ta Oynanan Muhacir Halayları ve Türküleri), *4 Eylül Sivas Halkevi Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 18-34, s. 10-11.
- ATTİLA, O. (1942) Sönmeyen Çıra: Hasan Raşit Tankut’la Bir Konuşma (Sivas Türk Halayı), *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 12, s.10-14.
- AYHAN, F. (2007). Sivas Geleneksel Kadın Giysileri, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: 3, s.189-196.
- BAŞTÜRK, İ. (1988). Türk Halk Oyunları Bütünü İçinde Sivas Halk Oyunlarının Yeri, Önemi ve Özelliği, *Sivas Kültür – Sanat Dergisi*, Sayı: 3, s. 2-4.
- BOZDOĞAN, A. (2007) Sivas Kültürüne Katkısı Açısından Kültür Kavşağı Zara’nın Halayları, *Sultanşehir Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 3, s. 91-93.
- COŞKUN, S. (2020). Sivas Kargın Halayının Semahlarla Benzer ve Farklı Yönleri, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 96 – Kış, s. 443 – 457.
- DEMİRAY, M. G. (1973) Gemerek Folkloru: Halillele Oyunu, *Sivas Folkloru Dergisi*, Sayı: 7, s. 12.

- DEMİRAY, G. (1962) Gemerek Folkloru: Çoban Halayı, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 157, s. 2805.
- DEMİRCİ, B. (2006). Temürağa (Halayı), *Hayat Ağacı Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı: 6, s. 69-73.
- DRANZ, F. (1937) Çelebiler Köyünde (Sin Sin Oyunu), *Ortayayla Sivas Halkevi Dergisi*, Sayı: 6-7, s. 3.
- DURAKOĞLU, A. (1966). Sivas Halayına Deyişler: (Sivas Halaylarında Duruş, Coşku ve Bazı Hareketleri Anlatan Şiir), *Su Aylık Sanat – Düşün Dergisi*, Sayı: 63, s. 16.
- EGE, İ. (1974). Suşehri Folklorunun Yapısı ve Kadın Halaylarından Örnekler, *Sivas Folkloru Dergisi*, Sayı: 19, s. 9-10.
- GAZİMİHAL, M. R. (1960). Koç Halayı, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 126, s. 2061-2062.
- GAZİMİHAL, M. R. (1961). Hayvan Taklit Edici Oyunlar (Sivas Çekirge Oyunu), *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 147, s. 2524.
- GÜNGÖR, K. (1941). Halk Raksları (Sivas Raksları), *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 100, s. 369-370.
- HABER, (1974). Kongre Lisesi Halk Oyunları Şenliği Düzenledi, *Sivas Folkloru Dergisi*, Sayı: 15, s. 22-23.
- HABER, (1974). İlk ve Orta Dereceli Okullar Birinci Halk Oyunları Şenliği, *Sivas Folkloru Dergisi*, Sayı: 17, s. 22-23.
- İVGİN, H. (1990). Sivas Halk Oyunları, *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı: 6 (Sivas Özel Sayısı), s. 37-38.
- KALKANOĞLU, M. (1954). Köy Halayları: İnce Dudum Oyunu, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 58, s. 925.
- KAYA, D. (2007). Sivas Musiki ve Halk Oyunlarına Hizmet Eden Bir Kültür Adamı Ahmet Ayık, *Hayat Ağacı Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı: 7 (Kış), s. 98-101.
- KAYA, D. (2008). Sivas'ta Giyim Kuşam, *Sultanşehir Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı: 8, s. 108-111.
- KAYA, D. (2011). Sivas Halk Oyunları, *Sivas Kültür Envanteri*, Cilt: 1, s. 416 – 419.
- KAYA, U. (1999) Sivas Halayları (Sivas Oyunlarının Türkiye'deki Yeri), *Revak 99*, s. 89-98.
- KAYA, U. (2001). Sivas Halk Oyunları (Abdurrahman Halayı), *Revak 2000-2001*, s. 128-136.
- KAYA, U. (2005). Kağnılar ve Arabacı Halayı, *Hayat Ağacı Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı: 4, s. 144-145.
- KIRZIOĞLU, N. G. (1990) Sivas Yöresi Geleneksel Kadın Giysileri, *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi*, Sayı: 6 (Sivas Özel Sayısı), s. 5-7.
- KUZUCULAR, E. (1982) Şarkışla'nın Akçakışla Bucağındaki Köy Odaları ve Kültürümüze Hizmetleri (Köy Odalarında Çekilen Türkülü Halaylar), *Türk Folkloru Dergisi*, Sayı: 38, s. 23.
- ÖNDER, E. (15.10.1993 ve Sonraki Tarihler - Yazı Dizisi). "Halk Oyunları: Sivas Halk Oyunlarının Türkiye'deki Yeri ve Önemi", *Hürdoğan Gazetesi*.

- ÖNDER, E. (2000). Folklor Sosyolojisi Açısından Sivas Halayları, *Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 24*, s. 129-149.
- ÖNDER, E. (2001). Folklor Sosyolojisi Açısından Sivas Halayları, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 10, (Ayrı Basım)*, s. 81-105.
- ÖNDER, E. (2001). Sivas Halayları, *Revak 2000-2001*, s. 188-194.
- ÖNDER, E. (2021). Sivas Halaylarından Örnek Çözümlemelerle Türk Halk Oyunlarının İnsan Gelişimi, Eğitimi ve Sağlığına Katkıları, *Hayat Ağacı Kültür Dergisi, Sayı: 42 (Güz)*, s.92-99.
- ÖZERGİN, M. K. (1964). Sivas İli Halk Oyunları, *Musiki Mecmuası, Sayı: 200*, s. 235-236.
- ÖZERGİN, M. K. (1968). Sivas İli Halk Oyunları, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 222*, s. 4636-4637.
- POLAT, Ş. (1954). Suşehri Köylerinde Düğün Türküleri (Türküleri Oyunlar), *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 62*, s. 989.
- SARISÖZEN, M. (1932). Sivas Halayları (Raksla Müşterek Besteler), *Sivas Halk Şairleri Bayramı*, s. 12-16.
- SARISÖZEN, M. (1941). Sivas'ın Abdurrahman Halayı, *Ülkü Milli Kültür Dergisi, (Yeni Seri), Cilt: 1, Sayı: 1*, s. 10-11.
- SARISÖZEN, M. (1942). Sivas Oyunlarından Kızık Halayı, *Ülkü Milli Kültür Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 12*, s. 16-18.
- SARISÖZEN, M. (1941). Halk Rakslarından Halaylar, *Ülkü Milli Kültür Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 98*, s. 111-119.
- SARISÖZEN, M. (1942). Köy Toplu Oyunlarından Garkın Halayı, *Ülkü Milli Kültür Dergisi (Yeni Seri), Cilt: 3, Sayı: 30*, s.10-11.
- SARISÖZEN, M. (1961). Köylü Halayı Hakkında, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 149*, s. 2579.
- SARISÖZEN, M. (1975). Halk Rakslarımızdan Halaylar, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 312, s.7371-7373*. (Ülkü Milli Kültür Dergisi 1941'den iktibas).
- SARISÖZEN, M. (1977). Sivas Halayları, *Sivas Folkloru Dergisi, 2. Baskı, Sayı: 22*, s. 14-15. (Sivas Halk Şairleri Bayramı (1932) Adlı Broşürden İktibaslar).
- TECER, A. K. (1942). Halay – Halay Çeken Kızlar (Halayların Özellikleri, Çalgıları ve Coşkusu – Şiir), *Ülkü Milli Kültür Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 12*, s. 6.
- ÜÇER, M. (1973). Madımak, *Sivas Folkloru Dergisi, Sayı: 5*, s. 3-6.
- YETİŞEN, R. (1946). Anadolu Folklor Gezileri –V- (Sivas Halayları, Çalgılar ve Kıyafetler), *Folklor Postası Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 16*, s. 11-13.
- YÖNETKEN, H. B. (27 Ocak ve 29 Ocak 1946). Sivas'ta Müzik Folkloru, *Ülke Gazetesi*.
- YÖNETKEN, H. B. (6 Şubat ve 20 Şubat 1946). "Sivas Oyunlarından Halaylar", *Ülke Gazetesi*.
- YÜKSEL, H. A. (1972). Yıldızeli'nde Kiremit ve Topal Kız Oyunları, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 277*, s. 6399-6400.

(Burada doğrudan olmamakla birlikte, içerisinde Sivas halaylarıyla ilgili de kapsamlı bilgiler bulunan bazı kaynaklara yer verilmiştir.)

ACAR, İ.H. (1990). *Zara Folkloru*. Sivas: *Özemek Matbaası*.

Bu eserde, Zara ilçesinin folklorik özellikleri yanında, bu bölgede giyilen yöresel kıyafetler ve mahalli halk oyunlarına yer verilmiştir. Bazı oyunların temel figürleri ve sözlerine ilişkin yöreden derlenen bilgiler paylaşılmıştır.

AND, M. (1974). *Oyun ve Bügü*, İstanbul: *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*.

Kitapta oyunun kökeni, anlamı ve özellikleri ile Türkiye’de oynanan köylü oyunları, adları hakkında kapsamlı açıklamalar yer almaktadır. Ayrıca halk oyunlarının adları, türleri (köylü dansları) ve kategorileri açıklanarak, Sivas yöresinde çekilen halayların adları, bazılarının ortaya çıkışında rol oynayan etkenler, kaç bölümden oluştukları ve hangi ilçelerde oynandıklarıyla ilgili bilgiler verilmektedir.

AŞKUN, V. C. (1940). *Sivas Folkloru, Cilt:1-2.(Yeni Baskı)*, Sivas: *Kamil Matbaası*.

Eserde, Sivas folkloru hakkında özgün bilgiler verilmiş; evlenme ve düğün törenleriyle ilgili açıklamalar yer almıştır. Bu kapsamda düğün türkülerinin (ki bunlar aynı zamanda türkülü halayları içerir) sözleriyle birlikte bu törenlerde yaygın olarak çekilen Süpürgesi Yoncadan, Kelki’in Yolu, Sabahtan Bizim Pınara, Ağılama, Hoş Bilezik, Kabağı da Boynuma Takarım, Turnam, Horoz, Temür Ağa, Tamzara, Bayburt’un Yolundan gibi halaylara yer verilmiştir.

ATAMAN, S. Y. (1975). *100 Türk Halk Oyunu*, İstanbul: *Yapı ve Kredi Bankası Kültür Hizmeti*.

Türkiye’de oynanan oyun türleri hakkında bilgiler verilerek, birçok oyunun oynanış biçimi ve notaları verilmiştir. Sivas Düz Halayı, Abdurrahman Halayı, Köylü Halayının notaları ve Madımak Halayının sözleri ve notası yer almaktadır. Ayrıca Sivas halk oyunları ile ilgili birkaç fotoğraf bulunmaktadır.

BEKKİ, S. (2004). *Baş Yastıkta Göz Yolda Sivas Türküleri (Halay Türküleri ve Semahlar)*, İstanbul: *Kitabevi Yayınları*.

Sivas türkülerinin özellikleri, konularına göre tasnifi, müzikal yapısının yanında halk oyunlarında söylenen türkülerin sözleri, notaları hakkında geniş bilgilere yer verilmiş ve yaklaşık 50 tane halk oyununun incelemesi yapılmıştır.

ÇULCUOĞLU, S. (2007). *Divriği Yöresinin Kıyafetleri Takı ve Aksesuarları*, Sivas: *1000 Temel Eser, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları*.

Kitapta Divriği yöresinin folklorik özellikleri verildikten sonra, bu bölgede giyilen özellikle kadın kıyafetleri, takılar ve aksesuarlar hakkında kapsamlı bilgilere yer verilmiştir. Bu kıyafetlerin bir bölümü Sivas halk oyunları kıyafeti olarak da kullanılmaktadır. Özellikle kadınların giydiği, üçpeş, üç etek, bele bağlanan şal, başa giyilen fes, bacağa giyilen şalvar, ayağa giyilen çorap ve yemeni aynı veya benzer şekliyle halk oyunları ekipleri tarafından gösteri, yarışma ve özel günlerde giyilmektedir.

DEMİRSİPAHİ, C. (1975). *Türk Halk Oyunları*, Ankara: *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*.

Bu eserde Türkiye’de oynanan halk oyunlarının türleri, kaynakları, özellikleri giyim – kuşam ve müzikleriyle ilgili açıklama ve notalara yer verilmiştir. Bu kapsamda, halay türü oyunlar anlatılırken Sivas halaylarından bazılarının adları, özellikleri, bölümleri, oynanış şekilleri, kıyafetler, kullanılan çalgılar ve halay müzikleri ve bunlara ait notalarla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

HACİBEKİROĞLU, E. (1993). Halk Oyunları Giysi Rehberi, Ankara: T.C. Başbakanlık Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Yayınları.

Kitapta illerin kadın ve erkek kıyafetleri tanıtılmakta, Sivas halk oyunları kapsamında giyilen kadın ve erkek kıyafetlerinin her bir parçasına verilen adlar ve fotoğraflar yer almaktadır.

Sivas Kültür Envanteri. (2011). Cilt:1 (Merkez İlçe), Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Envanterde Sivas’la ilgili çok farklı kültürel özellikler açıklanmıştır. Bu kapsamda Sivas halk oyunları ile ilgili Doğan Kaya’nın bir makalesine yer verilmiştir. Ayrıca Sivas halk oyunlarının özellikleri, statüler ve bunların anlamları, Sivas halaylarında giyilen kadın ve erkek kıyafetlerinin neler olduğu, kullanılan çalgılar kapsamlı şekilde değerlendirilmiştir.

Sivas İl Yıllığı. (2002). Sivas: Sivas Valiliği Yayınları

Yıllıkta Sivas’la ilgili değişik bilgi ve veriler paylaşılmıştır. Ayrıca Sivas halayları ve oyunları, bölümleri, diziliş şekilleri, sadece erkeklerin ve sadece kızların oynadığı ve ortak oynanan halaylar hakkında bilgiler verilmiştir.

ŞENOL, A. (2013). Halk Kültürü ve Etnografya Terimleri Sözlüğü, Ankara: Özel Matbaası.

Halk kültürü ve oyunları ile ilgili kavramlar, tanımlar, açıklamalar ve yörelere göre farklı kullanılış şekilleri yer almakta; bu kapsamda Sivas halk oyunlarından bir kısmının ortaya çıkış hikâyeleri, figürleri ve bunların anlamları, oyunların bölümleri alfabetik bir sıraya göre incelenmektedir. Ayrıca kullanılan çalgılar, halaylardaki elemanların statü ve rollerine ilişkin bilgiler verilmektedir.

Yasak, İ. (Tarih Yok). Sivas İli, Sivas: Seyran Yayınları.

Kitapta Sivas’la ilgili farklı bilgiler verilmiş; bu bilgiler arasında Sivas halaylarından, özelliklerinden, ortaya çıkış nedenlerinden bazı halayların sözlerinden bahsedilmiştir.

Extended Abstract

There are articles published in different periods and journals about Sivas folk dances and very important information in the books written on this subject. In these publications, there are comprehensive explanations about the figure structure, stories, the meaning of the basic movements and the way they are exhibited. Enlightening information are given about the sources of the plays, the factors that played a role in their production, the periods in which they emerged, and the characteristics of these periods.

In addition to the articles published in different journals in different periods, a list of Master's Theses and books related to the subject were made. In addition, brief information about the contents of theses and books is given.

In the theses prepared, there are comprehensive information and documents about the characteristics of Sivas folk dances, the factors affecting the plays, the musical structure, local attitude and aesthetic features. There are academic information about the names of the plays and what they mean, in which periods, by whom they were performed, and how they were compiled and notated.

Explanations on the different dimensions and functions of the subject can be obtained from the theses that emphasize the human development, artistic value, educational power of the games, and their effects on positive self, communication skills, artist identity and social solidarity.

Emphasis has been placed on the publications that provide enlightening information about the notes of the game music compiled according to different disciplines and techniques, the measures, rules, modes, procedures and rhythmic structure of these notes, compiled by different researchers at different times.

In the published articles and books, brief information has been given about how the Sivas folk dances are played, their basic figures, how many parts they consist of, and how the figure and music changes of these parts are explained.

Brief evaluations were made about the people who contributed to Sivas folk dances, their biographies, and the books published on their contributions to folk dances.

There are short passages from the books prepared about the clothes worn during the exhibition of Sivas folk dances, the jewelry and accessories used with these clothes; A summary of the information given about what is worn on the head, body and feet is made. Emphasis was placed on the importance of explanations about the meanings of embroidery, patterns and shapes in the clothes worn by men and women.

A summary was made about three skirts, the shawl tied to the waist, the fez worn on the head, the shalwar worn on the legs, the socks and the Yemeni worn by the women. A brief evaluation of the publications were made about the colors of men's clothes, the names of each outfit and accessory, and what they are made of.

In addition to the plays played with musical instruments, the works emphasizing the multiplicity, diversity and importance of folk-song plays were evaluated.

Information was given about the sources giving information about the cultural value, cultural characteristics and diversity of Sivas folk dances; The scientific and cultural value of these resources has been pointed out.

There are also studies that include explanations and information about some of the region-specific concepts used in Sivas folk dances and what these concepts mean, what their source is, their relationship with the dances, and their etymological features.

By drawing attention to the articles and theses comparing the dances of Sivas region and the semahs, brief evaluations were made about how these cultural elements affect each other; The similarities and differences between halay and semahs are pointed out.

Brief information is given about the origins, types, names of Turkish folk dances and the sources of information about different clothes. In addition, different subjects in the books and articles about Sivas folklore were pointed out. The folk songs sung in the region and the classification of these folk songs according to the subjects, the sources explaining the musical structure, and brief information are given.

Finally, the importance of the publications that include the place, meaning, importance and functions of the game in folk culture, the concepts used, and the characteristic features are briefly explained. A summary of the explanations are given about the different types of games, their distribution according to the regions, and what are the common games played in the regions.

In addition, brief explanations of the sources that contain information about the musical instruments used in the region, drums and zurna and the characteristics of these instruments and the artistic identities of those who perform them are given.

In summary, the scientific studies conducted to this day in the field of Sivas folk dances and the notes, clothes, rules to be followed in the exhibition of published books and articles and games have been evaluated and the imprint of these publications have been included.

KONYA İLİ BOZKIR İLÇESİ ÇEVRESİNDEKİ BİR GRUP AHŞAP DİREKLİ CAMİ* A GROUP OF MOSQUES WITH WOODEN PILLARS AROUND BOZKIR DISTRICT OF KONYA

Ali Tekin**

Öz

Ahşap direkli cami yapma geleneğinin kökeni, Orta Asya Türk mimarisine dayanmaktadır. Bu camiler, Orta Anadolu çevresinde yoğun olarak yapılmış olmakla birlikte Anadolu'nun birçok yerinde görülmektedir. Ahşap direkli cami geleneği, Anadolu'da XIII. yüzyıl başlarında başlayıp, XX. yüzyıla başlarına kadar devam etmiştir.

Bu çalışmada, Bozkır ilçesine bağlı köylerde inşa edilmiş olan ahşap direkli camilerin bir grubu incelenmiş ve genel bir değerlendirmeye Türk mimarisindeki konumları ortaya konmuştur. Çalışma, 2014-2015 yılında bölgede yaptığımız arazi çalışmaları sırasında elde ettiğimiz verilerden oluşmaktadır. Bu camiler plan olarak Anadolu Selçuklu cami geleneğini devam ettirmektedir. Camilerin mihrap, minber, mahfil ve vaaz kürsüsü gibi yapı elemanlarında ahşap süsleme tekniklerinin inceliği dikkat çekmektedir. Ahşap süslemeler arasında bitkisel, geometrik ve stilize motifler bulunmaktadır. S ve C kıvrımlı süslemelerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Kalemî süslemeler arasında ise cami, Kâbe gibi yapı tasvirleri ile servi ağaçları, çok kollu yıldızlar ve vazolu-vazosuz bitkiler gibi süslemeler vardır. Mihrap ve cephelerde de yazı süslemeleri az da olsa dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Bozkır, Ahşap Direkli Camiler, Ahşap, Ahşap Süsleme, Duvar Resmi.*

* Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalında, Doç. Dr. Gülay Apa Kurtişoğlu danışmanlığında 2015 yılında tamamlanmış "Bozkır ve Köylerindeki Camiler" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünden hazırlanmıştır (Tekin, 2015).

** Dr., Konya/Türkiye, ORCID: 0000-0002-9190-347X.

Abstract

The tradition of building mosques with wooden pillars dates back to Central Asian Turkish architecture. Built excessively around Central Anatolia, these mosques are seen in many parts of Anatolia. The tradition of mosques with wooden pillars was first seen in the XIII century in Anatolia and continued till the beginning of the XIX century.

This study examines a group of mosques with wooden pillars built in villages of Bozkır district and put forward their importance in Turkish architecture with a general evaluation. This study comprised the data obtained during the field surveys we conducted in the region in 2014-2015. These mosques maintain the Anadolu Selcuklu mosque tradition in terms of plan concept. Mosque construction components, such as the mihrab, minbar, mahfil (gathering area), and sermon pulpit, display the elegance of wooden decoration techniques. Among the wooden ornaments there are floral, geometric and stylized motifs. The majority of S and C curved ornaments are remarkable. Among the hand-drawn ornaments, there are the ones such as cypress trees, multi-arm stars and plants with or without vase as well as visual depiction of structures including mosques, Kaaba. The ornaments with inscription on the mihrab and facades also attract a small attention.

Keywords: *Bozkır, Mosques With Wooden Pillars, Wood, Wooden Decoration, Wall Paintings.*

Giriş

Ahşap direkli camilerin ilk örnekleri, Karahanlı ve Gazneliler döneminde yapılmıştır (Aslanapa, 1984: 131). Bu tip camiler çoğunlukla Anadolu'nun iç ve orta bölgelerinde yoğunlaşmış olmakla birlikte, en erken örneği XIII. yüzyılın ortalarına gitmektedir (Kuran, 1993: 182-183).

Bu çalışma Konya'nın Bozkır ilçesine bağlı köylerde bulunan bir grup camiye plan, örtü sistemi, malzeme-teknik, mimari ve süsleme özellikleri açısından ele alarak, fotoğraflarla belgelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, 2014-2015 yılında bölgede yaptığımız arazi çalışmaları sırasında elde ettiğimiz verilerden oluşmaktadır. Belirli bir şemayı tekrarlayan camiler, yapılan onarımlarla özelliklerini kısmen kaybetse de planlarıyla Anadolu'daki ahşap direkli cami geleneğini sürdürmektedirler. Çalışmanın sonunda yapıların, Anadolu'daki diğer ahşap direkli camilerle karşılaştırılarak Türk cami mimarisi içerisindeki yerlerinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Camilerin tarihlendirilmesi konusunda kitabeler ve arşiv kaynaklarından yararlanılmış olup, yapılar kronolojik olarak sıralanmaya çalışılmıştır.

2- Hisarlık Kasabası Cami

Cami, Hisarlık Kasabasında yer almaktadır.

Duvarlar moloz taşla (Karpuz, 2009: 1512) örülüp, aralara ahşap hatıllar atılmış ve sıvanmıştır. Camide ahşap kullanımının zenginliği göze çarpmaktadır. Ahşap malzeme yazlık bölümün mahfilinde ve buradaki mihrapta, tavan kaplamasında, kapı söve ve kanatlarında, pencere kaplama ve pervazlarında, mihrap, minber, vaaz kürsüsü, mahfil ve

taşıyıcılarda görülmektedir. Kuzeydoğu köşede ise devşirme malzeme dikkati çekmektedir. Minare kesmeyonu taşla yapılmıştır. Cami, toplam on iki pencereyle aydınlatılmaktadır.

Cami, içten düz tavanlı, dıştan kırma çatıyla örtülü olup batısında yazlık bölüm ve kuzeybatı köşesinde tek şerefeli bir minare bulunmaktadır. Yazlık mekân, beş gözlü olup Bursa kemerleriyle birbirine bağlanan ahşap direklerle taşınmaktadır. Güney-kuzey istikametinde kare kesitli dört ahşap direğin üstüne, uçları kuzey ve güney duvarlarına oturtulan dört köşe bir kiriş atılmıştır (Erdemir, 2007: 333). Giriş, batı cephesinin köşesinden sağlanmaktadır. Kapı üzerinde mahfil bulunmaktadır. Harim, ortada bağımsız kare planlı, birbirlerine Bursa kemerleriyle bağlanan dört direk ile bunlar arasına ve bunlardan doğu-batı duvarlarına atılan kemerlerle enine üç sahna ayrılmıştır (Erdemir, 2007: 337). Batı ve kuzey cephelerde çatı hizasında konsollar dikkati çekmektedir.

Mahfil, ortada kuzeydeki iki destek arasını kat edip yanlarda birer aks daha güneye kaydırılarak, “U” plan şeması oluşturacak tarzda doğu ve batı duvarına bitişmektedir (Foto 6). Mahfil kuzey duvarı boyunca önde aynı şekilde dolaşan ana kirişler ile bunlara dik olarak atılan tali kirişlere taşınmıştır. Bunlarda ortada profilli yastıklar vasıtasıyla tali direklere, yanlarda ise duvarlardan çıkarılmış konsollara otururlar. Konsollar yanlarda duvarlara bitişik ince direklerle desteklenmiştir (Erdemir, 2007: 342). Mahfilin mihrap aksındaki mahfil çıkması dörtgen şekillidir.

Mihrap nişi, ahşaptan bir çerçeve ile kuşatılmıştır (Erdemir, 2007: 339). Çerçeve üç bordürlü olup taç kısmı üç dilimlidir (Foto 7). Minberin yan kanatları enine ve boyuna yerleştirilen çıtalarla dikdörtgen panolara ayrılmıştır (Erdemir, 2007: 341). Süpürgelik yoktur. Geçit kısmı yarım daire kemerlidir. Köşk kısmı düz atkı kirişlerle bağlanmış dört ayak üzerine, testere dişli bir tavana sahiptir. Kemer açıklığı yarım daire şeklindedir. Külâh kısmı, soğanvari bir kubbeye örtülmüştür (Foto 8). Vaaz kürsüsü güneydoğu köşededir ve harim duvarından bağımsızdır.

Yapı kalemîşi ve ahşap süslemeleri açısından önemlidir. Kısmen de yazı süslemeleri bulunur. Kalemîşi süslemeleri yenilenmiştir. Kapı-pencere, yazlık mekânın mihrabı, minber, mahfil, vaaz kürsüsü ve tavan kaplamasında ahşap süsleme görülmektedir. Caminin üst kat pencereleri dıştan ahşap kafeslidir (Foto 4). Yazlık mekândaki mihrabın üzerindeki bordürlerde zemin oyma tekniğinde kıvrım dallar ve çiçekler işlenmiştir (Foto 2) (Apa, 2011: 213-214). Girişin sağında yelkenli bir gemi tasvir edilmiştir (Foto 13). Giriş kapısı yatayda ve dikeyde tablalara ayrılmış, motifler zemin oyma tekniğiyle yapılmıştır (Foto 3). Vaaz kürsünün her bir cephesi dilimli kemerli, nişli bordürlerden oluşmaktadır. Üzerinde deliğişi tekniğinde stilize motifler görülmektedir (Foto 9). Harimdeki mahfilde konsol, yastıklar ve tali direklerin dış yüzlerine bitkisel motifler eğri kesim tekniğiyle oyma-kabartma olarak işlenmiştir. Mahfil tavanında altı kollu yıldızdan yapılmış bir göbek bulunmaktadır (Foto 11). Tavan, alttan ahşap kaplamalı olup yer yer çıtalıdır. Merkezde çakma olarak yapılmış altı kollu bir yıldız, yıldızın içi ise daha küçük yıldızlarla süslenmiş şekildedir (Foto 10) (Erdemir, 2007: 344).

Yazlık mekân ve harim duvarlarında, pencere kepenklerinde, mahfil taşıyıcılarında ve mihrapta kalemişi süslemeler görülmektedir. Yazlık mekânın mihrabında, nişin içinde, aynı kökten çıkan ve farklı yönlere giden iki dal, uçları birleşerek mavi bir zincire bağlanmakta ve bir kandil motifini tutmaktadır. Alınlık kısmında kıvrım dallı bitkisel bir motif vardır. Mihrap duvarı şeritlerle dikdörtgen panolara ayrılmıştır. Mihrabın iki yanındaki panonun bir yanında sarıçiçekli mor meyveli bir ağaç, diğer yanına ise mavi ve sarı yapraklı bir ağaç yapılmıştır. Ağaçların üst kısımları kemer şeklinde belirlenmiştir. Doğu duvarda, güneye yakın kısımda bizi iki pano karşılamaktadır. İlk panoda üçlü servi ağacı, diğerinde yapraklı bir ağaç görülmektedir. Burada kiremit kırmızısı, mavi ve yeşil renkler kullanılmıştır. Bu kompozisyonun altında da ikili bir pano, sağdakinde (kemer altında) vazodan çıkarak kıvrılan dal ve yapraklar, solundaki panoya ise dört minareli üç şerefeli, kubbeli bir cami yapılmıştır (Foto 12). Alemin üzerinde bir güneş motifi yer almaktadır. Aynı cephedeki iki alt pencere arasında üçlü bir pano bulunmaktadır. En sağdaki panoda, kemer altında geometrik geçmeli bir madalyon, orta panodaki kemer altında, yanında iki küçük ağaç bulunan bir hurma ağacı motifi resmedilmiştir. Soldaki panoda ise iki tabanca, bir tüfek, barutluk ve eğri bir kılıç motifi görülmektedir. Harim duvar yüzeyleri iki bölüme ayrılmış ve kemerli dikdörtgen panolar şeklinde süslemelerle tezyin edilmiştir. Bunlar arasında servi ağacı, çok kollu yıldızlar, cami motifi ile ağaç ve vazolu-vazosuz bitki motifi yer almaktadır. Ayrıca cephelerde “Ya Allah”, “Ya Muhammed”, “Ebubekir”, “Ömer”, “Osman”, “Ali”, “Hasan” ve “Hüseyin” isimleri bulunmaktadır. Doğu duvarı bitiminde Kâbe tasviri yer almaktadır. Pencere kepenklerinde ibrik ve lale motifleri resmedilmiştir.

Minarenin giriş kapısı üzerindeki duvarda, kalemişi tekniğinde Lâ ilâhe illallah Muhammedun Resûlullah sene 1283 (1866-1867) yazılıdır. Minare kaidesine de 1258 (1842-1843) yılı kazınmıştır. Giriş kapısının sağındaki panoda kalemişi tekniğinde, silik bir vaziyette, 1282 Bağdatlı İsmail Efendi yazdığı belirtilmektedir (Erdemir, 2007: 337; Karpuz, 2009: 1513). Bu kısımda kalemişi yenilenirken bu bilgi dikkate alınmamıştır. Hamit Şafakçı, caminin Hacı Nurullah Cami adıyla bilindiğini ve aynı kişi tarafından yapıldığını belirtmektedir. Yapımını ise en geç XVI. yüzyıl olarak vermektedir (Şafakçı, 2015: 140). 1866-1867 yılı caminin onarım veya süslemelerinin yapıldığı yıl olmalıdır.

3- Harmanpınar Köyü Cami

Cami, Harmanpınar Köyü’nde yer almaktadır.

Kaba yonu taşla inşa edilen caminin, kapı-pencere lento ve sövelerinde kesme taş kullanılmıştır. Mihrap taş, taşıyıcılar ise boyandığı için malzemesi anlaşılamamaktadır. Minare de kesme taşla inşa edilmiştir. Yapıda yer yer de devşirme malzeme kullanımı görülmektedir. Ahşap malzeme, minber, mahfil, vaaz kürsüsü, tavan kaplaması ve kapı kanatlarında görülmektedir.

Cami, içten düz tavan, dıştan kırma çatı örtülü harim ile tek minareden oluşmaktadır. Doğu cephesinde dikdörtgen şekilli iki adet pencere bulunmaktadır. Batı ve güney

cephesindeki pencereler de ikişer adet olup yarım daire kemerli ve sağır alınlıklıdır. Güney cephesinde bir adet yuvarlak formlu tepe penceresi vardır. Kuzey cephesinde ise dikdörtgen şekilli üç pencere yer almaktadır. Caminin girişi doğu cephededir. Doğu cephesinin önünde ortada sivri kemerlerle birbirine bağlanmış iki adet sütunun taşıdığı yazlık mekân bulunmaktadır (Foto 15). Harime, yarım daire kemerli, çift kanatlı bir kapıdan geçilerek girilir.

Harimin üzeri, mihrap duvarına dik olarak yerleştirilen ve harimi üç sahna ayıran, iki sıra halinde altısı serbest, ikisi kuzey duvarına bitişik toplam sekiz ayağın taşıdığı çatalı düz tavanıdır. Orta sahnın, yan sahnılardan geniş ve yüksek tutulmuştur (Erdemir, 2007: 347). Ayaklar birbirine harimde yarım daire, mahfil katında ise Bursa kemerleriyle bağdadi teknikle (Karpuz, 2009: 1505) bağlanmıştır. Pencereler içten şevli olarak yapılmıştır.

Mahfil, doğu-batı ve kuzeyde duvara bağımlı ikişer, güneyde de üst örtüyü destekleyen iki ayak tarafından desteklenmektedir. Mahfil çıkması oval şekillidir (Foto 20).

İki yandan birer pilastrla vurgulanan ve üçgen bir taç kısmıyla biten mihrap kavsarası yedi sıra mukarnas dolguludur. Niş bir silmeyle üç yönden çerçeve içine alınmıştır (Foto 17). Minber giriş açıklığı iki yandan kıvrımla başlayan yarım daire kemerlidir. Süpürgelik yarım daire kemerli altı açıklık ve üçgen alandan oluşur. Yan aynalık bölümü, iç içe üç dik üçgen içine alınmıştır. Geçit bölümü yarım daire kemerlidir. Köşk kısmı, düz atkı kirişlerle bağlanmış dört ayak üzerine düz tavanlıdır (Foto 18). Vaaz kürsüsü çokgen şekilli, kaidesi iç bükey kavislidir (Foto 19).

Caminin süslemeleri mihrap, minber, vaaz kürsüsü ve tavanda toplanmıştır. Mihrapta, koyu sarı, yeşil ve turkuaz renklerde kalemişi süslemeler görülmektedir. Niş kısmında uçları püsküllü, iki yana çekilmiş, koyu yeşil renkli perde motifiyle, ortasına zincirle asılan, koyu sarı renkli kandil motifi bulunmaktadır.

Minber, kahverengi ve mavi-yeşil tonlarda boyanmıştır. Giriş açıklık kemeri, zemin oyma tekniğinde, uçları volütlü “C” kıvrımlarıyla doldurulmuştur. Uçları volütlü “S” kıvrımlarından oluşan taç kısmının üzeri alemle sonlanmaktadır. Kemer köşeliklerine yine zemin oyma tekniğinde karşılıklı ay ve yıldız motifi yapılmıştır. Süpürgeliğin kemer yayı deliği tekniğinde süslemelidir.

Vaaz kürsüsünün korkuluğunda, deliği tekniğinde, karşılıklı “S” kıvrımı motifleri dikkati çekmektedir.

Mahfil çıkmasının korkuluğunda, vaaz kürsüsü korkuluğunda olduğu gibi deliği tekniğinde karşılıklı “S” kıvrımlarıyla tezyin edilmiştir.

Tavanın orta sahnın göbeğinde, kademeli olarak beş daire şeklinde çarkifelek motifi ve buradan yayılan ışın demetleri çakma tekniğinde yapılmıştır (Foto 21).

Caminin giriş kapısı üzerinde tamir kitabesi bulunmaktadır:

1- Haraba mail olmuşken bu beyt-i vacibü't-tevkir

Ahali itti i' marina salu nimeti teşmir

2- Ulur nezdih - i hududa şüphesiz bu hayr-ı pak makbul

İder banisini cennetle sultan-u rusul tebşir

3- Eday-ı farz-ı ayn itsün içinde mü'minin daim

Hemişe arşa çıksun bir ağızdan alınan tekbir

4- Bi hakkı şeri envar hem mesun'ül indiras olsun

Kulub müslimini feyz-i tevhid eylesin tenvir

5- İder tarihini Nazmi Kemal-i şevkle tahrir

Bu Camii avni hak ile olundu pek güzel ta'mir 1308

Kitabesine göre cami, 1890-1891 yılında tamir edilmiştir. Cami ilk olarak XVI. yüzyılda imam kayıtlarında geçmektedir. Yapı, Meğri Köyü Cami, Seyyid Abdüselam Cami ve Şeyh Gulam Efendi Cami isimleriyle de bilinmektedir. 1697 yılında mescit olarak bilinirken, 1700 yılında Seyyid Abdüselam Cami olarak anılmıştır. Muhtemelen Seyyid Abdüselam mescide minber koyduran kişidir. Cami, 1767 yılında Şeyh Gulam Efendi Cami olarak anılmaya başlanmıştır (Şafakçı, 2015: 165-166).

4- Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi Cami

Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi'nde yer almaktadır.

Duvarlar moloz taşla (Karpuz, 2009: 1522) örülmüş ve sıvanmıştır. Minare kesme taş malzemeye yapılmıştır. Ahşap malzeme, mihrap, minber, vaaz kürsüsü, mahfil, tavan kaplaması, taşıyıcılar ve kapı kanatlarında görülmektedir.

Cami, içten düz tavanlı, dıştan kırma çatılı olup, önünde son cemaat yeri ile kuzeydoğu köşesinde minaresi yer almaktadır. Son cemaat yeri ortada profilli iki direk, üç bölüme ayrılmış olup, yanlarına sonradan duvar örülmüştür. Cami, doğu cephede dikdörtgen üç alt ve güney cephede dikdörtgen iki alt pencereyle aydınlanmaktadır. Bu cephelerdeki üst pencereler ikişer adet olup kare formludur. Harime basit, yarım daire kemerli, çift kanatlı bir kapıyla girilmektedir.

Harim, dört bağımsız direk, üç sahna ayrılmıştır. Orta sahnin yan sahnilerden geniştir (Karpuz, 2009: 1522). Taşıyıcıların güney yönündeki iki direk dört köşe biçimli, kuzeydeki ikisi altta dört köşe, üstte ise silindriktir. Düz ahşap tavan, kontrplakla yenilenmiştir. Direklerin üstünde kiriş bulunmadığı için planın mihraba dik mi yoksa enine kurgulanmış olduğu bilinmemektedir. Pencereler içten şevli olarak yapılmıştır.

Mahfil yenilenmiştir. Mihrap, güney cephenin ortasında yer almakta ve öne doğru taşını yapılmaktadır. Mihrap, 1306 (1888-1889) tarihlidir. Yarım daire nişli mihrabı, üç bordür kuşatır. Yarım daire formlu taç kısmının köşelerinde sivri formlu birer başlık vardır (Foto 28). Minberin giriş açıklık kemeri, dilimlidir. Korkuluk iki bölümlüdür. Yan aynalık bölümü yatay ve dikey çıtalarla oluşturulmuştur. Geçit kısmı dilimli kemer açıklığından meydana gelmektedir. Köşk kısmı düz atkı kirişlerle bağlanmış, dört ayak üzerine düz tavanlıdır. Külâh kısmı ise çokgen olup alemle son bulmaktadır (Foto 29). Vaaz kürsüsü harimin güneydoğu köşesinde olup kaidesi iç bükey kavislidir (Foto 30).

Mihrapta nişin üstündeki kemer yayı, üç yönden “S” kıvrımlarıyla oluşturulmuş ve kesintisiz devam eden parçalar çakma tekniğinde yapılmıştır. Taç kısmının yüzeyi kırmızı ince çıtalarla on bir parçaya ayrılmış, aralarına deliği tekniğindeki stilize bitki motifleri yapıştırılmıştır. Minber giriş açıklık kemeri köşeliklerinde, deliği tekniğinde iki stilize motif bulunmaktadır. Giriş tacında yine deliği tekniğinde stilize şekiller ve yıldız motifi vardır. Korkuluk profilli ve dilimli çıtaların, yatay ve dikey ekseninde işlenmiştir. Vaaz kürsüsünün iki cephesi görülmektedir. Kaide yüzeyinde ahşap çıtalarla çakma tekniğinde kare alanlar oluşturulmuş ve her bir karenin içine yine çakma tekniğinde kenarları “C” şeklinde pahlanmış baklava motifleri yerleştirilmiştir. Doğu yönündeki kafes bölümü iki sıra bordürden oluşmaktadır (Apa, 2011: 214-215).

Camide üç adet kitabe bulunmaktadır. İki kitabe Cumhuriyet dönemi kitabeleri olup, yeşil boyayla yazılmış, oldukça kötü şekilde ele alınmıştır. Okunabilen kitabe şu şekildedir (Foto 23):

- 1- Ya mufettihu'l-ebvâb iftah
- 2- Lenâ hayra'l-bab her kim ola
- 3- Hâzır salat için bu camia
- 4- Makamı olsun firdevs-i âlâ
- 5- .....nur lâ..... temmet
- 6- Bismillahirrahmanirrahim
- 7- 1305

Kitabeye göre 1887-1888 yılı tespit edilmektedir. Mihrabı da 1888-1889 yılına aittir. 1887-1888 yılının tamir kitabesi olması muhtemeldir. Bu mahalledeki mescitle ilgili ilk kayıt 1706 tarihli olup ismi Şeyh Seyyid Hüseyin Mescidi olarak geçmektedir. 1789 yılında ise minber konularak camiye çevrilmiştir (Şafakçı, 2015: 152).

5- Akçapınar Köyü Cami

Cami, Akçapınar Köyü'nde yer almaktadır.

Dıştan ve içten tamamen sıvanan cami düzgün yonu taşlarla (Karpuz, 2009: 1493) inşa edilmiştir. Caminin güney cephesindeki pencere alınlıkları ise kesme taştan yapılmıştır. Mahfil, kuzeyde sütun ve güneyde ise ahşaplarla taşınmaktadır. Mihrap taş olup üzeri boyanmıştır. Minare de kesme taş malzemeyle yapılmıştır. Ahşap malzeme ise taşıyıcılarda, tavan kaplamasında, mahfilde, vaaz kürsüsünde ve minberde görülmektedir.

İçten düz tavanlı caminin üst örtüsü, kırma çatıyla örtülmüştür. Caminin güneybatı köşesinde minaresi yer almaktadır. Caminin ana girişi doğu cepheindedir. Kuzey cephede kadınlar bölümü girişi, batı cephede ise üçüncü bir kapı bulunmaktadır. Harimin üzeri, mihrap duvarına dik istikamette yerleştirilen ve harimi üç sahna ayıran, iki sıra halinde dört ahşap direğin taşıdığı çatalı düz tavanıdır. Yapıda güney ve batıda ikişer, doğuda üç adet içten şevli ve yarım daire kemerli pencere yer almaktadır. Batı cephesindeki pencere, yarım daire kemer silmeli ve sağır alınlıklıdır. Güneyde bir adet yuvarlak formlu, kuzeyde de üç adet dikdörtgen formlu tepe penceresi bulunmaktadır.

Mahfil, kuzeyde silindirik şekilli, kompozit başlıklı (Foto 36), iki sütunla ve güneyde de üst örtüyü taşıyan çokgen ayaklı iki direk ile doğu ve batı köşelerde duvara dayalı ikişer dikme ile taşınmaktadır.

Yanlarda pilastrlarla sınırlandırılan mihrabın, taç kısmı üçgen biçimindedir. Kavsara ise mukarnas dolguludur (Foto 33). Minber giriş açıklığı iki yandan kıvrımla başlayan yarım daire kemerlidir. Süpürgelik, yan yana altı adet düz bir adet üçgen panodan oluşur. Yan aynalık bölümü iç içe iki dik üçgenden oluşur. Köşk kısmı yarım daire kemerlerle bağlanmış, dört ayak üzerine düz tavanlıdır (Foto 34). Vaaz kürsüsü yenidir.

Kavsaradaki mukarnas dolgular ile pilastrların üzerindeki küre motifleri mihrap süslemesine örnek olarak verilebilir. Taç kısmında siyah renkli sülüs hatla “Kelime-i Tevhid”, köşelik kısmında ise koyu kahverengi üzerine sarı renkli sülüs hatla Bakara Suresi’nin 144. Ayetinden “Bundan sonra yüzünü Mescid-i Harama çevir” yazısı bulunmaktadır. Minberde deliği ve zemin oyma tekniğinde süslemeler görülmektedir. Korkulukta, deliği tekniğinde, “S” ve “C” kıvrımlarıyla bağlanan kıvrım dal, yaprak ve çiçek motiflerinden oluşan kompozisyon dikkat çekicidir. Yan aynalık bölümünün merkezindeki üçgenin içine, zemin oyma tekniğinde tek bir çiçek yapılmış, dıştaki üçgenin içi ise yine aynı teknikte kıvrım dal motifleriyle geçilmiştir. Yarım daire kemerli geçit bölümünün etrafını, tek sıra iç bükey bir bordür dolaşmakta ve üst kısmında ise deliği tekniğinde stilize motifler bulunmaktadır.

Tavanda, çakma tekniğinde çok kollu yıldız motifleri bulunmaktadır (Foto 35).

Caminin inşa kitabesi yoktur. Giriş kapısında Latin harflerle 1300 (1882-1883) yılı yazmaktadır. Akçapınar Köyü’ndeki ibadet mekânıyla ilgili ilk belgeler 1522-1524 ve 1641-1642 yıllarındaki imam kayıtlarıdır. Daha sonra XVIII. yüzyılda Dede İslam Koca tarafından

yaptırılan mescide, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında minber konularak camiye çevrilmiştir (Şafakçı, 2015: 106). Minaresi 1969 tarihlidir.

6- Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle Cami

Cami, Sorkun Kasabasında Aşağı Mahalle’de yer almaktadır.

Yapı kâgir olarak yapılmış ve sıvanmıştır. Ahşap malzeme mihrap, minber, vaaz kürsüsü, mahfil, tavan kaplaması ve taşıyıcılarda görülmektedir. Minare betonarmedir.

Cami, içten düz tavan, dıştan kırma çatı örtülü bir harim ile güney köşedeki tek minareden oluşmaktadır. Güney ve doğu cephelerde dikdörtgen şekilli ikişer alt pencere, güney cephede kare şekilli iki, batı cephede kare şekilli bir üst pencere bulunmaktadır. Caminin girişi doğu cephededir. Bu cephede beş ahşap direğin taşıdığı, üst kısmı sundurmayla kapatılmış, camekânlı bir yazlık bölümü bulunmaktadır (Foto 38). Harime basit, çift kanatlı bir kapıyla girilmektedir.

Harimin üzeri, mihrap duvarına dik olarak yerleştirilen ve harimi üç sahna ayıran, iki sıra halinde toplam dört direğin taşıdığı düz tavadır. Direkler silindirik biçimlidirler. Altan kirişlemeli tavan, kontrplakla yenilenmiş (Karpuz, 2009: 1525) olup, tavanı taşıyan direklerin üzerindeki yastıklar profillidir. Pencereler içten şevli olarak yapılmıştır.

Doğu-batı ve kuzey yönlerde beden duvarına oturan “U” planlı mahfil, güneyde üst örtüyü taşıyan iki direğe oturmaktadır. Mahfil çıkması, dörtgen formludur.

Mihrap çerçevesi dikdörtgen, nişi yarım daire şekillidir. Mihrap taç kısmı iç bükey şekilde yükselmekte olup, üst kısmı yarım daire biçimindedir (Foto 40). Minber giriş açıklığı yarım daire kemerlidir. Süpürgelik üç merkezli kemerli iki açıklık ve üçgen alandan oluşmaktadır. Korkuluk çitalı bir düzenlemeye sahiptir (Foto 41). Vaaz kürsüsü güneydoğu köşede, güney ile doğudaki pencere arasına yerleştirilmiştir. Kaidesi dış bükey kavislidir (Foto 42).

Süsleme mihrap, minber, vaaz kürsüsü, mahfil tavanı ve korkuluklarında görülmektedir.

Mihrap çerçevesi tek bordürlü, üzeri karşılıklı “C” kıvrımlarının deliği tekniğinde yapılmasıyla oluşturulmuştur. Yarım daire formlu taç kısmının yanları kartal başını andırır şekilde tasarlanmıştır.

Minber giriş tacı, yarım daire şekilde olup, köşeleri stilize başlıklı, içi ise deliği tekniğinde uçları volütlü “C” ve “S” kıvrımlarıyla süslenmiştir. Süpürgelik açıklıklarının köşelerinde zemin oyma tekniğinde daire motifleri vardır. Yan aynalığın merkezinde zemin oyma tekniğinde, büyük bir daire etrafında yedi küçük daire, köşelerde dallarla birlikte işlenmiştir.

Vaaz kürsüsünün kuzey yönündeki kaide yüzeyi, düzensiz dörtgen parçalardan, batı yönünde ise üst üste sıralanan çitalardan oluşmaktadır. Kuzey korkuluğunda kıvrımdallar arasına yerleştirilen stilize yaprak ve çiçekler zemin oyma tekniğindedir. Diğer yönde benzer bir kompozisyon aynı teknikle işlenmiştir (Apa, 2011: 215).

Mahfil korkuluklarında çeşitli stilize motifler, uçları volütlü “C” kıvrımlarıyla birlikte deliği tekniğinde yapılmıştır. Mahfil çıkmasının tavanında, çakma tekniğinde, yatay ve dikey eksenlerdeki palmetlerin, saplarının birbirine sapsaplarla bağlanmasıyla oluşan bir süsleme şeklinde yapılmış bir göbek dikkati çekmektedir.

Yapıda tamir veya inşa kitabesi bulunmamaktadır. Beratında 1954 yılında yaptırıldığı yazılıdır. Köyde, Mehmet ve Muslihiddin isimli hayır sahiplerinin yeniden yaptırdığı caminin hitabeti, 1814 yılında Şeyh Mehmet’e verilmiştir (Şafakçı, 2015: 185). Bu bilgilerden hareketle caminin, XIX. yüzyılın başlarında yaptırıldığı ve XX. yüzyılın ortalarında tamir edildiğini kabul edebiliriz.

7- Değerlendirme ve Sonuç

Ahşap direkli camilerin Anadolu dışındaki ilk örneklerini Karahanlılar ve Gazneliler döneminde görmekteyiz (Aslanapa, 1971: 55-56). Bu gelenek Anadolu’da XII. yüzyılın sonunda veya XIII. yüzyılın başlarında başlamış (Kuran, 1993:186), XX. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir (Arık, 1973: 8-9). Ağaç destekli camilerin Anadolu Selçuklu dönemindeki örnekleri Konya Sahip Ata Cami (1258) (Arık, 1973: 8), Afyon Ulu Cami (1272) (Aslanapa, 1991: 63), Sivrihisar Ulu Cami (1275) (Otto-Dorn, 1965: 161-168) ve Ankara Arslanhane Camisi’dir (13. yüzyıl sonları) (Uysal, 1998: 207-225). Beylikler döneminde Konya Beyşehir Eşrefoğlu Cami (1297) (Erdemir, 1999), Konya Beyşehir Bayındır Köyü Cami (1365) (Erdemir, 1985: 193-206) ve Kastamonu Kasabaköy Mahmud Bey Cami (1367) (Akok, 1946: 295) bu tip camilerin önemli örneklerindedir. Osmanlı döneminde de ahşap direkli camilerin yoğun olarak yapıldığı görülmektedir. Konya Beyşehir Köşk Cami (14. yüzyıl) (Önge, 1971: 291-296), Tokat Üzümlü Ulu Cami (14. yüzyıl) (Atak, 2019), Konya Beyşehir Çavuş Cami (14-15. yüzyıl) (Erdemir, 2014: 63), Konya Meram Mescidi (1402-1424) (Önge, 1973: 367-383), Konya Sarayönü Pir Hüseyin Bey Cami (1408) (Duran, 1988: 48-50), Aksaray Eskil Ulu Cami (15-16. yüzyıl) (Deniz, 1998: 19-56), Konya Doğanhisar Ulu Cami (1548) (Erdemir, 2002: 381-396), Konya Kadınhanı Hacı Mehmetli (16. yüzyıl) (Karpuz, 2003: 201-221), Tokat Erbaa Fidiköy Ömer Paşa Cami (18. yüzyıl) (Erdemir, 1987: 300-302), Konya Ilgın Belekler Köyü Cami (XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyıl başı) (Aykaç, 2019: 206), Konya Ilgın Balkı Köyü Cami (XVIII-XIX. yüzyıl) (Taşdelen, Çetin, 2019: 434), Denizli Acıpayam Yazır Köyü Cami (1802) (Arık, 1988), Konya Ilgın Yukarı Çiğil Cami (1850) (Şimşir, 2007: 607-620), Konya Altnekin Ali Paşa Cami (1855) (Kunduracı, 1997: 143-159), Konya Kadınhanı Çarşı İbrahim Paşa Cami (1859) (Karpuz, 2003: 201-221), Konya Ahırlı Akkise Cami (1860) (Başar, Şimşir, 2007: 355-369), Amasya Kızılkışlacık Köyü Cami (1865) (Koçyiğit, 2019: 1646), Konya Tatköy Cami (1867 öncesi) (Yavuzyılmaz, 2019: 93-123), Konya Hatunsaray Merkez Cami (19. yüzyıl) (Bozkurt, 2015: 23), Konya Gökyurt Köyü Cuma Cami (19. yüzyıl) (Bozkurt, 2015: 23),

Aydın Kuyucak Kayran Köyü Cami (19. yüzyıl ortaları) (Aktuğ, Pektaş, 2016: 9-25) ve Kayseri Develi Şihli Yusuf Ağa Cami (1916) (Denktaş, 2001: 201-205) Osmanlı dönemindeki başlıca ahşap direkli camilerdendir.

Beyşehir Eşrefoğlu, Afyon Ulu, Sivrihisar Ulu ve Ankara Arslanhane camilerinde ahşap tavanı ve çatıyı taşıyan ana sistem, duvarlar dışında harimdeki ahşap direkler olup bu direkler harimi sahnalara ayırmaktadır. Sivrihisar Ulu Cami hariç diğer üç cami caminin sahnaları mihrap duvarına dik olarak düzenlenmiştir (Karakuş, 2021: 158).

Ele aldığımız camilerin büyük ölçüde XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın başları arasında inşa edildikleri veya bu yüzyıllarda şimdiki biçimlerini aldıkları görülmektedir. Bu camiler mihrap duvarına dik uzanan sahn düzenlemeleri, orta sahnın yan sahnılardan geniş tutulması ve giriş kapılarının yan cephelerde olmasıyla (Karacaardıç Köyü Cami Mahallesi Cami hariç) Anadolu Selçuklu geleneğini (Duran, 1988: 53) kısmen devam ettirmektedirler.

Örneklerimizdeki camilerin minareleri, yapılara sonraki onarımlarda eklenmiştir.

Camiler kâgir malzemeyle inşa edilmiş ve cephelerin üzeri, sonraki onarımlarda sıvanmıştır. Ahşap hatlı sadece Hisarlık Kasabası Camisi'nde görülmektedir. Harmanpınar Köyü Camisi'nin kemerlerinde bağdadi teknik göze çarpmaktadır. Harmanpınar Köyü Camisi ve Hisarlık Kasabası Camisi'nde yer yer devşirme malzeme kullanımı görülmektedir. Ahşap ise mihrap, minber, mahfil taşıyıcılarında, vaaz kürsüsü, kapı ve pencere kanatlarında, tavan kaplaması, taşıyıcı direklerde, yastıklarla geçilen ana ve ara kirişlerde kullanılmıştır.

Camiler plan olarak genellikle boyuna dikdörtgen planlıdır. Enine plana sahip tek cami Hisarlık Camisi'dir. Harimin üzeri, mihrap duvarına dik olarak uzanan direklerle üç sahna ayrılmıştır. Ahşap direklerin üzerinde çoğu kez düz ya da profilli yastıklar mevcuttur. Hisarlık Kasabası Cami, Akçapınar Köyü ve Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle camileri harimi üç sahna ayıran, iki sıra halinde dört direğin taşıdığı düz tavandır. Harmanpınar Köyü Camisi'nde harimin üzeri, mihrap duvarına dik olarak yerleştirilen ve harimi üç sahna ayıran, iki sıra halinde altısı serbest, ikisi kuzey duvarına bitişik toplam sekiz sütunun taşıdığı çıtalı düz tavandır. Karacaardıç Çeşme Mahallesi Camisi'nde ikişer direk, kuzey-güney istikametinde tavana doğrudan oturmaktadır. Ahşap destekli camilerin bazılarında orta sahnın yan sahnılardan daha geniş tutulduğu gözlemlenmektedir. Harmanpınar Köyü ve Karacaardıç Çeşme Mahallesi camileri buna örnektir.

Camilerde genellikle altlı-üstlü pencere düzenlemeleri söz konusudur. Alt pencereler üsttekilere göre daha büyük tutulmuştur. Harmanpınar Köyü, Akçapınar Köyü, Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi ve Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle camilerinin pencereleri içten şevlidir. Harmanpınar Köyü ve Akçapınar Köyü camilerinde mihrapların üzerine yuvarlak formu tepe pencerelerinin açıldığı görülmektedir.

İncelediğimiz bazı örneklerde son cemaat yeri uygulamaları görülürken, bazılarında ise bu kısım yazlık mekân olarak değerlendirilmiştir. Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi Camisi'ndeki son cemaat yeri kuzey cephede, profilli iki direkle, üç bölüme ayrılmıştır.

Yazlık mekânlar harime paralel olarak yerleştirilen ve sıcak iklim bölgelerine ortaya çıkan bölümler olarak tanımlanmıştır (Karpuz, 2006: 287-305). Bu mekân, Hisarlık Kasabası Camisi'nde batıda, Harmanpınar Köyü Cami ve Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle Camisi'nde ise doğu cephelerde yer almıştır. Hisarlık Kasabası Camisi'nde yazlık mekân, dört ahşap direkle, köşelerde konsollara oturan ve birbirlerine Bursa kemerleriyle bağlanan beş gözlü bir bölümdür. Girişin önündeki iki göz mahfille kapatılmıştır. Harmanpınar Köyü Camisi'nin yazlık mekânı, sivri kemerlerle birbirine bağlanan, iki silindirik sütunla taşınan ve kible yönünde mihrap nişi bulunan bir örnektir. Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle Camisi'nin yazlık mekânı ise beş ahşap direk tarafından taşınan ve yine kible yönünde mihrap nişi bulunan bir yerdir. Konya çevresindeki Ahırlı Kuruçay Köyü, Çumra Tahtalıköyü, Kadınhanı Hacı Mehmetli, Kadınhanı Çarşı İbrahim Paşa, Sarayönü Küçük Ali Oğlu, Sille Mezar Yakası, Sille Yukarı Karataş ve Sille Ak camileri yazlık mekâna sahip örneklerdir (Karpuz, 2006: 289-292).

Camilerin girişleri farklılık göstermektedir. Harmanpınar Kasabası, Akçapınar Köyü ve Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle Camilerinde doğu cephede; Hisarlık Kasabası Camisi'nde batı cephede; Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi Camisi'nde ise kuzey cephededir.

Kuzey cephe duvarına dayalı olarak yapılan mahfiller “U” şeklinde veya düz plan şeması göstermektedirler. Hisarlık Kasabası, Akçapınar Köyü ve Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle camilerinin mahfilleri “U” şeklinde düzenlenmişlerdir (Apa, 2011: 215). Harmanpınar Köyü ve Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi camilerinin mahfilleri ise duvar boyunca uzanan düz örneklerdir. Mahfillerin mihrap yönünde dörtgen ve oval çıkmaları yer almaktadır (Apa, 2011: 215). Hisarlık Kasabası ve Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle camilerinin çıkmaları dörtgen; Harmanpınar Köyü Camisi'nin çıkması ise oval formudur.

Mihrabı ahşap olup, özgünlüğünü koruyanlar Hisarlık Kasabası, Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle ve Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi camileridir (Apa, 2011: 213). Taş mihraba sahip mihraplardan kenarları pilastrlı ve taç kısımları üçgen olan örnekler Harmanpınar Köyü ve Akçapınar Köyü camileridir. Ahşap mihraplarda teknik olarak zemin oyma, deliğişi, çakma ve kalemişi teknikleri görülmektedir. Karacaardıç Çeşme Mahallesi Cami ve Sorkun Aşağı Mahalle Cami mihrabında zemin oyma ve deliğişi tekniğinde işlenen parçalar bordürlere çakılmıştır. Hisarlık Kasabası Camisi'nin yazlık mekânında yer alan mihrabında zemin oyma tekniği, harimdeki mihrapta ise kalemişi tekniği kullanılmıştır (Apa, 2011: 213).

Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi ve Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle mihraplarında deliğişi tekniğinde işlenmiş “S” ve “C” kıvrımlı yapraklar ve dallardan oluşan kompozisyonlar bordürlere çakılmıştır. Bu süslemeler Derbent Çiftliközü Cami (Çaycı-

Yavuzyılmaz, 2020: 384), Ilgın Belekler Köyü Cami (Aykaç, 2019: 207) ve Konya Kuzgun Kavak Camisi (Altın, 2009: 90) mihrap süslemelerine benzemektedir.

Hisarlık Kasabası, Harmanpınar Köyü, Akçapınar Köyü, Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi ve Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle camilerinin ahşap minberleri özgün örnekleridir (Apa, 2011: 214). Minberlerde zemin oyma, deliği ve çakma tekniği kullanılmıştır. Bu tekniklerin uygulandığı yerler farklılık göstermektedir (Apa, 2011: 214). Harmanpınar Köyü, Akçapınar Köyü, Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi, Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle camilerinin minber aynalık bölümleri zemin oyma, Hisarlık Kasabası Cami minberinin aynalık kısmı deliği tekniğinde yapılmıştır. Giriş tacında zemin oyma tekniği uygulanan örnek Harmanpınar Köyü Camisi'dir. Akçapınar Köyü, Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi ve Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle camilerinin minberlerinin giriş tacında deliği tekniği uygulanmıştır (Apa, 2011: 214). Korkuluk ve köşk yan panolarında deliği tekniği kullanılanlar Hisarlık Kasabası, Harmanpınar Köyü, Akçapınar Köyü, Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi ve Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle camileridir (Apa, 2011: 214).

Minberlerde süsleme olarak uçları volütlü "S" ve "C" kıvrımları, kıvrım dallı çiçekler, doğal ve stilize çiçekler ile geometrik motifler görülmektedir. Akçapınar Köyü Cami (köşk yan pano ve geçit hariç) ve Harmanpınar Köyü Cami minberlerinde bitkisel süslemeler yoğunudur. Konya ve merkez ilçelerindeki cami minberlerinde de aynı özellikleri taşıyan süsleme unsurlarıyla karşılaşmaktadır. Sille Ak Cami (Karpuz, 2009: 840), Sille Çay Cami (Karpuz, 2009: 850), Seydişehir Akçalar Cami (Danışık, 2007: 8) ve Gökhüyük Cami (Danışık, 2007: 20) minber korkulukları Akçapınar Köyü Cami minber korkuluğuna benzemektedir.

Hisarlık Kasabası, Harmanpınar Köyü, Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi ve Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle camilerinin vaaz kürsüleri özgün örneklerdir (Apa, 2011: 214). Teknik olarak zemin oyma, deliği ve çakma tekniği kullanılmıştır. Zemin oyma tekniği Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle Cami vaaz kürsüsünde, çakma tekniği ise Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi Cami vaaz kürsüsünde uygulanmıştır. Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle Cami vaaz kürsüsünün kuzey cephesindeki çitalar çakma tekniğinde yapılmıştır. Hisarlık Kasabası ve Harmanpınar Köyü camilerinin vaaz kürsüleri ise deliği tekniğindedir (Apa, 2011: 215).

Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi Cami vaaz kürsüsünün cepheleri farklı süslemelerle tezyin edilmiştir. Harmanpınar Köyü Cami ve Hisarlık Kasabası Camisi'nde deliği tekniği; Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi Cami ve Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle Camisi'nde ise zemin oyma tekniği uygulanmıştır (Apa, 2011: 214-215).

Ahşap tavanlı camilerde süslemeli tavan göbekleri mevcuttur. Bu göbeklere, çakma tekniğinde yıldız ve daire süslemeleri yapılmıştır. En zengin örnekler Hisarlık Kasabası Camisi'nde görülmektedir. Diğerleri Akçapınar Köyü ve Harmanpınar Köyü camileridir. Hisarlık Kasabası Camisi'nde alttan çakmalı düz tavan üzerine 90° lik açılarla çakılan ahşap çitalarla tavan yüzeyleri kaplanmıştır ve ortasına altı kollu yıldız yerleştirilmiştir. Yıldızın içi

çok kollu yıldızlardan oluşan geometrik kompozisyonla doldurulmuştur (Apa, 2011: 215). Ahırlı Cami (Başar ve Şimşir, 2007: 356) mahfil tavanı ve Taşkent Eski Cami (Kara, 2006: 13) tavan göbekleri Hisarlık Kasabası Camisi'nin tavan göbeğine benzemektedir.

Hisarlık Kasabası Cami kalemişi süslemeleri bakımından da önemlidir. Bu süslemeler 1866-1867 tarihlidir. Yazlık mekân duvarında, harim cephelerinde, pencere kepenkleri, mihrap ve mahfilde kalemişi süslemeler görülmektedir. Cephelerde yarım daire kemerli dikdörtgen panolar içinde "S-C" kıvrımlı dal ve yapraklar, vazoda çiçekler, çok kollu yıldızlar, çarkifelekler, cami, yelkenli gemi, Kâbe tasviri, hurma-zeytin ağaçları, serviler, fiyonklu dallar içinde verilmiş Cihâr Yâr-i Güzîn ve Hasan-Hüseyin isimleri mevcuttur. Mihrap nişlerinde ise kandil motifleri bulunmaktadır.

Anadolu'da XVIII. yüzyıldan itibaren, batı etkisiyle görülmeye başlanan duvar resimleri, XIX. yüzyılda daha da yoğunlaşmıştır (Arık, 1988: 3-26). Kırşehir Mucur Emine Hatun Cami (1679-80) (Tay, 2017: 698), Aydın Koçarlı Cincin Köyü Cihanoğlu Hacı Abdülaziz Efendi Cami (1785) (Ülkü, 2016: 277-293), Soma Hızır Bey Cami (1791-92) (Arık, 1973: 16-18), Yozgat Başçavuşoğlu Cami (1800-01) (Arık, 1973: 27-28), Denizli Acıpayam Yazır Köyü Cami (1802) (Arık, 1988: 42-46), Bayburt Dağçatı Köyü Cami (1806) (Özkan, 2014: 122), Denizli Çivril Menteş Köyü Cami (1813) (Çakmak, 2017: 171), Aydın Kuyucak Kayran Köyü Cami (19. Yüzyıl ortaları) (Aktuğ Cömertler-Pektaş, 2016: 13-19), Muğla Şeyh Cami (1830-31) (Arık, 1988: 53-58), Beyşehir Çavuş Cami (süsleme 1872) (Erdemir, 2014: 6-7), Merzifon Kara Mustafa Paşa Cami (süsleme 1875) (Arık, 1988: 64-68), Ilgın Fazıl Cami (1880) (Şimşir, 2007: 610), Afyon Dazkırı Çiftlik Köyü Cami (1887'den önce) (Daş, 1991: 2), Amasya Gümüşlü Cami (19. yüzyılın ikinci yarısı) (Arık, 1988: 80-83), Kütahya Şaphane Koca Seyfullah Cami (1892) (Tercanlı, 2020: 376-378), Afyon Dazkırı Kızılören Köyü Cami (1894-95) (Daş, 1991: 4), Uşak Banaz Yeşilyurt Köyü Cami (19. yüzyılın sonu) (Algaç, 2020: 18-22), Afyon Dazkırı İdris Köyü Cami (1902) (Algaç, 2017: 421-432), Çankırı Ilgaz Gaziler Köyü Cami (1903) (Bayhan, 2017: 101), Ankara Karahoca Köyü Cami (20. yüzyıl başları) (Karaaslan, 2021: 175-180) ve Kırşehir Mucur Hüseyin Ağa Cami (süsleme 1939) (Tay, 2017: 711) Anadolu'da iç mekânları kalemişi süslemeleriyle bezemeli camilerdendir.

Sonuç olarak plan özellikleriyle Anadolu Selçuklu geleneğini yaşatan camiler, duvar ve ahşap süslemeleriyle Geç dönem Osmanlı sanatının özelliklerini yansıtmaktadırlar ve korunması gereken kültür mirasındırlar.

Kaynakça

- Akok, M. (1946). Kastamonu Kasaba Köyünde Candaroğlu Mahmut Bey Camisi. *Bellekten*, X (38), 293-301.
- Aktuğ, C. E. ve Pektaş, K. (2016). Geç Dönem Kalem İşi Süslemeli Bir Eser: Aydın Kuyucak Kayran Köyü Camii. *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 9-25.
- Algaç, Ş. (2017). Afyonkarahisar Dazkırı-İdris Köyü Camii ve Kalemîşi Bezemeleri. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), 421-432.
- Algaç, Ş. (2020). Uşak-Banaz-Yeşilyurt (Holuz) Köyü Camii ve Kalemîşi Bezemeleri. *Art-Sanat Dergisi*, 13, 1-26.
- Altın, Y. (2009). *Konya'daki Geç Dönem Osmanlı Camileri* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Apa, G. (2011). Wooden Decoration in the Mosques of Bozkır and its Region. Hakan Oniz ve Erdogan Aslan (Ed.), içinde, *Soma 2009: Proceedings of the XIII Symposium on Mediterranean Archaeology 23-24 April 2009 Selçuk University of Konya Turkey* (p. 213-223). BAR International Series 2200, Oxford: Archaeopress.
- Arık, R. (1973). *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Arık, R. (1988). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aslanapa, O. (1971). *Turkish Art and Architecture*. London.
- Aslanapa, O. (1984). *Türk Sanatı*. İstanbul.
- Aslanapa, O. (1991). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*. Ankara.
- Atak, E. (2019). Tokat'tan Ahşap Direkli Bir Yapı: Üzümlü Ulu Camii. *Vakıflar Dergisi*, 51, 99-130.
- Aykaç, R. (2019). İlgin Belekler Mahallesi (Köyü) Camisi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 11, 203-225.
- Başar, M. E. Ve Şimşir, Z. (2007). Ahırılı'daki Türk Devri Yapıları. Mustafa Yılmaz (Ed.) (Ahmet Atalay ve Osman Doğanay ile) içinde, *Bozkır'ın Dünü ve Bugünü Sempozyumu 12 Kasım 2006*, (s. 355-369). Konya: Bozkır Kültür Derneği.
- Bayhan, A. A. (2017). Ilgaz'dan Üç Köy Camisinin Düşündürdükleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2, 94-116.
- Bozkurt, T. (2015). Konya-Hatunsaray (Lystra) ve Çevresindeki Cami ve Mescitler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55 (1), 1-54.
- Çakmak, Ş (2017). Denizli-Çivril Menteş Köyü Camisi. Hacer Sibel Ünal Özdemir (Ed.) (Mükerrem Kürüm ve Nurdan Akbulut ile) içinde, *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 22-25 Ekim 2014*, (s. 169-178). Efeler Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çaycı, A. ve Yavuzylmaz, A. (2020). Derbent ve Köylerindeki Mimari Eserler. Ahmet Çaycı (Ed.) içinde, *Aladağ'ın İncisi Derbent*, (s. 349-426). Konya: Derkad Yayınları.
- Danışık, Ş. (2007). *Seydişehir'deki Türk Devri Yapıları* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Daş, E. (1991). Dazkırı Yakınlarında Yayınlanmamış Ahşap Destekli İki Köy Camii. İçinde, 9. Milletlerarası Türk Sanattan Kongresi, Tebliğler İstanbul 23-27 Eylül, c. 2, (s. 1-12). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Deniz, B. (1988). Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütünlü İki Köy Camii. *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, IV, 19-56.
- Denktaş, M. (2001). Kayseri-Develi Şıhlı Kasabası Yusufaga Cami. Mustafa Denktaş (Ed.) (Yıldıray Özbek ile) içinde, *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu'na Armağan, Sanat Yazıları*, (s. 201-205). Kayseri: Büyükşehir Belediyesi.
- Duran, R. (1988). Konya Sarayönü'nde Üç Ahşap Cami. *Vakıflar Dergisi*, XX, 47-62.

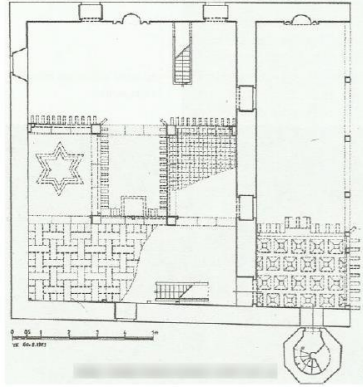

- Erdemir, Y. (1985). Konya Beyşehir Bayındır Köyü Camii. *Vakıflar Dergisi*, 19, 193-206.
- Erdemir, Y. (1987). Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri. Hayri Bolay (Haz.) (Mustafa Yazıcıoğlu vd ile) içinde, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986) Bildiriler Kitabı* (s. 295-312). Ankara: Gelişim Matbaası.
- Erdemir, Y. (1999). *Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii ve Külliyesi*. Beyşehir: Beyşehir Vakfı.
- Erdemir, Y. (2002). Nakışlı Ahşap Camilerimizin Klâsik Dönemdeki Zengin Bir Temsilcisi: Doğanhisar Ulu Camii. Mustafa Denктаş (Ed.) (Yıldıray Özbek ve Aslı Sağiroğlu ile) içinde, *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 2002)* (s. 381-396). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Erdemir, Y. (2007). Bozkır Yöresindeki Ahşap Camilerin Zengin Süslemeli Bir Örneği Hisarlık Camii ve Yöreyle Etkileri. Mustafa Yılmaz (Ed.) (Ahmet Atalay ve Osman Doğanay ile) içinde, *Bozkır'ın Dünü ve Bugünü Sempozyumu 12 Kasım 2006* (s. 333-354). Konya: Bozkır Kültür Derneği
- Erdemir, Y. (2014). Beyşehir Yöresinde Eşrefoğlu Geleneğini Sündüren Nakışlı Bir Ahşap Cami Örneği: Çavuş Camii. Osman Kunduracı (Ed.) (Ahmet Aytaç ile) içinde, *III. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri 20-26/09/2014* (s. 61-72). Delhi/Hindistan.
- Kara, H. (2006). *Konya-Hadim ve Taşkent Türk Devri Yapıları* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Karaaslan, M. (2021). Ankara'da Korunması Gerekli Bir Köy Camisi: Karahoca Köyü Camisi. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 171-185.
- Karakuş, F. (2021). 13. Yüzyılda Anadolu'da İnşa Edilen Ahşap Direkli Camiler Üzerine Değerlendirme Çalışması. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11 (1), 131-161.
- Karpuz, H. (2003). Konya Kadınhanı'ndaki Vakıf Camiler. Burhan Ersoy (Haz.) (Mehmet Narince ile) içinde, *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı (Ankara 12-13 Mayıs 2003)*, (s. 201-221). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Karpuz, H. (2006). Konya ve Çevresinde Yazlık Mekânlı Camiler. Hamza Gündoğdu vd. (Ed.) içinde, *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, (21- 23 Nisan 2005, Erzurum)*, (s. 287-305). Erzurum: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü.
- Karpuz, H. (2009). *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya*. c. I-II-III. Ankara: TTK Yayınları.
- Koçyiğit, F. (2019). Amasya'da Ahşap Tavanlı İki Cami Örneği: Şıhlar ve Kızılkışlacık Köyü Camileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2), 1641-165.
- Kunduracı, O. (1997). Konya Altnekin İlçesi Ali Paşa Camii. *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 143-159.
- Kuran, A. (1993). Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi. *Malazgirt Armağanı*, (2. Baskı) (s. 179-186). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Otto-Dorn, K. (1965). Die Ulu Dschami in Sivrihisar. *Anadolu (Anatolia)*, 9, 161-168.
- Önge, Y. (1971). Anadolu'da XIII-XIV. Yüzyılın Ahşap Camilerinden Bir Örnek: Beyşehir Köşk Köyü Mescidi. *Vakıflar Dergisi*, 9, 291-296.
- Önge, Y. (1973). Konya Meram Mesiresindeki Mimari Bir Manzume. *Vakıflar Dergisi*, 10, 367-383.
- Özkan, H. (2014). Bayburt Dağçatı Köyü Camii ve Çeşmesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 31, 119-135.
- Şafakçı, H. (2015). *Bozkır Kazası Vakıfları (XV.-XX. Yüzyıllar)*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Şimşir, Z. (2007). Ilgın Yukarı Çiğil Kasabası'ndaki İki Ahşap Cami. Haşim Karpuz (Ed.) (Osman Eravşar ile) içinde, *Uluslararası Türk Sanatı ve Arkeolojisi Sempozyumu, Yeni İpek Yolu Konya Kitabı*, c. X, (s. 607-620). Konya: Konya Ticaret Odası.
- Taşdelen, A. ve Çetin, Ş. (2019). Ilgın İlçesi Balkı Köyü Camii Süslemeleri. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 420-442.
- Tay, L. (2017). Kırşehir/Mucur Camileri. *Art-e Sanat Dergisi*, 10, 691-729.

- Tekin, A. (2015). Bozkır ve Köylerindeki Camiler [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Tercanlı, A. (2020). Cami Tasvirli Yapılara Kütahya'dan Bir Örnek: Koca Seyfullah Camisi. *Asia Minor Studies*, 8 (1), 372-385.
- Uysal, A. O. (1998). Ankara Arslanhane Camii Üzerine Bazı Tespitler. İçinde, VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı-Araştırmaları Sempozyumunu Bildirileri) (30 Nisan-02 Mayıs 1988) *Bildiriler Kitabı*, (s. 207-225). Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Ülkü, O. (2016). Osmanlı Mimarisinde Manzara Resimleri Süslemeciliği Bağlamında Koçarlı-Cincin Köyü Cihanoğlu Hacı Abdülaziz Efendi Camii Duvar Süslemelerinin Değerlendirilmesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 25 (2), 277-293.
- Yavuzylmaz, A. (2019). Konya'da Ahşap Direkli Bir Köy (Tatköy) Camii. Osman Kunduracı (Ed.) (Ahmet Yavuzylmaz ile) içinde, *Yaşar Erdemir'e Armağan: Sanat Tarihi Yazıları*, (s. 93-123). Konya: Literatürk Academia.

Ekler

Çizim 1. Fotoğraf 1. Hisarlık Camisi'nin planı (Yaşar Erdemir'den) ve görünüşü

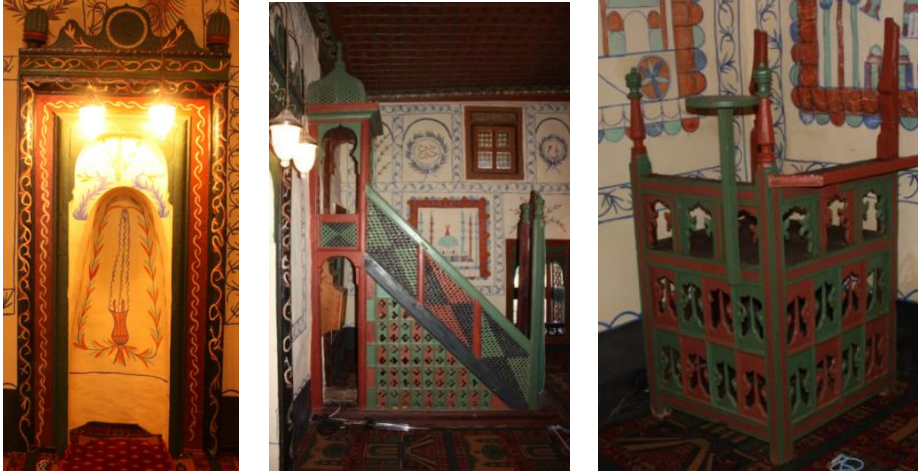
Fotoğraf 2-3-4. Caminin yazlık mekândaki mihrabı, giriş kapısı ve pencere kafesi

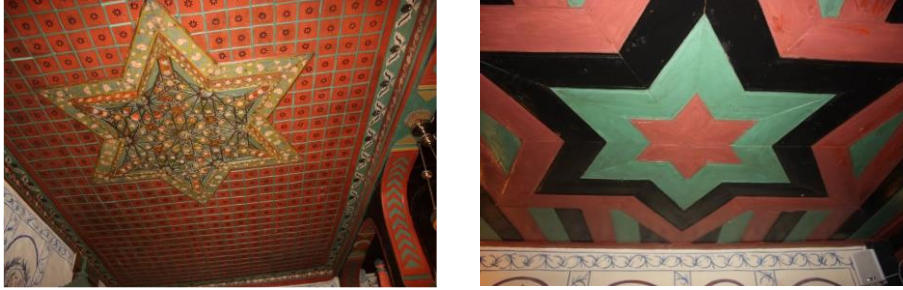
Fotoğraf 5-6. Caminin harimi ve mahfili

Fotoğraf 7-8-9. Caminin mihrap, minber ve vaaz kürsüsü

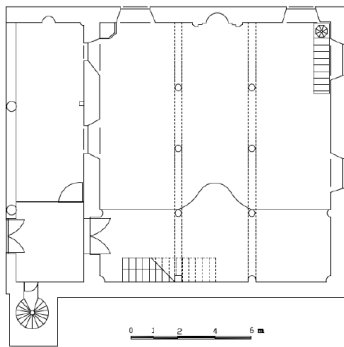
Fotoğraf 10-11. Caminin tavan ve mahfil tavanı süslemeleri

Fotoğraf 12-13. Caminin kalemişi süslemeleri

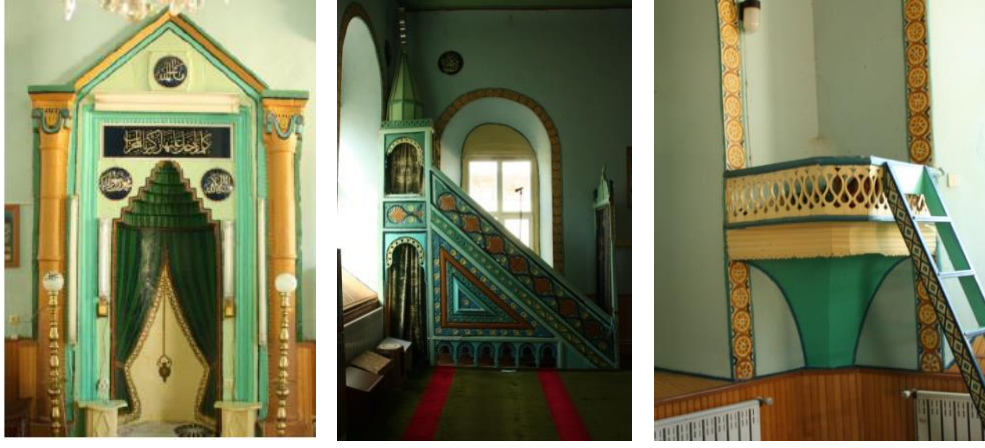
Çizim 2. Fotoğraf 14. Harmanpınar Camisi'nin planı (M.E. Başar'dan) ve görünüşü

Fotoğraf 15-16. Caminin yazlık bölümü ve harimi

Fotoğraf 17-18-19. Caminin mihrabı, minberi ve vaaz kürsüsü

Fotoğraf 20-21. Caminin kadınlar mahfili ve tavan göbeği

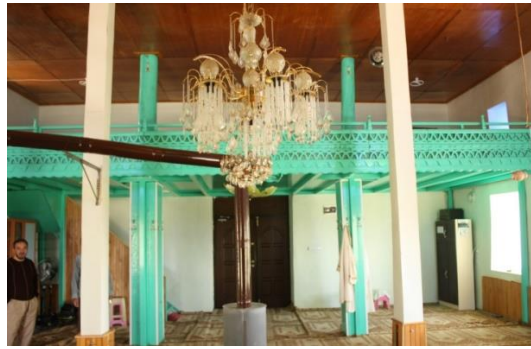
Çizim 3. Fotoğraf 22. Karacaardıç Çeşme M. Cami planı (TKVEK'den) ve görünüşü

Fotoğraf 23-24. Caminin kitabesi ve son cemaat yeri

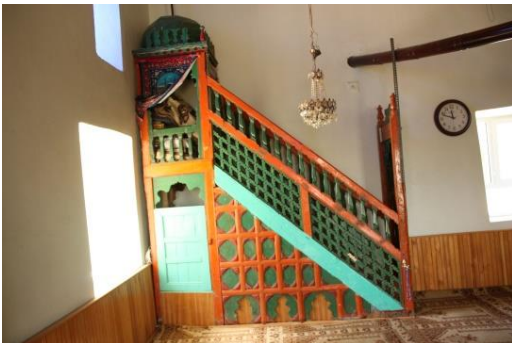
Fotoğraf 25-26. Caminin eski giriş kapısı (Gülay Apa Kurtişoğlu'ndan) ve harimi

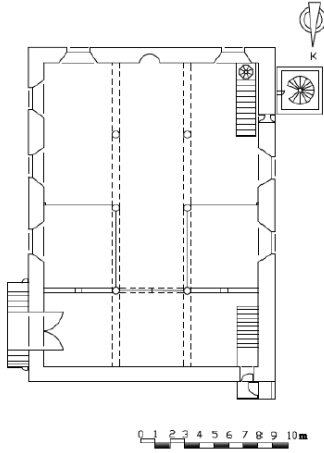
Fotoğraf 27-28. Caminin eski mahfili (Gülay Apa Kurtişoğlu'ndan) ve mihrabı

Fotoğraf 29-30. Caminin minberi ve vaaz kürsüsü

Çizim 4. Fotoğraf 31: Akçapınar Camii planı (TKVEK'dan), güneybatı cephesi

Fotoğraf 32-33. Caminin harimi ve mihrabı

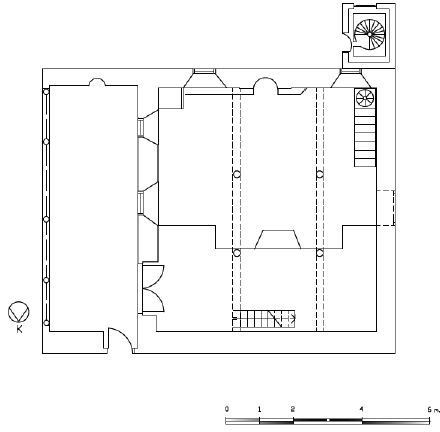

Fotoğraf 34-35-36. Caminin minberi, tavan süslemesi ve mahfil taşıyıcısı

Çizim 5. Fotoğraf 37. Sorkun Aşağı M. Camisi'nin planı (M.E. Başar'dan) ve görünüşü

TEKİN - BOZKIR İLÇESİ ÇEVRESİNDEKİ BİR GRUP AHŞAP DİREKLİ CAMİ

Fotoğraf 38-39. Caminin yazlık bölümü ve harimi

Fotoğraf 40-41-42. Caminin mihrap, minber ve vaaz kürsüsü

Extended Abstract

The architectural, plan and decorative features of five mosques have been discussed in this study titled “A Group of Mosques with Wooden Pillars around Bozkır District of Konya”. This study comprised the data obtained during the field surveys we conducted in the region in 2014-2015. The primary references in the literature were found after the literature review. When considering mosques, information regarding material given first started from the outside, the general view of the structure, the number and form of windows, the entry and location states given, respectively. Later, the type of plan and the elements were defined, and mihrab, minbar, sermon pulpit and mahfil were described. Finally, the ornamental features and the dating of structures were discussed.

It was seen that these mosques were built to a large extent in the second half of the XVIII century or at the beginning of the XIX century and took their current form in these centuries. The building material of mosques was kâgir (stone), and its walls were plastered. In two examples, the use of spolia was observed. The minarets were new and added to the structure in subsequent repairs. It used the wood in the mihrab, minbar and the bearings, the sermon pulpit, the door and window sashes, ceiling paneling, the bearing posts, the main and intermediate beams crossed with echinus. In mosques, there were usually lower-upper window arrangements. The lower windows were larger than the upper ones. Some windows of the mosques of Harmanpınar Köyü and Akçapınar Köyü had semi-circular arches and blind pediments. There were sections called summer places in three mosques. This place was on the western facades of Hisarlık Kasabası Mosque, on the eastern facades of Harmanpınar Köyü Mosque and Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle Mosque. The entrances of these mosques were in different facades. It was on the eastern front of Harmanpınar Köyü, Akçapınar Köyü and Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle mosques; on the western front of Hisarlık Kasabası Mosque and on the northern front of the Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi Mosque.

Most mosques had transept arrangements standing upright on the mihrab wall. Most often, there was flat or profiled echinus on wooden poles. Since the transept arrangements stood upright on the mihrab wall, the middle transept was wider than the side transepts, and the entrance doors were on the side fronts, these mosques somewhat maintained the Anadolu Selcuklu tradition.

Mahfils were either ‘U’ shape or in flat plan schema. In the Mosques of Akçapınar Köyü, Karacaardıç Çeşme Mahallesi and Sorkun Aşağı Mahalle the mahfils were ‘U’ shape. In the Mosque Harmanpınar Köyü the mahfils were in square plan.

The mihrabs of the Hisarlık Kasabası Mosque, Mosque of Karacaardıç Çeşme Mahallesi and Mosque of Sorkun Aşağı Mahalle are unique examples of mihrabs. Harmanpınar Köyü and Akçapınar Köyü mosques are examples of mosques with stone mihrabs and with mihrabs with pilasters on the sides and with triangular crown parts. In mihrabs, ground engraving, drilling-work and hand-carving techniques were used. The wooden minbars of Hisarlık Kasabası, Harmanpınar Köyü, Akçapınar Köyü, Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi and Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle mosques are unique examples. In the minbars, ground carving, drilling work and pounding techniques were used. The pulpits of Hisarlık Kasabası, Harmanpınar Köyü, Akçapınar Köyü, Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi and Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle mosques are unique examples. Technically, ground carving, drilling work and pounding techniques were used. There were examples of decorated ceilings in the mosques of Hisarlık Kasabası, Harmanpınar Köyü, Akçapınar Köyü and Sorkun Aşağı Mahalle.

There were wooden and hand-drawn ornaments in the mosques. Wooden ornaments in Karacaardıç Köyü Çeşme Mahallesi and Sorkun Kasabası Aşağı Mahalle mosques' mihrabs were as

compositions comprising “S” and “C” curved leaves and branches in the drilling work technique. In the minbars, ground carving, drilling work and pounding techniques were used. The places where these techniques were applied differed. Geometric patterns of s-volutes and c-volutes, flowers with curved branches, natural and stylized flowers were ornaments in the minbars. Hisarlık Kasabası Mosque is also important regarding hand-drawn ornaments. Which were dated 1866-1867. On the walls of the summer place, and the facades of the harim (sanctuary), window shutters, mihrab and mahfil, hand-drawn ornaments were seen. In the semi-circular arched rectangular panels in the fronts, there were "Cihâr Yâr-i Güzîn and Hasan-Hüseyin names" given in “S-C” curved branches and leaves, flowers in a vase, multiple-armed stars, passionflower, a mosque, a sailing ship, the depiction of the Ka'aba, palm and olive trees, cypresses, in the branches with a bow.

**TÜRKİYE'DE ENGELLİLİK YAKLAŞIMLARININ
SOSYAL POLİTİKA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**
EVALUATION OF DISABILITY APPROACHES IN TERMS OF SOCIAL POLICY IN TURKEY

Vehbi Ünal *

Öz

Engellilik günümüzde sadece bireyin kendisini ve ailesini etkileyen bir konu olmaktan çıkarak toplumun tamamını ilgilendiren bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Engelliliğin günümüz toplumlarında daha fazla görünmesiyle birlikte; engellilere yönelik politikaların farklılaştığını ve çeşitlendiğini görmekteyiz. Tarihi süreç içerisinde engelliler o günün hâkim paradigması çerçevesinde farklı yaklaşım tarzlarıyla karşılaştıkları da bir gerçektir. Engellilere yönelik yaklaşımların sosyal politikaya çeşitli yönlerden yansıdığı bilinmektedir.

Engellilere yönelik yaklaşımlar toplumdan topluma, kültürden kültüre, farklılık arz etse de bir genelleme yapacak olursak medikal, sosyal ve son dönemlerde insan hakları yaklaşımın ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu yaklaşımlar engellilere yönelik sosyal politikaları da etkilemektedir. Bu bağlamda çalışmanın problemi ülkemizde engellilik yaklaşımların sosyal politikaya nasıl yansıdığıdır.

Ülkemizde engellilere yönelik yaklaşımların oluşturduğu politikaları kesin bir şekilde birbirinden ayıramasak da dönemler içinde farklılıklar arz etmektedir. Bu bağlamda engellilere yönelik politikaların oluşumunu üç evrede ele alabiliriz. Bunlardan birincisi, 1920- 1980 yıllar arası engellilik daha ziyade bireyin ve ailenin kendi sorunu olarak görülen dolayısıyla medikal modelin ağır bastığı dönemdir. İkincisi, 1980- 2005 yıllar arası engellilere yönelik toplumun da sorumluluklarının olduğu kabul edilen kısmen medikal modelin ve ağırlıklı olarak da sosyal modelin yansıdığı dönemdir. Üçüncüsü ise, 2005-20.. yılları arası engellilerin sorunlarına

* Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Sivas/Türkiye, e-mail: vunal@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3827-6339.

insan hakları bağlamında yaklaşılan politikalar oluşturulduğunu söyleyebiliriz. **Anahtar Kelimeler:** *Engelli, Engellilik, Sosyal politika, Engellilik yaklaşımları/modelleri.*

Abstract

Today, disability is not only an issue affecting the individual and his / her family but also stands before us as an issue that concerns the whole society. With disability becoming more visible in today's societies, we see that the policies for the disabled are different and diversified. It is also a fact that the disabled faced different approaches within the framework of the prevailing paradigm of that day throughout the history. It is known that approaches towards the disabled are reflected in social policy from various aspects.

Although the approaches towards the disabled differ from society to society, from culture to culture, if we make a generalization, we can say that the medical, social and human rights approach has come to the fore in recent times. Therefore, these approaches also affect the social policies for the disabled. In this context, the problem of the study is how disability approaches reflect on social policy in our country. The method of the study is the document analysis model, which is one of the qualitative research methods.

Although we cannot clearly distinguish the policies created by the approaches towards the disabled in our country, there are differences over the periods. In this context, we can consider the formation of policies for disabled people in three stages. The first of these is the period between 1920-1980, when disability was seen as the problem of the individual and the family; thus, it is a time period that the medical model prevailed. Second, between 1980 and 2005 is the period partially reflecting the medical model and mainly the social model during which it was accepted that the society had responsibilities for the disabled. Third, we can say that policies have been created that approach the problems of the disabled in the context of human rights between the years 2005-2020...

Keywords: *Disabled, disability, Social policy, Disability approaches / models*

Giriş

Toplumsal yaşamın bir parçası olan engelliler özellikle savaş, yoksulluk, ekonomik yapıdaki değişim ve nüfus artışına paralel olarak daha fazla görünmeye başlamışlardır. Tarihi süreç içerisinde engelliler farklı toplumlarda çeşitli şekilde yaklaşımlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu yaklaşımlardan özellikle medikal (tıbbi), sosyal ve insan hakları yaklaşımın ön plana çıktığını söyleyebiliriz.

2005 yılında çıkarılan Engelliler Hakkında Kanun 1 inci maddesinde engelli; "Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi," olarak tanımlanmıştır. Engellilik çeşitleri farklı şekilde sınıflandırılrsa da genelde dil ve konuşma, görme, işitme, ortopedik, süregen hastalık, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal engellilik olarak tasnif edilmektedir.

Politika; yol yöntem, "belirli bir amaca yönelik önlemler bütünü olarak tanımlanırken, sosyal politika; devletin belirlenen toplumsal amaç ve hedeflere ulaşmak için aldığı kararlar ve yürüttüğü uygulamalar bütünü olarak" tanımlanmaktadır (Bedir, 2015: 3). Sosyal politika

kavramı literatürde çeşitlilik arz etse de genel anlamda devlet aracılığı ile toplumsal gruptaki çatışmaları önlemeyi, toplumsal barışı ve adaleti sağlamayı ve dezavantajlı kesimlerin durumlarını iyileştirmeyi kendisine hedef edinmesi bakımından ortak özellikleridir. Albrech’e göre sosyal politikalar;

“Toplumun ekonomik yaşamında, ekonomik bağımlılıkları nedeniyle özellikle zarar görebilecek olan, yoksulluk tehlikesiyle karşı karşıya bulunan halk gruplarının korunması için sosyal güvenlik ve barışın sağlanmasıyla, halkın ve devletin varlığını koruma ve gelişmesini sağlama amacına yönelik önlemler ve örgütlerin tümüdür” (akt. Güven, 1995: 12). Sosyal politika, *“ekonomik bakımdan bağımlı ve güçsüz insanların korunması için devlet tarafından oluşturulan bir dizi önlemin güvence altına alınan kimi hak ve özgürlüklerin adıdır”* (Tokol, 1997: 1).

Sosyal politikanın hedefleri ise, refahın yaygınlaştırılması, sosyal barış ve sosyal adaletin sağlanması ve toplumsal düzenin korunmasıdır. Bu çerçevede engellilerin toplumsal dışlanmaya maruz kalmadan toplumla bütünleşmesi ve buna yönelik adımların atılması sosyal politikanın engellilere yönelik hedefleri içerisinde değerlendirilmektedir. Sosyal politika araçları ise yasal düzenlemeler, kamusal politikalar (sağlık, eğitim, çalışma), kamusal kurumlar ve uluslararası sözleşmelerden oluşmaktadır (Bedir, 2015: 17-22).

Çalışmamızın problemi ülkemizde engellilik yaklaşımlarının sosyal politikaya nasıl yansıdığını ortaya koymaktır. Bu çerçevede ülkemizde engellilere yönelik ne tür hizmetlerin verildiği değerlendirilecek ve sosyal politikadaki değişimler incelenecektir. Bu çalışma, engellilere yaklaşım (engellilik modelleri) bağlamında engellilere yönelik bakış açısındaki değişimin sosyal politika olarak ülkeye yansımaları irdeleme amacı taşımaktadır. **Engellilere Yönelik Çeşitli Modeller/Yaklaşımlar** Engelliler toplumsal yaşamda bazı hizmetlere ulaşım noktasında sorunlar yaşamaktadırlar. Dolayısıyla bu durum engellilerin toplumdan dışlanma riskini artırmaktadır. Bu çerçevede devlet, engellinin yaşamını daha rahat devam ettirebilmesi için çeşitli tedbirler almak durumundadır. Engellilere yönelik politikaların oluşumunda devlet engellilerin *kamusal hizmetlere katılım, eğitim ve istihdam, sağlık hizmetlerine erişim ve ulaşım* gibi temel konuları dikkate almaktadır. Sosyal politikalar bir ülkenin yönetim tarzına, gelişmişlik düzeyine, insan haklarına yaklaşımına, aile, kültür ve hukuki yapısına göre kısaca birçok değişkene göre kapsam ve içerik açısından farklılıklar arz edebilmektedir.

İnsanın sosyal bir varlık olması ve yaşamını devam ettirebilmesi ancak bir toplum içerisinde mümkün olmaktadır. Bu bağımlılık günümüz modern toplumlarında daha yoğun şekilde görülmektedir. Bireyin kendisi hakkındaki düşünceleri ne kadar önemli ise aynı zamanda yaşadığı aile ve sosyal çevresinin de etkisi açıktır. Konuya engelliler bağlamında baktığımızda aile ve toplumun engellilere yönelik tutum ve davranışlarının önemi daha fazla ortaya çıkmaktadır. Engelliler tarihi süreç içerisinde çeşitli yaklaşımlarla karşı karşıya kalmışlardır. Engellilikle ilgili yapılan çalışmalarda moral,

sosyo-politik ve azınlık grubu modeli, sınırlılık, biyopsikososyal, tıbbi/medikal, sosyal ve insan hakları modelleri yer almaktadır. Her ne kadar farklı isimlerle adlandırılrsa da konunun uzmanları sosyal modelin, sosyo-politik ve azınlık grubu modeli, biyopsikososyal ve insan hakları modelini içinde barındırdığını ileri sürmektedir (Kolat, 2010: 9-12; Güngör ve Güneş, 2011: 41). Öncelikle yaklaşımlara genel olarak kısaca bakılacak daha sonra ise özellikle medikal, sosyal ve son dönemlerde de insan hakları modelleri çerçevesinde sosyal politikalar değerlendirilecektir.

Moral model; engelliliğin bireyin kendisinin ya da ailesinin bir hatasından kaynaklandığına inanılan bir yaklaşımdır. Tarihi süreç içerisinde farklı toplumlarda farklı şekilde görülmektedir. Dolayısıyla engelliler ve aileleri toplumda damgalanmakta ve dışlanmaktaydı. *Sosyo-politik model*, sosyo-politik engellilik aslında vücutla ilgili bozukluk yerine “yetersiz çevreye” isnat edilmiştir. *Azınlık gurubu modeli* ise, bireylerin kısıtlılığın yönelik olan dikkati engelsiz insanlar tarafından ve engelsizler için oluşturulmuş çevrenin dayattığı sınırlamalara doğru kaydırmaktadır (Kolat, 2010: 12). *Sınırlılık modeli* engelliliğin tıbbi ya da sosyal model gibi “bir kimse ya engellidir ya da değildir” önermesi neticesinde bireylerin mutlak bir kategori olarak değerlendirilmesine karşı çıkar. Sınırlı olmak insan olmanın temel bir unsurudur ve bireyin yaşamının sınırlarla kuşatıldığı gerçeğine dayanır (Turan, 2018: 167-169). *Biyopsikososyal model* rahatsızlığın/engelliliğin biyolojik, sosyal, çevresel, psikolojik ve davranışsal yönlerinin olduğunu belirtir (Zengin, 2011: 32).

Medikal modelin dünyadaki tıbbi gelişmelerle paralel bir çizgi izlemesi dikkat çekicidir. Engellilik sağlık sorunu olarak ele alınmakta ve tedavi edilmesi gereken bir patoloji olarak düşünülmektedir. Bu yaklaşımda engellilik bireyin yetersizliği ve rahatsızlığına bağlı olarak açıklanmaktadır. Engelliler yaşamlarını sağlık çalışanların biçtiği rol çerçevesinde yerine getirebilmektedir. Bu durum engellileri başkalarına bağımlı kıldığı gibi aynı zamanda toplumsal yapının da göz ardı edilmesini beraberinde getirmektedir.

Sosyal model engelliliği bireyin kendisinden ziyade engellinin sosyal, fiziksel ve kültürel çevresine yoğunlaşmaktadır. Engellileri engelli kılan esas faktör toplum tarafından inşa edilen bariyerlerdir. Engellilerin koruyup kollanması gereken bireyler olmaktan ziyade kendi yaşamlarını devam ettirebilmek için eğitim ve istihdamda yer alarak sosyal hayata dahil olmalarını önceleyen bir modeldir. Kısaca medikal model engelliliği eksiklik olarak değerlendirirken, sosyal model ise farklılık olarak görmektedir (Ünal, 2018a: 1464).

İnsan hakları yaklaşımı ise, engelliliği insan hakları temelinde değerlendirmektedir. Engellilerin topluma diğer bireylerle eşit şartlarda katılımını ve insan haklarından aynı şekilde yararlanabilmeyi temel almaktadır. Hak sahiplerini hak talebinde bulunmaları için güçlendiren sosyal hizmet eşitsizliğe, sosyal adaletsizliğe ve haksızlığa karşı bir duruş söz konusudur. “*Hak temelli yaklaşım hak sahibi kişilerin haklarını kullanabilmelerinde*

devlet ve diğer toplumsal mekanizmaların bu hakları sağlamada görev sahibi olarak tanımlamaktadır” (Çoban-Kaynak, 2017: 255).

Bu modelleri kısaca değerlendirdiğimizde her bir model dönemin hâkim paradigmasını, bakışını ve inancını yansıtmaktadır. Ayrıca her bir model engelliliğin farklı bir boyutunu öne çıkarmaktadır. Medikal model engelliliği tıbbi boyutu ile değerlendirirken sosyal model sosyal ve çevresel faktörleri ön plana çıkarmakta, insan hakları yaklaşımı ise hak temelli bir yaklaşım çerçevesinde bakmaktadır.

Engellilik politikaları, ülkelerin gelişmişlik düzeyi, kültürel ve toplumsal yapısı, hangi modelden yaklaştığına bağlı olarak şekillenmekte ve bunlara bağlı olarak engellilere yapılan sosyal harcamalar şekillenmektedir (Dolu, 2019: 21).

Engellilerle ilgili yaklaşımları ülkemizde dönemler açısından çok kalın çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün olmamakla birlikte farklı dönemlerde sosyal politikaya farklı şekilde yansıdığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda ülkemizde engellilere yönelik sosyal politikalar kabaca değerlendirildiğinde üç döneme ayırabiliriz. Bunlar; Birincisi, 1920-1980 yıllar arası engellilik daha ziyade bireyin ve ailenin kendi sorunu olarak görülen dolayısıyla medikal modelin ağır bastığı dönemdir. İkincisi, 1980- 2005 yıllar arası engellilere yönelik toplumun da sorumluluklarının olduğu varsayılan kısmen medikal modelin ve ağırlıklı olarak da sosyal modelin yansıdığı dönemdir. Üçüncüsü ise, 2005-202... yılları arası insan hakları bağlamında yaklaşılan politikalar olduğunu söyleyebiliriz.

1920-1980 Yıllar Arası Engellilik Daha Ziyade Bireyin Kendi Sorunu Olarak Görülen Dönemdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1980'li yıllara kadar devam eden uzun bir süreci kapsayan dönemdir. Bu dönemi kendi içinde 1920-1950'li ve 1950-1980'li yıllar arası olmak üzere iki kısımda inceleyebiliriz.

Bu dönem savaşın getirdiği yıkım ve yoksulluk, diğer taraftan ülkenin sosyal politikalara da yön aradığı süreçte diyebiliriz. Yine bu dönemde Osmanlıdan kalan birkaç mirasın devam ettiğini (sağır ve körlük okulu) diğer taraftan özellikle vakıflar konusunda yaşanan olumsuzluklar yoksul ve engellilere hizmet götürme konusunda sorunların yaşanmasına neden olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından 1950'li yıllara kadar engellilerle ilgili çalışmaların/politikaların sınırlı olduğunu söyleyebiliriz (Çitil ve Üçüncü, 2018: 253). Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi'nde yetişen Fuat Bey, *“Cumhuriyet'in kurulmasından sonra İzmir'de Sağır, Dilsiz ve Körlük Okulu'nu açmıştır. 1926 senesinde İstanbul'da bulunan Sağır ve Dilsizler Mektebi, Maarif Vekâlet'inin emriyle kapatılmış ve İzmir'deki okula dahil edilmiştir”* (Günay ve Görür, 2013: 68). Yine bu dönemde 1930 tarihli

Umumi Hıfzıssıha Kanunu ve 1937 yılında yürürlüğe giren İş Kanunu sosyal hizmetler ve sosyal güvenlik açısından önemli maddeler içermekteydi (Özbek, 2006: 22).

Osmanlının son dönemlerinde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1950'li yıllara kadar savaş, ekonomik yetersizlikler ve yetişmiş elaman eksikliğinden kaynaklanan nedenlerden dolayı engellilere yönelik çalışmalar sadece birkaç okul, genel sağlığın korunması ve çalışma yaşamını düzenlemeye yönelik maluliyet sigortası ile sınırlı kalmıştır.

İkinci dönemde (1950-1980) ise, engellilere yönelik çalışmaların daha ziyade özel eğitim kapsamında yoğunlaştığını bununla ilgili üniversitelerde “özel eğitim şubelerinin” açıldığını buna yönelik müfredat çalışmalarının da hazırlandığını söyleyebiliriz.

Engelliliğin sağlığı ilgilendiren yönünün yanında eğitimi ilgilendiren konu olarak görülmesi önemlidir (Özgökçeler ve Alper, 2010: 41). Zira daha önce Sağlık Bakanlığı'na bağlı olan özel eğitim hizmetleri 1951 yılında çıkarılan yasa ile Millî Eğitim Bakanlığına devredilmiştir.

Bu dönem medikal model bakış açısının genel kabul gördüğü dönemdir. Engellilere ilişkin sürdürülen faaliyetler sağlık çerçevesinde ele alınmış, eğitim, istihdam, ulaşım ve toplumsal bütünleşme ihmal edilmiştir. Bu dönemde toplumsal düzenleme ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanılmaktadır. Engellilik bireyin ya da ailenin kendi sorunu olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda medikal model engellileri, kendi işini yapamayan bağımlı, yardıma muhtaç ve aynı zamanda korunması gereken bireyler olarak görülmekte dolayısıyla bu durum patolojik bir vaka olarak yansımaktadır (Özgeçke ve Alper, 2010: 34). Engellilik kişiye özel bir kusur ya da bir hastalık olarak görülmesi özel eğitim konusunda kendini göstermektedir. Medikal modelin baskın olduğu, 1970 öncesi Avrupa'da engellilik konusunda özel eğitim, tıbbi tedavi ve rehabilitasyon metodunun yoğun olduğunu söyleyebiliriz (Küçükali, 2015:102). Medikal model açısından engelliler hasta olarak ve rehabilitasyonla çözülebilecek bir konu olarak görülmekte, noksanlıkları olan bu bireylere yönelik olarak sırf onlar için yaşam alanları tahsis edilmektedir (Çaha, 2016: 127). Dolayısıyla bu tür bakış açısı engellilerin toplumdaki dışlanmalarını ve damgalanmalarını beraberinde getirerek ayrımcı bir politika izlenmesini doğurmuş ve toplumsal bütünleşmeyi engellemiştir.

Engelliğin sadece sağlık sorunu olarak görülmesi sosyal, ekonomik ve politik boyutunun ihmal edilmesi engelliliğin tanımlarına ve bakış açılarına da yansımaktadır. Dolayısıyla engelli, “bu kısıtları sebebiyle *tedavi edilmesi, tamir edilmesi, normalleştirilmesi, adapte olması* kısaca topluma uyum sağlaması beklenen, bu sorumluluğu kendisi üstelenen ve bu süreçte de medikal açıdan üzerine düşen her türlü müdahaleye katlanması gereken kişidir” (Çelik, 2016: 226).

Bu dönemin bir diğer özelliği engellinin sorunu sadece kendisi ve ailesinin sorunu gibi görülmesidir. Bu çerçevede engellilere yönelik çalışmaların/politikaların sınırlı ve yetersiz kaldığıdır. Sosyal politikaların gelişim seyrinin diğer gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında ülkemizde engellilerin bakımları ve korunmaları aile kurumu içinde şekillenmesi uzun süre medikal model bağlamında yaklaşıldığını göstermektedir (Metin, 2017: 320).

Sosyal politika araçlarından yasalar toplumdaki sosyal barış ve sosyal adaleti sağlamaya yönelik çalışmalardır. Bu bağlamda bu dönemde engellileri de kapsayan çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Sosyal devlet anlayışının ilk defa 1961 anayasasında yer alması engelliler açısından önemlidir. Zira 7355 sayılı Sosyal Hizmetler Enstitüsü Kuruluşuna Dair Kanun'un 1 inci maddesine binaen 1961 yılında Sosyal Hizmetler Akademisi kurulmuştur. Böylece Türkiye’de ilk kez sosyal hizmet eğitimi başlamıştır. 1961’de ilköğretim ve Eğitim Kanunu’na özel eğitimle ilgili hükümler konulmuş “Özel Eğitim Yönetmeliği” yayımlanmıştır. 1960’lı yıllarda engelli bireylerin rehabilitasyonu ele alınmış ve ilgili merkezler kurulmuştur. Engellilerle ilgili politikalara yön vermesi açısından Beş Yıllık Kalkınma Planları önemlidir. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967) “Sosyal Hizmet” başlığı altında engellilerin sosyal korunma gereksinimi duyan kimseler olarak ele alınması ve onların istihdamına yönelik hedefler belirlemesi açısından dikkate değerdir (Ünal, 2016: 24). 1475 sayılı İş Kanunu 1971 yılında yürürlüğe girmiş elli ve üzeri işçi çalıştıran iş yerlerine %3 oranında engelli çalıştırma zorunluluğu (kota sistemi) getirilmiştir. Ayrıca 2022 sayılı, işsiz, engelli ve 65 yaş üzerindeki yaşlılara belirli bir gelir sağlayan yasa 1976 yılında çıkarılmıştır. Ülkemizde 1970’li yıllarda “*asgari engelli çalıştırma yükümlülüğünün getirilmesi ve yoksul engellilere yönelik ihtiyaç tespitine dayalı sosyal yardımların yürürlüğe girmesi*” ile engellilerin hedef kitle olarak kamu politikalarında görülmeye başlanmıştır (Yılmaz ve Yentürk, 2017: 62). Ülkemizde 1970’li yıllarda engellilerin iş yaşamına katılımı ve bir mesleki donanıma sahip olması yönünde politikalar üretilmeye başlanmıştır (Burcu, 2006: 75).

Bu döneme yönelik olarak engelliler politikalarını değerlendirdiğimizde dünyadaki değişime paralel olarak ülkemizde de engellilere yönelik politikaların değiştiğini söyleyebiliriz. Sosyal devlet anlayışı ile birlikte, engellilere yönelik mevzuat ve politikalarda kapsam ve nitelik açısından kısmen geliştiğini söyleyebiliriz (Güngör ve Güneş, 2011: 31). Bu değişimi engellilere yönelik tanımlamalarda da görmekteyiz. Bilindiği gibi engelli tanımına ve kavramına yönelik terminolojideki değişimler yasalara yansımıştır. 1998 yılına kadar sakat, 2013 yılına kadar özür, bu tarihten itibaren ise engelli kavramları kullanılmaktadır.

Bu dönemin engellilere yönelik politikalarından biri de engellilere yönelik yasal çalışmaların bizzat engellilerin kendilerine yönelik olmayışıdır. Bu dönemde doğrudan engellilere yönelik yasal düzenlemelerin yapılmadığını bu konuların daha ziyade farklı

konularla ilgili (eğitim sağlık, yardım, sosyal hizmet vb.) mevzuatın içinde yer aldığını görmekteyiz (Akyıldız, 2017: 25).

Bu dönemde engellilere yönelik politikalardan bir diğeri çalışmaların devlet merkezli, engellilerin korunması ve yardım edilmesi gereken bir grup olarak değerlendirilmesidir. Ülkemizde engellilere yönelik politikaların 1970'lere kadar "yoksulluk ve muhtaçlık" çerçevesinde değerlendirildiğini bu bağlamda 1976 yılında çıkarılan 2022 sayılı yasanın yaşlı ve engellilere yönelik gelir yardımı yapılmasını öngörmektedir (Çaha, 2016: 132). Ülkemizde engellilik konusuna 1970'lerde muhtaçlık çerçevesinde yaklaşılmıştır (Güngör ve Güneş, 2011: 42).

Engellilere yönelik politikalardan bir diğeri ise engellilerin örgütlenmesi konusunda engellilere yönelik dernekleşme faaliyetlerin yavaş yavaş görüldüğü bir dönemdir. Bu dönemde Altınokta Körler Derneği 1950 yılında, Türkiye Sakatlar Derneği 1960 yılında, Görme Engelliler Derneği de 1970 yılında kurulmuştur (Güloğlu, 2015: 479).

Kısaca bu dönemde engellilik politikaları ağırlıklı olarak sağlık çerçevesinde değerlendirilmekte ve medikal model kendini göstermektedir. Yapılan çalışmalara ve mevzuata baktığımızda sorun bireyin kendisinin ve ailesinin sorunu gibi görülmektedir. Engellilere yönelik çalışmalar mevzuatta dağınık bir şekilde ve dolaylı olarak yer almaktadır. Dolayısıyla bu dönemde doğrudan engellilere yönelik yasal mevzuatın ve engelliler adına oluşturulmuş kurumların olduğunu görememekteyiz. Aynı zamanda engellilere yoksulluk ve muhtaçlık çerçevesinde yaklaşılmakta ve düzenlemeler bu şekilde yapılmaktadır. Her ne kadar engellilerin toplumla bütünleşmesi için istihdamına yönelik adımlar atılsa da ve aynı zamanda topluma kısmen sorumluluklar verilse de yetersiz olduğu açıktır.

1980-2005 Yıllar Arası Engellilere Yönelik Toplumun da Sorumluluklarının Olduğu Kabul Edilen Dönemdir.

Devletin toplum adına yükümlülükler aldığı ve topluma da sorumluluklar verdiği dönemdir. Bu döneme aynı zamanda engellilerin korunması ve kollarlanması gereken bir grup olarak ta adlandırılabilir. Bu dönemde de engellilere yönelik çeşitli kurumların oluştuğu, kamu ve özel sektöre çeşitli sorumlulukların verildiği bir dönem olarak bakabiliriz.

Engellilere yönelik kısmen medikal ve ağırlıklı olarak sosyal modelin bu dönemde daha baskın olduğu görülmektedir. Medikal modele tepki olarak doğan sosyal model bireyin yetersizliklerinden ziyade toplumun onlara çıkarmış olduğu engelleri ileri sürmektedirler. Diğer ifadeyle bireyi engelli kılan yetersizliği değil toplumun kısıtlayıcı, dışlayıcı ve damgalayıcı tutumlarıdır. "Sosyal model engelliliği bireyin kendisinden ziyade

çevresine odaklanmaktadır. Çünkü engelliği oluşturan ana unsur toplumsal algı ve engelliliğin önüne çıkarılan bariyerlerdir” (Ünal, 2016: 46).

Medikal model yansıması olarak ülkemizde engellilere yönelik oluşturulan kurumların ve uygulamaların kışla tipi, toplumdan yalıtılmış ve ayrıştırılmış bir şekilde yapılmış olmasıdır. Bu tür kurumlar engellilerin sorunlarını çözmek amacıyla kurulmuş kurumlarda da varlığını görebiliriz. Bunun nedeni uzunca bir süre engelliliğin sağlık meselesi olarak görülmesi ve toplumsal boyutunun ihmal edilmesidir (Dolu, 2019: 14). Engellilik sosyal modelde “toplumdaki kusurların bir sonucu olarak ortaya çıkan bir ayrımcılık biçimi” olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Çetin, 2017: 92). Sosyal model konuyu fiziksel ve sosyal çevrenin etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir sorun olarak görür. Odak noktası birey değil, fiziksel ve sosyal çevredeki engellerdir. Sorun tıbbi değil, sosyal ve ekonomik katılımlı olarak kabul edilir (Çalık, 2008: 25). Avrupa’da bu yaklaşımın ortaya çıkmasında 1970 ve 1980 yıllarda engelli bireyler tarafından kurulan örgütlerin medikal yaklaşıma tepkileri ve toplumsal bir yaklaşımın gerekliliği vardı (Kolat, 2010: 9). Bu yaklaşım, engellilerin sorunları onların noksanlıklarından ziyade daha çok engelli ve sağlam insanlar arasında gerçekleşen ve engelliliğin damgalanmasına yol açan etkileşimlerden kaynaklandığını belirtmektedir (Giddens ve Sutton, 2014: 319). Sosyal model;

“Baskıcı olmak yerine özgürlükçü, marjinalleşme yerine dâhil edilmeyi temel alacak şekilde tasarlanmıştır. Bu modele göre engellilik noksanlığın doğrudan sonucu değil, sosyal kısıtlamaların bir sonucudur. Sosyal modelin bir diğer kabulü, engelli insanların mümkün olduğunca kendi hayatlarını kontrol edebilmesi ve bunu yapması gerektiğidir. Her şeyden önce onların kişiliğine, sebepsiz kısıtlamaların etkisinde kalmadan bağımsız olabilmelerine, kendi tercihlerini yapabilmelerine ve bunları gerçekleştirebilmelerine saygı duyulmalıdır” (Winter, 2004: 345-349).

Sosyal modele göre, sosyal yapıyı değiştirecek ve engelliliği ortadan kaldıracak araç hukuktur (Clark, 2000). Dolayısıyla bu politik yaklaşım birçok yasal düzenlemenin de yapılmasını beraberinde getirmiştir. Ülkemizde 1970 yıllardan itibaren engellilere yönelik sosyal politikaların gündeme geldiğini, yasal düzenlemelerin 1990’lı yıllarda yapıldığını ve bu düzenlemelerin de daha ziyade tek bir engel grubuna yönelik olduğu görülmektedir (Kalaycı Kırloğlu, 2020: 251).

Bu dönemde yapılan çalışmalara kısaca baktığımızda çeşitli yasaların ve kurumların oluştuğunu, dünyada olduğu gibi ülkemizde de 1980 yılından itibaren engellilere yönelik çalışmaların yavaş yavaş arttığı görülmektedir.

Engellilere yönelik hizmetlerin koordinasyonu ve izlenmesini sağlamak amacıyla Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu 1981 yılında kurulmuştur. Bu kurumun görevi 1997 yılında Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığının (ÖZİDA) kurulmasıyla sona ermiştir. 1982 Anayasası’nın 10. maddesi, “herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu” belirtilmiştir. Ancak engellileri doğrudan ilgilendiren hükmün

bulunmaması nedeniyle bu eksikliğin giderilmesi amacıyla 2010 yılında yapılan referandumla engellilere yönelik pozitif ayrımcılık getirilmiştir. “24.05.1983 tarihinde 225 sayılı kanunun ilgili maddeleri değiştirilerek, 2828 sayılı Kanun ile katma bütçeli ve kamu tüzel kişiliğine sahip Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü kurulmuştur” (ASHB. 2021a). Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu’nun Sağlık Bakanlığından ayrılması da medikal modelden sosyal modele bir değişimin olduğunu göstermektedir. Bu yasa ile korunma, bakım ve yardıma muhtaç aile, çocuk yaşlı ve engellilere götürülen sosyal hizmetler ve düzenlemeler amaçlanmıştır.

1997 yılında, “571 sayılı KHK ile Türkiye’de ilk kez adını “engelliler” den alan bir kurum kurulmuştur. Özürlüler İdaresi Başkanlığı’nın kurulmuş olması engelliliğin önemsenmesi ve engellilere verilen değeri göstermesi açısından önemli bir gelişmedir. Bu kurumun kuruluş amacı; “engellilere yönelik hizmetlerin düzenli, etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini temin etmek için; ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, engelliler ile ilgili ulusal politikanın oluşmasına yardımcı olmak, engellilerin problemlerini tespit etmek ve bunların çözüm yollarını araştırmak” şeklinde ifade edilmektedir.

Bu dönemde bir taraftan engellilerin durumunu iyileştirmeye yönelik adımlar atılırken diğer taraftan medikal modelin etkisinin de sürdüğünü söyleyebiliriz. Örneğin engellilerin eğitimi konusunda devlet kendisi sorumluluk alırken diğer taraftan engelli öğrenciler diğer öğrencilerden ayrı tutulmakta ve farklı okullarda eğitim verilmekteydi. Dolayısıyla bu durum engelli öğrencilerin diğer öğrencilerle kaynaşmasını engellemekteydi. 573 sayılı KHK ile özel eğitim alanında engelli öğrencilerin okullarda akranlarıyla beraber aynı sınıflarda eğitim esasına dayanan “kaynaştırma eğitimi” ancak 1997 yılında çıkarılmıştır.

Yine bu dönemde Özürlüler Şûraları, engellilerin haklarını koruma, sorunlarını gündeme getirme ve engellilerle ilgili farklı yapıları bir araya getiren bir ortam oluşturması açısından dikkate değerdir. Konusu “çağdaş toplum, çağdaş yaşam ve özürlüler” olarak belirlenen Özürlüler Şûrası’nın ilki 1999 yılında gerçekleştirilmiştir (Ünal, 2016: 25).

Türk toplumunun aileye verdiği bir değer yansıması olarak engelliler hemen her dönemde aile içinde sürekli bakılmış, ihtiyaçları giderilmiş, gerekli olan ilgi gösterilerek toplumla bütünleştirmeye çalışmıştır. Modernleşme süreciyle birlikte bireyselliğin ve özgürlüğün ön plana çıkması aile algısını değiştirmiş ve ailenin üyeleri olan çocuklar, yaşlılar ve engellilerin çeşitli sorunlarla karşılaşmalarını da beraberinde getirmiştir (Ünal, 2019: 282). Dolayısıyla ailede yaşanan sosyal sorunların çeşitlenmesi burada verilen hizmetlerin artık çeşitli kurumlar aracılığıyla verilmesini de beraberinde getirmiştir. Gerek ailenin yükünü hafifletme gerekse engellinin daha profesyonel hizmet alımı için engellilere yönelik çeşitli kurumların oluştuğunu söyleyebiliriz. Örneğin 1983 yılında 2828 sayılı yasa ile “bedensel, zihinsel ve ruhsal engellilikleri nedeniyle normal yaşamın

gereklerine uymama durumunda olan kişilerin, fonksiyon kayıplarını gidermek ve toplum içinde kendi kendilerine yeterli olmasını sağlayan beceriler kazandırmak veya bu becerileri kazanamayanlara devamlı bakmak üzere” Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerin kurulması öngörülmüştür. Ayrıca, toplumsal yapıdaki değişimin bir yansıması olarak daha önce ailenin temel görevi olarak kabul edilen ve aile içerisinde verilen birçok hizmet çeşitli kuruluşlar tarafından verilmeye başlanmıştır (Ünal, 2018b: 1337).

Dünyada engellilere yönelik sosyal politikalarda refahın dağıtımını ağırlıklı olarak devlet tarafından düzenlenip kontrol edilmektedir. Ülkemiz açısından baktığımızda engellilik politikaları kapsamında yapılan sosyal harcamaların (nakit transferlerin) 2022 sayılı yasa ile gündeme gelmiş, muhtaçlık çerçevesinde değerlendirilmiş ve sınırlı kalmıştır. *“Engelli haklarının hayata geçirilmesine yönelik bir kamu politikaları yaklaşımının engellilik alanını yoksullukla mücadele politikalarından ayrıştırması beklenir. Bu açıdan incelendiğinde ülkemizde engellilere yönelik kamu harcamalarının önemli bir bölümü yoksullukla mücadele niteliği taşımaktadır”* (Yılmaz ve Yentürk, 2017: 72).

Bu döneme yönelik politikalar değerlendirildiğinde sosyal politikaların ve uygulamaların genellikle belirli engelli gruplarına yönelik olduğunu, sürekli hastalık grubunun ağırlıklı olarak sosyal güvenlik bağlamında ele alındığını söyleyebiliriz. Yine bu döneme yönelik engellilerle ilgili politikaların özel eğitim ve sağlık (Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerin kurulması) çerçevesinde bakıldığını medikal modelin izlerini taşıdığını bununla birlikte engellilere yönelik doğrudan kurumların oluştuğunu (ÖZİDA, SHÇK), çeşitli yasaların çıkarıldığını, engellilerin sınıflandırılmaya başladığını, uluslararası mevzuatın iç hukuka yansıdığı (uluslararası engelliler günü/yılı vb.) görülmektedir. Engellilerin sorunlarını çözmeye yönelik toplumdan ayrıştırılarak oluşturulmuş kışla tipi okullardan kaynaştırma eğitimine bu dönemde yavaş yavaş geçildiğini görmekteyiz. Engellilerle ilgili tüm kesimleri bir araya getiren Özürlüler Şurasının bu dönemde başladığını ve engellileri işin içine dahil edilmesi aşağıdan gelen sese kulak verilmesi açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Kısaca bu dönemde hem medikal modelin hem de sosyal modelin politikalara yansıdığını görmekteyiz.

2005- 20... Yılları Arası İnsan Hakları Bağlamında Yaklaşılan Politikalar

Dünya tarihine baktığımızda zayıf, kimsesiz ve savunmasız bireyler, güçlü bireyler tarafından çoğu zaman sömürülmüş, ezilmiş ve yok edilmeye karşı karşıya kalmışlardır. Bu çerçevede engellilere baktığımızda engellilerin çeşitli yaklaşımlarla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Dolayısıyla engellilere yönelik insan hakları ihlali aslında insani bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci dünya sonrasında azalan işgücü nedeniyle engellilerin istihdamda yer alabilme çabaları ve insan hakları konusundaki gelişmeler, engellilerin toplumsal bir aktör olarak toplum içerisinde yer arayışlarına girdikleri dönemdir. Bu arayışlar sosyal

model ya da insan hakları modeli diye adlandırılan bir modelin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Çalık, 2008: 25). İnsan hakları modeli de sosyal model gibi çevresel engellerin değiştirilmesi ve insan haklarına önem verilmesi gerektiğine vurgu yapar (Okur ve Erbil-Erdugan, 2010: 245-263).

Yukarıda da ifade edildiği gibi insan hakları yaklaşımı sosyal model içerisinde ele alınmakta bu çerçevede baktığımızda bu dönemdeki uygulamalarda hem sosyal modelin hem de insan hakları yaklaşımının baskın olduğunu söyleyebiliriz.

“İnsan hakları modeline göre engelliliğin kendisi sosyal olarak yapılandırılmıştır. Kişinin engeli yerine çevresel engeller ve geleneksel yapılar gibi diğerlerinin tavırlarının değiştirilmeye ihtiyacı vardır. İnsan hakları modeli, engelliliği veya farklılıkları önemsemeyen bütün insanların tabiatında var olan eşitliği tanımaktadır” (Kanter, 2003; akt., Çakmak, 2006: 66).

İnsan hakları yaklaşımı engellilik konusunda her ne kadar bazı çalışmalarda sosyal modelin içerisinde değerlendirilse de günümüzde özellikle 2000 sonrasında insan hakları çerçevesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Aslında her iki modelde benzer fikir ve düşünce kalıpları üzerine inşa edilmiş ve birbirini tamamlar nitelikte olduğudur (Kolat, 2010: 12). İnsan haklarını temele alan anlayış yasalarla insana yaraşır ve saygın bir yaşam sürmenin bağlayıcı temellerinin atılmasını amaçlayan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla bu yaklaşımda bireyin sosyal koruması devletin yerine getirmesi gereken bir sorumluluktur (Sarıpek, 2017: 44). Sosyal model engelliliği bir insan hakları konusu haline getirmiş, *“insan onuruna saygı, özerklik, eşitlik ve sosyal dayanışma, engelli olsun ya da olmasın tüm insanlar için evrensel temel insan hakları olarak kabul edilen değerlerdir”* (Çalık, 2008: 26). Sosyal modelin ortaya çıkmasında *“özürlüler hareketinin”* hak arama mücadelesi sonrası çıktığı bilinmektedir. İnsan hakları modelinin temel ilkelerini yansıtan BM. Engelli Hakları Sözleşmesi engellilerin *“korunması, desteklenmesi, ihtiyaçlarının karşılanması, yardım edilmesi gibi kavramlar yerini engelli kişilerin tam ve eşit katılımı ve özellikle insan hakları”* kavramında odaklanmaktadır. Korunması gereken engelli kişiden ziyade engelli kişinin haklarıdır (Çalık, 2008: 26; Kolat, 2010: 13). Hak temelli bir yaklaşım sorunların geçici çözümler yerine kalıcı ve pozitif ayırıcı tutum içermesi ve bireyi aktive etmesi açısından diğer yaklaşımlardan farklılaşmaktadır (Zengin ve Altındağ, 2016: 12). Engelli elinden tutulması, korunması gereken bireyden öte yasal olarak hak sahibi kişilerdir. *“Özürlüler İdaresi Başkanlığının hizmet alanının oluşturan engellilerle ilgili günümüze kadar sağlanan gelişmelerin temelini; engelli kişinin insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını ve topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarını sağlamak oluşturmaktadır”* (ASHB. 2021b). Daha önceki dönemlerde *“engelliğe ilişkin olarak sadece tanı ve rehabilitasyon merkezli tıbbî yaklaşım ağır basarken 1990’lı yılların sonundan günümüze doğru gelindiğinde eğitim, sağlıklı yaşam hakkı, istihdam, sosyal yaşamdaki destek, ayrımcılığın önlenmesi gibi sosyal hakları yaklaşımı”* (Özgökçeler ve Alper, 2010: 44) çerçevesinde yoğun olarak ele alındığını söyleyebiliriz.

Ülkemizde engellilik politikaların oluşmasında diğer dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de uluslararası yasal mevzuatın yönlendirici olduğunu söyleyebiliriz. BM Genel Kurulu’nda 13 Aralık 2006 tarihinde oylamasız kabul edilen BM Engelli Hakları Sözleşmesi 3 Mayıs 2008’de yürürlüğe girmiştir. Sözleşme “*genel ilkeler, genel yükümlülükler, eşitlik, ayrımcılık yasağı, erişebilirlik, eğitim, sağlık, çalışma ve istihdam, siyasi ve kamusal hayata katılım gibi çeşitli başlıklar altında, engellilerin haklarını ve taraf devletlerin yükümlülüklerini düzenlemektedir. Toplam 50 maddeden oluşan ve ülkemiz tarafından da imzalanan ve taraf olan devletlere, çeşitli yükümlülükler getirmiştir* (Ünal, 2016: 64). Genel olarak ülkemizde “*engelli hizmetlerine yönelik faaliyetler, çoğunlukla, kamu kurumları tarafından yürütülmekte ve Anayasanın, uluslararası sözleşmelerin izlerini taşımaktadır*” (Özgökçeler ve Alper, 2010: 34-35).

Engellilik konusunda Uluslararası çalışmalara baktığımızda BM. Hak temelli yaklaşımla engelli haklarını uluslararası alanda yaygınlaştırmayı amaçlarken AB ise engellilere yönelik politikalar geliştirmekte üye ve aday ülkelere bu politikaların uygulanmasını tavsiye etmektedir (Babaoğlu, 2015: 100). Bu dönemde Engelliler Haklarına İlişkin Sözleşme’nin imzalanması “*kapsamı ve iç hukuktaki konumu itibarıyla, Türkiye’de engelli haklarının korunması, teşvik edilmesi ve geliştirilmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır. Engellilere tanınan hakların daha da geliştirilmesi, mevcut uygulamaların uluslararası standartlara kavuşturulması ve uygulamaların izlenmesinin teşvik edilmesi ile Türkiye’nin engellilik politika ve uygulamalarının daha etkin hale gelmesini sağlamıştır*” (ASHB. Ulusal Rapor, 2021: 1).

Bu döneme yönelik sosyal politikaların engelliler için çeşitli yasal düzenlemelerin yapıldığı, ağırlıklı olarak insan hakları çerçevesinde yaklaşıldığı ve AB. ‘ye uyum sürecinin etkisinin olduğu görülmektedir. Ülkemizde 2000’li yıllarla birlikte engellilik politikaların önem kazandığını söyleyebiliriz. Bunda etkili olan uluslararası gelişmelerin ve Avrupa Birliği müzakere sürecinin sağladığı olumlu katkı inkâr edilemez (Yılmaz ve Yentürk, 2017: 62).

Bu dönemin en önemli yasal düzenlemelerinden birinin 2005’te çıkarılan 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’un olduğunu söyleyebiliriz. Bu yasanın amacında insan haklarının ve toplumla bütünleşmenin ön plana çıktığını görmekteyiz. İlgili yasada “*engelliliğin önlenmesi, engellilerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin sorunlarının çözümü ile her bakımdan gelişmelerini ve önlerindeki engelleri kaldırmayı sağlayacak tedbirleri alarak topluma katılımlarını sağlamak ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeleri yapmak*” şeklinde ifade edilmektedir. 2005 yılındaki Engelliler Kanunu ülkemizde engellilere açısından nitelik bakımından kapsayıcı sosyal politikaların gündemine gelmesinde özellikle önemli rol oynadığını söyleyebiliriz (Metin, 2017: 320). Engellilik politikasında sosyal modeli esas alan aynı yasa ayrımcılıkla mücadeleyi hedeflemiş olması dikkat çekicidir (Kolat, 2010: 183). Yasa engellilerin istekleri ve ihtiyaçları göz önünde bulundurarak hazırlanmış olup bazı

yenilikleri de ihtiva etmektedir. Bunlar, kavramlar ve tanımlar, insan hakları çerçevesinde yaklaşmış ve ayrımcılığa karşı durumlar, engellilere yardım ve hizmet bakımından sağlanan haklar ve kurumsal yapılanmayı kapsamaktadır (Akyıldız, 2017: 29). Bu yasanın öncelikle insan haklarına dayalı “ayrımcılıkla mücadele” ekseninde bir sosyal politika çerçevesi çizmesi ve haklar bağlamında yaklaşması önemlidir (Özgökçeler ve Alper, 2010: 45). Zira yasanın 4’üncü maddesi hizmetlerin yerine getirilmesinde; *“insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığı temelinde, özerkliğine saygı gösterilmesi, engellilerin istismarının önlenmesi, ayrımcılık yapılmaması, ayrımcılıkla mücadele engellilere yönelik politikaların temel esasıdır. Engellilere yönelik olarak alınacak kararlarda ve verilecek hizmetlerde engellilerin, ailelerinin ve gönüllü kuruluşların katılımı sağlanması ve engellilere yönelik hizmetlerin sunumunda aile bütünlüğünün korunması”* esastır. 25/4/2013 tarihli ve 6462 sayılı Kanununun 1 inci maddesiyle yapılan değişiklik ile birlikte, kanun metninde ve diğer yasal düzenlemelerde geçen “özürlü” kavramı yerine “engelli” kavramını kullanılmasını istemiştir.

Yine bu dönemde engellilere yönelik ayrımcılık yasağına ilişkin davranışların suç sayılması ile ilgili 5237 sayılı *Türk Ceza Kanunu*’nun 122 inci maddesinde düzenleme yapılması dikkat çekicidir. Engellilere yönelik ayrımcılığın hak ihlali kapsamında değerlendirilmesi insan hakları bağlamında önemli bir değişim olarak değerlendirilebilir.

Devletin sosyal niteliğini belirleyen önemli bir unsur olması açısından sosyal politikanın finansman kaynakları ve bu kaynakların sosyal harcamalara ayrılan payın büyüklüğü önemlidir (Koray, 2008: 100). Bu bağlamda bu döneme yönelik olarak özellikle engellilere yönelik kamu harcamalarının ve bundan faydalananların yıldan yıla arttığını söyleyebiliriz. Ülkemizde 2002-2015 yılları arasında genel bütçesinde diğer kumu harcamaları ile karşılaştırıldığında sosyal yardımların ortalama 3 kat daha fazla pay ayrıldığını görmekteyiz (Küçükali, 2015:114). Engelliler Kanunu’nun yürürlüğe girdiği 2005 yılından 2015 yılına kadar (10 yıllık süreçte) engellilere yönelik kamu harcamalarında önemli bir artış olduğu görülmektedir. 2006 yılında *“engellilere yönelik gerçekleşen toplam kamu harcaması yaklaşık 1,8 milyar TL iken, bu rakam 2015 yılında yaklaşık 13,6 milyar TL’ye yükselmiştir. Engellilere yönelik kamu harcamalarının GSYH’ya oranı 2006-2015 yılları arasında neredeyse 3 kat artış göstermiştir”* (Yılmaz ve Yentürk, 2017: 70). Diğer taraftan engellilik politikaları kapsamında yapılan sosyal harcamaların 2022 sayılı yasa ile gündeme geldiğini ve sınırlı olduğunu belirtmiştik, bu dönemde ise şartlar daha da esnetilerek daha fazla kişinin yardım almasını da beraberinde getirmiştir (Ünal, 2016: 66).

Bu dönemin bir diğer özelliği kışla tipi kurum bakımdan vazgeçilerek aile içerisinde bakım şeklinin önem kazandığını söyleyebiliriz. Örneğin çocuklara yönelik olarak çocuk yuvalarından çocuk evlerine ve sevgi evlerine dönüşümünü göstermektedir. Şartları uygun olan engellilerin toplumla bütünleştirmek amacıyla resmi kurum içerisinde değil

herhangi bir abartman dairesinde yaşamlarını sürdürdüğü *umut evleri*; engellinin kendi aile ortamından ayrılmadan, yine kendi aile üyelerinden biri tarafından bakım hizmetlerinin karşılanması amacıyla *evde bakım hizmetleri* bunlardan bir kaçıdır. Burada amaç mümkün mertebe bireyin yaşamış olduğu ortamı terk etmemesi ve aile içerisinde ya da aileyi andıracak yapılarda bakımın gerçekleşmesidir. Aynı zamanda engellilerin toplum yaşamına aktif olarak katılarak kendilerini toplum bir parçası hissetmeler ve toplumla bütünleşmesi hedeflenmiştir.

Bu dönemindeki değişimlerden bir diğeri engellilere yönelik yeni/farklı kurumların ortaya çıkmasıdır. Bu çerçevede 2011 yılında yürürlüğe giren 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü il düzeyinde teşkilatlanmıştır. Aile Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nca "engelliler ve aileleri için hizmet veren ve sayıları 51'e ulaşan engelsiz gündüzlü yaşam merkezleri ve bakıma ihtiyacı olan engelli bireylere yatılı veya gündüzlü hizmet veren, gerçek kişi ve tüzel kişiler tarafından açılan sosyal hizmet kuruluşu" olan engelli *Özel Bakım Merkezleri* de bunlardan bir kaçıdır (ASHB. 2021).

Kalkınma planları sosyal politika ve dönemin bakış açısını yansıtmaları bakımından önemlidir. Bu bağlamda son dönemlerdeki kalkınma planlarına baktığımızda; VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na (1990-94) kadar, daha ziyade "sosyal koruma, yardım, bakım ve rehabilitasyon konuları" çerçevesinde bakılmış, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile "özellikle eğitim ve istihdam açısından *fırsat eşitliği* kavramı ilk defa gündeme gelmiştir". VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) ile özel eğitim alması gereken çocukların *kaynaştırma* ilkesi plana dahil edilmiştir. IX. Kalkınma Planı'nda (2007-2013) ise, "*işgücü piyasasında karşılaşılan zorluklardan dolayı engelliler için fırsat eşitliği sağlanması, kırsal kesimdeki engelli çocukların eğitim ihtiyaçlarının karşılanması ve eğitime erişimlerinin kolaylaştırılması öngörülmüştür*". 2014-2018 yıllarını kapsayan X. Kalkınma Planı'nda da; "*sosyal hizmet ve yardımlar alanında hizmet standartlarının oluşturulması, nitelikli personel istihdamı ve denetimin geliştirilmesi, korunmaya muhtaç çocuklara yönelik kurum bakımı dışında alternatif modeller geliştirilmesi hedeflerinin yanı sıra, fiziksel çevrenin engellilere uygun hale getirilmesi, engellilerin eğitime ve işgücü piyasasına katılımının artırılması ve bakım hizmetlerinin niteliğinin yükseltilmesi ihtiyaçlarının devam ettiği vurgulanmaktadır*" (ASHB. Ulusal Rapor, 2021: 5).

Ülkemizdeki kalkınma planları genel olarak değerlendirdiğimizde engellilerin artık yardıma ihtiyacı olan bireyler olmaktan öte, insan hak ve özgürlükler çerçevesinde diğer vatandaşlar gibi toplumsal yaşama eşit olarak katılması gereken bireyler olarak görülmeye başlanmıştır. Engellilere yönelik eğitim, sağlık, istihdam, ulaşım, yardım gibi engellinin tüm yaşam alanlarını kuşatan çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Batıda engellilere yönelik politikaların oluşumunda engelliler/özürlüler hareketi ve sivil toplum oluşumları ön plana çıkarken ülkemizde ise üst merciler ve uluslararası anlaşmaların gereği olarak gözükmektedir. Engellilikle ilgili çalışmalarda bütüncül

değerlendirilmesi, hak temelli bir yaklaşımla bakılması ve engellilerin karar alma mekanizmalarına katılımının sağlanması engellilerle ilgili politikalarda önemli bir değişimin başlaması olarak kabul edilebilir (ASHB. Ulusal Rapor, 2021: 6). Engellilere ilgili politikaların oluşturulması ve uygulanmasında sosyal dışlamanın öneminin fark edilmesi ve hak temelli bir yaklaşımla bakılması önemlidir (İçağasıoğlu Çoban, 2008: 56). Her ne kadar engelliler yasasında engellilerin, karar alma mekanizmalarına katılımının sağlanmasını öngörülmüş ise de diğer iki dönemde olduğu gibi bu dönemde de yasaların çıkarılmasında ve diğer düzenlemelerde engelli örgütlerin aktif olarak sürece dâhil olduğunu söyleyemeyiz.

Sosyal devlet kamu aracıyla vatandaşlarının sağlık hizmetlerinden eşit, dengeli ve düzenli faydalanması için çeşitli düzenlemeler yapmakla sorumludur. Ülkemizde 2006 yılına kadar adeta sınıfsal bir yapıyı andıran sağlık sistemi mevcuttu. Bireyler bağlı bulunduğu kurumların dışındaki sağlık kurumlarından (hastaneler) faydalanmıyordu. 2006 yılında çıkarılan yasa ile sosyal güvenlik kurumları (SSK, Emekli Sandığı, Bağ-Kur) birleştirilerek tek çatı altında toplandı. 1992 yılında herhangi bir sosyal güvencesi ve sağlık hizmetleri giderlerini karşılayacak durumda olmayan vatandaşlara yönelik çıkarılan “Yeşil Kart” tan 2011 yılının sonuna kadar ağırlıklı olarak yoksul, yaşlı ve engelli kesim faydalanmaktaydı. 2012 yılının başında yeşil kartlılar da Genel Sağlık Sigorta sistemine dâhil oldular. Dolayısıyla bu dönemde sağlık hizmetlerin sunumunda yaşanan ayrımcı tutumlar önlenerek belirli gelirin altında olan yoksullar, yaşlılar, engelliler de diğer vatandaşlar gibi muayene, tedavi, ilaç ve tedavi için gerekli araç ve gereçlerden eşit düzeyde faydalanmaktadır.

Engellilik türlerinden olan ağır süregelen hastalara yani “sağlık hizmetine ihtiyacı olan yatağa bağımlı hastaların; palyatif bakım hastalarının ve ileri derecede kas hastalığı veya KOAH vb. solunum sistemi hastalıkları olan bireylerin muayene, tetkik, tahlil, tedavi, tıbbi bakım ve rehabilitasyonlarının evinde ve aile ortamında sağlanması” amacıyla *evde sağlık hizmeti* de bu dönemde verilen hizmetlerdendir. Yine Hasta Taşıma Hizmeti hakkında 2010/20 sayılı Genelge ile “*tedavi planı kapsamında belirli aralıklarla, ayakta günü birlik tedavi uygulanması gereken kişilerin ev ile ilgili sağlık kurumu arasındaki nakilleri engellilere uygun hasta nakil araçları sağlanmaktadır*”. Mekânsal düzenlemeler engellilerin toplumla bütünleşmesi açısından önemlidir (Şahin ve Erkal, 2012). Sağlık Bakanlığı’nın 2010/79 sayılı Genelgesi’nde “*sağlık kuruluşlarının iç ve dış mekânlarının mimari ve çevresel düzenlemelerinin engellilerin erişimine uygun hale getirilmesi hükme bağlanmıştır*”. Ayrıca engelli bireylere poliklinik muayenelerinde öncelik sırası hakkı tanınmaktadır (ASHB. Ulusal Rapor, 2021: 46-48). Engelli bireylerin ihtiyaç duyduğu bu tür hizmetlerin hastaların ayağında verilmesi, sosyal devlet ve insan onurunu yakışır bir şekilde sunumu engelliye yaklaşımın değiştiğinin bir göstergesidir.

Özel eğitim dışında Yüksek Öğretime yönelik bu dönemde yapılan bazı düzenlemeleri ise şöyle sıralayabiliriz. Liseyi bitirip üniversite sınavlarına giren

öğrencilere yönelik olarak uygun sınav solanları hazırlanmaktadır. Görme engelliler ek sınav süresi verilmekte sınav sorularını okuyacak ve söylenecek yanıtları yazacak yardımcı refakatçi verilmektedir. 20.06.2006 tarih ve 26200 sayılı resmî gazetede yayımlanan “Yükseköğretim Kurumları Engelliler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği” gereğince üniversitelerde “Engelliler Danışma ve Koordinasyon Birimi” oluşturulması sağlanmıştır. Ayrıca 2015-2016 Eğitim Öğretim yılında alınan Bakanlar Kurulu kararı ile engelli olduğunu bildirir sağlık raporunu kayıt yaptırdığı ilgili yükseköğretim kurumuna gösteren öğrencilerin engellilik oranı kadar ödenmesi gereken öğrenim ücretinden indirim yapılacağı belirtilmiştir.

Engelli bireylerin kimseye muhtaç olmadan bağımsız bir şekilde yaşayabilmeleri ancak çalışma yaşamına katılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda konuya baktığımızda gerek dünya genelinde gerekse ülkemizde işgücüne katılma oranlarının ve istihdam oranlarının düşük olduğunu söyleyebiliriz.

2011 yılında Türkiye İstatistik Kurumu tarafından gerçekleştirilen Nüfus ve Konut Araştırması'na göre “engelli olmayan bireylerde işgücüne katılma oranı %49,9, istihdam oranı %45 ve işsizlik oranı da %9,8 en az bir engeli olan nüfusun işgücüne katılma oranı %22,1, istihdam oranı %20,1 ve işsizlik oranı da %8,8 olarak belirlenmiştir” (TÜİK, 2011; Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2020: 20; Aköğretmen ve Orhan, 2020: 236-256). Avrupa Birliği'nde (AB) 2011 yılı verilerine göre ise “engellilerin istihdam oranı %38,1 ve işsizlik oranı %17,4 iken engelli olmayan bireylerde bu oranlar sırasıyla %68,5 ve %9,7' tir” (EUROSTAT, 2020).

Bu dönemde engellilerin çalışma durumlarına baktığımızda kamudaki işçi sayısının fazla değişmediğini özel sektörde arttığını söyleyebiliriz.

“Engelli çalıştırmakla yükümlü olan işyerlerinde çalıştırılması gereken engelli birey sayısı 2011 yılı itibarıyla kamuda 10.496, özel sektörde 86.607 iken 2019 yılı Nisan sonu itibarıyla bu sayı kamuda 17,044'e, özel sektörde ise 114.052'ye yükselmiştir. Bu işyerlerinde çalışan engelli sayısı 2002 yılı itibarıyla kamuda 16.668, özel sektörde 28.953 iken 2019 yılı Nisan sonu itibarıyla bu sayı kamuda 16.044, özel sektörde ise 107.763'tür. Ayrıca 2002 yılsonu itibarıyla 5.777 memur olarak istihdam edilen engelli birey sayısı 2018 yılsonu itibarıyla 53.017'ye ulaşmıştır. Engelli memur sayısı 2002 yılına göre yaklaşık 9,2 kat artmıştır” (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2019: 6-11).

Bu dönemde engelli devlet memuru sayısında ciddi artış olmasına rağmen engelli çalıştırmakla yükümlü olan işyerlerinde çalıştırılması gereken engelli birey (işçi) sayısının yetersiz olduğunu görmekteyiz. Engellilerin ağırlıklı olarak memurluğa yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Bunlara yönelik olarak 2012 yılından itibaren engellilerin kamuda istihdamına yönelik olarak EKPSS Sınavı getirilmiştir.

Yine bu dönemde engellilerin yaşamlarını kolaylaştırmak ve iş yaşamında karşılaşılan sorunları çözmek amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan bir

tanesi de 2014 Devlet Memurları Kanunu'nun 72 inci maddesinde ve engelli devlet memurları ve birinci derecede yakınlarının tayinlerini kolaylaştırmak amacıyla yönelik düzenlemelerdir. Bu düzenleme ile hem engelli hem de engellinin birinci derecede yakını açısından aile bütünlüğünü korumak ve engelliye bir hak olarak sunulması da önemlidir. Yine aynı yasanın 104. maddesinde engelliye isteği dışında gece nöbeti verilmeyeceği belirtilmiştir. 2010/02 sayılı Sendikal Gelişmeler Doğrultusunda Alınacak Önlemler Hakkında Başbakanlık Genelgesi'ne göre kamu kurumunda çalışan engelli yakını için mesai saatleri konusunda kolaylıklar sağlamak amacıyla gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu tür mevzuat çalışmaları da engellinin yaşamını kolaylaştırmak, haklarını korumak ve engellinin aile içerisinde bakımını tamamlayan düzenlemeler olduğunu söyleyebiliriz.

Bu dönem engelliler lehine birçok köklü değişikliklerin olduğu dönemdir. Engellinin tanımlarından ilk kez engelliler kendi adına yasal düzenlemenin yapıldığı herhangi bir geliri olmayan engellilerin genel sağlık güvencesine kavuşması, engellilere yönelik kamusal harcamaların çeşitlendiği ve arttığı, ulaşımaya yönelik yerel yönetimlere sorumluluklar verildiği (sarı bant, fiziksel çevrenin daha uygun hale getirilmesi, Apt. ruhsat), istihdamın arttığı, eğitime yönelik (görme engellilere yönelik kitap, sınav) kolaylıkların getirildiği bir dönemdir. Kısaca kapsam, nitelik ve nicelik açısından engellilerin toplumsal yaşama eşit katılabilmeleri için birçok düzenleme yapılmıştır.

Bu dönemdeki sosyal politikaların oluşmasında sosyal modelin ve insan hakları yaklaşımının yansıdığını görmekteyiz. Yine bu dönemdeki sosyal politikaların engellilere yönelik istihdam, eğitim, sağlık, ulaşım, sosyal vb. konularda ciddi iyileştirmelerin yapıldığı daha bütüncül yaklaşıldığını söyleyebiliriz. AB'ye uyum çerçevesinde yasal mevzuatın düzenlendiğini görmekteyiz. Özellikle engelli ayrımcılığını önlemeye yönelik çalışmaların vurgulandığı, hak temelli bir çerçevede yaklaşıldığı, engellilere pozitif ayrımcılık yapıldığını, engellilerin ve STK'ların kısmen sürece dahil edildiğini, engellilerin sorunlarını çözmeye yönelik daha özel/spesifik çalışmaların olduğunu, engellilerin toplumla bütünleşmesine yönelik çalışmaların ağırlık kazandığını söyleyebiliriz.

Sonuç ve Öneriler

Ülkemizde engellilere yönelik politikaların oluşumu engellilere yönelik yaklaşımlarla (modellerle) ve uluslararası yasal düzenlemelerle paralel yürüdüğünü söyleyebiliriz. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze engellilere yönelik sosyal politikaları üç döneme ayırdığımızda ilk dönemde tıbbi/medikal modelin, ikinci dönemde kısmen tıbbi ve ağırlıklı olarak sosyal modelin ve üçüncü dönemde insan hakları modelinin daha yoğun olduğunu ve ağır bastığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu yaklaşımlar ilgili yasal mevzuata, kuruluşların teşekkülüne ve engelliye yapılan yardım anlayışına yansımıştır. *İlk dönem* ülkenin sosyal politikaya yön aradığı dönemdir ve engellilere yönelik çalışmalar ağırlıklı olarak sağlık ve özel eğitim çerçevesinde

yürümektedir. *İkinci dönemde* topluma çeşitli sorumlulukların yüklendiği engellinin toplumla bütünleşmesine yönelik adımların atıldığı, engelli (özürlü) adını taşıyan ilk kuruluşun kurulduğu, istihdama ve engellinin yaşamını kolaylaştırmaya yönelik bazı çalışmaların olduğu dönemdir. *Üçüncü dönemdeki* sosyal politikaların ise daha kapsamlı ve nitelik açısından daha ayrıntılı olduğunu söyleyebiliriz. Engellilere sunulan hizmetlerin hak temelli bir yaklaşımla hazırlandığını, ayrımcılık ve dışlanmaya karşı bir duruş olduğu görülmektedir. Engellilere sağlık, eğitim, sosyal ve kültürel alanda daha bütüncül yaklaşıldığını söyleyebiliriz.

Ülkemizde engelli politikaları ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa engellilere yönelik hizmetlerin sunumunda hemen her dönemde ailenin merkezi bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Bu durum toplumumuzun aileye verdiği değeri yansıtmann yanında engellinin sorumluluğunun sadece ailenin sorunu gibi görülmesine de neden olmuştur. Engellilere yönelik politikaların oluşmasında siyasi iradenin konuya yaklaşımın ağır bastığını, ülkenin ekonomik yapısının ve siyasi istikrarının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Batıda engellilere yönelik çalışmaların hak arama mücadelesi sonucu tabandan yukarı doğru yansırken ülkemizde ise siyasi iradenin konuya yaklaşımı çerçevesinde şekillendiğini söyleyebiliriz. Engellilerle ilgili Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın sık sık isim değiştirmesi buradan hizmet alanları olumsuz etkilemektedir. Diğer taraftan ülkemizde engellilik daha çok sosyal yardım alanında ele alınmakta engellilere yönelik yardımların engellilerin tümüne değil belirli gelirin altında olanlar hedeflenirken yoksulluk çerçevesinde yaklaşıldığı görülmektedir. Engellilere yönelik çeşitli yasal düzenlemelerin uygulanmasına yönelik olarak sadece belirli kurumlara değil farklı kamu kurum ve kuruluşlarına da çeşitli sorumlulukların verildiğini görmekteyiz.

Ülkemizde son dönemlerde engellilerin toplumsal yaşama katılımını hedefleyen ve ayrımcılığın önlenmesine yönelik politikalar geliştirilmiş olsa da yılların getirdiği ihmal edilmişliği ve sadece ailenin kendi sorunu gibi bakılmasını tamamen ortadan kaldırmak biraz zaman alacaktır. Bu bağlamda engellilerin toplumsal yaşama diğer bireylerle katılabilmeleri için öncelikle eğitim ve yeteneklerine göre ihtiyaç duydukları mesleki eğitime yönelik hizmetlerden faydalanması önemli ve öncelikli ihtiyaçtır. Ülkemizde son dönemde engellilerin istihdam oranı ciddi bir şekilde artmasına rağmen yetersiz olduğu da bir gerçektir. Yaklaşık her beş engelliden biri istihdam edilmektedir. Engelliler ayrıca çalışma şartları konusunda da çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar.

Engellilerin karar alma süreçlerine aktif olarak katılımının sağlanması gerekmektedir. Toplumun engellilere yönelik duyarlılık ve farkındalık oluşturmak amacıyla basın, yayın ve sosyal medya aracılığı ile çeşitli çalışmaların yapılması gerektiği de belirtilmelidir.

Kaynakça

- Aktaş, C., S. Gergin, T. Kuz, L. Mutluoğlu, B. Uğurlu ve Z. Yılmaz. (2004). Türkiye Korumalı İşyerleri Araştırması. *Öz-Veri*, 1 (2), 153-175.
- Aköğretmen, M. ve Orhan, S. (2020). Engelli İstihdamında Bir Alternatif Olarak Engelli Girişimciliği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2), 236-256.
- Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB). (2020). *Kurum Hakkında*. 03 Ocak 2020 tarihinde <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/kurumsal/kurum-hakkında/> adresinden alındı.
- Aile Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB). (2021a). *Tarihçe*. 08 Nisan 2020 tarihinde <https://www.aile.gov.tr/bakanlik/hakkında/tarihçe/> adresinden alındı.
- Aile Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB). (2021b). *Kurum Hakkında: Tarihçemiz* 05 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/kurumsal/kurum-hakkında/> adresinden alındı.
- Aile Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) (2021). *Ulusal Rapor*. 10 Nisan 2020 tarihinde https://ailevecalisma.gov.tr/media/12323/ulusal_rapor_taslak.pdf adresinden alındı.
- Akyıldız, N. A. (2017). *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Engelli Politikaları*. Ankara: Grafiker Yay.
- Babaoğlu, C. (2015). *Türkiye’de Engelli Politikaları ve Sivil Toplum Örgütlerinin Kentsel Engelli Politikalarına Etkisi: Ankara Örneği* [Basılmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Bedir, E. (2015). Sosyal Politikaya İlişkin Genel Bilgiler ve Sosyal Politika Araçları. A. İ. Oral ve Y. Şişman (Ed.) içinde, *Sosyal Politika* (s. 2-27), Eskişehir: Anadolu Ün. Yayınları.
- Burcu, E. (2006). Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 61-83.
- Clark, S.G.& Lillie T. (2000). Growing Up with Disability: Education Law and The Transition to Adulthood. *Disability Studies Quarterly*, 20 (4). https://dsq-sds.org/article/view/262/273_1
- Çaha, H. (2016). Engellilerin Toplumsal Hayata Katılmasına Yönelik Politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya Örnekleri. *İnsan & Toplum Dergisi*, 5 (10), 123-150.
- Çakmak, N. M. (2006). *Türk Kamu Hukuku Açısından Engellilerin Hukuki Statüsü* [Basılmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Çalık, S. (2008). Özürlülüğün Değerlendirilmesinde Mevcut Uygulama ve Yaşanan Sorunlar Işığında Yöntem Arayışı. İçinde, *ICF İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlık Uluslararası Sınıflandırılması Sisteminin Uyarlanması Eğitimcilerin Eğitimi* (s. 24-32), Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı.
- Çelik, E. (2016). Onuncu Yılında Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin İnsan Hakları Sözleşmesi ve Sözleşme Ruhü. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 219-246.
- Çetin, B. I. (2017). Sanayi Devrimi’nden 21. Yüzyıla Batı Dünyasında Engellilik. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7 (1), 91-122.
- Çitil, M., ve Üçüncü, M. K. (2018). Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (35), 233-278.
- Çoban-Kaynak, R. (2017). Sosyal Adalet, Eşitlik ve Sosyal Hizmet. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6 (4), 252-260.
- Dolu, E. (2019). *Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Engellilere Yönelik Bakım Politikaları ve Uygulamaları* [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni*, (2020), Aile Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- EUROSTAT, (2020). <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>. Erişim tarihi, 02. Ocak 2021, Erişim adresi, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Giddens, A., ve Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. (A. Esgin, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınları.
- Güloğlu, F. K. (2015). Türkiye’de Engelli Hakları Alanında Yeni Bir Örgütlenme Engelli Kadın Hareketi. *Journal of International Social Research*, 8 (39), 477-489.

- Günay, R., ve Görür, H. İ. (2013). Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz Ve Âmâ Mektebi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32 (53), 55-76.
- Güngör, F., ve Güneş, G. (2011). Dünya'daki Gelişmeler Paralelinde Türkiye'de Değişen Özürlülük Politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 25-44
- Güven, S. (1995). *Sosyal Politikanın Temelleri*. Bursa. Ezgi Kitapevi.
- İçağasıoğlu Çoban, A. (2008) Engellilere Yönelik Hizmetlerin Sunumunda Yaşam Kalitesi Yaklaşımının Önemi. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, (1), 47-58.
- Kalaycı Kırlioğlu, H. İ. (2020). Engellilik ve Sosyal Politika. D. Başer (Ed.) içinde, *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet* (s.245-270), Ankara: Nobel Yay.
- Kolat, S. (2010). *Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye'deki Yansımaları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı.
- Koray, M. (2008). *Sosyal Politika*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Küçükali, A. (2015). Engellilere Uygulanan Sosyal Yardımlar. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16 (35), 100-115.
- Metin, B. (2017). Engellilere Yönelik Sosyal Politikalarda Yerel Yönetimlerin Rolü: Keçiören Belediyesi Örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 320-344.
- Okur, N. ve Erbil-Erdugan, F. (2010). Sosyal Haklar Ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme. İçinde, *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II Bildiriler* (s. 245-263). İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
- Özbek, N. (2002). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet. *Toplum ve Bilim*, (92), 7-33.
- Özgökçeler, S., ve Alper, Y. (2010). Özürlüler Kanunu'nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 33-54.
- Sarıpek, D. B. (2017). "İhtiyaç" Kavramı Ekseninde Sosyal Koruma: Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı. *İnsan ve İnsan*, 4 (12), 43-65.
- Şahin, H. ve Erkal, S. (2012). Ortopedik ve Görme Engelli Bireyler İçin Konaklama Tesislerinde Yapılması Gereken Düzenlemeler. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*. 1-14.
- TÜİK (2012, 16 Ocak) *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri*, Ekim 2011. 02 Aralık 2020 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Isgucu-Istatistikleri-Ekim-2011-10730> adresinden erişildi.
- Tokol, A. (1997). *Sosyal Politika*. Bursa: Uludağ Ün. Güçlendirme Vakfı Yay.
- Turan, S. (2018). *Tanrı'nın Engeli Mi? Engelli Tanrı Mı? Hıristiyan Geleneğinde Engellilik*, İstanbul: Okurakedemi Yay.
- Ünal, V. (2016). *Engellilerde Toplumsal Bütünleşme ve Dindarlık*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Ünal, V. (2018a). Engellilerin Engelliliğe Bakışı Ve Dine Yaklaşımları. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22 (3), 1457-1482.
- Ünal, V. (2018b). Toplumsal Değişim Sürecinde Engelliler. *Electronic Turkish Studies*, 13 (18), 1323-1342.
- Ünal, V. (2019). Modernleşme Sürecinde Yaşlılık Düşüncesini Değiştiren Olgular-Toplumsal Yaşamın Kıyısında Kalan Yaşlılar. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43 (2), 275-298.
- Winter, J. A. (2004). Toplumsal Bir Sorun Çözümleyici Olarak Özürlü Hakları Hareketinin Gelişimi. (M. Ergün, Çev.) *Öz-Veri*, 1 (2), 341-56.
- Yılmaz, V., ve Yentürk, N. (2017). Türkiye'de Engellilere Yönelik Kamu Harcamalarının On Yıllık Seyri. *Çalışma ve Toplum*, 52 (1): 59-74.
- Zengin, O. (2011). Sosyal Hizmetin Sağlık Hizmetlerinin Sunumundaki Rolü. *Konuralp Tıp Dergisi*, 3 (3), 29-34.
- Zengin, O. ve Altındağ, Ö. (2016). Bir İnsan Hakları Mesleği Olarak Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27 (1), 79-190

Extended Abstract

The fact that humans are social beings means that they also have social responsibilities. To this end, today, disability is not only an issue affecting the individual and his/her family but also stands before us as an issue that concerns the whole society. With disability becoming more visible in today's societies, we see that the policies for the disabled are different and diversified. It is also a fact that the disabled have faced different approaches within the framework of the prevailing paradigm of a specific period throughout history. It is known that approaches towards the disabled are reflected in social policy from various aspects.

Although the approaches towards the disabled differ from society to society and from culture to culture, if we make a generalization, we can say that the medical, social and, more recently, human rights approaches have come to the fore. Therefore, these approaches also affect the social policies for the disabled. In this context, the problem of the study is how disability approaches reflect on social policy in our country. Along with the effect of the formation and change processes of policies for the disabled, political authority and social and economic structure also have an obvious effect.

Although we cannot clearly distinguish the policies created by the approaches towards the disabled in our country, there are differences over the periods. In this context, we can consider the formation of policies for disabled people in three periods.

The first of these was the period between 1920-1980, when disability was seen as the problem of the individual and the family; thus, it was a time period in which the medical model prevailed. In this period, due to issues such as war, economic inadequacy, and lack of trained personnel, studies for the disabled were quite inadequate. Seeing disability as only a health and family problem also brought about the neglect of the social, economic and political dimensions of disability. Again in this period, we see that the legal regulations for the disabled were not directly aimed at the disabled, but were made as a part of other forms of legislation. It is understood that the policies were evaluated within the framework of "poverty and social aid", and the studies on the organization of the disabled were very limited.

The second period, between 1980 and 2005, was the period reflecting partially the medical model and mainly the social model, during which it was accepted that society also had responsibilities for the disabled. In this period, we see that the policies for the disabled changed in terms of quality and quantity. Various institutions segregated from the society were established in order to protect and care for the disabled, and towards the end of the period, due to the fact that these institutions were seen as problematic, there was a switch from segregated schools to inclusive education. We see that the legal regulations increased, an institution that took its name from "the disabled" was formed for the first time, the public budgets for the disabled were used in the fight against poverty, the disabled were classified, and the international legislation was reflected in the domestic law.

In the third period, starting in 2005, we can say that policies that approach the problems of the disabled in the context of human rights have been created. In this period, disabled people are seen as legally entitled individuals rather than people who need to be protected. Equal benefits of disabled people from human rights and basic teachings come to the fore in policies for the disabled. In this context, it is noteworthy that there are more qualified and comprehensive studies covering subjects such as education, health, employment and transportation for the integration and adaptation of the disabled with the society. On the other hand, we see that the policies carried out in parallel with the EU harmonization process are reflected in domestic law. We see that the expenditures for the disabled have

increased, and different new organizations and projects (hope houses, home care services, day-life centers for the disabled, etc.) are made for more professional service delivery.

It is seen that the services provided to the disabled are prepared with a rights-based approach, and there is a stance against discrimination and exclusion. We can say that people with disabilities are approached more holistically in health, education, social and cultural areas.

Especially in the second and third periods (1980-2005 and 2005-today), we see more clearly that international conventions and declarations are reflected in the legislation on disability, in parallel with the changes around the world. On the other hand, it is clear that the participation of non-governmental organizations in studies related to disability is insufficient, and they should be involved more actively.

If we make a general evaluation about the disability policies in our country, we can say that the family plays a central role in the provision of services for the disabled in almost every period. This situation not only reflects the value our society places on the family, but also leads to an understanding that only the family is responsible for the disabled. We can say that the approach of the political will to the subject and the social and economic structure of the country have an effect in the formation of policies for the disabled. Although there are significant developments in the policies for the disabled, it is seen that the policies for the integration of the disabled with the society are based on social aid. There is a need to further increase the number of policies aimed at providing education and occupation for the disabled.

When disability data are examined in terms of disability types and intensity, it is seen that there are more people with chronic diseases in our country. Therefore, it should be emphasized that the problems of this segment and the search for solutions are also important.

It is obvious that the problems related to the disabled are not only those that concern the disabled, their families and the state, and that the participation of all segments of society is important in solving the problems. Ultimately, the implementers of the legislation are citizens. Negative attitudes, prejudices and exclusions towards disabled people will prevent them from taking part in society. In this context, it is a fact that a mentality transformation is needed in the whole society.

In short, it can be said that the policies for the disabled change depending on various reasons, and while disability was seen as a personal matter in the past, today the society is also regarded as responsible for the disabled. The transformation from the medical model to the social model also demonstrates this. In addition, the perceptions towards the disabled are undergoing a change from people who only need to be cared for and protected, to individuals who build their own lives, stand on their own feet, make their own decisions, and are independent and dignified. The recent prominence of the human rights approach also shows this.

TOPLUM SAĞLIĞININ YÖNETİMİ:
SAĞLIK OKURYAZARLIĞI VE AŞIYA İLİŞKİN TUTUM ARASINDAKİ İLİŞKİ
MANAGEMENT OF COMMUNITY HEALTH: THE RELATIONSHIP BETWEEN HEALTH LITERACY AND
ATTITUDE TOWARD VACCINATION

Fuat YALMAN*
Tekin SANCAR**

Öz

Bu çalışmada amaç, toplum sağlığının yönetimi açısından toplumun sağlık okuryazarlık düzeyinin aşılama uygulamalarına yönelik tutumları üzerindeki etkisini tespit etmek ve doğrulayıcı karakterli modeller geliştirmektir. Araştırmanın evrenini Bursa ili oluşturmaktadır. Nicel araştırma yönteminin kullanılıp, veriler çevrimiçi olarak 400 kişi üzerinden toplanmıştır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada; betimleyici istatistikler, açıklayıcı faktör analizi, yapısal eşitlik modellemesi ve yol analizi uygulanmıştır. Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi sağlanan bulgular, modelin geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir. Açıklayıcı faktör analizi ile ortaya çıkan yapı geçerliliği, doğrulayıcı faktör analizi ile de doğrulanmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi ile yapılan yol analizi, sağlık okuryazarlığının aşı uygulamalarına yönelik tutum üzerindeki olumlu etkilerinin kabul edilebilir bir uyum indeksine sahip olduğu görülmüştür. Sağlanan geçerlilik ve güvenilirlik, sağlık okuryazarlığı, sağlıklı yaşam tarzı davranışı ve akılcı ilaç kullanımı arasında yapısal bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Sağlık okuryazarlığı düzeyindeki artış aşılama uygulamalarına yönelik olumlu tutumların artmasına neden olmakta

* Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, fuatyalman@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1041-1837.

** Dr., T.C. Sağlık Bakanlığı, tekin.sancarr@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5277-3449.

ve sağlık okuryazarlığı aşılama uygulamalarına y6nelik tutumları doğrudan etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sağlık Okuryazarlığı, Aşı Tutumu, Toplum Sağlığı.*

Abstract

The aim of this study is to determine the effect of the health literacy level of the society on attitudes towards vaccination practices in terms of the management of public health and to develop models with a confirmatory character. Bursa province constitutes the universe of the research. The quantitative research method was used and the data were collected online over 400 people. In the study, convenience sampling method was preferred. In the research; Descriptive statistics, explanatory factor analysis, structural equation modeling and path analysis were applied. Findings provided with explanatory and confirmatory factor analysis show that the validity of the model is ensured. The construct validity revealed by the explanatory factor analysis was also confirmed by the confirmatory factor analysis. Path analysis made by structural equation modeling showed that the positive effects of health literacy on attitude towards vaccination practices have an acceptable index of fit. The validity and reliability provided show the existence of a structural relationship between health literacy, healthy lifestyle behavior and rational drug use. The increase in the level of health literacy leads to an increase in positive attitudes towards vaccination practices and health literacy directly affects attitudes towards vaccination practices.

Keywords: *Health Literacy, Vaccination Attitude, Community Health.*

Giriş

Küreselleşen dünyada sağlık sistemlerinde rekabetin yoğunlaşması, hastaların bilinç düzeylerinin artması, sağlık harcamalarının ciddi oranlara yükselmesi gibi nedenlerden dolayı kısıtlı kaynakların etkili ve verimli kullanılması büyük önem oluşturmaktadır. Sağlık hizmetlerinde koruyucu hizmetlerin diğer hizmet fonksiyonlarına göre daha ucuz ve etkili olduğu bilinmektedir. Koruyucu hizmetler sınıfında yer alan aşı hizmetleri bu açıdan büyük etkiye haizdir (Filiz, 2020: 277). Aşıların, aşı ile 6nlenebilir hastalıklardan kaynaklanan hastalıkları, sakatlıkları ve 6lümleri 6nleme yetenekleri kanıtlanmıştır. Günümüzde aşılar, belirli kanser türlerinden bile koruma sağlamaktadır. Aslında, aşılama ve aşılamayı destekleyen çok çeşitli kanıtlar vardır. Buna rağmen, insanlar dünyanın birçok yerinde kanıtlara meydan okumaya ve aşıları reddetmeye devam etmektedirler (Ratzan, 2011: 229). Küresel aşılama kapsamının son birkaç yılda sabit kaldığı çok fazla değişmediği gözlemlenmiştir. Ancak aşı kapsamının aşılara göre farklılık gösterdiği bilinmektedir. Örneğin 2015 yılında, dünya 6apındaki bebeklerin %86'sına üç doz difteri-tetanoz-boğmaca açısı ve üç doz da çocuk felci açısı yapılmışken; bebeklerin % 64'üne üç doz Haemophilus influenzae Tip B açısı uygulanmış; bebeklerin sadece % 37'sine ve % 23'üne de sırasıyla pn6mokok ve rotavirüs aşıları yapılmıştır (World Health Organization, 2017). Aşı tereddütleri, sağlık otoritelerinin aşı tekliflerine rağmen insanların aşı yapmayı reddetmesi veya aşı kabulünde gecikme yaşanmasıdır. Bu davranış fenomeni, genel olarak şartlara bağlıdır ve aşıya özgüdür. Bu durum birçok faktörden etkilenen karmaşık bir karar verme sürecinden

kaynaklanır. Bu faktörler ise rahatlık, kolaylık ve güven olarak özetlenebilir (MacDonald, 2015: 4162).

Sağlık hizmetlerinin planlanmasında, kaynakların harcanmasında ve hizmetlerin sunulmasında, söz konusu toplumda en sık görülen ve en çok ölüme ve sakatlığa yol açan durumlara öncelik verilmesi, toplumun sağlık okuryazarlık düzeyinin ve sağlık bilgi düzeyinin iyileşmesinde önemli rol oynamaktadır. Sağlık okuryazarlığı bir kavram, bir süreç, bir sonuç ve bir halk sağlığı hedefi olarak tanımlanmaktadır. Daha düşük sağlık okuryazarlığının daha kötü sağlık sonuçları ve sağlık davranışları ile ilişkili olduğunu bilinmektedir (Mitic ve Rootman, 2010). Mevcut sağlık okuryazarlığı kavramı, insanların sağlık bilgilerini nasıl elde ettiğini, anladığını, değerlendirdiğini, kullandığını ve iletişim kurduğunu dikkate alır (Sørensen vd., 2012: 3). Sağlık Okuryazarlığı, modern toplumda insanların karmaşık sağlık taleplerini karşılama kapasiteleri ile ilgilidir. Sağlık okuryazarlığının geliştirilmesinin, düşük sağlık okuryazarlığı ile kötü sağlık sonuçları arasındaki açık ilişki ve bu sonuçları azaltma potansiyeli nedeniyle dünya genelinde çok önemli olduğu düşünülmektedir (Sudore vd., 2006: 808; Berkman vd., 2010: 12). Aynı zamanda bireysel sağlık okuryazarlığı düşük olan kişilerin, sağlık hizmetlerinden olumsuz bir sonuç alma olasılığının bir buçuk ila üç kat daha fazla olduğu tahmin edilmektedir (DeWalt vd., 2004: 1231). Yeterli seviyede sağlık okuryazarlık düzeyine sahip bireylerin; yeterli düzeyde sağlık bilgisine sahip olduğu, sağlık hizmetlerinden etkin yararlanan kişiler olduğu; bununla birlikte yaşam kalitesinin, sağlık hizmeti kalitesinin ve hasta sadakatinin yükselmesine olumlu yönde katkı sağladıkları ve sağlık hizmetleri maliyetinin ise azalmasına olumlu yönde katkı sağladıkları vurgulanırken; yetersiz düzeyde sağlık okuryazarlık düzeyine sahip bireylerin ise, hastalanma risklerinin daha yüksek kişiler olduğu, tedavi yöntemlerini anlama düzeylerinin daha düşük olduğu, sağlık hizmetlerinden daha az faydalandıkları, hastaneye yatma sıklıklarının yüksek olduğu ve bunun yanı sıra sağlık hizmetleri maliyetlerinin yükselmesine sebep oldukları vurgulanmıştır (Kanj ve Mitic, 2009: 21; Baur vd., 2017: 188).

Sağlık okuryazarlığı, daha kötü genel sağlık durumu (Berkman vd., 2011), hastaneye yatış (Baker vd., 1997), ölüm oranı (Bostock ve Steptoe, 2012) ve sağlık bakımı maliyetleri (Weiss ve Palmer, 2004) dâhil olmak üzere, birkaç istenmeyen sağlık sonucuyla bağımsız olarak ilişkilidir. Sağlık okuryazarlığı, insanların kanser taraması gibi önleyici faaliyetlerde bulunma becerilerini de etkiler (White vd., 2008: 232). Bu nedenle, sağlık okuryazarlığının iyileştirilmesi, bireyler ve sağlık sistemi arasında yeni bir ilişki türü geliştirmek için oldukça önemlidir (Bonaccorsi vd., 2016: 117). Yakın zamanda yapılan bir araştırma, aşılardan gibi önleyici davranışlar da dahil olmak üzere sağlık okuryazarlığı ile enfeksiyonlar arasındaki etkileşime ilişkin mevcut kanıtları incelenmiş ve sağlık okuryazarlığının bulaşıcı hastalıkların klinik ve sosyal sonuçları üzerindeki etkisinin daha fazla araştırılması gerektiği kanısına varmıştır (Castro-Sánchez vd., 2016: 107). Başka bir çalışmada ise sağlık okuryazarlığının aşı tereddüdünü veya kabulünü öngörmedeki rolünün, birkaç anahtar faktörden etkilendiği (ülke, yaş ve aşı türü gibi) ancak, sağlık okuryazarlığı ile aşılanma arasındaki ilişkinin ise hala belirsizliğini koruduğu vurgulanmıştır (Lorini vd., 2018: 480). Literatürde aşı okuryazarlığı

kavramı, aşı alımının ana belirleyicilerini daha iyi tanımlamak ve anlamak için aşı tutumları ve tereddüt açısından sağlık okuryazarlığıyla ilişkilendirilmiştir ve özellikle düşük sağlık okuryazarlığı ile bilgileri hastalara iletmedeki zorluk arasında ilişki bulunmuştur (Ratzan, 2011; Rowlands, 2014). Bu çalışmanın temel amacı toplumun sağlık okuryazarlık düzeyinin aşı kabulüne yönelik tutumları üzerindeki etkisini belirlemektir. Aynı zamanda bu araştırma sağlık okuryazarlığı ile aşılarla yönelik tutum, aşılama niyeti ve aşı alımı arasındaki ilişkideki son teknolojiyi açıklamayı amaçlamaktadır. Ayrıca araştırma sonuçları sağlık hizmeti yöneticilerine, sağlık profesyonellerine ve sağlık politikacılarına yön göstermesi hususunda önem arz etmektedir.

Teorik Arka Plan

Günümüzde aşı ve bağışıklama denince halen akıllara çocukluk çağı aşıları gelmektedir, ancak erişkinlerin de aşı ve bağışıklama sayesinde ölümlerden, sakatlıklardan ve çeşitli hastalıklardan korunabildiği bilinmektedir (Johnson vd., 2008: 31). Ülkemizde çocukluk çağı aşılarının ücretsiz olarak halka sunulması sayesinde yüksek bağışıklama oranları sağlansa da erişkin aşılarının takip edilmemesi, ücretsiz olarak halka sunulmaması, hekimlerin erişkin aşılama konusunda bilgilerini güncellememeleri ve halkın erişkin bağışıklama hakkındaki bilgilerinin yetersiz olması gibi sebeplerle erişkin bağışıklama oranlarının yetersiz olduğu belirtilmektedir (Toprak vd., 2018: 170).

Aşıların bilinen tüm faydalarına rağmen insanlar, aşıların güvenliği ve etkinliğinden şüphe etme, hükümetlere ve sağlık çalışanlarına güvensizlik duyma gibi sebeplerden dolayı aşılamaya karşı olumsuz tutum ve davranış sergileyebilmektedirler (Salmon vd., 2005, s. 474). Bu sebeple, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, geride bıraktığımız son 20 yılda aşı karşıtı hareketler önem kazanmış, özellikle internetin yaygınlaşmasıyla beraber çocuklarını aşılatan ebeveynlerin sayılarında da ciddi düşüşler yaşanmıştır. Aşı karşıtı hareketlerin hedef aldığı başlıca kitle olan ebeveynlerin, yetersiz bilgi düzeyine sahip olması, bu kitleyi savunmasız ve manipülasyona da açık bırakmaktadır (Ropeik, 2013: 1816; Sadaf vd., 2013). Aynı zamanda bireylerin aşılar hakkında bilgi eksikliği ve aşı ile önlenebilir hastalıklar hakkında yeterince bilgi sahibi olmaması, bireylerin aşı olma ile ilgili kararsızlığını beslemektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı II. Ulusal Aşı Çalıştayı, 2016). Filiz ve Kaya (2019) yaptıkları çalışmada Türkiye’de aşı karşıtlığında giderek artış yaşandığı ve temel nedenin aşı ile ilgili doğru bilinen yanlışlardan kaynaklı olduğu görülmüştür.

Aşı bilgi düzeyinin düşük olmasına sebep olan başlıca faktörler arasında düşük sağlık okuryazarlık düzeyi, erkek olmak, ileri yaş, daha önce aşı yaptırmamış olmak ve düşük öğrenim düzeyi gösterilmektedir. Bireylerin bağışıklama hakkındaki bilgi düzeylerini arttıracak, tutum ve davranışlarında olumlu değişiklik sağlayacak en önemli faktörlerden biri sağlık okuryazarlığıdır (Patel vd., 2016: 476; Wilson vd., 2008: 10). Bununla birlikte düşük sağlık okuryazarlık düzeyine sahip bireylerin koruyucu ve tedavi edici tıbbi önerilere zayıf uyum ve bağlılık gösterdiği belirtilmektedir (Porr vd., 2006: 330).

Bunun aksine yüksek sağlık okuryazarlık düzeyine sahip olan bireylerin, aşı ve aşılama hakkında doğru kaynaklardan bilgi aldıkları ve bunun sonucunda da aşı tereddütü ve aşı karşıtlığı ile ilgili durumlarla daha az karşılaştıkları görülmüştür (Castro-Sánchez vd., 2016). Birey ve toplum sağlığını geliştirmek için harekete geçme konusunda bilgi düzeyi, kişisel beceri ve güveni kazanma anlamına gelen sağlık okuryazarlığının, bireylerin genel sağlık düzeyleri ile direkt olarak ilişkili olduğu bilinmektedir (Berkman vd., 2011). Bu bağlamda sağlık okuryazarlığının, bağışıklama hizmetlerinin sürdürülmesinde ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynayacağı aşikârdır. Buradan hareketle araştırmanın temel hipotezi aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir:

H₁: Toplumun sağlık okuryazarlık düzeyinin aşı kabulüne yönelik tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Yöntem

Çalışmayı yürütmeden önce, katılımcılardan bilgilendirilmiş onay alınmıştır. Bu araştırma, Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan etik kurul onayı alınarak gerçekleştirilmiştir (Tarih: 27.08.2020, karar no: 2020/162). Araştırmanın amacına ve temel savına uygun olduğu için nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri setinin analizi için ise SPSS ve AMOS istatistiksel analiz programları birlikte kullanılmıştır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma Bursa il merkezinde ikamet eden ve sağlık hizmetlerini kullanan genç, orta ve ileri yaş grubu üzerinde uygulanmıştır. Sağlık Yönetimi öğrencisi olan her bir birey, araştırma birimi olarak kabul edilmiştir. Katılımcıların bir internet bağlantısına sahip olmaları, çevrimiçi bir ankete gönüllü olarak katılmaları ve verilen soruları okuyabilmeleri, anlayabilmeleri ve cevaplayabilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Zihinsel engelli veya iletişim kuramayan katılımcılar ankete dahil edilmemiştir.

Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada, veriler 1 Mayıs ile 15 Mayıs 2020 tarihleri arasında online (internet üzerinden) anket tekniği kullanılarak 400 kişi üzerinden toplanmıştır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.

Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırma anket yoluyla yapılan tanımlayıcı, kesitsel bir çalışmadır. Nicel araştırma yöntemi kullanılmış ve çalışma araştırmacı tarafından tasarlanmış ve yürütülmüştür. Tüm çalışma katılımcıları, çalışmaya katılımın gönüllü olduğu konusunda bilgilendirilmiş ve önceden çevrimiçi olarak yazılı bilgilendirilmiş onamları alınmıştır.

Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmada katılımcıların sağlık okuryazarlık düzeylerini belirlemek için; yapısal ve içeriksel özellikleri dolayısıyla küresel düzeyde sağlık bilgi düzeyini ölçmek üzere uygun

olması dolayısıyla, The European Health Literacy Survey (HLS-EU), Avrupa Sağlık Okuryazarlığı Projesi 2009-2012 kapsamında, HLS-EU Konsorsiyumu tarafından geliştirilmiş olan 28 soruluk sağlık bilgi düzeyini ölçen anket formu örnek alınarak hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra katılımcıların aşı kabulüne yönelik tutumlarını etkileyen faktörleri belirlemek için kullanılan ölçek ise gerekli literatür taraması sonucunda araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Veri Analizi Yöntemi

Tüm istatistiksel analizler IBM SPSS ve AMOS programları kullanılarak yapıldı. İç tutarlılık açısından güvenilirliği değerlendirmek için ölçeğin tamamı ve iki alt ölçek için Cronbach alfa istatistikleri hesaplanmıştır. Verilere öncelikle güvenilirlik analizi yapılmış, daha sonra araştırmacının demografik özellikleri standart sapma, ortalama, frekans dağılımı ve oransal açıdan incelenmiştir. Ardından ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek ve faktörleri belirlemek için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ayrıca gizil değişkenlerin, gözlenen değişkenler açısından nasıl açıklanabildiklerini (sağlık okuryazarlığı ile aşılama uygulamalarına yönelik tutum arasındaki yapısal ilişkileri) ortaya koymak için, AMOS paket programı ile yapısal eşitlik modellemesi ve yol analizi tekniği uygulanmıştır. Model tahmin yöntemi olarak ise maksimum olasılık tekniği kullanılmıştır. İncelenen modeller, toplum arasında sağlık okuryazarlığı ile aşılama uygulamalarına yönelik tutum arasındaki ilişkinin faktör yapıları hakkındaki önceki araştırmalardan elde edilen sonuçlara dayanıyordu. Doğrulayıcı faktör analizi model uyumunu belirleme kriterleri ve ölçüm değişmezliği geleneksel standartlara dayanmaktadır (Munro, 2005, Brown, 2006; Byrne, 2001). Spesifik olarak, bir doğrulayıcı faktör analizi modeli için yeterli model uyumu değerleri; "chisquare/df value < 5, Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) value $\leq$ 0.10, Comparative Fit Index (CFI) $\geq$ 0.90, Tucker Lewis index (TLI) values $\geq$ 0.90, Relative Fit Index (RFI) values $\geq$ 0.90, Normed Fit Index (NFI) values $\geq$ 0.90, Goodness of Fit Index (GFI) values $\geq$ 0.85 and Standardised Root Meansquared Residual (SRMR) $\leq$ 0.08" ile tanımlanmıştır.

Bulgular

Araştırma Verilerinin Güvenilirliği

Araştırmacının değişkenlerini oluşturan sağlık okuryazarlık düzeyi faktörleri 28 soruyla, katılımcıların aşı kabulüne yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik ifadeler ise 40 soruyla güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Değişkenlere ilişkin güvenilirlik katsayıları; Sağlık Okuryazarlık Düzeyi Cronbach's Alpha=0,940; Aşı Kabulüne Yönelik Tutum Cronbach's Alpha=0,948 olarak bulunmuştur.

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin yaklaşık yarısını kadınlar (%50.5), diğer yarısını erkekler (%49.5) oluştururken; eğitim düzeyi açısından %34'ünü üniversite mezunları, %27.5'ini lise mezunları, %26.8'ini ortaokul mezunları, %9.8'ini ilköğretim mezunları ve %1.8'ini lisansüstü

mezunlar oluşturmaktadır. Yaş grubu itibariyle; % 62'sini orta yaş grubu bireyler (26-45 arası), % 30.3'ünü ileri yaş gurubu bireyler (46 ve üzeri) ve %17.5'ini genç yaş grubu bireyler oluşturmuştur. Meslek grubu olarak ise çoğunlukla % 17.3'ünü memurlar, % 16'sını ev hanımları, % 14'ünü işçiler, % 13'ünü öğrenciler, %12.5'ini işsizler ve %11.3'ünü özel sektör çalışanları oluşturmaktadır.

Açıklayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Katılımcıların sağlık okuryazarlık düzeyi ve aşı kabulüne yönelik tutumlarını oluşturan verilere açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır (Tablo 1 ve Tablo 2).

Tablo 1. Sağlık Okuryazarlık Düzeyi-Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Değişkenler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	Öz Değer
Kritik Sağlık Okuryazarlığı (SOY1)	KSOY15	,705	38,509	10,783
	KSOY16	,630		
	KSOY14	,627		
	KSOY18	,553		
	KSOY19	,549		
	KSOY21	,543		
	KSOY20	,498		
	KSOY17	,480		
Deneyimsel Sağlık Okuryazarlığı (SOY2)	DSOY28	,692	5,008	1,402
	DSOY24	,641		
	DSOY22	,604		
	DSOY25	,599		
	DSOY26	,580		
	DSOY27	,559		
	DSOY23	,524		

Bilişsel Sağlık Okuryazarlığı (SOY3)	BSOY11	,657	4,244	1,188
	BSOY10	,602		
	BSOY13	,497		
	BSOY12	,496		
İnteraktif Sağlık Okuryazarlığı (SOY4)	İSOY9	,694	3,817	1,069
	İSOY6	,614		
	İSOY7	,548		
	İSOY8	,548		
Fonksiyonel Sağlık Okuryazarlığı (SOY5)	FSOY1	,717	3,795	1,063
	FSOY4	,649		
	FSOY2	,593		
	FSOY3	,541		
	FSOY5	,455		

Değerlendirme Kriterleri

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: 0,948
Approx. Chi-Square: 4800,798
Barlett's Test of Sphericity: 0,000
Extraction Method: Principal Components
Rotation Method: Varimax
Açıklanan Varyans Toplamı: 55,373

Tablo 1'de faktör analizine tabi tutulan verilerin KMO değerinin ve Bartlett testi sonucunun faktör analizi için kabul edilebilir olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Aşılama Uygulamalarına Yönelik Tutum-Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Değişkenler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	Öz Değer
-----------	-------------	----------------	-------------------	----------

	AŞI37	,726		
	AŞI38	,647		
	AŞI36	,600		
Sağlık Sistemi ve Sağlayıcılara Duyulan Güven (AŞIT1)	AŞI39	,594	33,125	12,919
	AŞI34	,575		
	AŞI35	,543		
	AŞI40	,467		
	AŞI2	,730		
	AŞI3	,629		
Sağlık ve Önleyici Uygulamalara İlişkin İnanç ve Yaklaşımlar (AŞIT2)	AŞI1	,628	6,018	2,347
	AŞI5	,624		
	AŞI6	,593		
	AŞI4	,572		
	AŞI25	,614		
	AŞI26	,599		
İletişim ve Medya Araçları (AŞIT3)	AŞI24	,587	4,719	1,840
	AŞI33	,570		
	AŞI27	,492		
	AŞI32	,480		
	AŞI17	,743		
Sosyal Normlar (AŞIT4)	AŞI16	,702	3,801	1,482
	AŞI18	,697		

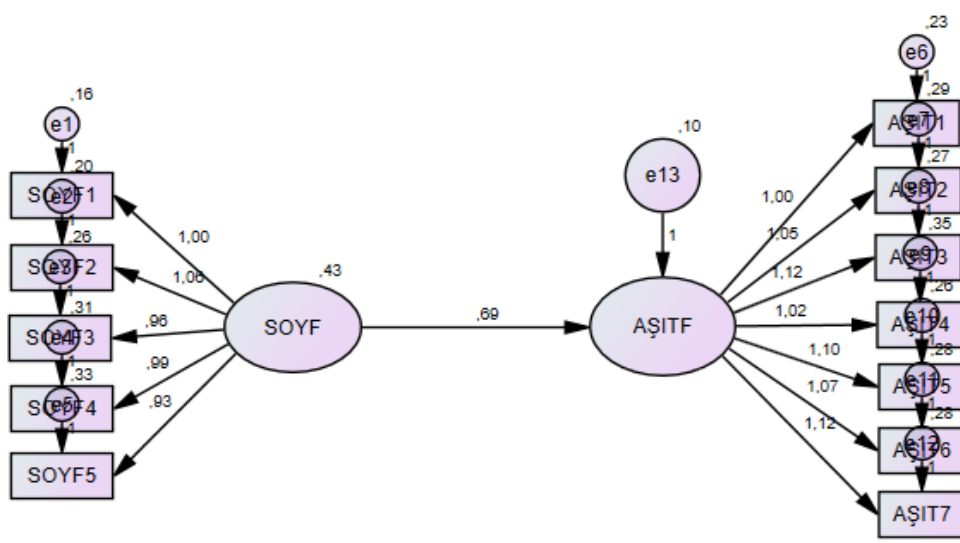
	AŞI23	,471		
	AŞI19	,433		
	AŞI9	,704		
	AŞI10	,656		
Toplum Üzerinde Etkili Kişiler (AŞIT5)	AŞI8	,601	3,175	1,238
	AŞI11	,446		
	AŞI7	,430		
	AŞI20	,660		
Bilimsel Dayanağının Olması (AŞIT6)	AŞI30	,592	2,912	1,136
	AŞI29	,571		
	AŞI21	,449		
	AŞI14	,649		
Sağlık Çalışanlarının Rolü (AŞIT7)	AŞI13	,647	2,602	1,015
	AŞI15	,541		
	AŞI12	,475		
Değerlendirme Kriterleri	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: 0,929 Approx. Chi-Square: 7079,096 Barlett's Test of Sphericity: 0,000 Extraction Method: Principal Components Rotation Method: Varimax Açıklanan Varyans Toplamı: 56,352			

Tablo 2'de faktör analizine tabi tutulan verilerin KMO değerinin ve Bartlett testi sonucunun faktör analizi için kabul edilebilir olduğu görülmektedir. Diğer taraftan maddelerin içerikleri, faktör yükleri ve literatürdeki isimleri dikkate alınarak faktör isimlendirmesi yapılmıştır.

Path (Yol) Analizi ile İlgili Bulgular

Path analizi, nicel değişkenler arasındaki yapısal ilişkiyi ortaya koymak ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki toplam etkilerinin ne kadarının doğrudan ne kadarının da dolaylı olarak ortaya çıktığını belirlemekte kullanılan bir yöntemdir. Gizli değişkenlerle yapılan yol analizi, gözlenen değişkenlerle yapılan yol analizinden daha güvenilir sonuçlar üreten bir analizdir. Model uyumunun diyagramı aşağıdaki gibi elde edilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Sağlık Okuryazarlık Düzeyi-Aşılama Uygulamalarına Yönelik Tutum Araştırma Modeli (Ölçüm Modeli) ve Uyum İyiliği Sonuçları

[(X^2/df : 3.251; **GFI**: 0.930; **IFI**: 0.959; **CFI**: 0.959; **TLI**: 0.949; **RMSEA**: 0.075; **RFI**: 0.928; **RMR**: 0.024)]

Yukarıda verilen GFI, IFI, CFI, TLI, RMSA, RFI ve RMR değerleri model uyumunun (model fit) sağlandığını göstermektedir. Bakılacak değerlerle ilgili bir sınırlama yoktur. Raporlanan değerler araştırmacının dikkat çekmek istediği değerlere göre değişebilmektedir. Oluşturulan model ile ilgili uyum değerleri aşağıda verilmiştir. Ayrıca path analizinin geçerlilik ve güvenilirliğini belirlemek amacıyla hesaplanan faktörlerin açıklanan varyansları ve güvenilirlikleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. İyileştirilmiş Ölçüm Modeline İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Örtük Değişkenler	Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları	Estimate	Standart Hata	T değeri	P
SOYF1	,852	1,000			
SOYF2	,841	1,065	,052	20,669	***

Örtük Değişkenler	Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları	Estimate	Standart Hata	T değeri	P
SOYF3	,778	,960	,052	18,327	***
SOYF4	,761	,993	,056	17,754	***
SOYF5	,729	,928	,056	16,670	***
AŞIT1	,758	1,000			
AŞIT2	,736	1,047	,070	14,954	***
AŞIT3	,768	1,123	,072	15,697	***
AŞIT4	,693	1,016	,073	13,983	***
AŞIT5	,769	1,097	,070	15,721	***
AŞIT6	,749	1,066	,070	15,263	***
AŞIT7	,764	1,122	,072	15,589	***

İyileştirilmiş ölçüm modeline ilişkin DFA sonuçları Tablo 4’de verilmiştir. Tablo 4’de sunulan DFA sonuçları incelendiğinde gözlenen değişkenlere ait standartlaştırılmış regresyon katsayıları, t değerleri ($t > 1.96$), p değerleri ($p < 0.01$) ve model uyum iyiliği indeksleri modelin kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Yapısal Eşitlik Modeli Sonuçları

Etkiler	Yapısal İlişkiler	Estimate	S.E.	C.R.	P
Standardize Edilmiş Toplam Etki	AŞITF <-- SOYF	,691	,048	14,408	***

Toplam etkilere ait standardize edilmiş değerler incelendiğinde sağlık okuryazarlığının, aşılama uygulamalarına yönelik tutumu toplam yordama gücünün 0,691 birim olduğu görülmektedir. Aşağıdaki Tablo 5’de literatürde genel kabul gören iyilik uyum indeksi değerleri analiz sonrası elde edilen değerler gösterilmiştir. Elde edilen sonuçlar, önerilen araştırma modelinin uyum indekslerinin büyük çoğunluğunun kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğunu göstermiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Ölçüm Modeli Uyum İyiliği İndeksleri

Genel Model Uyumu	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Elde Edilen Uyum Değerleri
χ^2/sd	≤ 3	≤ 5	1.974
GFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.930
IFI	≥ 0.95	0.94-0.90	0.959
CFI	≥ 0.97	≥ 0.95	0.959
RMSEA	≤ 0.05	≤ 0.08	0.075
RFI	≥ 0.90	0.89-0.85	0.928
RMR	< 0.05	< 0.08	0.024

Tablo 5’de görüldüğü üzere elde edilen sonuçlar, önerilen araştırma modelinin uyum indekslerinin kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğunu göstermektedir. Açıklayıcı faktör analizi ve path analizleri ile elde edilen bulgular, modelin yapı geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Aşılama, halk sağlığı uygulamalarının en büyük başarılarından biridir. Dünya Sağlık Örgütü, aşılamanın yılda yaklaşık 2.5 milyon ölümü önlediğini tahmin ediyor (World Health Organization, 2013). Aşı kapsamını genişletmek ve aşı tereddütünü en aza indirmek bu nedenle uluslararası bir önceliktir (Larson vd., 2014: 2151; World Health Organization, 2013). Dünya genelinde aşı kabulünün belirleyicileri, erkek olma veya daha az eğitim almış olma gibi faktörlerle güçlü bir tutarlılık göstermektedir.

Toplumun sağlık okuryazarlık düzeyinin aşılama uygulamalarına yönelik tutumları üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla yapılan path (yol) analizi sonuçlarına göre sağlık okuryazarlığının aşılama uygulamalarına yönelik tutumu anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi ile ortaya konulan yapı geçerliliği, path analizi ile de teyit edilmiştir. Geçerlilik ve güvenilirliğin sağlanması; sağlık okuryazarlığının, toplumun aşılama uygulamalarına yönelik tutumuna etkisindeki yapısal ilişkinin varlığını göstermektedir. Literatürde sağlık okuryazarlığı, bireyin sağlık düzeyini iyileştirmede önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Berkman vd., 2011). Yetersiz sağlık okuryazarlığı, daha kötü sağlık sonuçları (Berkman vd., 2011) ve daha kötü sağlık hizmet kullanımı ile ilişkili bulunmuştur (Rudd, 2015). Daha iyi düzeyde sağlık okuryazarlığının ise, sağlık dostu ortamlar, etkili politikalar, etkili tanıtım çabaları, daha az riskle daha iyi öz bakım ve sağlık bakımı sonuçları,

daha düşük sağlık maliyetleri ve olumlu sağlık sonuçları ile önemli derecede anlamlı bulunduğu bildirilmiştir (Raynor, 2012). Benzer şekilde yeterli sağlık okuryazarlığı düzeyine sahip bireylerin sağlığını geliştirmeye yönelik davranışlar sergilemede daha aktif oldukları, daha az sigara ve alkol tükettikleri, daha fazla fiziksel aktivite yaptıkları ve daha düzenli beslenme alışkanlığına sahip oldukları bulunmuştur (Abel, 2007). Cho vd. (2008), sağlık okuryazarlığı arttıkça koruyucu sağlık hizmet kullanımının arttığını belirtmiştir.

Aşı okuryazarlığı kavramı, aşı alımının ana belirleyicilerini daha iyi tanımlamak ve anlamak için sağlık okuryazarlığına aşı tutumları ve tereddütleri açısından bakar.

Araştırmanın sonuçlarıyla benzer şekilde yapılan başka araştırmalarda da, sağlık okuryazarlığının ve özellikle de aşı okuryazarlığının, aşı tereddütünün potansiyel belirleyicileri olarak düşünülmesi gerektiği vurgulanmıştır (Biasio, 2017). Yine benzer bir çalışmada, sağlık bilgilerine erişim ve değerlendirme konusundaki yetersizler ile aşılama kararını vermedeki zorluklar ile ilişkilendirilmiştir (Zhang vd., 2020). Başka bir araştırmada, sağlık okuryazarlığı, ebeveynlerin rotavirüs aşılama tercihleriyle ilişkili bulunmuştur (Veldwijk vd., 2015). Bunun aksine yakın zamanda yapılan bir araştırma, aşılar gibi önleyici davranışlar da dahil olmak üzere sağlık okuryazarlığı ile enfeksiyonlar arasındaki etkileşime ilişkin mevcut kanıtları incelemiş ve sağlık okuryazarlığının bulaşıcı hastalıkların klinik ve sosyal sonuçları üzerindeki etkisinin daha fazla araştırılması gerektiği kanısına varmıştır (Castro-Sánchez vd., 2015). Benzer bir çalışmada da sağlık okuryazarlığının aşı tereddütünü veya kabulünü öngörmedeki rolünün, birkaç anahtar faktörden etkilendiği (ülke, yaş ve aşı türü gibi) ancak, sağlık okuryazarlığı ile aşılama arasındaki ilişkinin ise hala belirsizliğini koruduğu vurgulanmıştır (Lorini vd., 2018).

Sonuç olarak, sağlık okuryazarlığı ve aşılar arasındaki ilişki belirsizliğini korumaktadır. Bunun nedenleri yayınlanmış çalışmaların azlığı ve sağlık okuryazarlığını değerlendirmek için kullanılan araçlar, hedef kitleler ve sonuç ölçütleri açısından şimdiye kadar yapılan araştırmalardaki farklılıklardır. Çoklu ölçüm araçlarını, yani aşı okuryazarlığına özel ve genel sağlık okuryazarlığını ölçmek için kullanılan araçları kullanan yeni çalışmaların uygulanmasına ihtiyaç vardır. Bu, sağlık okuryazarlığının daha kapsamlı bir değerlendirmesini sağlayacak ve böylece sağlık okuryazarlığının aşı alımını tahmin etmede oynadığı rolün daha iyi anlaşılmasına veya aşılama davranışlarının diğer belirleyicilerinin etkisinin hafifletilmesine olanak sağlayacaktır. Nedensellik için hipotezleri test etmek adına boylamsal çalışmalar yapılmalıdır. Sağlık okuryazarlığının aşı tereddütünü veya kabulünü tahmin etmedeki rolü, çeşitli faktörlerden (ülke, yaş ve aşı tipi dahil) etkileniyor gibi görünmektedir. Bu nedenle, genel nüfus için evrensel ve jenerik bir çözüm olarak aşı okuryazarlığını artırmaya yönelik bir halk sağlığı müdahalesi önermek mümkün olmayabilir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Maddi Destek: Çalışmada kişi veya kuruluşlardan herhangi bir fon veya destek alınmamıştır.

Etik Kurul Beyanı Ve Fikri Mülkiyet Telif Hakları

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve fikri mülkiyet ve telif hakları ilkesine uygun olarak gerekli izinler alınmıştır.

Kaynakça

- Baker, D.W., Parker, R.M, Williams, M.V, Clark, W.S, ve Nurss, J. (1997). The relationship of patient reading ability to self-reported health and use of health services. *Am J Public Health*, 87(6), 1027–1030. doi:10.2105/AJPH.87.6.1027. PMID:9224190.
- Baur, C., Harris, L., ve Squire, E. (2017). The U.S. national action plan to improve health literacy: a model for positive organizational change. *Study Health Technol Inform*, 240, 86-202.
- Berkman, N., Davis, T., ve McCormack, L. (2010). Health literacy: what is it? *Journal of Health Communication*, 15(1-2), 9-19. doi.org/10.1080/10810730.2010.499985
- Berkman, N.D., Sheridan, S.L., Donahue, K.E, Halpern, D.J, Viera, A., Crotty, K., ... Holland, A. (2011). Health literacy interventions and outcomes: An updated systematic review. *Evid Rep Technol Assess (Full Rep)*, 199, 1–941.
- Biasio, L.R. (2017). Vaccine hesitancy and vaccine literacy. *Hum Vaccin Immunother*, 13(3), 701–702. doi:10.1080/21645515.2016.1243633. PMID:27808587.
- Bonaccorsi, G., Lorini, C., Baldasseroni, A., Porchia, B.R., ve Capecchi, L. (2016). Health services and health literacy: From the rationale to the many facets of a fundamental concept. A literature review. *Ann Ist Super Sanita*, 52(1), 14–118. PMID:27033626.
- Bostock, S., ve Steptoe, A. (2012). Association between low functional health literacy and mortality in older adults: longitudinal cohort study. *BMJ*, 344. doi:10.1136/bmj.e1602. PMID:22422872.
- Brown, T.A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: Guilford Press.
- Byrne, B.M. (2001). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Castro-Sánchez, E., Chang, P.W., Vila-Candel, R., Escobedo, A.A., ve Holmes, A.H. (2016). Health literacy and infectious diseases: why does it matter?. *Int J Infect Dis*, 43, 103-110. doi:10.1016/j.ijid.2015.12.019. PMID:26751238
- DeWalt, D., Berkman, N., Sheridan, S., Lohr, K., ve Pigone, M. (2004). Literacy and health outcomes: systematic review of the literature. *Journal of General Internal Medicine*, 19, 1228-1239.
- Filiz, M. (2020). Sağlık Kurumlarında Liderlik Tarzı ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Çalışmaların Sistemik Derlemesi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 276-296.
- Filiz, M., ve Kaya, M. (2019). Systematic review of studies to determine factors affecting vaccine rejection / instability / contrast. *Turkish Research Journal of Academic Social Science*. 2(2), 1-7.
- Johnson, D.R., Nichol, K.L., ve Lipczynski, K. (2008). Barriers to adult immunization. *The American Journal of Medicine*, 121, 28-35.
- Kanj, M., ve Mitic, W. (2009). Promoting health and development: closing the implementation gap. 7th Global Conference on Health Promotion working document [Internet]. 26-30 October 2009, Nairobi, Kenya. 19 Nisan 2021 tarihinde https://www.dors.it/documentazione/testo/201409/02_2009_OMS%20Nairobi_Health%20Literacy.pdf adresinden erişildi.
- Larson, H.J., Jarrett, C., Eckersberger, E., Smith, D.M., ve Paterson, P. (2014). Understanding vaccine hesitancy around vaccines and vaccination from a global perspective: a systematic review of published literature, 2007–2012. *Vaccine*, 32, 2150–2159.
- Lorini, C., Santomauro, F., ve Donzellini, M. (2018). Health literacy and vaccination: A systematic review. *Hum Vaccin Immunother*, 14(2), 478–488. doi: 10.1080/21645515.2017.1392423.
- MacDonald, N.E. (2015). SAGE working group on vaccine hesitancy. vaccine hesitancy: definition, scope and determinants. *Vaccine*, 33(34), 4161–4164. doi:10.1016/j.vaccine.2015.04.036. PMID:25896383.
- Mitic, W., ve Rootman, I. (2012). Inter-sectoral approach to improving health literacy for Canadians; public health association of British Columbia: Vancouver, BC, Canada;

- <https://phabc.org/wp-content/uploads/2015/09/IntersectoralApproachforHealthLiteracy-FINAL.pdf>.
- Munro, B.H. (2005). Statistical methods for health care research. *Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins*, 351-376.
- Patel, H., Jevé, Y.B., Sherman, S.M., ve Moss, E.L. (2016). Knowledge of human papillomavirus and the human papillomavirus vaccine in European adolescents: a systematic review. *Sex Transm Infect.* 92, 474-479.
- Porr, C., Drummond, J., ve Richter, S. (2006). Health literacy as an empowerment tool for low-income mothers. *Family & Community Health*, 29, 328-35.
- Ratzan, S.C. (2011). Vaccine literacy: A new shot for advancing health. *J Health Commun*, 16, 227–229. doi:10.1080/10810730.2011.561726. PMID:21391044.
- Ropeik, D. (2013). How society should respond to the risk of vaccine rejection. *Human vaccines & immunotherapeutics*, 9, 1815-1818.
- Rowlands, G. (2014). Health literacy. *Hum Vaccin Immunother*, 10(7), 2130–2135. doi:10.4161/hv.29603. PMID:25424830
- Sadaf, A., Richards, J.L., Glanz, J., Salmon, D.A., ve Omer, S.B. (2013). A systematic review of interventions for reducing parental vaccine refusal and vaccine hesitancy. *Vaccine*, 31, 4293-4304.
- Salmon, D.A., Moulton, L.H., Omer, S.B., DeHart, M.P., Stokley, S., ve Halsey, N.A. (2005). Factors associated with refusal of childhood vaccines among parents of school-aged children: a case-control study. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 159, 470-476.
- Sørensen, K., Van den Broucke, S., & Fullam, J (2012). Health literacy and public health: A systematic review and integration of definitions and models. *BMC Public Health*. 12(80):1-13. doi.org/10.1186/1471-2458-12-80.
- Sudore, R.L., Yaffe, K., Satterfield, S., Harris, T.B., Mehta, K.M., ve Simonsick, E.M. (2006). Limited literacy and mortality in the elderly: the health, aging, and body composition study. *Journal of General Internal Medicine*, 21, 806–812.
- T.C. Sağlık Bakanlığı II. Ulusal Aşı Çalıştayı, (2016). *Çalıştay Raporu*. 24-26 Mart 2016. 3 Mart 2021 tarihinde <http://www.enfeksiyon.org.tr/2.calistayrapor.pdf> adresinden erişildi.
- Toprak, D., Akan, H., Köksal, İ., ve Sargın, M. (2018). Erişkin aşılması, uygulamadaki sorunlar ve çözüm önerileri, aile hekimlerinin erişkin aşılmasındaki rolü. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 22, 166-174.
- Veldwijk, J., Heide, I., Van Der Rademakers, J., Schuit, A.J., Wit G.A., Ueters, E.H., ve Lambooj, M. (2015). Preferences for vaccination: does health literacy make a difference? *Medical Decision Making*, 38(8), 948-958.
- Weiss, B.D., ve Palmer, R. (2004). Relationship between health care costs and very low literacy skills in a medically needy and indigent Medicaid population. *J Am Board Fam Pract*, 17(1), 44–47. doi:10.3122/jabfm.17.1.44. PMID:15014052.
- White, S., Chen, J., ve Atchison, R. (2008). Relationship of preventive health practices and health literacy: A national study. *Am J Health Behav*, 32(3), 227–242. doi:10.5993/AJHB.32.3.1. PMID:18067463.
- Wilson, F.L., Baker, L.M., Nordstrom, C.K., ve Legwand, C. (2008). Using the teach-back and Orem's Self-care Deficit Nursing theory to increase childhood immunization communication among low-income mothers. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 31, 7-22.
- World Health Organization. (2013). Global vaccine action plan 2011-2020. United States; 2013.
- World Health Organization (2021). *Immunization coverage*. 17 Şubat 2021 tarihinde <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs378/en/>. adresinden erişildi.
- Zhang, F., Or Peggy, P.L., Chung, J., ve Wai-Yee. (2020). The effects of health literacy in influenza vaccination competencies among community-dwelling older adults in Hong Kong, *BMC Geriatrics*, 20, 103. <https://doi.org/10.1186/s12877-020-1504-5>.

- Berkman, N. D., Sheridan, S. L., Donahue, K. E., Halpern, D. J., & Crotty, K. (2011). Low health literacy and health outcomes: an updated systematic review. *Ann Intern Med*, 155(2), 97-107. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-155-2-201107190-00005>
- Abel, T. (2007). Cultural capital in health promotion. In *Health and Modernity: The Role of Theory in Health Promotion*. Eds: McQueen, DV, Kickbusch I, New York: Springer.
- Raynor D. T. (2012). Health Literacy. *British Medical Journal*, 344, 1-2. <https://doi.org/10.1136/bmj.e2188>
- Rudd R. E. (2015). The Evolving Concept of Health Literacy: New Directions for Health Literacy Studies. *Journal of Communication in Healthcare*, 8(1), 7-9. <https://doi.org/10.1179/1753806815Z.000000000105>.
- Cho, Y. L. K., Lee, S. Y. D., Arozullah, A. M., ve Crittenden, K. S. (2008). Effects of health literacy on health status and health service utilization amongst the elderly. *Soc Sci Med*, 66, 1809-1816. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2008.01.003>

Extended Abstract

The ability of vaccines to prevent illness, disability, and death from vaccine-preventable diseases has been proven. Today, vaccines even offer protection from certain types of cancer. In fact, there is a wide variety of evidence to support vaccination and vaccination. Despite this, people continue to challenge evidence and reject vaccines in many parts of the world. It has been observed that global vaccination coverage has not changed much over the past few years, remaining stable. However, it is known that the scope of the vaccine differs according to the vaccines. Vaccine hesitations are people's refusal to vaccinate or delay in vaccine acceptance despite health authorities' vaccine offers. This behavioral phenomenon is generally circumstantial and vaccine-specific. This is due to a complex decision-making process influenced by many factors. These factors can be summarized as comfort, convenience and trust.

In the planning of health services, in the expenditure of resources and in the provision of services, giving priority to the most common and leading to death and disability in the society in question plays an important role in improving the health literacy level and health knowledge level of the society. Health literacy is defined as a concept, a process, an outcome and a public health goal. It is known that lower health literacy is associated with worse health outcomes and health behaviors. Health Literacy is about people's capacity to meet complex health demands in modern society. Improving health literacy is considered crucial worldwide because of the clear association between low health literacy and poor health outcomes and the potential to reduce these outcomes. It is also estimated that people with low individual health literacy are one-and-a-half to three times more likely to experience a negative outcome from their healthcare. Therefore, improving health literacy is very important for developing a new type of relationship between individuals and the health system.

A recent study examined the available evidence for the interaction between health literacy and infections, including preventive behaviors such as vaccinations, and concluded that the impact of health literacy on the clinical and social outcomes of infectious diseases should be further explored. In another study, it was emphasized that the role of health literacy in predicting vaccine hesitancy or acceptance is influenced by several key factors (such as country, age, and vaccine type), but the relationship between health literacy and vaccination still remains unclear. In the literature, the concept of vaccine literacy has been associated with health literacy in terms of vaccine attitudes and hesitancy to better define and understand the main determinants of vaccine intake, and particularly low health literacy has been associated with difficulty in communicating information to patients.

Low level of health literacy, being male, advanced age, not having been vaccinated before, and low education level are among the main factors that cause low level of vaccination knowledge. One of the most important factors that will increase the knowledge level of individuals about immunization and provide positive changes in their attitudes and behaviors is health literacy. However, it is stated that individuals with low health literacy levels show poor compliance and adherence to preventive and therapeutic medical recommendations.

The main purpose of this study is to determine the effect of the health literacy level of the society on their attitudes towards vaccine acceptance. At the same time, this research aims to explain the state-of-the-art in the relationship between health literacy and attitudes towards vaccines, vaccination intention, and vaccine intake. In addition, the results of the research are important in guiding health care managers, health professionals and health politicians.

